This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

No.

J

23643 e 39.

Digitized by Google

Wm Smart

Digitized by Google

Digitized by Google

CAII JULII

CÆSARIS

ET

A. HIRTII

DE REBUS

A CÆSARE GESTIS

COMMENTARII.

EX

OPTIMA ATQUE ACCURATISSIMA EDITIONE

EXPRESSI.

APUD KILMARNOCK:

EXCUDEBAT JOANNES WILSON.

VENEUNT AUTEM APUD G. ANDERSON, STERLINI;
J. DUNCAN, J. ET G. SHAW, J. ET M. ROBERTSON,
GLASGUÆ; R. M'LACHLAN, DUMFRISII.

M,DCC,LXXXVI.

Digitized by Google

Digitized by Google

CAII JULII

CÆSARIS

ET

A. HIRTII

DE REBUS

A CÆSARE GESTIS

COMMENTARII.

EX

OPTIMA ATQUE ACCURATISSIMA EDITIONE

EXPRESSI.

APUD KILMARNOCK:

EXCUDEBAT JOANNES WILSON.

VENEUNT AUTEM APUD G. ANDERSON, STERLINI;
J. DUNCAN, J. ET G. SHAW, J. ET M. ROBERTSON,
GLASGUÆ; R. M'LACHLAN, DUMFRISII.

M,DCC,LXXXVI.

Digitized by Google

BODLEIAN
14·3·1899
LIBRARY

Digitized by Google

CAII JULII
CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE
BELLO GALLICO
LIBER PRIMUS.

I. GALLIA eſt omnis diviſa in partes tres: quarum unam incolunt Belgæ; aliam Aquitani; tertiam, qui ipſorum linguâ Celtæ, noſtrâ Galli adpellantur. Hi omnes linguâ, inſtitutis, legibus inter ſe differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortiſſimi ſunt Belgæ: propterea quòd à cultu atque humanitate Provinciæ longiſſimè abſunt; minimèque ad eos mercatores ſæpe commeant, atque ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, important; proximique ſunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuſcum continenter bellum gerunt. Quâ de cauſsâ Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quòd ferè quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut ſuis finibus eos prohibent, aut ipſi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum eſt, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumnâ flumine, Oceano, finibus Belgarum: attingit etiam à Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: ſpectant in Septemtriones, et orientem Solem. Aquitania à Garumnâ flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ eſt ad Hiſpaniam, pertinet: ſpectat inter occaſum Solis et Septemtriones.

II. Apud Helvetios longè nobiliſſimus et ditiſſimus fuit Orgetorix. Is, M. Meſſallâ et M. Piſone Coſſ. regni

Digitized by Google

cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; et civitati perſuaſit, ut " de finibus ſuis cum omnibus copiis exirent: perfacile eſſe, quum virtute omnibus præſtarent, totius Galliæ imperio potiri." Id hoc faciliùs eis perſuaſit, quòd undique loci naturâ Helvetii continentur; unâ ex parte, flumine Rheno latiſſimo atque altiſſimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; alterâ ex parte, monte Jurâ altiſſimo, qui eſt inter Sequanos et Helvetios; tertiâ, lacu Lemano, et flumine Rhodano, qui provinciam noſtram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat, ut et minùs latè vagarentur, et minùs faciliè finitimis bellum inferre poſſent. Quâ de cauſsâ homines, bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum, et pro gloriâ belli atque fortitudinis, anguſtos ſe fines habere arbitrabantur; qui in longitudinem millia paſſuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, conſtituerunt ea, quæ ad proficiſcendum pertinerent, comparare; jumentorum et carrorum quàm maximum numerum coëmere; ſementes quàm maximas facere, ut in itinere copia frumenti ſuppeteret; cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium ſibi ſatis eſſe duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Ad eas res conficiendas, Orgetorix deligitur. Is ſibi legationem ad civitates ſuſcepit. In eo itinere perſuadet Caſtico Catamantaledis filio, Sequano; cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, et à S. P. Q. R. amicus appellatus erat; ut regnum in civitate ſuâ occuparet, quod pater ante habuerat. Itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate ſuâ obtinebat, ac maximè plebi acceptus erat, ut idem conaretur, perſuadet: eique filiam ſuam in matrimonium dat. " Perfacile factu eſſe" illis probat, " conata perficere; propterea quòd ipſe ſuæ civitatis imperium obtenturus eſſet; non eſſe dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii poſſent. Se ſuis copiis, ſuoque exercitu, illis regna conciliaturum," confirmat. Hac oratione adducti, inter ſe fidem et jusjurandum dant; et, regno occupato, per tres potentiſſimos ac firmiſſimos populos, totius Galliæ ſeſe potiri poſſe ſperant. Ea res

Digitized by Google

ut eſt Helvetiis per indicium enunciata; moribus ſuis Orgetorigem ex vinculis cauſſam dicere coëgerunt. Damnatum pœnam ſequi oportebat, ut igni cremaretur. Die conſtitutâ cauſſæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem ſuam familiam, ad hominum millia decem, undique coëgit; et omnes clientes obæratoſque ſuos, quorum magnum numerum habebat, eòdem conduxit: per eos, ne cauſſam diceret, ſe eripuit. Quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus ſuum exſequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magiſtratus cogerent; Orgetorix mortuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipſe ſibi mortem conſciverit.

IV. Poſt ejus mortem nihilo minùs Helvetii id, quod conſtituerant, facere conantur, ut è finibus ſuis exeant. Ubi jam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt; oppida ſua omnia numero ad duodecim, vicas ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt; frumentum omne præter quod ſecum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis ſpe ſublatâ, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque domo afferre jubent. Perſuadent Rauracis, et Tulingis, et Latobrigis finitimis, uti, eodem uſi conſilio, oppidis ſuis viciſque exuſtis, unà cum iis proficiſcantur: Boioſque, qui trans Rhenum incoluerant, et in agrum Noricum tranſierant, Noreiamque oppugnârant, receptos ad ſe ſocios ſibi adſciſcunt.

V. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent: unum per Sequanos, anguſtum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, quo vix ſinguli carri ducerentur; mons autem altiſſimus impendebat, ut facilè perpauci prohibere poſſent: alterum per provinciam noſtram, multò facilius atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines et Allobrogum, qui nuper P. R. pacati erant, Rhodanus fluit; iſque nonnullis locis vado tranſitur. Extremum oppidum Allobrogum eſt, proximumque Helvetiorum finibus, Geneva: ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus ſeſe vel perſuaſuros, quòd nondum bono animo in populum R. viderentur, exiſtimabant; vel vi coacturos, ut per ſuos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, quâ die

Digitized by Google

ad ripam Rhodani omnes conveniant. Is dies erat, a. d. v. Kal. Apr. L. Piſone, A. Gabinio Coſſ.

VI. Cæſari quum id nunciatum eſſet, eos per provinciam noſtram iter facere conari; maturat ab urbe proficiſci; et, quam maximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit; et ad Genevam pervenit. Provinciæ toti quàm maximum militum numerum imperat. Erat omnino in Galliâ ulteriore legio una. Pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatus ad eam mittunt nobiliſſimos civitatis; cujus legationis Numeius et Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, "ſibi eſſe in animo, ſine ullo maleficio, iter per Provinciam facere, propterea quòd aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat." Cæſar, quòd memoriâ tenebat L. Caſſium Conſulem occiſum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulſum, et ſub jugum miſſum, concedendum non putabat. Neque homines inimico animo, datâ facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuriâ et maleficio exiſtimabat. Tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent; legatis reſpondit, "diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur." Interea eâ legione quam ſecum habebat, militibuſque qui ex Provinciâ convenerant, à lacu Lemano, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia paſſuum decem et novem, murum in altitudinem pedum ſexdecim, foſſamque perducit. Eo opere perfecto, præſidea diſponit, caſtella communit; quo faciliùs, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Ubi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit; et legati ad eum revertêrunt; negat ſe more et exemplo populi Romani poſſe iter ulli per Provinciam dare; et, ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit.

VII. Helvetii, eâ ſpe dejecti, navibus junctis, ratibuſque compluribus factis; alii vadis Rhodani, quâ minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, ſæpiùs noctu, ſi perrumpere poſſent, conati; operis munitione et militum concurſu et telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via; quâ, Sequanis invitis, propter anguſtias ire non poterant. Iis

quum ſuâ ſponte perſuadere non poſſent; legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratiâ et largitione apud Sequanos plurimum poterat; et Helvetiis erat amicus, quòd ex eâ civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; et, cupiditate regni adductus, novis rebus ſtudebat; et quamplurimas civitates ſuo ſibi beneficio habere obſtrictas volebat. Itaque rem ſuſcipit; et à Sequanis impetrat, ut per fines ſuos Helvetios ire patiantur; obſideſque uti inter ſeſe dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut ſine maleficio et injuriâ tranſeant.

VIII. Cæſari nunciatur, Helvetiis eſſe in animo per agrum Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longè à Toloſatium finibus abſunt: quæ civitas eſt in Provinciâ. Id ſi fieret, intelligebat magno cum Provinciæ periculo futurum, ut homines bellicoſos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximèque frumentariis finitimos haberet. Ob eas cauſſas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. Ipſe in Italiam magnis itineribus contendit: duaſque ibi legiones conſcribit; et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; et, quà proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Centrones, et Graioceli, et Caturiges, locis ſuperioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulſis; ab Ocelo, quod eſt citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die ſeptimo pervenit; inde in Allobrogum fines: ab Allobrogibus in Seguſianos exercitem ducit: hi ſunt extra provinciam trans Rhodanum primi.

IX. Helvetii jam per anguſtias, et fines Sequanorum, ſuas copias tranſduxerant; et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, quum ſe ſuaque ab his defendere non poſſent, legatos ad Cæſarem mittunt, rogatum auxilium: "Ita ſe omni tempore de populo Romano meritos eſſe, ut, pæne in conſpectu exercitûs noſtri, agri vaſtari, liberi eorum in ſervitutem abduci, oppida expugnari non debuerint." Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque, neceſſari et conſanguinei Æduorum, Cæſarem certiorem faciunt, "ſe-

Digitized by Google

ſe, depopulatis agris, non facilè ab oppidis vim hoſtium prohibere." Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos poſſeſſioneſve habebant, fugâ ſe ad Cæſarem recipiunt; et demonſtrant, "ſibi, præter agri ſolum, nihil eſſe reliqui." Quibus rebus adductus Cæſar non exſpectandum ſibi ſtatuit, dum, omnibus fortunis ſociorum conſumptis, in Santones Helvetii pervenirent.

X. Flumen eſt Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate; ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non poſſit: id Helvetii ratibus ac lintribus junctis tranſibant. Ubi per exploratores Cæſar certior factus eſt, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen tranſduxiſſe, quartam verò partem citra flumen Ararim reliquam eſſe; de tertiâ vigiliâ cum legionibus tribus è caſtris profectus, ad eam partem pervenit quæ nondum flumen tranſierat. Eos impeditos et inopinantes aggreſſus, magnam partem concîdit; reliqui ſeſe fugæ mandârunt, atque in proximas ſilvas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus. Nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos diviſa eſt. Hic pagus unus, quum domo exîſſet, patrum noſtrorum memoriâ L. Caſſium conſulem interfecerat, et ejus exercitum ſub jugum miſerat. Ita, ſive caſu, ſive conſilio Deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ inſignem calamitatem pop. Rom. intulerat, ea princeps pœnas perſolvit. Quâ in re Cæſar non ſolùm publicas, ſed etiam privatas injurias ultus eſt; quòd ejus ſoceri L. Piſonis avum, L. Piſonem legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Caſſium, interfecerant.

XI. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut conſequi poſſet, pontem in Arare faciundum curat, atque ita exercitum tranſducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipſi diebus xx ægerrimè confecerant, ut flumen tranſirent, illum uno die feciſſe intelligerent; legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæſare agit: "Si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæſar conſtituiſſet, atque eſſe voluiſſet: ſin bello perſequi perſeveraret, reminiſceretur et veteris incommodi populi

Digitized by Google

Romani, et priſtinæ virtutis Helvetiorum. Quòd improviſò unum pagum adortus eſſet, quum ii, qui flumen tranſîſſent, ſuis auxilium ferre non poſſent; ne, ob eam rem, aut ſuæ magnopere virtuti tribueret, aut ipſos deſpiceret. Se ita à patribus majoribuſque ſuis didiciſſe, ut magis virtute, quàm dolo, contenderent, aut inſidiis niterentur. Quare, ne committeret, ut is locus, ubi conſtitiſſent, ex calamitate pop. Rom. et internecione exercitûs nomen caperet, ac memoriam proderet."

XII. His Cæſar ità reſpondit: "Eò ſibi minus dubitationis dari, quòd eas res, quas legati Helvetii commemorâſſent, memoriâ teneret; atque eò graviùs ferre, quò minùs meritò pop. Rom. accidiſſent. Qui ſi alicujus injuriæ ſibi conſcius fuiſſet, non fuiſſe difficile cavere: ſed eo deceptum, quòd neque commiſſum à ſe intelligeret, quare timeret; neque ſine causâ timendum putaret. Quòd ſi veteris contumeliæ oblivisci vellet: num etiam recentium injuriarum, quòd, eo invito, iter per Provinciam per vim tentâſſent, quòd Æduos, quòd Ambarros, quòd Allobroges vexâſſent, memoriam deponere poſſe? Quòd ſuâ victoriâ tam inſolenter gloriarentur, quòdque tam diu ſe impune tuliſſe injurias admirarentur; eòdem pertinere. Conſuêſſe enim Deos immortales, quò graviùs homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci velint, his ſecundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita ſint: tamen, ſi obſides ab iis ſibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; et ſi Æduis de injuriis, quas ipſis ſociiſque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant; ſeſe cum iis pacem eſſe facturum." Divico reſpondit: "Ita Helvetios à majoribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare conſueverint: ejus rei pop. Rom. eſſe teſtem." Hoc reſponſo dato, diſceſſit.

XIII. Poſtero die caſtra ex eo loco movent. Idem facit Cæſar; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni Provinciâ et Æduis atque eorum ſociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant. Qui, cupidiùs noviſſimum agmen inſecuti, alieno loco, cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; et pauci de noſtris cadunt. Quo prœlio ſublati Helvetii, quòd quingentis e-

quitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audaciùs ſubſiſtere, nonnunquam ex noviſſimo agmine prœlio noſtros laceſſere cœperunt. Cæſar ſuos à prœlio continebat; ac ſatis habebat in præſentia hoſtem rapinis, pabulationibus, populationibuſque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti, inter noviſſimum hoſtium agmen et noſtrum primum, non amplius quinis aut ſenis millibus paſſuum intereſſet.

XIV. Interim quotidie Cæſar Æduos frumentum, quod eſſent publicè polliciti, flagitare. Nam propter frigora (quòd Gallia ſub Septemtrionibus, ut antè dictum eſt, poſita eſt) non modò frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. Eo autem frumento, quod flumine Arare navibus ſubvexerat, propteria minùs uti poterat, quòd iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus diſcedere nolebat. Diem ex die duceri Ædui; conferri, comportari, adeſſe dicere. Ubi ſe diutiùs duci intellexit; et diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret: convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Divitiaco, et Liſco, qui ſummo magiſtratui præerat (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, et vitæ neciſque in ſuos habet poteſtatem), graviter eos accuſat; quod, "quum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab iis non ſublevetur; præſertim quum magnâ ex parte eorum precibus adductus bellum ſuſceperit;" multò etiam graviùs, "quòd ſit deſtitutus," queritur.

XV. Tum demum Liſcus, oratione Cæſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: "Eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimùm valeat; qui privati plus poſſint, quàm ipſi magiſtratus: hos ſeditioſâ atque improbâ oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quòd præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum quàm Romanorum imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, unà cum reliquâ Galliâ Æduis libertatem ſint erepturi. Ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enunciari: hos à ſe coërceri non poſſe. Quin etiam, quòd neceſſariò rem Cæſari enunciârit, intelligere

Digitized by Google

ſeſe, quantò id cum periculo fecerit; et ob eam cauſſam, quàm diu potuerit, tacuiſſe." Cæſar hac oratione Liſci, Dumnorigem Divitiaci fratrem deſignari ſentiebat: ſed, quòd pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet. Quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat: dicit liberiùs atque audaciùs. Eadem ſecretò ab aliis quærit; reperit eſſe vera: "Ipſum eſſe Dumnorigem ſummâ audaciâ, magnâ apud plebem propter liberalitatem gratiâ, cupidum rerum novarum: complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia, parvo pretio redempta habere; propterea quòd, illo licente, contra liceri audeat nemo. His rebus et ſuam rem familiarem auxiſſe, et facultates ad largiendum magnas comparâſſe: magnum numerum equitatûs ſuo ſumptu ſemper alere, et circum ſe habere. Neque ſolùm domi, ſed etiam apud finitimas civitates, largiter poſſe: atque hujus potentiæ cauſſâ matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo ac potentiſſimo, collocâſſe: ipſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre, et propinquas ſuas, nuptum in alias civitates collocâſſe: favere et cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, et Romanos; quòd eorum adventu potentia ejus diminuta, et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus. Si quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni per Helvetios obtinendi venire: imperiò populi Rom. non modò de regno, ſed etiam de eâ, quam habeat, gratiâ deſperare." Reperiebat etiam Cæſar inquirendo; quod prælium equeſtre adverſum paucis antè diebus eſſet factum; initium ejus fugæ à Dumnorige atque ejus equitibus factum eſſe; (nam equitatui, quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix præerat;) eorumque fugâ reliquum eſſe equitatum perterritum.

XVI. Quibus rebus cognitis, quum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent; quòd per fines Sequanorum Helvetios tranſduxiſſet; quòd obſides inter eos dandos curâſſet; quòd ea omnia non modò injuſſu ſuo et civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis, feciſſet; quòd à magiſtratu Æduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum

repugnabat, quòd Divitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat: nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priùs quàm quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet; et, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta; et oſtendit, quæ ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit. Petit atque hortatur, ut, ſine ejus offenſione animi, vel ipſe de eo, cauſsâ cognitâ, ſtatuat; vel civitatem ſtatuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Cæſarem complexus obſecrare cœpit, "Nequid gravius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe vera: nec quenquam ex eo plus, quàm ſe, doloris capere: propterea quòd, (quum ipſe gratiâ plurimum domi atque in reliquâ Galliâ, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet), per ſe creviſſet; quibus opibus ac nervis, non ſolùm ad minuendam gratiam, ſed pæne ad perniciem ſuam uteretur: ſeſe tamen et amore fraterno, et exiſtimatione vulgi commoveri. Quòd ſi quid ei à Cæſare gravius accidiſſet, cùm ipſe eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem exiſtimaturum non ſuâ voluntate factum; quâ ex re futurum, uti totius Galliæ animi à ſe averterentur." Hæc quum pluribus verbis flens à Cæſare peteret, Cæſar ejus dexteram prehendit: conſolatus, rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud ſe gratiam eſſe oſtendit, uti et Reipubl. injuriam, et ſuum dolorem, ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad ſe vocat; fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, oſtendit; quæ ipſe intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes ſuſpiciones vitet. Præterita ſe Divitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi cuſtodes ponit; ut, quæ agat, quibuſcum loquatur, ſcire poſſit.

XVII. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hoſtes ſub montem conſediſſe, millia paſſuum ab ipſius caſtris octo; qualis eſſet natura montis, et qualis in circuitu adſcenſus, qui cognoſcerent, miſit. Renunciatum eſt, facilem eſſe. De tertiâ vigiliâ T. Labienum legatum pro Prætore cum duabus legionibus, et iiſdem ducibus,

Digitized by Google

qui iter cognoverant, ſummum jugum montis adſcendere jubet: quid ſui conſilii ſit, oſtendit. Ipſe de quartâ vigiliâ eodem itinere, quo hoſtes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante ſe mittit. P. Conſidius, qui rei militaris peritiſſimus habebatur, ut in exercitu L. Sullæ, et poſtea in M. Craſſi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XVIII. Primâ luce, quum ſummus mons à T. Labieno teneretur, ipſe ab hoſtium caſtris non longiùs mille et quingentis paſſibus abeſſet; neque, ut poſteà ex captivis comperit, aut ipſius adventus, aut Labieni, cognitus eſſet; Conſidius, equo admiſſo, ad eum accurit: dicit montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hoſtibus teneri: id ſe ex Gallicis armis atque inſignibus cognoviſſe. Cæſar ſuas copias in proximum collem ſubducit; aciem inſtruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæſare, ne prœlium committeret, niſi ipſius copiæ prope hoſtium caſtra viſæ eſſent, ut undique uno tempore in hoſtes impetus fieret, monte occupato, noſtros exſpectabat, prœlioque abſtinebat. Multo denique die per exploratores cognovit Cæſar, et montem à ſuis teneri, et hoſtes caſtra moviſſe, et Conſidium timore perterritum, quod non vidiſſet, pro viſo ſibi renunciaſſe. Eo die, quo conſuêrat intervallo, hoſtes ſequitur; et millia paſſuum tria ab eorum caſtris caſtra ponit.

XIX. Poſtridie ejus diei; quòd omnino biduum ſupererat, quum exercitui frumentum metiri oporteret; et quòd à Bibracte, oppido Æduorum longè maximo ac copioſiſſimo, non ampliùs millibus paſſuum XVIII aberat; rei frumentariæ proſpiciendum exiſtimavit: et iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equitum Gallorum, hoſtibus nunciatur. Helvetii, ſeu quòd timore perterritos Romanos diſcedere exiſtimarent, eò magis, quòd pridie, ſuperioribus locis occupatis, prœlium non commiſiſſent; ſive quòd re frumentariâ intercludi poſſe confiderent; commutato conſilio, atque itinere converſo, noſtros à noviſſimo agmine inſequi ac laceſſere cœperunt. Poſtquam id animum advertit, copias ſuas Cæſar in proximum collem ſubducit; equitatumque, qui ſuſtineret hoſtium impetum, miſit. Ipſe interim in colle medio triplicem aciem inſtruxit legionum quatuor vete-

Digitized by Google

tanarum; ita, uti ſupra ſe in ſummo jugo duas legiones, quas in Galliâ citeriore proximè conſcripſerat, et omnia auxilia collocaret; ac totum montem hominibus compleret. Interea ſarcinas in unum locum conferri, et eum ab iis, qui in ſuperiore acie conſtiterant, muniri juſſit. Helvetii, cum omnibus ſuis carris ſecuti, impedimenta in unum locum contulerunt. Ipſi, confertiſſimâ acie rejecto noſtro equitatu, phalange factâ, ſub primam noſtram aciem ſucceſſerunt.

XX. Cæſar, primum ſuo, deinde omnium, è conſpectu remotis equis, ut, æquato periculo, ſpem fugæ tolleret; cohortatus ſuos, prœlium commiſit. Milites, è loco ſuperiore pilis miſſis, facilè hoſtium phalangem perfregerunt. Eâ disjectâ, gladiis diſtrictis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quòd, pluribus eorum ſcutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, quum ferrum ſe inflexiſſet, neque evellere, neque, ſiniſtrâ impeditâ, ſatis commòdè pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent ſcutum manu emittere, et nudo corpore pugnare. Tandem, vulneribus defeſſi, et pedem referre, et, quòd mons ſuberat circiter mille paſſuum, eò ſe recipere cœperunt. Capto monte, et ſuccedentibus noſtris; Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter XV agmen hoſtium claudebant, et noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi, circumvenire; et id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare et prœlium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna tripartitò intulerunt: prima ac ſecunda acies, ut victis ac ſubmotis reſiſteret; tertia, ut venientes exciperet. Ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt. Diutiùs quum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent, alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta et carros ſuos ſe contulerunt. Nam hoc toto prœlio, quum ab horâ ſeptimâ ad veſperam pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt; propterea quòd pro vallo carros objecerant, et è loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjiciebant, et nonnulli inter carros rotaſque mataras ac tragulas ſubjiciebant, noſtroſque vulnerabant. Diu quum eſſet pugnatum, impedimentis caſtriſque noſtri potiti ſunt. Ibi

Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus eſt. Ex eo prœlio circiter millia hominum cxxx ſuperfuerunt: eâque totâ nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die iv pervenerunt; quum et propter vulnera militum, et propter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones litteras nunciosſque miſit, ne eos frumento, neve aliâ re, juvarent: qui ſi juviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. Ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœpit.

XXII. Helvetii, omnium rerum inopiâ adducti, legatos de deditione ad eam miſerunt. Qui quum eum in itinere conveniſſent; ſeque ad pedes projeciſſent; ſuppliciterque locuti, flentes pacem petiſſent; atque eos in eo loco, quo tum eſſent, ſuum adventum exſpectare juſſiſſet; paruerunt. Eò poſtquam Cæſar pervenit; obſides, arma, ſervos, qui ad eos perfugiſſent, popoſcit. Dum ea conquiruntur, et conferuntur: nocte intermiſſâ, circiter hominum millia vi ejus pagi, qui Urbigenus appellatur; ſive timore perterriti, ne, armis traditis, ſupplicio afficerentur; ſive ſpe ſalutis inducti, quòd, in tantâ multitudine dedititiorum, ſuam fugam aut occultari aut omnino ignorari poſſe exiſtimarent; primâ nocte ex caſtris Helvetiorum egreſſi, ad Rhenum fineſque Germanorum contenderunt. Quod ubi Cæſar reſcivit; quorum per fines ierant, his, utì conquirerent et reducerent, ſi ſibi purgati eſſe vellent, imperavit: reductos, in hoſtium numero habuit. Reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos, in fines ſuos, unde erant profecti, reverti juſſit: et quòd, omnibus frugibus amiſſis, domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipſos, oppida vicoſque, quos incenderant, reſtituere juſſit. Id eâ maximè ratione fecit, quòd noluit eum locum, unde Helvetii diſceſſerant, vacare; ne, propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è ſuis finibus in Helvetiorum fines tranſirent, et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibuſque eſſent. Boios, petentibus Æduis (quòd egregiâ virtute erant cogniti) ut in finibus ſuis collocarent, conceſſit: quibus illi agros dederunt; quoſque poſtea in parem juris libertatiſque conditionem, atque ipſi erant, re-

Digitized by Google

ceperunt. In caſtris Helvetiorum, tabulæ repertæ ſunt litteris Græcis confectæ, et ad Cæſarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exiſſet eorum qui arma ferre poſſent; et item ſeparatim pueri, ſenes, mulieresque. Quarum omnium rerum ſumma erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII; Tulingorum, millia XXXVI; Latobrigorum, XIV; Rauracorum, XXIII; Boiorum, XXXII; ex his, qui arma ferre poſſent, ad millia XCII. ſumma omnium fuerat ad millia CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt, cenſu habito, ut Cæſar imperaverat, repertus eſt numerus, millium CX.

XXII. Bello Helvetiorum confecto; totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæſarem gratulatum convenerunt. "Intelligere ſeſe, tametſi pro veteribus Helvetiorum injuriis populus R. ab iis pœnas bello repetiſſet, tamen eam rem non minùs ex uſu terræ Galliæ quàm populi R. accidiſſe: propterea quòd eo conſilio florentiſſimis rebus domos ſuas Helvetii reliquiſſent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur; locumque domicilio ex magnâ copiâ deligerent, quem ex omni Galliâ opportuniſſimum ac fructuoſiſſimum judicâſſent; reliquaſque civitates ſtipendiarias haberent." Petierunt, utì "ſibi conſilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæſaris voluntate facere, liceret; ſeſe habere quaſdam res, quas è communi conſenſu ab eo petere vellent." Eâ re permiſsâ, diem concilio conſtituerunt; et jurejurando, ne quis enunciaret, niſi quibus communi concilio mandatum eſſet, inter ſe ſanxerunt.

XXIII. Eo concilio dimiſſo, iidem principes civitatum, qui antè fuerant, ad Cæſarem reverterunt; petieruntque, utì ſibi ſecreto de ſuâ omniumque ſalute cum eo agere liceret. Eâ re impetratâ, ſeſe omnes flentes Cæſari ad pedes projecerunt: "Non minùs ſe id contendere et laborare, ne ea, quæ dixiſſent, enunciarentur, quàm utì ea, quæ vellent, impetrarent; propterea quòd, ſi enunciatum eſſet, ſummum in cruciatum ſe venturos viderent." Locutus eſt pro his Divitiacus Æduus: "Galliæ totius factiones eſſe duas; harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter ſe multos annos con-

Digitized by Google

tenderent, factum eſſe, utì ab Arvernis Sequaniſque Germani mercede accerſerentur. Horum primò circiter millia XV Rhenum transîſſe: poſteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamâſſent, transductos plures: nunc eſſe in Galliâ ad C et XX millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes, ſemel atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe; omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amiſiſſe. Quibus prœliis calamitatibuſque fractos, qui et ſuâ virtute et populi R. hoſpitio atque amicitiâ plurimum antè in Galliâ potuiſſent, coactus eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos civitatis, et jurejurando civitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recuſaturos quo minùs perpetuò ſub illorum ditione atque imperio eſſent. Unum ſe eſſe ex omni civitati Æduorum, qui adduci non potuerit ut juraret, aut ſuos liberos obſides daret. Ob eam rem ſe ex civitate profugiſſe, et Romam ad Senatum veniſſe, auxilium poſtulatum: quòd ſolus neque jurejurando, neque obſidibus teneretur. Sed pejùs victoribus Sequanis, quàm Æduis victis accidiſſe: propterea quòd Arioviſtus, Rex Germanorum, in eorum finibus conſediſſet; tertiamque partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliæ, occupaviſſet; et nunc de alterâ parte tertiâ Sequanos decedere juberet, propterea quòd, paucis menſibus antè, Harudum millia hominum XXIV ad eum veniſſent, quibus locus ac ſedes pararentur. Futurum eſſe paucis annis, utì omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc conſuetudinem victûs cum illâ comparandam. Arioviſtum autem, ut ſemel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum ſit Amagetobriæ, ſuperbè et crudeliter imperare, obſides nobiliſſimi cujuſque liberos poſcere, et in eos omnia exempla cruciatûs edere, ſi qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta ſit. Hominem eſſe barbarum, iracundum, temerarium: non poſſe ejus imperia diutiùs ſuſtineri. Niſi quid in Cæſare populoque R. ſit auxilii, omnibus Gallis idem eſſe faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias ſedes, remotas à Germanis, pe-

Digitized by Google

tant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. Hæc ſi enunciata Arioviſto ſint, non dubitare quin de omnibus obſidibus, qui apud eum ſint, graviſſimum ſupplicium ſumat. Cæſarem, vel auctoritate ſuâ atque exercitûs, vel recenti victoriâ, vel nomine populi R. deterrere poſſe, ne major multitudo Germanorum Rhenum tranſducatur; Galliamque omnem ab Arioviſti injuriâ poſſe defendere."

XXIV. Hâc oratione à Divitiaco habitâ; omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæſare petere cœperunt. Animadvertit Cæſar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas cæteri facerent; ſed triſtes, capite demiſſo, terram intueri. Ejus rei quæ cauſſa eſſet, miratus, ex ipſis quæſivit. Nihil Sequani reſpondere, ſed in eâdem triſtitiâ taciti permanere. Quum ab iis ſæpiùs quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere poſſet; idem Divitiacus Æduus reſpondit; "Hoc eſſe miſeriorem gravioremque fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quòd ſoli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare auderent; abſentiſque Arioviſti crudelitatem, velut ſi coram adeſſet, horrerent; propterea quòd reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis verò, qui intra fines ſuos Arioviſtum recepiſſent, quorum oppida omnia in poteſtate ejus eſſent, omnes cruciatus eſſent perferendi." His rebus cognitis, Cæſar Gallorum animos verbis confirmavit; pollicitusque eſt, "ſibi eam rem curæ futuram: magnam ſe habere ſpem, et beneficio ſuo et auctoritate adductum Arioviſtum, finem injuriis facturum."

XXV. Hâc oratione habitâ, concilium dimiſit. Et ſecundùm ea multæ res eum hortabantur, quare ſibi eam rem cogitandam et ſuſcipiendam putaret: Inprimis, quòd Æduos, fratres conſanguineoſque ſæpenumerò ab Senatu appellatus, in ſervitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obſides eſſe apud Arioviſtum ac Sequanos intelligebat: quod, in tanto imperio populi Romani, turpiſſimum ſibi et Reipublicæ eſſe arbitrabatur. Paullatim autem Germanos conſueſcere Rhenum tranſire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculoſum videbat. Neque ſibi homines feros ac barbaros temperaturos exiſtimabat, quin, quum omnem Galliam

Digitized by Google

occupâſſent, ut antè Cimbri Teutonique feciſſent, in Provinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; præſertim quum Sequanos à Provinciâ noſtrâ Rhodanus divideret. Quibus rebus quàm maturrimè occurrendum putabat. Ipſe autem Arioviſtus, tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur.

XXVI. Quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut "aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret; velle ſeſe de Rep. et ſummis utriuſque rebus cum eo agere." Ei legationi Arioviſtus reſpondit: "Si quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe; ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere. Præterea, ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret; neque exercitum, ſine magno commeatu atque emolumento, in unum locum contrahere poſſe. Sibi autem mirum videri, quid in ſuâ Galliâ, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo Romano, negotii eſſet." His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: "Quoniam, tanto ſuo populique Romani beneficio affectus, (quum in conſulatu ſuo rex atque amicus à Senatu appellatus eſſet), hanc ſibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendum ſibi et cognoſcendum putaret; hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet; primùm, ne quam multitudinem hominum ampliùs trans Rhenum in Galliam tranſduceret: deinde obſides, quos haberet ab Æduis, redderet; Sequaniſque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuriâ laceſſeret: neve his, ſociiſve eorum, bellum inferret. Si id ita feciſſet; ſibi populoque Rom. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram. Si non impetraret; quoniam, M. Meſſalâ, M. Piſone, Coſſ. Senatus cenſuiſſet, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reipublicæ facere poſſet, Æduos cæteroſque amicos populi Romani defenderet; ſe Æduorum injurias non neglecturum."

XXVII. Ad hæc Arioviſtus reſpondit: "Jus eſſe belli, ut, qui viciſſent, iis, quos viciſſent, quemadmodum vellent, imperarent: itidem populum Romanum

victis non ad alterius præſcriptum, ſed ad ſuum arbitrium, imperare conſuêſſe. Si ipſe populo Rom. non præſcriberet, quemadmodum ſuo jure uteretur; non oportere ſe à populo Romano in ſuo jure impediri. Æduos ſibi, quoniam belli fortunam tentâſſent, et armis congreſſi ac ſuperati eſſent, ſtipendiarios eſſe factos. Magnam Cæſarem injuriam facere, qui ſuo adventu vectigalia ſibi deteriora faceret. Æduis ſe obſides redditurum non eſſe: neque iis, neque eorum ſociis, injuriâ bellum illaturum; ſi in eo manerent, quod conveniſſet, ſtipendiumque quotannis penderent: ſi id non feciſſent; longè ab his fraternum nomen populi Romani abfuturum. Quòd ſibi Cæſar denunciaret, ſe Æduorum injurias non neglecturum; neminem ſecum ſinè ſuâ pernicie contendiſſe. Quum vellet, congrederetur: intellecturum quid invicti Germani, exercitatiſſimi in armis, qui intra annos XIV tectum non ſubîſſent, virtute poſſent."

XXVIII. Hæc eodem tempore Cæſari mandata referebantur; et legati ab Æduis et Treviris veniebant: Ædui, queſtum, quòd "Harudes, qui nuper in Galliam tranſportati eſſent, fines eorum popularentur; ſeſe, ne obſidibus quidem datis, pacem Arioviſti redimere potuiſſe:" Treviri autem, "pagos centum Suevorum ad ripam Rheni conſediſſe, qui Rhenum tranſire conarentur; iis præeſſe Naſuam et Cimberium fratres." Quibus rebus Cæſar vehementer commotus, maturandum ſibi exiſtimavit, ne, ſi nova manus Suevorum cum veteribus copiis Arioviſti ſeſe conjunxiſſet, minùs facilè reſiſti poſſet. Itaque, re frumentariâ quàm celerrimè potuit comparatâ, magnis itineribus ad Arioviſtum contendit.

XXIX. Quum tridui viam proceſſiſſet; nunciatum eſt ei, Arioviſtum cum ſuis omnibus copiis ad occupandum Veſontionem, quod eſt oppidum maximum Sequanorum, contendere; triduique viam à ſuis finibus proceſſiſſe. Id ne accideret, magnopere præcavendum ſibi Cæſar exiſtimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum uſui erant, ſumma erat in eo oppido facultas: idque naturâ loci ſic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem; propterea quòd flumen Dubis, ut circino circumductum, pœnè totum op-

pidum cingit; reliquum ſpatium, quod eſt non amplius pedum DC, quâ flumen intermittit, mons continet magnâ altitudine, ita ut radices ejus montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant: hunc murus circumdatus arcem efficit, et cum oppido conjungit. Huc Cæſar magnis diurnis nocturniſque itineribus contendit; occupatoque oppido, ibi præſidium collocat.

XXX. Dum paucos dies ad Veſontionem, rei frumentariæ commeatûſque cauſsâ, moratur: ex percunctatione noſtrorum, vocibuſque Gallorum ac mercatorum, qui "ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis eſſe" prædicabant; "ſæpenumerò ſeſe cum iis congreſſos, ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuiſſe;" tantus ſubitò timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animoſque perturbaret. Hic primùm ortus eſt timor à tribunis militum ac præfectis, reliquiſque, qui ex urbe, amicitiæ cauſsâ, Cæſarem ſecuti, magnum periculum miſerabantur; quòd non magnum in re militari uſum habebant. Quorum alius, aliâ cauſsâ illatâ, quam ſibi ad proficiſcendum neceſſariam eſſe diceret; petebat, ut ejus voluntate diſcedere liceret: nonnulli, pudore adducti, ut timoris ſuſpicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut ſuum fatum querebantur, aut cum familiaribus ſuis commune periculum miſerabantur. Vulgò totis caſtris teſtamenta obſignabantur. Horum vocibus ac timore, paullatìm etiam ii, qui magnum in caſtris uſum habebant, milites centurioneſque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui ſe ex his minùs timidos exiſtimari volebant, non ſe hoſtem vereri, ſed anguſtias itineris, et magnitudinem ſylvarum, quæ inter eos atque Arioviſtum intercederent, aut rem frumentariam, ut ſatìs commodè ſupportari poſſet, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæſari renunciabant; cùm caſtra moveri ac ſigna ferri juſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque, propter timorem, ſigna laturos.

XXXI. Hæc quum animadvertiſſet Cæſar; convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incuſavit: "Primùm, quòd, aut quam in partem, aut quo conſilio du-

Digitized by Google

cerentur, ſibi quærendum aut cogitandum putarent: Arioviſtum, ſe conſule, cupidiſſimè populi Romani amicitiam appetîſſe. Cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum judicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, atque æquitate conditionum perſpectâ, eum neque ſuam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quòd ſi, furore atque amentiâ impulſus, bellum intuliſſet; quid tandem vererentur? aut cur de ſuâ virtute, aut de ipſius diligentiâ, deſperarent? Factum ejus hoſtis periculum patrum noſtrorum memoriâ, quum, Cimbris et Teutonis à C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quàm ipſe imperator, meritus videbatur. Factum etiam nuper in Italiâ, ſervili tumultu, quos tamen aliquid uſus ac diſciplina, quam à nobis accepiſſent, ſublevaret: ex quo judicari poſſet, quantum haberet in ſe boni conſtantia; propterea quòd, quos aliquandiu inermes ſine cauſsâ timuiſſent, hos poſtea armatos ac victores ſuperâſſent. Denique Germanos hos eſſe eoſdem, quibuſcum ſæpenumerò Helvetii congreſſi, non ſolùm in ſuis, ſed etiam in illorum finibus, plerumque ſuperâſſent; qui tamen pares eſſe noſtro exercitui non potuerint. Si quos adverſum prœlium, et fuga Gallorum, commoveret; hos, ſi quærerent, reperire poſſe, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Arioviſtum, quum multos menſes caſtris ac paludibus ſe continuiſſet, neque ſuî poteſtatem feciſſet, deſperantes jam de pugnâ et diſperſos ſubitò adortum, magis ratione ac conſilio quàm virtute viciſſe. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuiſſet, hâc ne ipſum quidem ſperare noſtros exercitus capi poſſe. Qui ſuum timorem in rei frumentariæ ſimulationem, anguſtiaſque itinerum, conferrent; facere arroganter: quum aut de officio imperatoris deſperare, aut ei præſcribere, viderentur. Hæc ſibi eſſe curæ: frumentum Sequanos, Leucos, Lingones ſubminiſtrare: jamque eſſe in agris frumenta matura. De itinere, ipſos brevi tempore judicaturos. Quòd non fore dicto audientes milites; neque ſigna laturi dicantur: nihil ſe eâ re commoveri: ſcire enim, quibuſcumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, malè re geſtâ, fortunam defuiſſe; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam eſſe convictam: ſuam innocentiam, perpetuâ vitâ; felicitatem, Helvetiorum bello

eſſe perſpectam. Itaque ſe, quod in longiorem diem collaturus eſſet, repræſentaturum; et proximâ nocte, de quartâ vigiliâ, caſtra moturum: ut quamprimùm intelligere poſſet, utrùm apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. Quòd ſi præterea nemo ſequatur, tamen ſe cum ſolâ decimâ legione iturum, de quâ non dubitaret; ſibique eam Prætoriam cohortem futuram." Huic legioni et Cæſar indulſerat præcipuè, et propter virtutem confidebat maximè.

XXXII. Hâc oratione habitâ, mirum in modum converſæ ſunt omnium mentes, ſummaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata eſt: principeſque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quòd de ſe optimum judicium feciſſet; ſeque eſſe ad bellum gerendum paratiſſimam confirmavit; inde reliquæ legiones per tribunos militum et primorum ordinum centuriones egerunt, utì Cæſari ſatisfacerent: "Se neque unquam dubitâſſe, neque timuiſſe; neque de ſummâ belli ſuum judicium, ſed Imperatoris eſſe, exiſtimaviſſe." Eorum ſatisfactione acceptâ; et itinere exquiſito per Divitiacum, (quòd ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat), ut millium ampliùs quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret; de quartâ vigiliâ, utì dixerat, profectus eſt. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus eſt; Arioviſti copias à noſtris millibus paſſuum IV et XX abeſſe.

XXXIII. Cognito Cæſaris adventu, Arioviſtus legatos ad eum mittit: "quod antea de colloquio poſtulâſſet, id per ſe fieri licere; quoniam propiùs acceſſiſſet, ſeque id ſine periculo facere poſſe exiſtimaret." Non reſpuit conditionem Cæſar: jamque eum ad ſanitatem reverti arbitrabatur, quum id, quod antea petenti denegâſſet, ultro polliceretur: magnamque in ſpem veniebat, pro ſuis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis ſuis poſtulatis, fore utì pertinaciâ deſiſteret. Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quintus. Interim, quum ſæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Arioviſtus poſtulavit, "ne quem peditem ad colloquium Cæſar adduceret: vereri ſe, ne per inſidias ab eo circumveniretur: uterque cum equitatu veniret: aliâ ratione ſe non eſſe venturum." Cæſar, quòd neque col-

Digitized by Google

loquium, interpoſitâ cauſsâ, tolli volebat; neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat; commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eò milites legionis decimæ, cui maximè confidebat, imponere; ut præſidium quàm amiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. Quod cùm fieret, non irridiculè quidam ex militibus decimæ legionis dixit; "Plus, quàm pollicitus eſſet, Cæſarem facere: pollicitum, in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum; nunc, ad equum reſcribere."

XXXIV. Planicies erat magna, et in eâ tumulus terreus ſatis grandis. Hic locus æquo ferè ſpatio ab caſtris utriſque aberat. Eò, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæſar, quam equis devexerat, paſſibus cc ab eo tumulo conſtituit: item equites Arioviſti pari intervallo conſtiterunt. Arioviſtus, ut ex equis colloquerentur, et, præter ſe, denos ut ad colloquium adducerent, poſtulavit. Ubi eò ventum eſt; Cæſar, initio orationis, ſua ſenatûſque in eum beneficia commemoravit; "quòd rex apellatus eſſet à Senatu, quòd amicus; quòd munera ampliſſima miſſa: quam rem et paucis contigiſſe, et à Romanis pro maximis hominum officiis conſueviſſe tribui" docebat: "illum, quum neque aditum neque cauſſam poſtulandi juſtam haberet, beneficio ac liberalitate ſuâ ac ſenatûs, ea præmia conſecutum." Docebat etiam, "quàm veteres quamque juſtæ cauſſæ neceſſitudinis ipſis cum Æduis intercederent; quæ ſenatûs conſulta, quoties, quamque honorifica, in eos facta eſſent: ut, omni tempore, totius Galliæ principatum Ædui tenuiſſent, priùs etiam quàm noſtram amicitiam appetiſſent: populi Romani hanc eſſe conſuetudinem, ut ſocios atque amicos non modò nihil ſui deperdere, ſed gratiâ, dignitate, honore auctos velit eſſe. Quod verò ad amicitiam populi Romani attuliſſent, id iis eripi quis pati poſſet?" Poſtulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat; "ne aut Æduis, aut eorum ſociis, bellum inferret; obſides redderet; ſi nullam partem Germanorum domum remittere poſſet, at ne quos ampliùs Rhenum tranſire pateretur."

XXXV. Arioviſtus ad poſtulata Cæſaris pauca reſpondit; de ſuis virtutibus multa prædicavit: "Tranſiſſe Rhenum ſeſe non ſuâ ſponte, ſed rogatum et ac-

Digitized by Google

cerſitum à Gallis: non ſine magnâ ſpe magniſque præmiis, domum propinquoſque reliquiſſe: ſedes habere in Galliâ, ab ipſis conceſſas; obſides, ipſorum voluntate datos; ſtipendium, jure belli, quòd victores victis imponere conſueverint: non ſeſe Gallis, ſed Gallos ſibi, bellum intuliſſe: omnes Galliæ civitates ad ſe oppugnandum veniſſe, ac contra ſe caſtra habuiſſe; eas omnes copias, uno ab ſe prœlio fuſas ac ſuperatas eſſe. Si iterum experiri velint; paratum ſe decertare: ſin pace uti malint; iniquum eſſe de ſtipendio recuſare, quod ſuâ voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani ſibi ornamento et præſidio, non detrimento, eſſe oportere; idque ſe eâ ſpe petîſſe. Si per populum Romanum ſtipendium remittatur; et dedititii ſubtrahantur; non minùs libenter ſeſe recuſaturum populi Romani amicitiam, quàm appetîerit. Quòd multitudinem Germanorum in Galliam tranſducat; id ſe ſuî muniendi, non Galliæ impugnandæ, cauſsâ facere: ejus rei teſtimonium eſſe, quòd, niſi rogatus, non venerit; et quòd bellum non intulerit, ſed defenderit. Se priùs in Galliam veniſſe, quàm populum Romanum. Nunquam ante hoc tempus exercitum populi Romani, Galliæ provinciæ fines egreſſum. Quid ſibi vellet, cur in ſuas poſſeſſiones veniret? Provinciam ſuam eſſe hanc Galliam, ſicuti illam noſtram. Ut ſibi concedi non oporteret, ſi in noſtros fines impetum faceret; ſic iterum nos eſſe iniquos, quòd in ſuo jure ſe interpellaremus. Quòd ex S. C. Æduos appellatos amicos diceret; non tam barbarum ſe, neque tam imperitum eſſe rerum, ut non ſciret, neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tuliſſe, neque ipſos in his contentionibus, quas Ædui ſecum et cum Sequanis habuiſſent, auxilio populi Romani uſos eſſe. Debere ſe ſuſpicari, ſimulatâ Cæſarem amicitiâ, quòd exercitum in Galliâ habeat, ſuî opprimendi cauſsâ habere. Quòd niſi decedat, atque exercitum deducat ex his regionibus, ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte habiturum: quòd ſi eum interfecerit; multis ſe nobilibus, principibuſque populi Romani, gratum eſſe facturum. Id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere poſſet. Quòd ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliæ tradidiſ-

Digitized by Google

ſet; magno ſe illum præmio remuneraturum, et, quæcunque bella geri vellet, ſine ullo ejus labore et periculo confecturum."

XXXVI. Multa à Cæſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare "negotio deſiſtere non poſſet; et neque ſuam neque populi Romani conſuetudinem pati, utì optimè meritos ſocios desereret; neque ſe judicare Galliam potiùs eſſe Arioviſti, quàm populi Romani. Bello ſuperatos eſſe Arvernos et Rutenos, à Q. Fabio Maximo; quibus populus Românus ignoviſſet, neque in provinciam redigiſſet, neque ſtipendium impoſuiſſet. Quòd ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret; populi Romani juſtiſſimum eſſe in Galliâ imperium: ſi judicium Senatûs ſervari oporteret, liberam debere eſſe Galliam, quam bello victam ſuis legibus uti voluiſſet."

XXXVII. Dum hæc in colloquio geruntur; Cæſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propiùs tumulum accedere, et ad noſtros adequitare; lapides telaque in noſtros conjicere. Cæſar loquendi finem fecit, ſeque ad ſuos recepit; ſuiſque imperavit, ne quod omnino telum in hoſtes rejicerent. Nam etſi ſine ullo periculo legionis delectæ, cum equitatu prœlium fore videbat; tamen committendum non putabat, ut, pulſis hoſtibus, dici poſſet eos à ſe per fidem in colloquio circumventos. Poſteaquam in vulgus militum elatum eſt, quâ arrogantiâ in colloquio Arioviſtus uſus, omni Galliâ Romanis interdixiſſet; impetumque in noſtros, ejus equites feciſſent; eaque res colloquium diremiſſet: multò major alacritas, ſtudiumque pugnandi majus exercitui injectum eſt.

XXXVIII. Biduo pòſt, Arioviſtus legatos ad Cæſarem mittit; "velle ſe de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ eſſent, agere cum eo: utì aut iterum colloquio diem conſtitueret; aut, ſi id minùs vellet, ex ſuis legatis aliquem ad ſe mitteret." Colloquendi cauſſa Cæſari viſa non eſt; et eò magis, quòd, pridie ejus diei, Germani retineri non potuerant, quin in noſtros tela conjicerent. Legatum ex ſuis ſeſe magno cum periculo ad eum miſſurum, et hominibus feris objecturum, exiſtimabat. Commodiſſimum viſum eſt, C. Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, ſummâ virtute et humanitate adoleſcentem, (cujus pater à C.

Digitized by Google

Valerio Flacco civitate donatus erat), et propter fidem et propter linguæ Gallicæ ſcientiam, quâ multâ jam Arioviſtus longinquâ conſuetudine utebatur; et, quòd in eo peccandi Germanis cauſſa non eſſet; ad eum mittere: et M. Mettium, qui hoſpitio Arioviſti uſus erat. His mandavit, ut, quæ diceret Arioviſtus, cognoſcerent, et ad ſe referrent. Quos quum apud ſe in caſtris Arioviſtus conſpexiſſet; exercitu ſuo præſente, conclamavit: "Quid ad ſe venirent? an ſpeculandi cauſsá?" Conantes dicere prohibuit, et in catenas conjecit.

XXXIX. Eodem die caſtra promovit, et millibus paſſuum VI à Cæſaris caſtris ſub monte conſedit. Poſtridie ejus diei præter caſtra Cæſaris ſuas copias tranſduxit, et millibus paſſuum II ultra eum caſtra fecit; eo conſilio, utì frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis ſupportaretur, Cæſarem intercluderet. Ex eo die dies continuos V Cæſar pro caſtris ſuas copias produxit, et aciem inſtructam habuit; ut ſi vellet Arioviſtus prœlio contendere, ei poteſtas non deeſſet. Arioviſtus his omnibus diebus exercitum caſtris continuit: equeſtri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo ſe Germani exercuerant. Equitum millia erant VI: totidem numero pedites velociſſimi ac fortiſſimi, quos ex omni copiâ ſinguli ſingulos, ſuæ ſalutis cauſsâ, delegerant: cum his, in prœliis verſabantur: ad hos, ſe equites recipiebant: hi, ſi quid erat durius, concurrebant: ſi qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant; circumſiſtebant: ſi quò erat longiùs prodeundum, aut celeriùs recipiendum; tanta erat horum, exercitatione, celeritas, ut, jubis equorum ſublevati, curſum adæquarent.

XL. Ubi eum caſtris ſeſe tenere Cæſar intellexit; ne diutiùs commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani conſederant, circiter paſſus DC ab eis, caſtris idoneum locum delegit; acieque triplici inſtructâ, ad eum locum venit. Primam et ſecundam aciem in armis eſſe, tertiam caſtra munire juſſit. Hic locus ab hoſte circiter paſſus ſexcentos, utì dictam eſt, aberat. Eò circiter hominum numerum XVI millia expedita, cum omni equitatu, Arioviſtus miſit; quæ copiæ noſtros perterrerent, et munitione prohiberent. Nihilò ſeciùs Cæſar, ut antè conſtituerat, duas acies hoſtem

Digitized by Google

propulſare; tertiam opus perficere juſſit. Munitis caſtris; duas ibi legiones reliquit, et partem auxiliorum: quatuor reliquas in caſtra majora reduxit. Proximo die, inſtituto ſuo Cæſar ex caſtris utriſque copias ſuas eduxit: paullulumque à majoribus progreſſus, aciem inſtruxit; hoſtibuſque pugnandi poteſtatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in caſtra reduxit. Tum demum Arioviſtus partem ſuarum copiarum, quæ caſtra minora oppugnaret, miſit. Acriter utrinque, uſque ad veſperum, pugnatum eſt. Solis occaſu ſuas copias Arioviſtus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in caſtra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæſar, quamobrem Arioviſtus prœlio non decertaret, hanc reperiebat cauſſam: quòd apud Germanos ea conſuetudo eſſet, ut matresfamilias ſortibus et vaticinationibus declararent, utrùm prœlium committi ex uſu eſſet, necne: eas ita dicere: "Non eſſe fas Germanos ſuperare, ſi antè novam lunam prœlio contendiſſent."

XLI. Poſtridie ejus die Cæſar, præſidio utriſque caſtris, quod ſatìs eſſe viſum eſt, relicto, omnes alarios in conſpectu hoſtium pro caſtris minoribus conſtituit; (quòd minùs multitudine militum legionariorum, pro hoſtium numero, valebat;) ut ad ſpeciem alariis uteretur: ipſe, triplici inſtructâ acie, uſque ad caſtra hoſtium acceſſit. Tum demum neceſſariò Germani ſuas copias è caſtris eduxerunt, generatimque conſtituerunt; paribuſque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Seduſios, Suevos: omnemque aciem ſuam rhedis et carris circumdederunt, ne qua ſpes in fugâ relinqueretur. Eò mulieres impoſuerunt; quæ in prœlium proficiſcentes milites, paſſis crinibus flentes, implorabant ne ſe in ſervitutem Romanis traderent. Cæſar ſingulis legionibus ſingulos legatos, et quæſtorem præfecit; utì eos teſtes ſuæ quiſque virtutis haberet. Ipſe à dextro cornu, quòd eam partem minimè firmam hoſtium eſſe animadverterat, prœlium commiſit. Ita noſtri acriter in hoſtes, ſigno dato, impetum fecerunt: itaque hoſtes repente celeriterque procurrerunt, ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum eſt. At Germani celeriter, ex conſuetudine ſuâ, phalange

Digitized by Google

factâ, impetus gladiorum exceperunt. Reperti ſunt complures noſtri milites, qui in phalangas inſilirent, et ſcuta manibus revellerent, et deſuper vulnerarent. Quum hoſtium acies à ſiniſtro cornu pulſa, atque in fugam converſa eſſet; à dextro cornu vehementer, multitudine ſuorum, noſtram aciem premebant. Id quum animadvertiſſet P. Craſſus adoleſcens, qui equitatui præerat; quòd expeditior erat, quàm hi qui inter aciem verſabantur; tertiam aciem laborantibus noſtris ſubſidio miſit. Ita prœlium reſtitutum eſt, atque omnes hoſtes terga verterunt; neque priùs fugere deſtiterunt, quàm ad flumen Rhenum millia paſſuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. Ibi perpauci aut, viribus confiſi, tranſnatare contenderunt; aut, lintribus inventis, ſalutem ſibi petierunt. In his fuit Arioviſtus; qui naviculam deligatam ad ripam nactus, eâ profugit: reliquos omnes, equites conſecuti noſtri interfecerunt. Duæ fuerunt Arioviſti uxores; una Sueva natione, quam domo ſecum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis ſoror, quam in Galliâ duxerat, à fratre miſſam: utraque in eâ fugâ periit. Duæ filiæ harum; altera occiſa, altera capta eſt. C. Valerius Procillus, quum à cuſtodibus in fugâ trinis catenis vinctus traheretur, in ipſum Cæſarem hoſtium equitatum perſequentem incidit. Quæ quidem res Cæſari non minorem, quàm ipſa victoria, voluptatem attulit: quòd hominem honeſtiſſimum provinciæ Galliæ, ſuum familiarem et hoſpitem, ereptum è manibus hoſtium, ſibi reſtitutum videbat; neque ejus calamitate, de tantâ voluptate et gratulatione quidquam fortuna diminuerat. Is, ſe præſente, de ſe ter ſortibus conſultum dicebat, utrùm igni ſtatim necaretur, an in aliud tempus reſervaretur: ſortium beneficio eſſe ſe incolumem. Item M. Mettius repertus, et ad eum reductus eſt.

XLII. Hôc prœlio trans Rhenum nunciato; Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt: quos Ubii, qui proximè Rhenum incolunt, perterritos inſecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæſar, unâ æſtate duobus maximis bellis confectis, maturiùs paullo, quàm tempus anni poſtulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præpoſuit: ipſe in citeriorem Galliam, ad conventus agendos, profectus eſt.

Digitized by Google

LIBER SECUNDUS.

QUUM eſſet Cæſar in citeriore Galliâ in hibernis, ita utì ſuprà demonſtravimus; crebri ad eum rumores afferebantur, litteriſque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam eſſe Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obſideſque inter ſe dare. Conjurandi has eſſe cauſſas: primùm, quòd vererentur, ne, omni pacatâ Galliâ, ad eos exercitus noſter adduceretur: deinde, quòd ab nonnullis Gallis ſollicitarentur; partim qui ut Germanos diutius in Galliâ verſari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare atque inveteraſcere in Galliâ moleſtè ferebant; partim qui, mobilitate et levitate animi, novis imperiis ſtudebant: ab nonnullis etiam, quòd in Galliâ a potentioribus, atque iis qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgò regna occupabantur: qui minùs facilè eam rem imperio noſtro conſequi poterant.

II. Iis nunciis litteriſque commotus Cæſar, duas legiones in citeriore Galliâ novas conſcripſit; et ineunte æſtate, in interiorem Galliam qui deduceret, Q. Pedium legatum miſit. Ipſe, quum primùm pabuli copia eſſe inciperet, ad exercitum venit: dat negotium Senonibus, reliquiſque Gallis, qui finitime Belgis erant; uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoſcant; ſeque de his rebus certiorem faciant. Hi conſtanter omnes nuntiaverunt; manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum verò dubitandum non exiſtimavit, quin ad eos proficiſceretur. Re frumentariâ proviſâ, caſtra movet, diebuſque circiter XV ad fines Belgarum pervenit.

III. Eò quum de improviſo, celeriuſque omnium opinione veniſſet; Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis ſunt, ad eum legatos Iccium et Antebrogium primos civitatis ſuæ miſerunt: qui dicerent, "ſe ſuaque omnia in fidem atque poteſtatem populi R. permittere; neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R. omnino conjurâſſe; paratoſque eſſe et obſides dare, et imperata facere, et oppidis recipere, et frumento cæteriſque rebus juvare: reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanoſque, qui cis Rhenum incolunt, ſeſe cum his conjunxiſſe: tantumque eſſe eorum omnium furorem, ut ne Sueſſiones quidem, fratres conſanguine-

Digitized by Google

eſque ſuos, qui eodem jure, iiſdem legibus utantur; unum imperium, unumque magiſtratum cum ipſis habeant; deterrere potuerint, quin cum his conſentirent."

IV. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis eſſent, et quid in bello poſſent; ſic reperiebat: pleroſque Belgas eſſe ortos à Germanis; Rhenumque antiquitùs transductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe; Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe; ſoloſque eſſe, qui patrum noſtrorum memoriâ, omni Galliâ vexatâ, Teutones Cimbroſque intrà fines ſuos ingredi prohibuerint: quâ ex re fieri, uti earum rerum memoriâ magnam ſibi auctoritatem, magnoſque ſpiritus in re militari ſumerent. De numero eorum, omnia ſe habere explorata Rhemi dicebant; propterea quòd propinquitatibus affinitatibuſque conjuncti, quantam quiſque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus ſit, cognoverint. Plurimum inter eos, Bellovacos et virtute, et auctoritate, et hominum numero valere: hos poſſe conficere armata millia centum; pollicitos ex eo numero lecta millia LX; totiuſque belli imperium ſibi poſtulare. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos; latiſſimos, feraciſſimoſque agros poſſidere: apud eos fuiſſe regem noſtrâ etiam memoriâ Divitiacum, totius Galliæ potentiſſimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc eſſe regem Galbam: ad hunc, propter juſtitiam prudentiamque, ſummam totius belli, omnium voluntate, deferri; oppida habere numero XII; polliceri millia armata quinquaginta: totidem, Nervios, qui maximè feri inter ipſos habeantur, longiſſimeque abſint: XV millia, Atrebates: Ambianos, X millia: Morinos, XXV millia: Menapios, IX millia: Caletes, X millia: Velocaſſes et Veromanduos, totidem: Atuaticos, XXIX millia: Condruſos, Eburones, Cæræſos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, abitrari ad XL millia.

V. Cæſar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione proſecutus; omnem ſenatum ad ſe convenire, principumque liberos obſides ad ſe adduci juſſit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta ſunt. Ipſe Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communiſque ſalutis interſit, manus hoſtium

Digitized by Google

diſtineri, ne cum tantâ multitudine uno tempore confligendum ſit. Id fieri poſſe, ſi ſuas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint, et eorum agros populari cœperint. His mandatis, cum ab ſe dimittit.

VI. Poſtquam omnes Belgarum copias in unum coactas ad ſe venire, neque jam longè abeſſe, ab his quos miſerat exploratoribus et ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod eſt in extremis Rhemorum finibus, exercitum tranſducere maturavit; atque ibi caſtra poſuit. Quæ res et latus unum caſtrorum ripis fluminis muniebat; et poſt eum quæ erant, tuta ab hoſtibus reddebat; et, commeatus ab Rhemis, reliquiſque civitatibus, ut ſine periculo ad eum portari poſſet, efficiebat. In eo flumine pons erat; ibi præſidium ponit; et in alterâ parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus relinquit. Caſtra in altitudinem pedum XII vallo, foſsâque duodeviginti pedum, munire jubet.

VII. Ab ipſis caſtris oppidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia paſſuum VIII. Id ex itinere, magno impetu, Belgæ oppugnare cœperunt. Ægrè eo die ſuſtentatum eſt. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio eſt. Hi; ubi, circumjectâ multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti ſunt, muruſque defenſoribus nudatus eſt; teſtudine factâ portis ſuccedunt, murumque ſubruunt. Quod tum facilè fiebat; nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro conſiſtendi poteſtas eſſet nulli. Quum finem oppugnandi nox feciſſet; Iccius Rhemus, ſummâ nobilitate et gratiâ inter ſuos; qui tum oppido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæſarem venerant; nuncios ad eum mittit; "Niſi ſubſidium ſibi mittatur, ſe diutius ſuſtinere non poſſe."

VIII. Eò de mediâ nocte Cæſar; iiſdem ducibus uſus, qui nuncii ab Iccio venerant; Numidas et Cretas ſagittarios, et funditores Baleares, ſubſidio oppidanis mittit: quorum adventu, et Rhemis cum ſpe defenſionis ſtudium propugnandi acceſſit, et hoſtibus eâdem de cauſsâ ſpes potiundi oppidi diſceſſit. Itaque paulliſper apud oppidum morati, agroſque Rhemorum depopulati; omnibus vicis ædificiiſque, quò adire poterant, incenſis; ad caſtra Cæſaris cum omnibus copiis contenderunt: et à millibus paſſuum minus II, caſtra poſuerunt;

Digitized by Google

quæ caſtra, ut fumo atque ignibus ſignificabatur, amplius millibus paſſuum VIII in latitudinem patebant.

IX. Cæſar primò, et propter multitudinem hoſtium, et propter eximiam opinionem virtutis, prœlio ſuperſedere ſtatuit; quotidie tamen equeſtribus prœliis, quid hoſtis virtute poſſet, et quid noſtri auderent, periclitabatur. Ubi noſtros non eſſe inferiores intellexit: loco pro caſtris ad aciem inſtruendam naturâ opportuno atque idoneo; quòd is collis, ubi caſtra poſita erant, paullulùm ex planicie editus, tantum adversùs in latitudinem patebat, quantum loci acies inſtructa occupare poterat; atque ex utrâque parte, lateris dejectus habebat; et in fronte leniter faſtigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis, tranſverſam foſſam obduxit circiter paſſuum CD; et ad extremas foſſas caſtella conſtituit, ibique tormenta collocavit: ne, quum aciem inſtruxiſſet, hoſtes (quòd tantum multitudine poterant) à lateribus ſuos pugnantes cicumvenire poſſent. Hôc facto, duabus legionibus, quas proximè conſcripſerat, in caſtris relictis; ut, ſi quid opus eſſet, ſubſidio duci poſſent: reliquas ſex legiones pro caſtris in acie conſtituit. Hoſtes item ſuas copias ex caſtris eductas inſtruxerant.

X. Palus erat non magna, inter noſtrum atque hoſtium exercitum. Hanc ſi noſtri tranſirent, hoſtes exſpectabant: noſtri autem, ſi ab illis initium tranſeundi fieret; ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equeſtri inter duas acies contendebatur. Ubi neutri tranſeundi initium faciunt; ſecundiore equitum noſtrorum prœlio, Cæſar ſuos in caſtra reduxit. Hoſtes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod eſſe poſt noſtra caſtra demonſtratum eſt: ibi vadis repertis, partem ſuarum copiarum tranſducere conati ſunt; eo conſilio, ut, ſi poſſent, caſtellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interſcinderent: ſin minùs; agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis uſui ad bellum gerendum erant, commeatuſque noſtros ſuſtinebant.

XI. Cæſar certior factus à Titurio; omnem equitatum, et levis armaturæ Numidas, funditores, ſagittariosque pontem tranſducit; atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum eſt. Hoſtes impeditos noſtri

Digitized by Google

in flumine aggreſſi, magnum eorum numerum occiderunt: per eorum corpora reliquos audaciſſimè tranſire conantes, multitudine telorum repulerunt: primos, qui tranſierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hoſtes, ubi et de expugnando oppido, et de flumine tranſeundo ſpem ſe fefelliſſe intellexerunt; neque noſtros in locum iniquiorem progredi, pugnandi cauſsâ, viderunt; atque eos res frumentaria deficere cœpit: conſilio convocato, conſtituerunt optimum eſſe, domum ſuam quemque reverti; et quorum in fines primùm Romani exercitum introduxiſſent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in ſuis, quàm alienis finibus decertarent; et domeſticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam ſententiam, cum reliquis cauſſis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. His perſuaderi, ut diutius morarentur ne ſuis auxilium ferrent, non poterat.

XII. Eâ re conſtitutâ; ſecundâ vigiliâ, magno cum ſtrepitu ac tumultu caſtris egreſſi, nullo certo ordine neque imperio, quum ſibi quiſque primum itineris locum peteret, et domum pervenire properaret; fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur. Hâc re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognitâ, inſidias veritus; quòd, quâ de cauſsâ diſcederent, nondum perſpexerat; exercitum, equitatumque caſtris continuit. Primâ luce, confirmatâ re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit; eique Q. Pedium, et L. Auruncul eium Cottam, legatos præfecit: T. Labienum legatum, cum legionibus tribus, ſubſequi juſſit. Hi noviſſimos adorti, et multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent, fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent; priores, (quòd abeſſe à periculo viderentur); neque ullâ neceſſitate, neque imperio continerentur; exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fugâ ſibi præſidium poſuerunt. Ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occaſumque Solis, ſequi deſtiterunt; ſeque in caſtra, uti erat imperatum, receperunt.

XIII. Poſtridie ejus diei Cæſar, priùs quàm ſe hoſ-

tes ex terrore ac fugâ reciperent, in fines Sueſſionum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; et, magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quòd vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat; propter latitudinem foſſæ, murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis, vineas agere; quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fugâ Sueſſionum multitudo in oppidum proximâ nocte convenit. Celeriter veneis ad oppidum actis, aggere jacto, turribuſque conſtitutis; magnitudine operum, quæ neque viderant antè Galli, neque audierant, et celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæſarem de deditione mittunt; et, petentibus Rhemis, ut conſervarentur, impetrant.

XIV. Cæſar, obſidibus acceptis, primis civitatis, atque ipſius Galbæ regis duobus filiis; armiſque omnibus ex oppido traditis; in deditionem Sueſſiones accepit: exercitumque in Bellovacos duxit. Qui quum ſe, ſuaque omnia in oppidum Bratuſpantium contuliſſent; atque ab eo oppido Cæſar cum exercitu circiter millia paſſuum v abeſſet; omnes majores natu ex oppido egreſſi, manus ad Cæſarem tendere, et voce ſignificare cœperunt, ſeſe in ejus fidem ac poteſtatem venire; neque contra populum Rom. armis contendere. Item quum ad oppidum acceſſiſſet, caſtraque ibi poneret; pueri mulieresque ex muro, paſſis manibus, ſuo more, pacem à Romanis petierunt.

XV. Pro his Divitiacus (nam poſt diſceſſum Belgarum, dimiſſis Æduorum copiis, ad eum reverterat), facit verba. "Bellovacos omni tempore in fide atque amicitiâ civitatis Æduæ fuiſſe: impulſos à ſuis principibus, qui dicerent Æduos, à Cæſare in ſervitutem redactos, omnes indignitates contumeliaſque perferre; et ab Æduis defeciſſe, et populo R. bellum intuliſſe. Qui hujus conſilii principes fuiſſent; quòd intelligerent quantam calamitatem civitati intuliſſent, in Britanniam profugiſſe. Petere non ſolùm Bellovacos, ſed etiam pro his Æduos, ut ſuâ clementiâ ac manſuetudine in eos utatur. Quod ſi fecerit; Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, ſi qua bella inciderint, ſuſtentare conſueverint." Cæſar,

Digitized by Google

honoris Divitiaci atque Æduorum cauſsâ, "ſeſe eos in fidem recepturum, et conſervaturum," dixit: et, quòd erat civitas magna, et inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præſtabat, DC obſides popoſcit.

XVI. His traditis, omnibuſque armis ex oppido collatis; ab eo loco, in fines Ambianorum pervenit; qui ſe ſuaque omnia, ſine morâ, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de naturâ moribuſque Cæſar quum quæreret, ſic reperiebat: "Nullum aditum eſſe ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri; quòd his rebus relangueſcere animos, eorumque remitti virtutem exiſtimarent: eſſe homines feros, magnæque virtutis: increpitare atque incuſare reliquos Belgas, qui ſe populo R. dedidiſſent, et patriam virtutem projeciſſent: confirmare ſeſe, neque legatos miſſuros, neque ullam conditionem pacis accepturos." Quum per eorum fines triduo iter feciſſet; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab caſtris ſuis non ampliùs millia paſſuum X abeſſe: trans id flumen omnes Nervios conſediſſe; adventumque ibi Romanorum exſpectare, unà cum Atrebatibus et Veromanduis finitimis ſuis; nam his utriſque perſuaſerant, ut eandem belli fortunam experirentur: exſpectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque eſſe in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjeciſſe, quò propter paludes exercitui aditus non eſſet.

XVII. Cæſar, his rebus cognitis, exploratores centurioneſque præmittit, qui locum caſtris idoneum deligant. Quumque ex dedititiis Belgis, reliquiſque Gallis, complures Cæſarem ſecuti, unà iter facerent; quidam ex his, (ut poſtea ex captivis cognitum eſt), eorum dierum conſuetudine itineris noſtri exercitûs perſpectâ, nocte ad Nervios pervenerunt; atque his demonſtrârunt, inter ſingulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere; neque eſſe quidquam negotii, quum prima legio in caſtra veniſſet, reliquæque legiones magnum ſpatium abeſſent, hanc ſub ſarcinis adoriri: quâ pulsâ, impedimentiſque direptis, futurum ut reliquæ contrà conſiſtere non auderent. Adjuvabat etiam eorum conſilium, qui rem deferebant; quod Nervii antiquitùs, quum equitatu nihil poſſent, (neque enim ad hoc tem-

Digitized by Google

pus ei rei ſtudent, ſed, quidquid poſſunt, pedeſtribus valent copiis:) quò faciliùs finitimorum equitatum, ſi prædandi cauſsâ ad eos veniſſet, impedirent; teneris arboribus inciſis atque inflexis, crebriſque in latitudinem ramis enatis, et rubis ſentibuſque interjectis, effecerant, ut, inſtar muri, hæ ſepes munimenta præberent: quò non modò intrari, ſed ne perſpici quidem poſſet. Iis rebus quum iter agminis noſtri impediretur, non omittendum ſibi conſilium Nervii exiſtimaverunt.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem noſtri caſtris delegerant: collis ab ſummo æqualiter declivis, ad flumen Sabin, quod ſuprà nominavimus, vergebat: ab eo flumine, pari acclivitate, collis naſcebatur adverſus huic et contrarius, paſſus circiter CC; infimus, apertus; ab ſuperiore parte, ſilveſtris; ut non facilè introrſus perſpici poſſet. Intra eas ſilvas, hoſtes in occulto ſeſe continebant: in aperto loco, ſecundum flumen, paucæ ſtationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo, circiter pedum III.

XIX. Cæſar, equitatu præmiſſo, ſubſequebatur omnibus copiis. Sed ratio ordoque agminis aliter ſe habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam, quòd hoſtis appropinquabat, conſuetudine ſuâ Cæſar VI legiones expeditas ducebat; poſt eas, totius exercitûs impedimenta collocabat; indè duæ legiones, quæ proximè conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque impedimentis erant. Equites noſtri cum funditoribus ſagittariiſque flumen tranſgreſſi, cum hoſtium equitatu prœlium committunt. Quum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſilvâ in noſtros impetum facerent; neque noſtri longiùs, quàm quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta noſtri exercitûs ab iis, qui in ſilvis abditi latebant, viſa ſunt; quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat: ut intra ſilvam aciem ordineſque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubitò omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facilè pulſis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut penè uno tempore et ad ſilvas, et in flumine, et jam in manibus

Digitized by Google

noſtris hoſtes viderentur. Eâdem autem celeritate adverſo colle ád noſtra caſtra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum; quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tubâ dandum: ab opere revocandi milites: qui paullò longiùs, aggeris petendi cauſsâ, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas, et incurſus hoſtium, impediebat. Iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio: ſcientia atque uſus militum; quòd ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minùs commodè ipſi ſibi præſcribere, quàm ab aliis doceri, poterant: et quòd ab opere ſinguliſque legionibus ſingulos legatos Cæſar diſcedere, niſi munitis caſtris, vetuerat. Hi, propter celeritatem et propinquitatem hoſtium, nihil jam Cæſaris imperium ſpectabant; ſed per ſe, quæ videbantur, adminiſtrabant.

XXI. Cæſar, neceſſariis rebus imperatis; ad cohortandos milites, quàm in partem fors obtulit, decucurrit: et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione eſt cohortatus, quàm uti ſuæ priſtinæ virtutis memoriam retinerent; neu perturbarentur animo; hoſtiumque impetum fortiter ſuſtinerent. Et quòd non longiùs hoſtes aberant, quâm quò telum adjici poſſet; prœlii committendi ſignum dedit. Atque item in alteram partem cohortandi cauſsâ profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hoſtiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modò ad inſignia accommodanda, ſed etiam ad galeas induendas, ſcutiſque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quiſque in partem ab opere caſu devenit, quæque prima ſigna conſpexit; ad hæc conſtitit: ne, in quærendis ſuis, pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Inſtructo exercitu, magìs ut loci natura, dejectuſque collis, et neceſſitas temporis, quàm ut rei militaris ratio atque ordo poſtulabat: quum diverſis locis legiones aliæ aliâ in parte hoſtibus reſiſterent; ſepibuſque denſiſſimis, ut antè demonſtravimus, interjectis, proſpectus impediretur: neque certa ſubſidia collocari; neque, quid in quâque parte opus eſſet, provideri; neque

ab uno omnia imperia adminiſtrari, poterant. Itaque in tantâ rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii ſequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in ſiniſtrâ parte aciei conſtiterant, pilis emiſſis, curſu ac laſſitudine exanimatos vulneribuſque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco ſuperiore in flumen compulerunt; et tranſire conantes, inſecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipſi tranſire flumen non dubitaverunt; et in locum iniquum progreſſi, rurſus regreſſos ac reſiſtentes hoſtes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item aliâ in parte, diverſæ duæ legiones, undecima et octava; profligatis Veromanduis, quibuſcum erant congreſſi; ex loco ſuperiore in ipſis fluminis ripis prœliabantur.

XXIV. At totis ferè à fronte et à ſiniſtrâ parte nudatis caſtris: quum in dextro cornu legio duodecima, et, non magno ab eâ intervallo, ſeptima conſtitiſſet; omnes Nervii confertiſſimo agmine, duce Boduognato, qui ſummam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt: quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars ſummum locum caſtrorum petere cœpit. Eodem tempore equites noſtri, leviſque armaturæ pedites, qui cum his unà fuerant quos primo hoſtium impetu pulſos dixeram; quum ſe in caſtra reciperent, adverſis hoſtibus occurrebant; ac rurſus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui à Decumanâ portâ ac ſummo jugo collis, noſtros victores flumen tranſire conſpexerant; prædandi cauſsâ egreſſi; quum reſpexiſſent, et hoſtes in noſtris caſtris verſari vidiſſent, præcipites ſeſe fugæ mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremituſque oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio eſt ſingularis; qui, auxilii cauſsâ à civitate miſſi, ad Cæſarem venerant: quum multitudine hoſtium caſtra noſtra compleri, legiones premi, et pænè circumventas teneri; calones, equites, funditores Numidas, diverſos diſſipatoſque in omnes partes fugere vidiſſent; deſperatis noſtris rebus, domum contenderunt; Romanos pulſos ſuperatoſque; caſtris impedimentiſque eorum hoſtes potitos; civitati renunciaverunt.

Digitized by Google

XXV. Cæſar, ab decimæ legionis cohortatione, ad dextrum cornu profectus: ubi ſuos urgeri; ſignifque in unum locum collatis, duodecimæ legionis milites confertos ſibi ipſis ad pugnam eſſe impedimento; quartæ cohortis omnibus centurionibus occiſis, ſigniferoque interfecto, ſigno amiſſo; reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus aut vulneratis, aut occiſis; in his, primopilo P. Sextio Baculo, fortiſſimo viro, multis gravibuſque vulneribus confecto, ut jam ſe ſuſtinere non poſſet; reliquos eſſe tardiores: et nonnullos à noviſſimis deſertos prœlio excedere, ac tela vitare; hoſtes neque à fronte ex inferiore loco ſubeuntes intermittere, et ab utroque latere inſtare, et rem eſſe in anguſto vidit; neque ullum eſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet: ſcuto ab noviſſimis uni militi detracto, (quòd ipſe eò ſine ſcuto venerat), in primam aciem proceſſit; centurionibuſque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites ſigna inferre, et manipulos laxare juſſit, quò faciliùs gladiis uti poſſent. Hujus adventu ſpe illatâ militibus, ac redintegrato animo; quum pro ſe quiſque in conſpectu Imperatoris, etiam in extremis ſuis rebus, operam navare cuperet; paullùm hoſtium impetus tardatus eſt.

XXVI. Cæſar, quum ſeptimam legionem, quæ juxtà conſtiterat, item urgeri ab hoſte vidiſſet; Tribunos militum monuit, ut paullatim ſeſe legiones conjungerent, et converſa ſigna in hoſtes inferrent. Quo facto: cum aliis alii ſubſidium ferrent; neque timerent, ne averſi ab hoſte circumvenirentur; audaciùs reſiſtere, ac fortiùs pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in noviſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant; prœlio nunciato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur: et T. Labienus, caſtris hoſtium potitus; et ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus; decimam legionem ſubſidio noſtris miſit: qui, quum ex equitum et calonum fugâ, quo in loco res eſſet, quantoque in periculo et caſtra et legiones et Imperator verſaretur, cognoviſſent; nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio eſt facta, ut noſtri, etiam qui vulneribus confecti procubuiſſent, ſcutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hoſtes conſpicati, etiam inermes arma-

Digitized by Google

tis occurrerent. Equites verò, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quò ſe legionariis militibus præferrent. At hoſtes, etiam in extremâ ſpe ſalutis, tantam virtutem præſtiterunt, ut, quum primi eorum cecidiſſent, proximi jacentibus inſiſterent, atque ex eorum corporibus pugnarent: his dejectis, et coacervatis cadaveribus; qui ſupereſſent, ut ex tumulo, tela in noſtros conjicerent, pilaque intercepta remitterent. Ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet auſos eſſe tranſire latiſſimum flumen, adſcendere altiſſimas ripas, ſubire iniquiſſimum locum: quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prœlio facto, et propè ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto: majores natu, quos unà cum pueris mulieribuſque in æſtuaria ac paludes collectos dixeramus; hâc pugnâ nunciatâ; quum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui ſupererant, conſenſu, legatos ad Cæſarem miſerunt, ſeque ei dediderunt. Et in commemorandâ civitatis calamitate: ex DC, ad III ſenatores; ex hominum millibus LX, vix ad D, qui arma ferre poſſent, ſeſe redactos eſſe dixerunt. Quos Cæſar, ut in miſeros ac ſupplices uſus miſericordiâ videretur, diligentiſſimè conſervavit; ſuiſque finibus atque oppidis uti juſſit; et finitimis imperavit, ut ab injuriâ et maleficio ſe ſuoſque prohiberent.

XXIX. Atuatici, de quibus ſuprà ſcripſimus; quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent; hâc pugnâ nunciatâ, ex itinere domum reverterunt: cunctis oppidis caſtelliſque deſertis, ſua omnia in unum oppidum egregiè naturâ munitum contulerunt: quod quum ex omnibus in circuitu partibus altiſſimas rupes deſpectuſque haberet; unâ ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum, relinquebatur: quem locum duplici altiſſimo muro munierant; tum magni ponderis ſaxa, et præacutas trabes in muro collocârant. Ipſi erant ex Cimbris Teutoniſque prognati: qui, quum iter in provinciam noſtram atque Italiam facerent; his impedimentis, quæ ſecum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis: cuſtodiæ ex ſuis ac præſidio, VI millia hominum unà reliquerunt. Hi, poſt eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati; quum

Digitized by Google

aliàs bellum inferrent, aliàs illatum defenderent; conſenſu eorum omnium pace factâ, hunc ſibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac, primo adventu exercitûs noſtri, crebras ex oppido excurſiones faciebant; parvuliſque prœliis cum noſtris contendebant. Poſtea, vallo pedum XII, in circuitu XV millium, crebriſque caſtellis circummuniti; oppido ſeſe continebant. Ubi, veneis actis, aggere exſtructo, turrim conſtitui procul viderunt; primùm irridere ex muro, atque increpitare vocibus; quò tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur! quibuſnam manibus aut quibus viribus, præſertim homines tantulæ ſtaturæ (nam pleriſque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum ſuorum, brevitas noſtra contemptui eſt), tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent!

XXXI. Ubi verò moveri, et appropinquare mœnibus viderunt; novâ atque inuſitatâ ſpecie commoti, legatos ad Cæſarem de pace miſerunt. Qui ad hunc modum locuti: "Non ſe exiſtimare Romanos ſine ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tantâ celeritate promovere, et ex propinquitate pugnare poſſent. Se, ſuaque omnia, eorum poteſtati permittere" dixerunt. "Unum petere, ac deprecari: ſi fortè, pro ſuâ clementiâ ac manſuetudine, quam ipſi ab aliis audîſſent, ſtatuiſſet Atuaticos eſſe conſervandos; ne ſe armis deſpoliaret. Sibi omnes ferè finitimos eſſe inimicos, ac ſuæ virtuti invidere; à quibus ſe defendere, traditis armis, non poſſent. Sibi præſtare, ſi in eum caſum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quàm ab his per cruciatum interfici, inter quos dominari conſuêſſent."

XXXII. Ad hæc Cæſar reſpondit: "Se magis conſuetudine ſuâ, quàm merito eorum, civitatem conſervaturum; ſi priùs, quàm aries murum attigiſſet, ſe dedidiſſent: ſed deditionis nullam eſſe conditionem, niſi armis traditis. Se id, quod in Nervios feciſſet, facturum; finitimiſque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent." Re nunciatâ ad ſuos; illi ſe, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magnâ multitudine de muro in foſſam, quæ erat ante oppidum, jactâ; ſic, ut propè ſummam muri aggeriſ-

Digitized by Google

que altitudinem acervi armorum adæquarent: et tamen circiter parte tertiâ (ut poſtea perſpectum eſt) celatâ, atque in oppido retentâ: portis patefactis, eo die pace ſunt uſi.

XXXIII. Sub veſperum Cæſar portas claudi, militeſque ex oppido exire juſſit; ne quam noctu oppidani à militibus injuriam acciperent. Illi, antè inito (ut intellectum eſt) conſilio; quòd, deditione factâ, noſtros præſidia non inducturos, aut denique indiligentiùs ſervaturos crediderant: partim cum his, quæ retinuerant et celaverant, armis; partim, ſcutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ ſubitò (ut temporis exiguitas poſtulabat) pellibus induxerant: tertiâ vigiliâ, qua minimè arduus ad noſtras munitiones adſcenſus videbatur, omnibus copiis repentè ex oppido eruptionem fecerunt.

XXXIV. Celeriter, ut antè Cæſar imperaverat, ignibus ſignificatione factâ; ex proximis caſtellis eò concurſum eſt: pugnatumque ab hoſtibus ita acriter; ut à viris fortibus, in extremâ ſpe ſalutis, iniquo loco, contra eos qui ex vallo turribuſque tela jacerent, pugnari debuit, quum in unâ virtute omnis ſpes ſalutis conſiſteret. Occiſis ad hominum millibus IV, reliqui in oppidum rejecti ſunt. Poſtridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo; atque intromiſſis militibus noſtris; ſectionem ejus oppidi univerſam Cæſar vendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus eſt millium LIII.

XXXV. Eodem tempore à P. Craſſo, quem cum legione unâ miſerat ad Venetos, Unellos, Oſiſmios, Curioſolitas, Seſuvios, Aulercos, Rhedones; quæ ſunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt; certior factus eſt, omnes eas civitates in ditionem poteſtatemque populi Rom. eſſe redactas.

XXXVI. His rebus geſtis, omni Galliâ pacatâ, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata eſt, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæſarem, quæ ſe obſides daturas, imperata facturas, pollicerentur. Quas legationes Cæſar, quòd in Italiam Illyricumque properabat: initâ proximâ æſtate, ad ſe reverti juſſit. Ipſe, in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant ubi

Digitized by Google

bellum geſſerat, legionibus in hiberna deductis; in Italiam profectus eſt. Ob eas res, ex literis Cæſaris, dies xv ſupplicatio decreta eſt. Quod antè id tempus acciderat nulli.

LIBER TERTIUS.

QUUM in Italiam proficiſceretur Cæſar; Ser. Galbam cum legione duodecimâ et parte equitatûs, in Nantuates, Veragros, Sedunoſque miſit; qui à finibus Allobrogum, et lacu Lemano, et flumine Rhodano, ad ſummas Alpes pertinent. Cauſſa mittendi fuit; quòd iter per Alpes, quo itinere magno cum periculo magniſque portoriis mercatores ire conſueverant, patefieri volebat. Huic permiſit, ſi opus eſſe arbitraretur; uti in iis locis legionem, hiemandi cauſsâ, collocaret. Galba, ſecundis aliquot prœliis factis, caſtelliſque compluribus eorum expugnatis; miſſis ad eum undique legatis, obſidibuſque datis, et pace factâ; conſtituit cohortes duas in Nantuatibus collocare: ipſe cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorum, qui appellatur Octodurus, hiemare: qui vicus poſitus in valle, non magnâ adjectâ planicie, altiſſimis montibus undique continetur. Quum hic in duas partes flumine divideretur; alteram partem ejus vici, Gallis conceſſit; alteram vacuam ab illis relictam, cohortibus ad hiemandum attribuit. Eum locum vallo foſsâque munivit.

II. Quum dies hibernorum complures tranſiſſent, frumentumque eò comportari juſſiſſet: ſubitò per exploratores certior factus eſt, ex eâ parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe; monteſque, qui impenderent, à maximâ multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de cauſſis acciderat, ut ſubitò Galli belli renovandi legioniſque opprimendæ conſilium caperent. Primùm, quòd legionem, neque eam pleniſſimam; detractis cohortibus duabus; et compluribus ſigillatim, qui commeatûs petendi cauſsâ miſſi erant, abſentibus; propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quòd, propter iniquitatem loci: quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, et tela conjicerent; ne primum quidem poſſe impetum ſuſtineri exiſtimabant.

Digitized by Google

Accedebat, quòd ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; et Romanos, non ſolùm itineris cauſsâ, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, et ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant.

III. His nunciis acceptis, Galba; quum neque opus hibernorum, munitioneſque plenè eſſent perfectæ; neque de frumento, reliquoque commeatu, ſatis eſſet proviſum; quòd, deditione factâ, obſidibuſque acceptis, nil de bello timendum exiſtimaverat: conſilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. Quo in conſilio; quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet; ac jam omnia ferè ſuperiora loca, multitudine armatorum completa conſpicerentur; neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, interclusis itineribus, poſſet: propè jam deſperatâ ſalute, nonnullæ hujuſmodi ſententiæ dicebantur; ut, impedimentis relictis, eruptione factâ, iiſdem itineribus, quibus eò perveniſſent, ad ſalutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reſervato ad extremum conſilio, interim rei eventum experiri, et caſtra defendere.

IV. Brevi ſpatio interjecto; vix ut his rebus, quas conſtituiſſent, collocandis atque adminiſtrandis tempus daretur: hoſtes ex omnibus partibus, ſigno dato, decurrere; lapides gæſaque in vallum conjicere. Noſtri, primò integris viribus fortiter repugnare, neque ullum fruſtrà telum ex loco ſuperiore mittere: ut quæque pars caſtrorum nudata defenſoribus premi videbatur, eò occurrere et auxilium ferre: ſed hòc ſuperari, quòd diuturnitate pugnæ hoſtes defeſſi prœlio excedebant, alii integris viribus ſuccedebant. Quarum rerum à noſtris, propter paucitatem, fieri nihil poterat: ac non modò defeſſo, ex pugnâ excedendi; ſed ne ſaucio quidem, ejus loci, ubi conſtiterat, relinquendi, ac ſui recipiendi, facultas dabatur.

V. Quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur: ac non ſolùm vires, ſed etiam tela noſtris deficerent: atque hoſtes acriùs inſtarent: languidioribuſque noſtris, vallum ſcindere, et foſſas complere cœpiſſent; reſque eſſet jam ad extremum deducta caſum: P. Sextiius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus, confectum vulneribus diximus; et item

Digitized by Google

C. Voluſenus tribunus militum, vir et conſilii magni et virtutis; ad Galbam accurrunt, atque unam eſſe ſpem ſalutis docent, ſi, eruptione factâ, extremum auxilium experirentur. Itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodò tela miſſa exciperent, ſeque ex labore reficerent; pòſt, ſigno dato, è caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in virtute ponerent. Quod juſſi ſunt, faciunt: ac ſubitò omnibus portis eruptione factâ; neque cognoſcendi quid fieret, neque ſui colligendi, hoſtibus facultatem relinquunt. Ita commutatâ fortunâ; eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum venerant, undique circumventos interficiunt; et ex hominum millibus amplius XXX, (quem numerum barbarorum ad caſtra veniſſe conſtabat), plus tertiâ parte interfectâ, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur. Sic omnibus hoſtium copiis fuſis, armiſque exutis; ſe in caſtra munitioneſque ſuas recipiunt.

VI. Quo prœlio facto; quòd ſæpiùs fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hiberna conſilio veniſſe meminerat, aliis occurriſſe rebus videbat: maximè, frumenti commeatûſque inopiâ permotus: poſtero die, omnibus ejus vici ædificiis incenſis, in Provinciam reverti contendit. Ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante; incolumem legionem in Nantuates; inde in Allobrogas, perduxit; ibique hiemavit.

VII. His rebus geſtis: quum omnibus de cauſſis Cæſar pacatam Galliam exiſtimaret; ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, victis in Alpibus Sedunis: atque ita, initâ hieme, in Illyricum profectus eſſet; quòd eas quoque nationes adire, et regiones cognoſcere volebat: ſubitum bellum in Galliâ coortum eſt. Ejus belli hæc fuit cauſſa. P. Craſſus adoleſcens cum legione VII proximus mare Oceanum in Andibus hiemabat. Is, quòd in his locis inopia frumenti erat; præfectus tribunoſque militum complures in finitimas civitates, frumenti petendi cauſsâ, dimiſit. Quo in numero erat T. Terraſidius, miſſus in Euſubios; M. Trebius Gallus, in Curioſolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos.

VIII. Hujus civitatis eſt longè ampliſſima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum: quòd et naves

Digitized by Google

habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare conſueverunt: et ſcientiâ atque uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt: et in magno impetu maris, atque aperto; paucis portubus interjectis, quos tenent ipſi; omnes ferè, qui eodem mari uti conſueverunt, habent vectigales. Ab iis fit initium retinendi Silii atque Velanii; quòd per eos, ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. Horum auctoritate finitimi adducti, (ut ſunt Gallorum ſubita et repentina conſilia), eâdem de cauſâ Trebium Terraſidiumque retinent: et celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe conjurant; nihil, niſi communi conſilio, acturos; eundemque omnis fortunæ exitum eſſe laturos: reliquaſque civitates ſollicitant, ut in eâ libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quàm Romanorum ſervitutem perferre, mallent. Omni orâ maritimâ celeriter ad ſuam ſententiam perductâ; communem legationem ad P. Craſſum mittunt; "ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat."

IX. Quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus: quòd ipſe aberat longiùs; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum; remiges ex Provinciâ inſtitui, nautas gubernatoreſque comparari, jubet. His rebus celeriter adminiſtratis; ipſe, quum primùm per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæſaris adventu: ſimul quòd, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant; legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum inviolatumque ſemper fuiſſet, retentos ab ſe et in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, et maximè ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt; hôc majore ſpe, quòd multùm naturâ loci confidebant. Pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis; navigationem impeditam propter inſcientiam locorum paucitatemque portuum, ſciebant: neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutiùs apud ſe morari poſſe, confidebant: ac jam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe. Romanos, neque ullam facultatem habere navium; neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulas noviſſe: ac longè aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſ-

Digitized by Google

tiſſimo atque apertiſſimo Oceano, perſpiciebant. His initis conſiliis; oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant; naves in Venetiam, ubi Cæſarem primùm bellum geſturum conſtabat, quàm plurimas poſſunt, cogunt. Socios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambianos, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt; auxilia ex Britanniâ, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt.

X. Erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſuprà oſtendimus. Sed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum: rebellio facta poſt deditionem: defectio, datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hâc parte neglectâ, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. Itaque quum intelligeret, omnes ferè Gallos novis rebus ſtudere, et ad bellum mobiliter celeriterque excitari; omnes autem homines naturâ libertati ſtudere, et conditionem ſervitutis odiſſe: priùs quàm plures civitates conſpirarent, partiendum ſibi ac latiùs diſtribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. Huic mandat: "Rhemos reliquoſque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanoſque, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur; ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat." P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, et magno numero equitatûs, in Aquitaniam proficiſci jubet; ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III, in Unellos, Curioſolitas, Lexovioſque mittit; qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi Gallicíſque navibus, quas ex Pictonibus Santoniſque et reliquis pacatis regionibus convenire juſſerat, præficit; et, quum primùm poſſet, in Venetos proficiſci jubet. Ipſe eò pedeſtribus copiis contendit.

XII. Erant ejuſmodi ferè ſitus oppidorum, ut poſita in extremis linguis promontoriiſque, neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII ſpatio; neque navibus, quòd rurſus minuente æſtu naves in vadis afflictarentur. Ita utrâque re oppidorum oppugnatio impediebatur.

Digitized by Google

Ac, ſi quando magnitudine operis fortè ſuperati; extruſo mari aggere ac mollibus, atque his fermè mœnibus adæquatis; ſuis fortunis deſperare cœperant: magno numero navium appulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua deportabant omnia; ſeque in proxima oppida recipiebant: ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. Hoc eò faciliùs magnam partem æſtatis faciebant; quòd noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur; ſummaque erat vaſto atque aperto mari, magnis æſtibus, raris ac propè nullis portubus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipſorum naves ad hunc modum factæ armatæque erant. Carinæ aliquanto planiores, quàm noſtrarum navium; quò faciliùs vada ac deceſſum æſtûs excipere poſſent: proræ admodùm erectæ; atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempeſtatumque accommodatæ: naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim et contumeliam perferendam: tranſtra ex pedalibus in latitudinem trabibus, confixa clavis ferreis, digiti pollicis craſſitudine: anchoræ, pro funibus, catenis ferreis revinctæ: pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ; ſive propter lini inopiam, atque ejus uſûs inſcientiam; ſive, quod eſt magis veriſimile, quòd tantas tempeſtates Oceani, tantoſque impetus ventorum ſuſtineri, ac tanta onera navium regi velis, non ſatis commodè poſſe arbitrabantur. Cum his navibus, noſtræ claſſi ejuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate, et pulſu remorum præſtaret; reliqua, pro loci naturâ, pro vi tempeſtatum, illis eſſent aptiora et accommodatiora: neque enim his noſtræ roſtro nocere poterant, (tanta in his erat firmitudo;) neque propter altitudinem, facilè telum adjiciebatur; et eâdem de cauſsâ minùs commodè ſcopulis continebantur. Accedebat ut, quum ſævire ventus cœpiſſet, et ſe vento dediſſent; et tempeſtatem ferrent faciliùs, et in vadis conſiſterent tutiùs, et, ab æſtu derelictæ, nihil ſaxa et cautes timerent: quarum rerum omnium noſtris navibus caſus erant extimeſcendi.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis, Cæſar; ubi intellexit fruſtra tantum laborem ſumi, neque hoſtium fugam captis oppidis reprimi, neque his noceri poſſe; ſtatuit exſpectandam claſſem. Quæ ubi convenit, ac primùm ab hoſtibus viſa eſt; circiter CCXX naves eorum

Digitized by Google

paratiſſimæ, atque omni genere armorum ornatiſſimæ, è portu profectæ, noſtris adverſæ conſtiterunt. Neque ſatìs Bruto, qui claſſi præerat; neque tribunis militum centurionibuſque, quibus ſingulæ naves erant attributæ; conſtabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ inſiſterent. Roſtro enim noceri non poſſe cognoverant: turribus autem excitatis; tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus ſuperabat, ut neque ex inferiore loco ſatìs commodè tela adjici poſſent, et miſſa à Gallis graviùs acciderent. Una erat magno uſui res præparata à noſtris; falces præacutæ, inſertæ affixæque longuriis, non abſimili formâ muralium falcium. His quum funes, qui antennas ad malos deſtinabant, comprehenſi adductique erant; navigio remis incitato, prærumpebantur: quibus abſciſſis, antennæ neceſſariò concidebant: ut, quum omnis Gallicis navibus ſpes in velis armamentiſque conſiſteret; his ereptis, omnis uſus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen poſitum in virtute; quâ noſtri milites facilè ſuperabant; atque eò magìs, quòd in conſpectu Cæſaris atque omnis exercitûs res gerebatur; ut nullum paullò fortius factum latere poſſet: omnes enim colles, et loca ſuperiora, unde erat propinquus deſpectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antennis: quum ſingulas binæ aut ternæ naves circumſiſterent; milites ſummâ vi tranſcendere in hoſtium naves contendebant. Quod poſtquam barbari fieri animadverterunt; expugnatis compluribus navibus; quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fugâ ſalutem petere contenderunt. Ac, jam converſis in eam partem navibus, quò ventus ferebat; tanta ſubitò malacia ac tranquillitas exſtitit, ut ſe loco movere non poſſent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maximè fuit opportuna: nam ſingulas noſtri conſectati, expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint; quum ab hora IV uſque ad Solis occaſum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio, bellum Venetorum totiuſque oræ maritimæ confectum eſt. Nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid conſilii aut dignitatis fuit, eò convenerant; tum, navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant.

Digitized by Google

Quibus amiſſis; reliqui, neque quò ſe reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque ſe, ſuaque omnia, Cæſari dediderunt. In quos eò graviùs Cæſar vindicandum ſtatuit, quò diligentiùs in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conſervaretur. Itaque, omni ſenatu necato, reliquos ſub coronâ vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur; Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæſare acceperat, in fines Unellorum pervenit. His præerat Viridovix; ac ſummam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum magnaſque copias coëgerat. Atque his paucis diebus, Aulerci, Eburovices, Lexoviique, ſenatu ſuo interfecto, quòd auctores belli eſſe nolebant; portas clauſerunt, ſeque cum Viridovice conjunxerunt: magnaque præterea multitudo undique ex Galliâ perditorum hominum latronumque convenerat; quos ſpes prædandi, ſtudiumque bellandi, ab agriculturâ et quotidiano labore revocabat.

XVIII. Sabinus, idoneo omnibus rebus loco, caſtris ſeſe tenebat; quum Viridovix contra eum duûm millium ſpatio conſediſſet, quotidieque productis copiis pugnandi poteſtatem faceret: ut jam non ſolùm hoſtibus in contemptionem Sabinns veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. Id eâ cauſsâ faciebat, quòd cum tantâ multitudine hoſtium; præſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret; niſi æquo loco, aut opportunitate aliquâ datâ, legato dimicandum non exiſtimabat.

XIX. Hâc confirmatâ opinione timoris; idoneum quendam hominem et callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii cauſsâ ſecum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibuſque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat: quid fieri velit, edocet. Qui ubi pro perfugâ ad eos venit, timorem Romanorum proponit; quibus anguſtiis ipſe Cæſar à Venetis prematur, docet: neque longiùs abeſſe, quin proximâ nocte Sabinus clàm ex caſtris exercitum educat, et ad Cæſarem, auxilii ferendi cauſsâ, proficiſcatur. Quod ubi auditum eſt; conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe: ad caſtra iri oportere. Multæ res, ad

Digitized by Google

hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parùm diligenter ab his erat proviſum; ſpes Venetici belli; et quòd ferè libenter id, quod volunt homines, credunt. His rebus adducti, non priùs Viridovicem reliquoſque duces ex concilio dimittunt, quàm ab his ſit conceſſum, arma utì capiant, et ad caſtra contendant. Quâ re conceſsâ: læti, velut exploratâ victoriâ; ſarmentis virgultiſque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant; ad caſtra pergunt.

XX. Locus erat caſtrorum editus, et paullatim ab imo acclivis, circiter paſſus M. Huc magno curſu contenderunt, ut quàm minimum ſpatii ad ſe colligendos armandoſque Romanis daretur; exanimatique pervenerunt. Sabinus, ſuos hortatus, cupientibus ſignum dat. Impeditis hoſtibus, propter ea, quæ ferebant, onera; ſubitò duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum eſt opportunitate loci, hoſtium inſcientiâ ac defatigatione, virtute militum, ac ſuperiorum pugnarum exercitatione; ut ne unum quidem noſtrorum impetum ferrent; ac ſtatim terga verterent. Quos impeditos, integris viribus milites noſtri conſecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reliquos, equites conſectati; paucos, qui ex fugâ evaſerant, reliquerunt. Sic, uno tempore, et de navali pugnâ Sabinus, et de Sabini victoriâ Cæſar certior factus eſt. Civitateſque omnes ſe ſtatim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella ſuſcipienda Gallorum alacer ac promptus eſt animus, ſic mollis ac minimè reſiſtens ad calamitates perferendas mens eorum eſt.

XXI. Eodem ferè tempore P. Craſſus, quum in Aquitaniam perveniſſet; quæ pars, ut antè dictum eſt, et regionum latitudine, et multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ eſt æſtimanda: quum intelligeret in illis locis ſibi bellum gerendum, ubi paucis antè annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulſo, interfectus eſſet; atque unde L. Manilius Proconſul, impedimentis amiſſis, profugiſſet: non mediocrem ſibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque, re frumentariâ proviſâ; auxiliis, equitatuque comparato; multis præterea viris fortibus Toloſâ, Carcaſone, et Narbone, (quæ ſunt civitates Galliæ provinciæ, finitimæ his regionibus), nominatim evocatis; in Sotiatium fines exercitum intro-

Digitized by Google

duxit. Cujus adventu cognito: Sotiates, magnis copiis coactis; equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen noſtrum adorti; primùm equeſtre prœlium commiſerunt. Deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris; ſubitò pedeſtres copias, quas in convalle in inſidiis collocaverant, oſtenderunt. Hi, nóſtros disjectos adorti, prœlium renovârunt.

XXII. Pugnatum eſt diu, atque acriter; quum Sotiates, ſuperioribus victoriis freti, in ſuâ virtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine Imperatore, et ſine reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent. Tandem tamen, confecti vulneribus hoſtes, terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere oppidum Sotiatium oppugnare cœpit; quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turreſque egit. Illi, aliàs eruptione tentatâ, aliàs cuniculis ad aggerem vineaſque actis; cujus rei ſunt longè peritiſſimi Aquitani, propterea quòd multis locis apud eos ærariæ ſecturæ ſunt: ubi diligentiâ noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt; legatos ad Craſſum mittunt: ſeque in deditionem ut recipiat, petunt. Quâ re impetratâ; arma tradere juſſi, faciunt.

XXIII. Atque in eâ re omnium noſtrorum intentis animis; aliâ ex parte oppidi Adiatomus, qui ſummam imperii tenebat; cum DC devotis (quos illi Soldurios appellant: quorum hæc eſt conditio, ut omnibus in vitâ commodis unà cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint: ſi quid iis per vim accidat; aut eundem caſum unà ferant, aut ſibi mortem conſciſcant: neque adhuc hominum memoriâ repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto cujus ſe amicitiæ devoviſſet, mori recuſaret:) cum iis Adiatomus eruptionem facere conatus, clamore ab eâ parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementerque ibi pugnatum eſſet, repulſus in oppidum eſt. Utì tamen eâdem deditionis conditione uteretur, à Craſſo impetravit.

XXIV. Armis obſidibuſque acceptis; Craſſus in fines Vocatium et Taruſatium profectus eſt. Tum verò barbari commoti; quòd oppidum et naturâ loci et manu munitum, paucis diebus, quibus eò ventum fuerat, expugnatum cognoverant: legatos quoquoverſus dimit-

Digitized by Google

tere, conjurare, obſides inter ſe dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ ſunt citerioris Hiſpaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia ducesque accerſuntur: quorum adventu, magnâ cum auctoritate et magnâ cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces verò ii deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, ſummamque ſcientiam rei militaris habere exiſtimabantur. Ii, conſuetudine populi Romani, loca capere, caſtra munire, commeatibus noſtros intercludere inſtituunt. Quod ubi Craſſus animadvertit; ſuas copias propter exiguitatem non facile deduci; hoſtem et vagari, et vias obſidere, et caſtris ſatis præſidii relinquere; ob eam cauſſam minùs commodè frumentum commeatumque ſibi ſupportari; in dies hoſtium numerum augeri: non cunctandum exiſtimavit, quin pugnâ decertaret. Hâc re ad conſilium delatâ; ubi omnes idem ſentire intellexit, poſterum diem pugnæ conſtituit.

XXV. Primâ luce, productis omnibus copiis, duplici acie inſtructâ, auxiliisque in mediam aciem conjectis; quid hoſtes conſilii caperent, exſpectabat. Illi, etſi propter multitudinem, et veterem belli gloriam, paucitatemque noſtrorum, ſe tutò dimicaturos exiſtimabant; tamen tutius eſſe arbitrabantur, obſeſſis viis, commeatu intercluſo, ſine ullo vulnere victoriâ potiri: et ſi, propter inopiam rei frumentariæ, Romani ſeſe recipere cœpiſſent; impeditos agmine, et ſub ſarcinis inferiores animo, adoriri cogitabant. Hôc conſilio probato ab ducibus; productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant.

XXVI. Hâc re perſpectâ, Craſſus; quum ſua cunctatio atque opinio timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet; atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. Ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibuſque depellerent; auxiliareſque, quibus ad pugnam non multùm Craſſus confidebat, lapidibus teliſque ſubminiſtrandis, et ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent: quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timidè, pug-

Digitized by Google

naretur; telaque, ex loco ſuperiore miſſa, non fruſtra acciderent: equites, circumitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, "non eâdem eſſe diligentiâ ab Decumanâ portâ caſtra munita, facilemque aditum habere."

XXVII. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationebuſque ſuos excitarent; quid fieri velit, oſtendit. Illi, ut erat imperatum; eductis quatuor cohortibus, quæ, præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant; et longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent; omnium oculis mentibuſque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt: atque his proruptis, priùs in hoſtium caſtris conſtiterunt, quàm planè ab his videre, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. Tum verò, clamore ab eâ parte audito; noſtri, redintegratis viribus; quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acriùs impugnare cœperunt. Hoſtes undique circumventi, deſperatis omnibus rebus, ſe per munitiones dejicère, et fugâ ſalutem petere contenderunt. Quos equitatus apertiſſimis campis conſectatus; ex millium L numero, quæ ex Aquitaniâ Cantabriſque veniſſe conſtabat, vix quartâ parte relictâ; multâ nocte ſe in caſtra recepit.

XXVIII. Hâc auditâ pugnâ; maxima pars Aquitaniæ ſeſe Craſſo dedidit, obſideſque ultro miſit, quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Taruſates, Eluſates, Garites, Auſci, Garumni, Siburzates, Cocoſateſque. Paucæ ultimæ nationes; anni tempore confiſæ, quod hiems ſuberat; id facere neglexerunt.

XXIX. Eodem ferè tempore Cæſar, etſi propè exacta jam æſtas erat; tamen quòd, omni Galliâ pacatâ, Morini Menapiique ſupererant, qui in armis eſſent, neque ad eum unquam legatos de pace miſiſſent; arbitratus id bellum celeriter confici poſſe, eò exercitum adduxit. Qui longè aliâ ratione, ac reliqui Galli, bellum agere inſtituerunt. Nam, quòd intelligebant maximas nationes, quæ prœlio contendiſſent, pulſas ſuperataſque eſſe; continenteſque ſilvas ac paludes habebant: eò ſe, ſuaque omnia contulerunt. Ad quarum initium ſilvarum quum perveniſſet Cæſar, caſtraque munire inſtituiſſet; neque hoſtis interim viſus eſſet: diſperſis in opera

Digitized by Google

noſtris, ſubitò ex omnibus partibus ſilvæ evolaverunt, et in noſtros impetum fecerunt. Noſtri celeriter arma ceperunt, eoſque in ſilvas repulerunt; et, compluribus interfectis, longiùs impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deperdiderunt.

XXX. Reliquis deinceps diebus, Cæſar ſilvas cædere inſtituit: et, ne quis inermibus, imprudentibuſque militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quæ erat cæſa, converſam ad hoſtem collocabat, et pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate, magno ſpatio paucis diebus confecto: quum jam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur; ipſi denſiores ſilvas peterent; ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, utì opus neceſſariò intermitteretur; et continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. Itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis ædificiiſque incenſis, Cæſar exercitum reduxit; et in Aulercis Lexoviiſque, reliquis item civitatibus, quæ proximè bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER QUARTUS.

EA, quæ ſecuta eſt, hieme; qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo Coſſ. Uſipetes Germani, et item Tenchtheri, magnâ cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt; non longè à mari, quo Rhenus influit. Cauſſa tranſeundi fuit; quòd ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, et agriculturâ prohibebantur.

II. Suevorum gens eſt longè maxima et bellicoſiſſima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi cauſsâ, ſuis ex finibus educunt; reliqui, qui domi manent, pro ſe atque illis colunt: hi rurſus invicem anno pòſt, in armis ſunt; illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio atque uſus belli intermittitur. Sed privati ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longiùs anno remanere uno in loco, colendi cauſsâ, licet: neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt; multumque ſunt in ve-

Digitized by Google

nationibus; quæ res et cibi genere, et quotidianâ exercitatione, et libertate vitæ, (quod à pueris nullo officio aut diſciplinâ aſſuefacti, nihil omnino contra voluntatem faciant;) et vires alit, et immani corporum magnitudine efficit. Atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis neque veſtitûs, præter pelles, habeant quidquam; quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta: et laventur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus; magìs eò, ut, quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quàm quò ullam rem ad ſe importari deſiderent. Quin etiam jumentis, quibus maximè Galli delectantur, quæque impenſo parant pretio, Germani importatis non utuntur; ſed, quæ ſunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidianâ exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. Equeſtribus prœliis ſæpe ex equis deſiliunt, ac pedibus prœliantur; eoſque eodem remanere veſtigio aſſuefaciunt; ad quos ſe celeriter, quum uſus eſt, recipiunt: neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quàm ephippiis uti: itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum, quamvìs pauci, adire audent. Vinum ad ſe omnino importari non ſinunt; quòd eâ re ad laborem ferendum remolleſcere homines, atque effœminari arbitrantur. Publicè maximam putant eſſe laudem, quàm latiſſimè à ſuis finibus vacare agros. Hâc re ſignificari; magnum numerum civitatum, ſuam vim ſuſtinere non potuiſſe. Itaque unâ ex parte à Suevis, circiter millia paſſuum DC, agri vacare dicuntur.

III. Ad alteram partem ſuccedunt Ubii. Quorum fuit civitas ampla atque florens, ut eſt captus Germanorum; et qui paullò ſunt ejuſdem generis etiam cæteris humaniores; propterea quòd Rhenum attingunt, multumque ad eos mercatores ventitant, et ipſi propter propinquitatem Gallicis ſunt moribus aſſuefacti. Hos quum Suevi multis ſæpe bellis experti; propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuiſſent: tamen vectigales ſibi fecerunt, ac multò humiliores infirmioreſque redegerunt.

IV. In eâdem cauſsâ fuerunt Uſipetes et Tenchtheri, quos ſupra diximus. Qui complures annos Suevorum vim ſuſtinuerunt; ad extremum tamen agris expulſi, et

Digitized by Google

multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum perveneruntt: quas regiones Menapii incolebant; et, ad utramque ripam fluminis, agros, ædificia, vicoſque habebant; ſed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt; et cis Rhenum diſpoſitis præſidiis, Germanos tranſire prohibebant. Illi, omnia experti: quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam tranſire, propter cuſtodias Menapiorum, poſſent; reverti ſe in ſuas ſedes regioneſque ſimulaverunt; et, tridui viam progreſſi, rurſus reverterunt; atque omni hôc itinere unâ nocte equitatu confecto, inſcios inopinanteſque Menapios oppreſſerunt; qui de Germanorum diſceſſu per exploratores certiores facti, ſine metu trans Rhenum in ſuos vicos remigraverant. His interfectis, navibuſque eorum occupatis: priuſquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen tranſierunt: atque, omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis ſe eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæſar certior factus, et infirmitatem Gallorum veritus; quòd ſunt in conſiliis capiendis mobiles, et novis plerumque rebus ſtudent; nihil his committendum exiſtimavit. Eſt autem hoc Gallicæ conſuetudinis; ut et viatores, etiam invitos, conſiſtere cogant; et quod quiſque eorum de quâque re audierit, aut cognoverit, quærant: et mercatores in oppidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quaſque ibi res cognoverint, pronunciare cogant. His rumoribus atque auditionibus permoti, de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è veſtigio pœnitere neceſſe eſt; quum incertis rumoribus ſerviant: et plerique ad voluntatem eorum ficta reſpondeant. Quâ conſuetudine cognitâ, Cæſar, ne graviori bello occurreret; maturiùs, quam conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet; ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognovit: miſſas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatoſque eos, uti ab Rheno diſcederent; omniaque, quæ poſtulâſſent, ab ſe fore parata. Quâ ſpe adducti Germani, latiùs jam vagabantur; et in fines Eburonum et Condruſorum, qui ſunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis; Cæſar ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi exiſtimavit: eo-

Digitized by Google

rumque animis permulſis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit.

VI. Re frumentariâ comparatâ, equitibuſque delectis; iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. A quibus quum paucorum dierum iter abeſſet; legati ad eum venerunt, quorum hæc fuit oratio: "Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant: quòd Germanorum conſuetudo hæc ſit à majoribus tradita; quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere; veniſſe invitos, ejectus domo. Si ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos. Vel ſibi agros attribuant; vel patiantur tenere eos, quos armis poſſederint. Seſe unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint." Ad hæc Cæſar, quæ viſum eſt, reſpondit. Sed exitus fuit orationis: "ſibi nullam cum his amicitiam eſſe poſſe, ſi in Galliâ remanerent: neque verum eſſe, qui ſuos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Galliâ vacare agros, qui dari tantæ præſertim multitudini ſine injuriâ poſſint: ſed licere, ſi velint, in Ubiorum finibus conſidere; quorum ſint legati apud ſe, et de Suevorum injuriis querantur, et à ſe auxilium petant: hoc ſe ab Ubiis impetraturum." Legati hæc ſe ad ſuos relaturos dixerunt; et, re deliberatâ, poſt diem tertium ad Cæſarem reverſuros: interea ne propiùs ſe caſtra moveret, petierunt. Ne id quidem Cæſar ab ſe impetrari poſſe dixit: cognoverat enim magnam partem equitatûs ab iis aliquot diebus antè, prædandi frumentandique cauſsâ, ad Ambivaritos trans Moſam miſſam: hos exſpectari equites, atque ejus rei cauſsâ moram interponi, arbitrabatur.

VII. Moſa profluit ex monte Vogeſo, qui eſt in finibus Lingonum; et parte quâdam Rheni receptâ, quæ appellatur Vhalis, inſulam effecit Batavorum; neque longiùs ab eo millibus paſſuum LXXX in Oceanum tranſit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt; et longo ſpatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribоccorum, Trevirorumque citatus fertur; et, ubi Oceano appropinquat, in plures diffluit partes; multis ingentibuſque inſulis ef-

Digitized by Google

fectis, quarum pars magna à feris barbariſque nationibus incolitur, (ex quibus ſunt, qui piſcibus, atque ovis avium, vivere exiſtimantur;) multiſque capitibus in Oceanum influit.

VIII. Cæſar, quum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet; ut erat conſtitutum, ad eum legati revertuntur: qui in itinere congreſſi, magnopere, "ne longiùs progrederetur," orabant. Quum id non impetrâſſent; petebant, "utì ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret; eoſque pugnâ prohiberet: ſibique utì poteſtatem, faceret, in Ubios legatos mittendi: quorum ſi principes ac ſenatus ſibi jurejurando fidem feciſſent; eâ conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant: ad has res conficiendas, ſibi tridui ſpatium daret." Hæc omnia Cæſar eodem illò pertinere arbitrabatur, ut, tridui morâ interpoſitâ, equites eorum, qui abeſſent, reverterentur. Tamen "ſeſe non longiùs millibus paſſuum IV, aquationis cauſsâ, proceſſurum eo die" dixit: "huc poſtero die quàm frequentiſſimi convenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret." Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent; et, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propiùs acceſſiſſet.

IX. At hoſtes, ubi primùm noſtros equites conſpexerunt, quorum V millium erat numerus; quum ipſi non amplius DCCC equites haberent; quòd ii, qui frumentandi cauſsâ ierant trans Moſam, nondum redierant: nihil noſtros timentibus, quòd legati eorum paullò antè à Cæſare diſceſſerant, atque is dies induciis erat ab iis petitus; impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt. Rurſus reſiſtentibus noſtris; conſuetudine ſuâ, ad pedes deſilierunt: ſuffoſſiſque equis, compluribuſque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non priùs fugâ deſiſterent, quàm in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In eo prœlio, ex equitibus noſtris interficiuntur IV et LXX: in his vir fortiſſimus Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cujus avus in civitate ſuâ regnum obtinuerat, amicus ab ſenatu noſtro appellatus. Hic, quum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipſe, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortiſſimè reſti-

Digitized by Google

tit. Quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidiſſet; atque id frater, qui jam prœlio exceſſerat, procul animadvertiſſet; incitato equo, ſeſe hoſtibus obtulit, atque interfectus eſt.

X. Hôc prœlio facto; Cæſar neque jam ſibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque inſidias petitâ pace, ultro bellum intulliſſent. Exſpectare verò dum hoſtium copiæ augerentur, equitatuſque reverteretur; ſummæ dementiæ eſſe judicabat. Et, cognitâ Gallorum infirmitate; quantum jam, apud eos, hoſtes uno prœlio auctoritatis eſſent conſecuti, ſentiebat: quibus, ad conſilia capienda, nihil ſpatii dandum exiſtimabat. His conſtitutis rebus; et conſilio cum legatis et quæſtore communicato, ne quem diem pugnæ intermitteret: opportuniſſima res accidit; quòd poſtridie ejus diei manè, eâdem et perfidiâ et ſimulatione uſi Germani, frequentes, omnibus principibus majoribuſque natu adhibitis, ad eum in caſtra venerunt; ſimul, ut dicebatur, ſui purgandi cauſsâ, quòd, contrà atque eſſet dictum, et ipſi petiſſent, prœlium pridie commiſiſſent; ſimul, ut, ſi quid poſſent, de induciis fallendo impetrarent. Quos ſibi Cæſar oblatos gaviſus, retineri juſſit: ipſe omnes copias caſtris eduxit; equitatum, quòd recenti prœlio perterritum eſſe exiſtimabat, agmen ſubſequi juſſit.

XI. Acie triplici inſtructâ, et celeriter VIII millium itinere confecto; priùs ad hoſtium caſtra pervenit, quàm, quid ageretur, Germani ſentire poſſent. Qui, omnibus rebus ſubitò perterriti, et celeritate adventûs noſtri, et diſceſſu ſuorum; neque conſilii habendi, neque arma capiendi ſpatio dato; perturbantur, copiaſne adversùs hoſtem educere, an caſtra defendere, an fugâ ſalutem petere, præſtaret. Quorum timor quum fremitu et concurſu ſignificaretur; milites noſtri, priſtini diei perfidiâ incitati, in caſtra irruperunt. Quo in loco qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros impedimentaque prœlium commiſerunt: at reliqua multitudo puerorum mulierumque, (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumque tranſierant,) paſſim fugere cœpit. Ad quos conſectandos, Cæſar equitatum miſit.

XII. Germani, poſt tergum clamore audito; quum

Digitized by Google

ſuos interfici viderent; armis abjectis, ſigniſque militaribus relictis, ſe ex caſtris ejecerunt. Et quum ad confluentem Moſæ et Rheni perveniſſent; reliquâ fugâ deſperatâ, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen præcipitaverunt: atque ibi timore, laſſitudine, et vi fluminis oppreſſi, perierunt. Noſtri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hoſtium numerus capitum ccccxxx millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt. Cæſar iis, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit. Illi ſupplicia cruciatuſque Gallorum veriti, quorum agros vexaverant; remanére ſe apud eum velle dixerunt. Iis Cæſar libertatem conceſſit.

XIII. Germanico bello confecto, multis de cauſſis Cæſar ſtatuit ſibi Rhenum eſſe tranſeundum. Quarum illa fuit juſtiſſima; quòd, quum videret Germanos tam facilè impelli, ut in Galliam venirent; ſuis quoque rebus eos timere voluit, quum intelligerent et poſſe et audere populi R. exercitum Rhenum tranſire. Acceſſit etiam quòd illa pars equitatûs Uſipetum et Tenchtherorum, quam ſupra commemoravi prædandi frumentandique cauſsâ Moſam transîſſe, neque prœlio interfuiſſe; poſt fugam ſuorum ſe trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, ſeque cum iis conjunxerat. Ad quos quum Cæſar nuncios miſiſſet, qui poſtularent, "eos, qui ſibi Galliæque bellum intuliſſent, utì ſibi dederent;" reſponderunt: "Populi Romani imperium, Rhenum finire. Si, ſe invito, Germanos in Galliam tranſire non æquum exiſtimaret; cur ſui quidquam eſſe imperii aut poteſtatis trans Rhenum poſtularet?"

XIV. Ubii autem; qui uni ex Tranſrhenanis ad Cæſarem legatos miſerant, amicitiam fecerant, obſides dederant; magnopere orabant: "Ut ſibi auxilium ferret, quòd graviter ab Suevis premerentur; vel, ſi id facere occupationibus Reipubl. prohiberetur, exercitum modò Rhenum tranſportaret: id ſibi ad auxilium, ſpemque reliqui temporis, ſatìs futurum; tantum eſſe nomen atque opinionem exercitûs Romani, Arioviſto pulſo, et hôc noviſſimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes; utì opinione et amicitiâ populi Romani, tuti eſſe poſſint. Navium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebantur."

Digitized by Google

XV. Cæſar his de cauſſis, quas commemoravi, Rhenum tranſire decreverat. Sed navibus tranſire neque ſatìs tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuæ neque populi Romani dignitatis eſſe ſtatuebat. Itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum, exiſtimabat. Rationem pontis igitur hanc inſtituit. Tigna bina ſeſquipedalia, paullùm ab imo præacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter ſe jungebat. Hæc cùm machinationibus demiſſa in flumen defixerat, fiſtucíſque adegerat; non, ſublicæ modo, directa ad perpendiculum; ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundùm naturam fluminis procumberent: his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenûm ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis converſa ſtatuebat. Hæc utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum junctura diſtabat, binis utrimque fibulis ab extremâ parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis, atque in contrariam partem revinctis; tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quò major vis aquæ ſe incitaviſſet, hôc arctiùs illigata tenerentur. Hæc directâ materiâ injectâ contexebantur, ac longuriis cratibuſque conſternebantur. Ac nihilo ſecius ſublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquè adigebantur; quæ, pro pariete ſubjectæ, et cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent. Et aliæ item ſupra pontem, mediocri ſpatio, ut, ſi arborum trunci, ſive naves, dejiciendi operis cauſsâ, eſſent à barbaris miſſæ; his defenſoribus earum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVI. Diebus x, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Cæſar, ad utramque partem pontis firmo præſidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. Interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt; quibus pacem atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondet, obſideſque ad ſe adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons inſtitui cœptus eſt, fugâ comparatâ; hortantibus iis, quos ex Tenchtheris atque Uſipetibus apud ſe habebant;

Digitized by Google

finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque in ſolitudinem ac ſilvas abdiderant.

XVII. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus; omnibus vicis ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſuccisis, ſe in fines Ubiorum recepit. Atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: "Suevos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo, conſilio habito, nuncios in omnes partes miſiſſe; utì de oppidis demigrarent; liberos, uxores, ſuaque omnia in ſilvis deponerent; atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum convenirent: hunc eſſe delectum medium ferè regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum exſpectare, atque ibi decertare conſtituiſſe." Quod ubi Cæſar comperit; omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſsâ exercitum tranſducere conſtituerat; ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciſceretur, ut Ubios obſidione liberaret: diebus omnino XVIII trans Rhenum conſumptis, ſatìs et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemque reſcidit.

XVIII. Exiguâ parte æſtatis reliquâ, Cæſar; etſi in iis locis, quòd omnis Gallia ad Septemtrionem vergit, maturæ ſunt hiemes; tamen in Britanniam proficiſci contendit; quòd omnibus ferè Gallicis bellis, hoſtibus noſtris indè ſubminiſtrata auxilia intelligebat. Et, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modò inſulam adîſſet; genus hominum perſpexiſſet; loca, portus, aditus cognoviſſet; quæ omnia ferè Gallis erant incognita. Neque enim temere, præter mercatores, illò adit quiſquam; neque iis ipſis quidquam, præter oram maritimam, atque eas regiones quæ ſunt contra Galliam, notum eſt. Itaque, convocatis ad ſe undique mercatoribus; neque quanta eſſet inſulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent; neque quem uſum belli haberent, aut quibus inſtitutis uterentur; neque qui eſſent ad majorum navium multitudinem idonei portus; reperire poterat. Ad hæc cognoſcenda, priùs quàm periculum faceret, idoneum eſſe arbitratus C. Voluſenum, cum navi longâ præmittit. Huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad ſe quàm primùm revertatur. Ip-

Digitized by Google

ſe, cum omnibus copiis, in Morinos proficiſcitur; quòd indè erat breviſſimus in Brittanniam transjectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam ſuperiore æſtate ad Veneticum bellum fecerat claſſem, jubet convenire.

XIX. Interim, conſilio ejus cognito, et per mercatores perlato ad Britannos; à compluribus ejus inſulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obſides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis; liberaliter pollicitus, hortatuſque ut in eà ſententià permanerent, eos domum remiſit. Et cum his unà Comium, quem ipſe, Atrebatibus ſuperatis, regem ibi conſtituerat; cujus et virtutem et conſilium probabat, et quem ſibi fidelem arbitrabatur, cujuſque auctoritas in his regionibus magna habebatur; mittit. Huic imperat; quas poſſit, adeat civitates; horteturque, ut populi R. fidem ſequantur: ſeque celeriter eò venturum nunciet. Voluſenus, perſpectis regionibus; quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac ſe barbaris committere non auderet; v die ad Cæſarem revertitur; quæque ibi perſpexiſſet, renunciat.

XX. Dum in his locis Cæſar, navium parandarum cauſsâ, moratur; ex magnâ parte Morinorum legati ad eum venerunt, qui ſe de ſuperioris temporis conſilio excuſarent; quòd homines barbari, et noſtræ conſuetudinis imperiti, bellum populo Rom. feciſſent: ſeque ea, quæ imperâſſet, facturos pollicerenter. Hoc ſibi ſatìs opportunè Cæſar accidiſſe arbitratus; quòd neque poſt tergum hoſtem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes ſibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obſidum imperat: quibus adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis contractiſque, quod ſatìs eſſe ad duas legiones tranſportandas exiſtimabat; quidquid præterea navium longarum habebat, quæſtori, legatis, præfectiſque diſtribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves; quæ ex eo loco millibus paſſuum VIII vento tenebantur, quò minùs in eundem portum pervenire poſſent. Has equitibus diſtribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino et L. Aurunculeio Cottæ legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab

Digitized by Google

quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præſidio, quòd ſatìs eſſe arbitrabatur, portum tenere juſſit.

XXI. His conſtitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempeſtatem, tertiâ ferè vigiliâ ſolvit; equiteſque in ulteriorem portum progredi, et naves conſcendere, ac ſe ſequi, juſſit: ab quibus quum id paullò tardiùs eſſet adminiſtratum, ipſe horâ circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expoſitas hoſtium copias armatas conſpexit. Cujus loci hæc erat natura: adeò montibus anguſtis mare continebatur, utì ex locis ſuperioribus in littus telum adjici poſſet. Hunc ad egrediendum locum nequaquam idoneum arbitratus; dum reliquæ naves eò convenirent, ad horam IX in anchoris exſpectavit. Interim legatis tribuniſque militum convocatis; et quæ ex Voluſeno cognoviſſet, et quæ fieri vellet, oſtendit: monuitque, (ut rei militaris ratio, maximè ut res maritimæ poſtularent, ut quæ celerem atque inſtabilem motum haberent;) ad nutum et ad tempus omnes res ab iis adminiſtrarentur. His dimiſſis; et ventum et æſtum uno tempore nactus ſecundum; dato ſigno, et ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum VIII ab eo loco progreſſus, aperto ac plano littore naves conſtituit.

XXII. At barbari, conſilio Romanorum cognito; præmiſſo equitatu et eſſedariis, quo plerumque genere in prœliis uti conſuêrunt; reliquis copiis ſubſecuti, noſtros navibus egredi prohibebant. Erat ob has cauſſas ſumma difficultas; quòd naves, propter magnitudinem, niſi in alto conſtitui non poterant: militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum preſſis, ſimul et de navibus deſiliendum, et in fluctibus conſiſtendum, et cum hoſtibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulùm in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis, tela audacter conjicerent, et equos inſuefactos incitarent. Quibus rebus noſtri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti; non eâdem alacritate ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti prœliis conſueverant, utebantur.

XXIII. Quod ubi Cæſar animadvertit; naves longas, quarum et ſpecies erat barbaris inuſitatior, et mo-

Digitized by Google

tus ad uſum expeditior, paullulùm removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hoſtium conſtitui; atque inde fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli ac ſubmoveri, juſſit. Quæ res magno uſui noſtris fuit: nam et navium figura, et remorum motu, et inuſitato genere tormentorum, permoti barbari; conſtiterunt, ac paullùm modò pedem retulerunt. Atque, noſtris militibus cunctantibus, maximè propter altitudinem maris: qui x legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret; "deſilite," inquit, "milites, niſi vultis aquilam hoſtibus prodere; ego certè meum Reipub. atque Imperatori officium præſtitero." Hoc quum magnâ voce dixiſſet; ſe ex navi projecit, atque in hoſtes aquilam ferre cœpit. Tum noſtri cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur; univerſi ex navi deſilierunt. Hos item alii ex proximis primis navibus, quum conſpexiſſent, ſubſecuti; hoſtibus appropinquârunt.

XXIV. Pugnatum eſt ab utriſque acriter. Noſtri tamen; quòd neque ordines ſervare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi poterant; atque alius aliâ ex navi, quibuſcumque ſignis occurrerat, ſe aggregabat; magnopere perturbabantur. Hoſtes verò, notis omnibus vadis: ubi ex littore aliquos ſingulares ex navi egredientes conſpexerant; incitatis equis, impeditos adoriebantur: plures paucos circumſtabant: alii ab latere aperto, in averſos tela conjiciebant. Quod quum animadvertiſſet Cæſar; ſcaphas longarum navium, item ſpeculatoria navigia, militibus compleri juſſit; et, quos laborantes conſpexerat, iis ſubſidia ſubmittebat. Noſtri, ſimul in arido conſtiterunt, ſuis omnibus conſecutis, in hoſtes impetum fecerunt; atque eos in fugam dederunt. Neque longiùs proſequi potuerunt, quòd equites curſum tenere atque inſulam capere non potuerant. Hoc unum ad priſtinam fortunam Cæſari defuit.

XXV. Hoſtes prœlio ſuperati; ſimul atque ſe ex fugâ receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: "Obſides daturos; quæque imperâſſet, ſeſe facturos," polliciti ſunt. Unà cum his legatis Comius Atrebas venit, quem ſuprà demonſtraveram à Cæſare in Britanniam præmiſſum. Hunc illi è navi egreſſum, quùm ad eos Imperatoris mandata deferret, compre-

Digitized by Google

henderant, atque in vincula conjecerant: tunc, facto prœlio, remiſerunt; et, in petendâ pace, ejus rei culpam in multitudinem contulerunt; et, propter imprudentiam ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quòd, quum ultro in continentem legatis miſſis pacem à ſe petîſſent, bellum ſine cauſsâ intuliſſent; ignoſcere imprudentiæ dixit, obſideſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt, partem ex longinquioribus locis accerſitam paucis diebus ſeſe datùros dixerunt. Interea ſuos remigrare in agros juſſerunt; principeſque undique convenêre, et ſe civitateſque ſuas Cæſari commendârunt.

XXVI. His rebus pace firmatâ; poſt diem IV, quàm eſt in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus ſuprà demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt. Quæ quum appropinquarent Britanniæ, et ex caſtris viderentur; tanta tempeſtas ſubitò coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet; ſed aliæ eòdem, unde erant profectæ, referrentur; aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propiùs Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur. Quæ tamen, anchoris jactis, cùm fluctibus complerentur; neceſſariò, adversâ nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eâdem nocte accidit, ut eſſet luna plena; quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit: noſtriſque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæſar exercitum tranſportandum curaverat, quaſque in aridum ſubduxerat, æſtus complebat; et onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempeſtas afflictabat; neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis; reliquæ quum eſſent, funibus, anchoris, reliquiſque armamentis amiſſis, ad navigandum inutiles; magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitûs perturbatio facta eſt. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari poſſent; et omnia deerant, quæ ad reficiendas naves eſſent uſui; et, quòd omnibus conſtabat hiemare in Galliâ oportere, frumentum his in locis in hiemem proviſum non erat.

XXVII. Quibus rebus cognitis; principes Britanniæ, qui poſt prœlium ad ea quæ juſſerat Cæſar facienda convenerant, inter ſe collocuti: quum equites, et

Digitized by Google

naves, et frumentum Romanis deeſſe intelligerent; et paucitatem militum ex caſtrorum exiguitate cognoſcerent; quæ hòc erant etiam anguſtiora, quòd ſine impedimentis Cæſar legiones tranſportaverat: optimum factu eſſe duxerunt, rebellione factâ, frumento commeatuque noſtros prohibere, et rem in hiemem producere; quòd his ſuperatis, aut reditu intercluſis, neminem poſtea belli inferendi cauſsâ in Britanniam tranſiturum confidebant. Itaque, rurſus conjuratione factâ, paullatim ex caſtris diſcedere, ac ſuos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæſar, etſi nondum eorum conſilia cognoverat; tamen et ex eventu navium ſuarum, et ex eo quòd obſides dare intermiſerant, fore id quod accidit ſuſpicabatur. Itaque ad omnes caſus ſubſidia comparabat: nam et frumentum ex agris in caſtra quotidie conferebat; et, quæ graviſſimè afflictæ erant naves, earum materiâ atque ære ad reliquas reficiendas utebatur; et, quæ ad eas res erant uſui, ex continenti comportari jubebat. Itaque, quum id ſummo ſtudio à militibus adminiſtraretur; XII navibus amiſſis, reliquis ut navigari commodè poſſet, effecit.

XXVIII. Dum ea geruntur: legione, ex conſuetudine, unâ frumentatum miſsâ, quæ appellabatur VII; neque ullâ ad id tempus belli ſuſpicione interpoſitâ; quum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra ventitaret: ii, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Cæſari renunciaverunt; pulverem majorem, quàm conſuetudo ferret, in eâ parte videri, quam in partem legio iter feciſſet. Cæſar, id quod erat, ſuſpicatus, aliquid novi à barbaris initum conſilii; cohortes, quæ in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci; duas, in ſtationem ſuccedere; reliquas armari, et confeſtim ſe ſubſequi, juſſit. Quum paullò longiùs à caſtris proceſſiſſet; ſuos ab hoſtibus premi, atque ægrè ſuſtinere, et confertâ legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quòd omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua; ſuſpicati hoſtes huc noſtros eſſe venturos, noctu in ſilvis delituerant. Tum diſperſos, depoſitis armis, in metendo occupatos ſubitò adorti; paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: ſimul, equitatu atque eſſedis circumdederant.

Digitized by Google

XXIX. Genus hoc eſt ex eſſedis pugnæ: primò per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt; atque ipſo terrore equorum, et ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant. Et quum ſe inter equitum turmas inſinuavêre; ex eſſedis deſiliunt, et pedibus prœliantur. Aurigæ interim paullùm è prœlio excedunt, atque ita ſe collocant, ut ſi illi à multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. Ita, mobilitatem equitum, ſtabilitatem peditum, in prœliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo inſiſtere, et inde ſe in currus citiſſimè recipere, conſueverint.

XXX. Quibus rebus, perturbatis noſtris novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit: namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. Quo facto: ad laceſſendum hoſtem, et committendum prœlium, alienum eſſe tempus arbitratus; ſuo ſe loco continuit: et, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis: qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. Secutæ ſunt, continuos dies complures, tempeſtates; quæ et noſtros in caſtris continerent, et hoſtem à pugnâ prohiberent. Interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; et, quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. His rebus celeriter magnâ multitudine peditatûs equitatûſque coactâ, ad caſtra venerunt.

XXXI. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat; ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo antè dictum eſt, ſecum tranſportaverat; legiones in acie pro caſtris conſtituit. Commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt. Quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu et viribus efficere potuerunt; complures ex iis occiderunt: deinde, omnibus longè latèque ædificiis adflictis incenſiſque, ſe in caſtra receperunt.

Digitized by Google

XXXII. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi ad Cæſarem de pace venerunt. His Cæſar numerum obſidum, quem antea imperaverat, duplicavit: eoſque in continentem adduci juſſit; quòd, propinquâ die æquinoctii, infirmis navibus, hiemi navigationem ſubjiciendam non exiſtimabat. Ipſe idoneam tempeſtatem nactus, paullò poſt mediam noctem naves ſolvit; quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. Ex his onerariæ II eoſdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt; ſed paullo infrà delatæ ſunt.

XXXIII. Quibus ex navibus quum eſſent expoſiti milites circiter CCC, atque in caſtra contenderent; Morini, quos Cæſar in Britanniam proficiſcens pacatos reliquerat, ſpe prædæ adducti, primò non ita magno ſuorum numero circumſteterunt; ac, ſi ſeſè interfici nollent, arma ponere juſſerunt. Quum illi, orbe facto, ſeſe defenderent; celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. Quâ re nunciatâ, Cæſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. Interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque horis ampliùs IV fortiſſimè pugnaverunt; et, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. Poſtea verò quàm equitatus noſter in conſpectum venit; hoſtes, abjectis armis, terga verterunt; magnuſque eorum numerus eſt occiſus.

XXXIV. Cæſar, poſtero die, T. Labienum legatum, cum iis legionibus quas ex Britanniâ reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, miſit. Qui quum propter ſiccitates paludum, quò ſe reciperent, non haberent; quo perfugio ſuperiore anno fuerant uſi; omnes ferè in poteſtatem Labieni venerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant; omnibus eorum agris vaſtatis, frumentis ſucciſis, ædificiiſque incenſis, quòd Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſilvas abdiderant; ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. Eò duæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt; reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis; ex litteris Cæſaris, dierum XX ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

Digitized by Google

LIBER QUINTUS.

LUCIO Domitio, Ap. Claudio Coſſ. diſcendens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat; legatis imperat, quos legionibus præfecerat, utì quàm plurimas poſſent hieme naves ædificandas, vetereſque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonſtrat. Ad celeritatem onerandi ſubductioneſque, paullò facit humiliores, quàm quibus in noſtro mari uti conſuevimus; atque id eò magìs, quòd propter crebras commutationes æſtuum, minùs magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, et ad multitudinem jumentorum tranſportandam, paullò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes, actuarias imperat fieri: quam ad rem multùm humilitas adjuvat. Ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpaniâ apportari jubet. Ipſe, conventibus citerioris Galliæ peractis, in Illyricum proficiſcitur; quòd à Piruſtis finitimam partem Provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. Eò quum veniſſet, civitatibus milites imperat; certumque in locum convenire jubet. Quâ re nunciatâ; Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant; "nihil earum rerum publico factum conſilio; ſeſeque paratos eſſe" demonſtrant, "omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere." Acceptâ oratione eorum, Cæſar obſides imperat, eoſque ad certam diem adduci jubet: niſi ita fecerint, ſeſe bello civitatem perſecuturum demonſtrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat; arbitros inter civitates dat, qui litem æſtiment, pœnamque conſtituant.

II. His confectis rebus, conventibuſque peractis; in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiſcitur. Eò quum veniſſet: circuitis omnibus hibernis; ſingulari militum ſtudio, in ſummâ rerum omnium inopiâ, circiter DC ejus generis, cujus ſuprà demonſtravimus, naves, et longas XXVIII invenit conſtructas; neque multùm abeſſe ab eo, quin paucis diebus deduci poſſent. Collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant; quid fieri velit, oſtendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodiſſimum in Britanniam transjectum eſſe cognoverat, circiter millium paſſuum XXX à continenti. Huic rei quod ſatis eſſe viſum eſt militum, relinquit: ipſe cum le-

Digitized by Google

gionibus expeditis IV, et equitibus DCCC, in fines Trevirorum proficiſcitur: quòd hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant; Germanoſque Tranſrhenanos ſollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longè plurimùm totius Galliæ equitatu valet; magnaſque habet copias peditum; Rhenumque, ut ſupra demonſtravimus, tangit. In eâ civitate duo de principatu inter ſe contendebant, Indutiomarus et Cingetorix. Ex quibus alter, ſimul atque de Cæſaris legionumque adventu cognitum eſt, ad eum venit; ſe ſuoſque omnes in officio futuros, neque ab amicitiâ populi Rom. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, oſtendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere; iiſque, qui per ætatem in armis eſſe non poterant, in ſilvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet; bellum parare inſtituit. Sed poſteà quàm nonnulli principes ex eâ civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti, et adventu noſtri exercitûs perterriti, ad Cæſarem venerunt; et de ſuis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati conſulere non poſſent: veritus, ne ab omnibus deſereretur, Indutiomarus, legatos ad Cæſarem mittit: "ſeſe idcirco à ſuis diſcedere atque ad eum venire noluiſſe, quò faciliùs civitatem in officio contineret; ne, omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in ſuâ poteſtate eſſe; ſeque, ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra venturum, et ſuas civitatiſque fortunas ejus fidei permiſſurum." Cæſar, etſi intelligebat quâ de cauſsâ ea dicerentur, quæque eum res ab inſtituto conſilio deterreret; tamen, ne æſtatem in Treviris conſumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Indutiomarum ad ſe cum CC obſidibus venire juſſit. His adductis, et in iis filio propinquiſque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat; conſolatus Indutiomarum, hortatuſque eſt, utì in officia permaneret. Nihilò tamen ſeciùs principibus Trevirorum ad ſe convocatis, eos ſigillatim Cingetorigi conciliavit: quod quum meritò ejus à ſe fieri intelligebat; tum magni intereſſe arbitrabatur, ejus auctoritatem inter ſuos quàm plurimùm valere, cujus tam egregiam in ſe voluntatem perſpexiſſet. Id tulit factum

Digitized by Google

graviter Indutiomarus, ſuam gratiam inter ſuos minui: et qui jam ante inimico in nos animo fuiſſet, multò graviùs hoc dolore exarſit.

IV. Iis rebus conſtitutis, Cæſar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoſcit XL naves, quæ in Belgis factæ erant, tempeſtate rejectas, curſum tenere non potuiſſe; atque eôdem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eôdem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV; principeſque ex omnibus civitatibus. Ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Galliâ; reliquos, obſidum loco, ſecum ducere decreverat; quod, quum ipſe abeſſet, motum Galliæ verebatur.

V. Erat unà cum cæteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis anteà dictum eſt. Hunc ſecum ducere in primis conſtituerat; quòd eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quòd jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, "ſibi à Cæſare regnum civitatis deferri:" quod dictum Ædui graviter ferebant; neque recuſandi, neque deprecandi cauſsâ, legatos ad Cæſarem mittere audebant: id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. Ille primò omnibus precibus petere contendit, ut in Galliâ relinqueretur; partim, quòd inſuetus navigandi, mare timeret; partim, quòd religionibus ſeſe diceret impediri. Poſteaquam id obſtinatè ſibi negari vidit; omni ſpe impetrandi ademptâ; principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos, hortarique cœpit, ut in continenti remanerent; metu territare, "non ſine cauſsâ fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id eſſe conſilium Cæſaris, ut quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret." Fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere; ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtrarent.

VI. Hæc à compluribus ad Cæſarem deferebantur. Quâ re cognitâ, Cæſar; quòd tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum atque deterrendum, quibuſcumque rebus poſſet, Dumnorigem ſtatuebat; quòd longiùs ejus amentiam progredi videbat, proſpiciendum ne quid ſibi ac Reipubl. nocere poſſet. Itaque

Digitized by Google

dies circiter XXV in eo loco commoratus, quòd Corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare conſuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret; nihilò tamen ſeciùs, omnia ejus conſilia cognoſceret. Tandem idoneam tempeſtatem nactus, milites equiteſque conſcendere in naves jubet. Atque impeditis omnium animis, Dumnorix, cum equitibus Æduorum, à caſtris, inſciente Cæſare, domum diſcedere cœpit. Quâ re nunciatâ; Cæſar, intermiſsâ profectione, atque omnibus rebus poſtpoſitis, magnam partem, equitatûs ad eum inſequendum mittit, retrahique imperat. Si vim faciat, neque pareat; interfici jubet: nihil hunc, ſe abſente, pro ſano facturum arbitratus, qui præſentis imperium neglexiſſet. Ille autem revocatus, reſiſtere, ac ſe manu defendere, ſuorumque fidem implorare cœpit; ſæpe clamitans, "Liberum ſe, liberæque civitatis eſſe." Illi, ut erat imperatum, circumſiſtunt, hominemque interficiunt: at Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur.

VII. His rebus geſtis; Labieno in continente cum III legionibus et equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, et rem frumentariam provideret, quæque in Galliâ gererentur cognoſceret, et conſilium pro tempore et pro re caperet; ipſe cum legionibus V, et pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occaſum naves ſolvit; et leni Africo provectus, mediâ circiter nocte vento intermiſſo, curſum non tenuit; et longiùs delatus æſtu, ortâ luce, ſub ſiniſtrâ Britanniam relictam conſpexit. Tum rurſus æſtus commutationem ſecutus, remis contendit, ut eam partem inſulæ caperet, quâ optimum eſſe egreſſum ſuperiore æſtate cognoverat. Quâ in re, admodum fuit militum virtus laudanda; qui vectoriis gravibuſque navigiis, non intermiſſo remigandi labore, longarum navium curſum adæquaverunt. Acceſſum eſt ad Britanniam omnibus navibus, meridiano fere tempore. Neque in eo loco hoſtis eſt viſus. Sed, ut poſtea Cæſar ex captivis comperit: quum magnæ manus eò conveniſſent; multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatiſque, quas ſui quiſque commodi cauſsâ fecerat, amplius DCCC unà erant viſæ; timore à littore diſceſſerant, ac ſe in ſuperiora loca abdiderant.

Digitized by Google

VIII. Cæſar, expoſito exercitu, ac loco caſtris idoneo capto: ubi ex captivis cognovit, quo in loco hoſtium copiæ conſediſſent; cohortibus x ad mare relictis, et equitibus ccc, qui præſidio navibus eſſent; de iii vigiliâ ad hoſtes contendit; Eò minùs veritus navibus, quòd in littore molli atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat: et præſidio navibus Q. Atrium præfecit. Ipſe noctu progreſſus millia paſſuum circiter xii, hoſtium copias conſpicâtus eſt. Illi equitatu atque eſſedis ad flumen progreſſi, ex loco ſuperiore noſtros prohibere, et prœlium committere cœperunt. Repulſi ab equitatu, ſe in ſilvas abdiderunt; locum nacti, egregiè et naturâ et opere munitum; quem, domeſtici belli, ut videbatur, cauſsâ, jam antè præparaverant: nam crebris arboribus ſuccisis, omnes introitus erant præcluſi. Ipſi ex ſilvis rari propugnabant, noſtroſque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legiones vii, teſtudine factâ, et aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt; eoſque ex ſilvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longiùs Cæſar perſequi vetuit; et quòd loci naturam ignorabat; et quòd, magnâ parte diei conſumptâ, munitioni caſtrorum tempus relinqui volebat.

IX. Poſtridie ejus diei, manè, tripartitò milites equiteſque in expiditionem miſit; ut eos, qui fugerant, perſequerentur. Iis aliquantum itineris progreſſis, quum jam extremi eſſent in proſpectu, equites à Q. Atrio ad Cæſarem venerunt, qui nunciarent, "ſuperiori nocte, maximâ coortâ tempeſtate, propè omnes naves afflictas, atque in littore ejectas eſſe; quòd neque anchoræ funeſque ſubſiſterent; neque nautæ, gubernatoreſque, vim tempeſtatis pati poſſent. Itaque, ex eo concurſu navium, magnum eſſe incommodum acceptum." His rebus cognitis; Cæſar legiones equitatumque revocari, atque itinere deſiſtere jubet: ipſe ad naves revertitur: eadem ferè, quæ ex litteris nunciiſque cognoverat, coram perſpicit; ſic, ut, amiſſis circiter xl navibus, reliquæ tamen refici poſſe magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios accerſiri jubet: Labieno ſcribit, ut, quam plurimas poſſet, iis legionibus, quæ ſunt apud eum, naves inſtituat. Ipſe, etſi res erat multæ operæ ac laboris, tamen, commodiſſimum

Digitized by Google

eſſe ſtatuit, omnes naves ſubduci, et cum caſtris unâ munitione conjungi. In his rebus circiter dies x conſumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermiſſis. Subductis navibus, caſtriſque egregiè munitis; eaſdem copias, quas antè, preſidio navibus relinquit: ipſe eodem, unde redierat, proficiſcitur. Eò quum veniſſet; majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. Summa imperii bellique adminiſtrandi, communi conſilio, permiſſa eſt Caſſivellauno; cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tameſis, à mari circiter millia paſſuum LXXX. Huic, ſuperiori tempore, cum reliquis civitatibus continentia bella interceſſerant. Sed noſtro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant.

X. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in inſulâ ipsâ, memoriâ proditum dicunt: maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi cauſsâ, ex Belgis tranſierant; qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eò pervenerunt, et bello illato ibi remanſerunt, atque agros colere cœperunt. Hominum eſt infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis conſimilia: pecoris magnus numerus. Utuntur, aut ære, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis, pro nummo. Naſcitur ibi plumbum album in Mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum; ſed ejus exigua eſt copia: ære utuntur importato. Materia cujuſque generis, ut in Galliâ, eſt; præter fagum atque abietem. Leporem, et gallinam, et anſerem guſtare, fas non putant: hæc tamen alunt, animi voluptatiſque cauſsâ. Loca ſunt temperatiora, quàm in Galliâ; remiſſioribus frigoribus. Inſula naturâ triquetra; cujus unum latus eſt contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui eſt ad Cantium, quò fere ex Galliâ naves appelluntur, ad orientem Solem: inferior, ad Meridiem ſpectat. Hoc latus tenet circiter millia paſſuum D. Alterum vergit ad Hiſpaniam, atque occidentem ſolem. Quâ ex parte eſt Hibernia; dimidio minor, ut exiſtimatur, quàm Britannia; ſed pari ſpatio tranſmiſſus, atque ex Galliâ eſt Britanniam. In hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores objectæ inſulæ exiſtimantur; de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos XXX ſub brumâ eſſe noc-

Digitized by Google

tem: nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, niſi, certis ex aquâ menſuris, breviores eſſe noctes, quàm in continente, videbamus. Hujus eſt longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium paſſuum. Tertium eſt contra Septemtrionem: cui parti nulla eſt objecta terra; ſed ejus lateris angulus maximè ad Germaniam ſpectat. Huic millia paſſuum DCCC in longitudinem eſſe exiſtimatur. Ita omnis inſula eſt in circuitu vicies centena millia paſſuum. Ex his omnibus, longè ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt: quæ regio eſt maritima omnis; neque multùm à Gallicâ differunt conſuetudine. Interiores plerique frumenta non ſerunt, ſed lacte et carne vivunt: pellibuſque ſunt veſtiti. Omnes verò ſe Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore ſunt in pugnâ adſpectu. Capilloque ſunt promiſſo; atque omni parte corporis raſâ, præter caput et labrum ſuperius. Uxores habent deni duodenique inter ſe communes; et maximè fratres cum fratribus, et parentes cum liberis. Sed ſi qui ſunt ex his nati; eorum habentur liberi, à quibus primùm virgines quæque ductæ ſunt.

XI. Equites hoſtium eſſedariique acriter prœlio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt; tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſilvas colleſque compulerint: ſed, compluribus interfectis, cupidiùs inſecuti, nonnullos ex ſuis amiſerunt. At illi, intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris atque occupatis in munitione caſtrorum, ſubitò ſe ex ſilvis ejecerunt: impetuque in eos facto, qui erant in ſtatione pro caſtris collocati; acriter pugnaverunt. Duabuſque miſſis ſubſidio cohortibus à Cæſare, atque his primis legionum duarum; quum hæ, intermiſſo perexiguo loci ſpatio inter ſe, conſtitiſſent; novo genere pugnæ perterritis noſtris; per medios audaciſſimè proruperunt, ſeque inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur. Illi, pluribus ſubmiſſis cohortibus, repelluntur.

XII. Toto hoc in genere pugnæ, quum ſub oculis omnium ac pro caſtris dimicaretur, intellectum eſt noſtros, propter gravitatem armorum; quòd neque inſequi cedentes poſſent, neque ab ſignis diſcedere auderent; minùs aptos eſſe ad hujus generis hoſtem: equites autem

Digitized by Google

magno cum periculo dimicare; propterea quòd illi etiam consultò plerumque cederent; et, quum paullulùm ab legionibus noſtros removiſſent, ex eſſedis deſilirent, et pedibus diſpari prœlio contenderent. Equeſtris autem prœlii ratio, et cedentibus et inſequentibus, par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut nunquam conferti, ſed rari, magniſque intervallis, prœliarentur; ſtationeſque diſpoſitas haberent; atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defatigatis ſuccederent.

XIII. Poſtero die, procul à caſtris hoſtes in collibus conſtiterunt: rarique ſe oſtendere; et lentiùs, quàm pridie, noſtros equites prœlio laceſſere cœperunt. Sed meridie, quum Cæſar pabulandi cauſsâ, III legiones, atque omnem equitatum, cum C. Trebonio legato miſiſſet; repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, ſic, utì ab ſignis legionibuſque non abſiſterent. Noſtri, acriter in eos impetu facto, repulerunt; neque finem inſequendi fecerunt, quoàd ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt; magnoque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi, facultatem dederunt. Ex hâc fugâ protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt; neque poſt id tempus unquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contendèrunt.

XIV. Cæſar, cognito eorum conſilio; ad flumen Tameſin, in fines Caſſivellauni, exercitum duxit; quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægrè, tranſiri poteſt. Eò quum veniſſet; animum advertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas: ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita; ejuſdemque generis ſub aquâ defixæ ſudes, flumine tegebantur. Iis rebus cognitis à captivis perfugiſque; Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. Sed eâ celeritate atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aquâ exſtarent; ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripaſque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent.

XV. Caſſivellaunus, ut ſuprà demonſtravimus, omni depoſitâ ſpe contentionis; dimiſſis amplioribus copiis; millibus circiter IV eſſedariorum relictis, itinera noſtra

ſervabat: paullulumque ex viâ excedebat, locisque impeditis atque ſilveſtribus ſeſe occultabat; atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in ſilvas compellebat: et, quum equitatus noſter liberiùs, vaſtandi prædandique cauſsâ, ſe in agros effunderet; omnibus viis notis ſemitiſque, eſſedarios ex ſilvis emittebat; et, magno cum periculo noſtrorum equitum, cum iis confligebat; atque hoc metu, latiùs vagari prohibebat. Relinquebatur, ut neque longiùs ab agmine legionum diſcedi Cæſar pateretur: et tantum in agris vaſtandis, incendiiſque faciendis, hoſtibus noceretur; quantum labore, atque itinere, legionarii milites efficere poterant.

XVI. Interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum civitas; ex qua Mandubratius adoleſcens, Cæſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam venerat; (cujus pater Imanuentius in eâ civitate regnum obtinuerat, interfectuſque erat à Caſſivellauno; ipſe fugâ mortem vitaverat); legatos ad Cæſarem mittunt. Pollicenturque ſeſe ei dedituros, et imperata facturos. Petunt, ut Mandubratium ab injuriâ Caſſivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præſit, imperiumque obtineat. His Cæſar imperat obſides XL, frumentumque exercitui; Mandubratiumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt; obſides ad numerum, frumentumque miſerunt.

XVII. Trinobantibus defenſis, atque ab omni militum injuriâ prohibitis; Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Caſſi, legationibus miſſis, ſeſe Cæſari dediderunt. Ab his cognoſcit, non longè ex eo loco oppidum Caſſivellauni abeſſe, ſilvis paludibuſque munitum; quò ſatis magnus hominum pecoriſque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, quum ſilvas impeditas vallo atque foſsâ munierunt, quò, incurſionis hoſtium vitandæ cauſsâ, convenire conſueverunt. Eò proficiſcitur cum legionibus: locum reperit egregiè naturâ atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hoſtes paulliſper morati, militum noſtrorum impetum non tulerunt; ſeſeque ex aliâ parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus; multique in fugâ ſunt comprehenſi, atque interfecti.

Digitized by Google

XVIII. Dum hæc in his locis geruntur; Caſſivellaunus ad Cantium, quod eſſe ad mare ſupra demonſtravimus; quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax; nuncios mittit. Atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, caſtra navalia de improviſo adoriantur atque oppugnent. Hi quum ad caſtra veniſſent; noſtri, eruptione factâ, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, ſuos incolumes reduxerunt. Caſſivellaunus, hoc prœlio nunciato; tot detrimentis acceptis, vaſtatis finibus, maximè etiam permotus defectione civitatum; legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæſarem mittit.

XIX. Cæſar, quum ſtatuiſſet hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere; neque multum æſtatis ſupereſſet; atque id facilè extrahi poſſe intelligeret; obſides imperat. Et, quid in annos ſingulos vectigalis populo R. Britannia penderet, conſtituit. Interdicit atque imperat Caſſivellauno, ne Mandubratio neu Trinobantibus noceat. Obſidibus acceptis, exercitum reducit ad mare; naves invenit refectas. His deductis: quòd et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempeſtate deperierant naves: duobus commeatibus exercitum reportare conſtituit. Ac ſic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc neque ſuperiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, deſideraretur: at ex iis quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, et prioris commeatûs expoſitis militibus, et quas poſteà Labienus faciendas curaverat numero LX; perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas quum aliquandiu Cæſar fruſtra exſpectâſſet: ne anni tempore navigatione excluderetur, quòd æquinoctium ſuberat; neceſſariò anguſtiùs milites collocavit. Ac ſummâ tranquillitate conſecutâ ſecundâ initâ quum ſolviſſet vigiliâ, primâ luce terram attigit, omneſque incolumes naves perduxit.

XX. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto: quòd eo anno frumentum in Galliâ, propter ſiccitates, anguſtiùs provenerat; coactus eſt aliter, ac ſuperioribus annis, exercitum in hibernis collocare; legioneſque in plures civitates diſtribuere. Ex quibus unam in Morinos ducendam, C. Fabio legato

Digitized by Google

dedit: alteram in Nervios, Q. Ciceroni: tertiam in Æduos, L. Roſcio: quartam in Rhemis cum T. Labieno, in confinio Trevirorum, hiemare juſſit. Tres in Belgio collocavit; his M. Craſſum quæſtorem, et L. Munatium Plancum, et C. Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proximè trans Padum conſcripſerat; et cohortes v; in Eburones, quorum pars maxima eſt inter Moſam et Rhenum, qui ſub imperio Ambiorigis et Cativulci erant, miſit: his militibus Q. Titurium Sabinum, et L. Aurunculeium Cottam, legatos præeſſe juſſit. Ad hunc modum diſtributis legionibus, facillimè inopiæ frumentariæ ſeſe mederi poſſe exiſtimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna, (præter eam, quam L. Roſcio in pacatiſſimam et quietiſſimam partem ducendam dederat,) millibus paſſuum c continebantur. Ipſe interea; quoad legiones collocatas, munitaque hiberna cognoviſſet; in Galliâ morari conſtituit.

XXI. Erat in Carnutibus ſummo loco natus Taſgetius; cujus majores in ſuâ civitate regnum obtinuerant. Huic Cæſar, pro ejus virtute atque in ſe benevolentiâ, quòd in omnibus bellis ſingulari ejus operâ fuerat uſus, majorum locum reſtituerat. Tertium hunc jam annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæſarem. Ille veritus, quòd ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulſu deficeret; L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficiſci jubet, ibique hiemare; quorumque operâ cognoverit Taſgetium interfectum, hos comprehenſos ad ſe mittere. Interim ab omnibus legatis quæſtoribuſque, quibus legiones transdiderat, certior factus eſt; in hiberna perventum, locumque hibernis eſſe munitum.

XXII. Diebus circiter xv, quibus in hiberna ventum eſt; initium repentini tumultûs ac defectionis ortum eſt ab Ambiorige et Cativulco. Qui, quum ad fines regni ſui Sabino Cottæque præſtò fuiſſent, frumentumque in hiberna comportaviſſent; Indutiomari Treviri nunciis impulſi, ſuos concitaverunt: ſubitoque oppreſſis lignatoribus, magnâ manu caſtra oppugnatum venerunt. Quum celeriter noſtri arma cepiſſent, vallumque adſcendiſſent; atque unâ ex parte Hiſpanis equiti-

Digitized by Google

bus emiſſis, equeſtri prœlio ſuperiores fuiſſent; deſperatâ re, hoſtes ſuos ab oppugnatione reduxerunt. Tum ſuo more conclamaverunt, utì aliqui ex noſtris ad colloquium prodirent: "habere ſeſe, quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controverſias minui poſſe ſperarent."

XXIII. Mittitur ad eos, colloquendi cauſsâ, C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii; et Q. Junius ex Hiſpaniâ quidam, qui jam antè, miſſu Cæſaris, ad Ambiorigem ventitare conſueverat. Apud quos, Ambiorix in hunc modum locutus eſt: "Seſe, pro Cæſaris in ſe beneficiis, plurimùm ei conſiteri debere; quòd ejus operâ ſtipendio liberatus eſſet, quod Atuaticis finitimis ſuis pendere conſuêſſet; quodque ei et filius et fratris filius ab Cæſare remiſſi eſſent, quos Atuatici obſidum numero miſſos apud ſe in ſervitute et catenis tenuiſſent. Neque id, quod fecerit de oppugnatione caſtrorum, aut judicio aut voluntate ſuâ feciſſe; ſed coactu civitatis; ſuaque eſſe ejuſmodi imperia, ut non minus haberet juris in ſe multitudo, quàm ipſe in multitudinem. Civitati porrò hanc fuiſſe belli cauſſam; quòd repentinæ Gallorum conjurationi reſiſtere non potuerit. Id ſe facilè ex humilitate ſuâ probare poſſe; quòd non adeò ſit imperitus rerum, ut ſuis copiis populum R. ſe ſuperare poſſe confidat: ſed eſſe Galliæ commune conſilium. Omnibus hibernis Cæſaris oppugnandis, hunc eſſe dictum diem; ne qua legio alteri legioni ſubſidio venire poſſet. Non facilè Gallos Gallis negare potuiſſe; præſertim quum de recuperandâ communi libertate conſilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate ſatisfecerit, habere ſe nunc rationem officii; pro beneficiis Cæſarem monere, orare Titurium pro hoſpitio, ut ſuæ ac militum ſaluti conſulat. Magnam manum Germanorum conductam, Rhenum tranſiſſe; hanc affore biduo. Ipſorum eſſe conſilium velintne, priùs quàm finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere; quorum alter millia paſſuum circiter L, alter paullò ampliùs abſit. Illud ſe polliceri, et jurejurando confirmare; tutum ſe iter per fines ſuos daturum. Quod quum faciat; et civitati ſeſe conſulere, quòd hibernis levetur; et Cæſari pro ejus meritis gratiam referre." Hâc oratione habitâ diſcedit Ambiorix.

XXIV. C. Arpinius et Junius, quæ audierant, ad legatos deferunt. Illi, repentinâ re perturbati; etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant: maximeque hâc re permovebantur, quòd civitatem ignobilem atque humilem Eburonum ſuâ ſponte populo Rom. bellum facere auſam, vix erat credendum. Itaque ad concilium rem deferunt; magnaque inter eos exſtitit controverſia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones, "nihil temerè agendum, neque ex hibernis injuſſu Cæſaris diſcedendum" exiſtimabant. "Quantasvis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe, munitis hibernis," docebant. "Rem eſſe teſtimonio: quòd primum hoſtium impetum, multis ultrò vulneribus illatis, fortiſſimè ſuſtinuerint. Re frumentariâ non premi. Interea et ex proximis hibernis, et à Cæſare, conventura ſubſidia." Poſtremò, "quid eſſe levius aut turpius, quàm, auctore hoſte, de ſummis rebus capere conſilium?" Contra ea Titurius, "ſerò facturos," clamitabat, "quum majores manus hoſtium, adjunctis Germanis, convenisſent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis eſſet acceptum. Brevem conſulendi eſſe occaſionem. Cæſarem arbitrari profectum in Italiam. Neque aliter Carnutes interficiendi Taſgetii conſilium fuiſſe capturos; neque Eburones, ſi ille adeſſet, tantâ cum contemptione noſtrî ad caſtra venturos eſſe. Non hoſtem auctorem, ſed rem, ſpectare. Subeſſe Rhenum; magno eſſe Germanis dolori Arioviſti mortem, et ſuperiores noſtras victorias. Ardere Galliam, tot contumeliis acceptis ſub populi Rom. imperium redactam; ſuperiore gloriâ rei millitaris exſtinctâ." Poſtremò, "quis hoc ſibi perſuaderet; ſine certâ re, Ambiorigem ad ejuſmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utramque partem eſſe tutam: ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros: ſi Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cottæ quidem, atque eorum qui diſſentirent, conſilium, quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certè longinquâ obſidione fames eſſet pertimeſcenda." Hâc in utramque partem habitâ diſputatione: quum à Cottâ, primiſque ordinibus, acriter reſiſteretur; "Vincite," inquit, "ſi ita vultis," Sabinus; et id clariore

Digitized by Google

voce, ut magna pars militum exaudiret: "Neque is ſum," inquit, "qui graviſſimè ex vobis mortis periculo terrear. Hi ſapient; et, ſi gravius quid acciderit, abs te rationem depoſcent. Qui, ſi per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis caſum ſuſtineant; nec rejecti et relegati longè ab cæteris, aut ferro aut fame intereant."

XXV. Conſurgitur ex conſilio: comprehendunt utrumque, et orant; "ne ſuâ diſſenſione et pertinaciâ rem in ſummum periculum deducant. Facilem eſſe rem; ſeu maneant, ſeu proficiſcantur; ſi modò unum omnes ſentiant ac probent. Contra, in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere." Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat manus Cotta permotus: ſuperat ſententia Sabini. Pronunciatur, primâ luce ituros. Conſumitur vigiliis reliqua pars noctis; quum ſua quiſque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur; et languore militum, et vigiliis, periculum augeatur. Primâ luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum; longiſſimo agmine, magniſque impedimentis.

XXVI. At hoſtes, poſtea quàm ex nocturno fremitu vigiliiſque de profectione eorum ſenſerunt; collocatis inſidiis bipartitò in ſilvis, opportuno atque occulto loco, à millibus paſſuum circiter II Romanorum adventum exſpectabant: et, quum ſe major pars agminis in magnam convallem demiſiſſet, ex utrâque parte ejus vallis ſubitò ſeſe oſtenderunt: noviſſimoſque premere, et primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco prœlium committere cœperunt.

XXVII. Tum demum Titurius, utì qui nihil antè providiſſet, trepidare, concurſare, cohorteſque diſponere: hæc tamen ipſa timidè, atque ut eum omnia deficere viderentur: quòd plerumque iis accidere conſuevit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitâſſet hæc poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſſam profectionis auctor non fuiſſet; nullâ in re communi ſaluti deerat. Et, in appellandis cohortandiſque militibus imperatoris; et, in pugnâ, militis officia

Digitized by Google

præſtabat. Quumque, propter longitudinem agminis, minùs facilè per ſe omnia obire, et, quid quoque loco faciendum eſſet, providere poſſent; juſſerunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent. Quod conſilium, etſi in ejuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommodè accidit: nam et noſtris militibus ſpem minuit, et hoſtes ad pugnandum alacriores effecit; quòd non ſine ſummo timore et deſperatione id factum videbatur. Præterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut vulgò milites ab ſignis diſcederent; quæque quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret; et clamore ac fletu omnia complerentur.

XXVIII. At barbaris conſilium non defuit. Nam duces eorum totâ acie pronunciari juſſerunt, "ne quis ab loco diſcederet; illorum eſſe prædam, atque illis reſervari, quæcumque Romani reliquiſſent; proinde omnia in victoriâ poſita exiſtimarent." Erant et virtute, et numero, pugnando pares noſtri. Tametſi à duce, et à fortunâ deferebantur; tamen omnem ſpem ſalutis in virtute ponebant; et, quoties quæque cohors procurreret, ab eâ parte magnus hoſtium numerus cadebat. Quâ re animadversâ; Ambiorix pronunciari jubet, ut "procul tela conjiciant, neu propiùs accèdant: et, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, et quotidianâ exercitatione, nihil iis noceri poſſe: rurſus ſe ad ſigna recipientes inſequantur." Quo præcepto ab iis diligentiſſimè obſervato; quum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat atque impetum fecerat, hoſtes velociſſimè refugiebant: interim eâ parte nudari neceſſe erat, et ab latere aperto tela recipi. Rurſus, quum in eum locum, unde erant egreſſi, reverti cœperant; et ab iis qui ceſſerant, et ab iis qui proximi ſteterant, circumveniebantur. Sin autem locum tenere vellent; neque virtuti locus relinquebatur, neque à tantâ multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, reſiſtebant; et magnâ parte diei conſumptâ, quum à primâ luce ad horam VIII pugnaretur, nihil, quod ipſis eſſet indignum, committebant. Tum T. Balventio, qui ſuperiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magna auctoritatis, utrumque femur

Digitized by Google

tragulâ tranſjicitur. Q. Lucanius, ejuſdem ordinis, fortiſſimè pugnans; dum circumvento filio ſubvenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes ordineſque adhortans, in adverſum os fundâ vulneratur.

XXIX. His rebus permotus Q. Titurius; quum procul Ambiorigem ſuos cohortantem conſpexiſſet, interpretem ſuum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, "ut ſibi militibuſque parcat." Ille appellatus, reſpondit: "Si velit ſecum colloqui, licere; ſperare à multitudine impetrari poſſe, quod ad militum ſalutem pertineat; ipſi verò nihil nocitum iri; inque eam rem ſe ſuam fidem interponere." Ille cum Cottâ ſaucio communicat; "ſi videatur, pugnâ ut excedant, et cum Ambiorige unà colloquantur; ſperare ſe, ab eo de ſuâ ac militum ſalute impetrari poſſe." Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeverat. Sabinus, quos in præſentiâ tribunos mil. circum ſe habebat, et primorum ordinum centuriones, ſe ſequi jubet: et, quum propiùs Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere, imperatum facit; ſuiſque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorque conſultò ab Ambiorige inſtituitur ſermo; paullatim circumventus, interficitur. Tum verò, ſuo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in noſtros facto, ordines perturbant. Ibi L. Cotta pugnans interficitur, cum maximâ parte militum: reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi. Ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magnâ multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum projecit; ipſe pro caſtris fortiſſimè pugnans, occiditur. Illi ægrè ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperatâ ſalute, ſe ipſi interficiunt. Pauci ex prœlio elapſi, incertis itineribus per ſilvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt.

XXX. Hâc victoriâ ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur; neque diem, neque noctem intermittit: peditatumque ſe ſubſequi jubet. Re demonſtratâ, Atuaticiſque concitatis, poſtero die in Nervios pervenit: hortaturque, "ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis, oc-

Digitized by Google

caſionem dimittant: interfectos eſſe legatos duos, magnamque partem exercitûs interîſſe" demonſtrat: "Nihil eſſe negotii, ſubitò oppreſſam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: ſe ad eam rem" profitetur "adjutorem." Facilè hâc oratione Nerviis perſuadet.

XXXI. Itaque, confeſtim dimiſſis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumoſios, Gordunos; qui omnes ſub eorum imperio ſunt; quàm maximas manus poſſunt, cogunt: et de improviſo ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum famâ de Titurii morte perlatâ. Hîc quoque accidit, quod fuit neceſſe, ut nonnulli milites, qui lignationis munitioniſque cauſsâ in ſilvas diſceſſiſſent, repentino equitum adventu interciperentur. His circumventis; magnâ manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium ſocii et clientes, legionem oppugnare incipiunt. Noſtri celeriter ad arma concurrunt; vallum conſcendunt. Ægrè is dies ſuſtentatur: quòd omnem ſpem hoſtes in celeritate ponebant; atque hanc adepti victoriam, in perpetuum ſe fore victores confidebant.

XXXII. Mittuntur ad Cæſarem confeſtim à Cicerone litteræ; magnis propoſitis præmiis, ſi pertuliſſent. Obſeſſis omnibus viis, miſſi intercipiuntur. Noctu ex eâ materiâ, quam munitionis cauſsâ comportaverant, turres admodum CXX excitantur incredibili celeritate: quæ deeſſe operi videbantur, perficiuntur. Hoſtes, poſtero die, multò majoribus copiis coactis, caſtra oppugnant; foſſam complent. A noſtris eâdem ratione, quâ pridie, reſiſtitur: hoc idem deinceps reliquis fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis, facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus ſunt, noctu comparantur: multæ præuſtæ ſudes, magnus muralium pilorum numerus inſtituitur: turres contabulantur: pinnæ, loricæque, ex cratibus attexuntur. Ipſe Cicero, quum tenuiſſimâ valetudine eſſet, ne nocturnum quidem ſibi ad quietem tempus relinquebat; ut ultrò militum concurſu, ac vocibus, ſibi parcere cogeretur.

XXXIII. Tunc duces principeſque Nerviorum; qui aliquem ſermonis aditum, cauſſamque amicitiæ cum Cicerone habebant; colloqui ſeſe velle dicunt. Factâ poteſtate; eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat,

Digitized by Google

commemorant: "Omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Cæſaris, reliquorumque, hiberna oppugnari." Addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem oſtentant, fidei faciundæ cauſsâ. "Errare eos" dicunt, "ſi quidquam ab iis præſidii ſperent. qui ſuis rebus diffidant: ſeſe tamen hoc eſſe in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil niſi hiberna recuſent, atque hanc inveteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere; et, in quaſcumque partes velint, ſine metu proficiſci." Cicero ad hæc unum modò reſpondit: "non eſſe conſuetudinem populi Rom. accipere ab hoſte armato conditionem. Si ab armis diſcedere velint; ſe adjutore utantur, legatoſque ad Cæſarem mittant: ſperare ſe, pro ejus juſtitiâ, quæ petierint, impetraturos."

XXXIV. Ab hâc ſpe repulſi Nervii, vallo pedum XI, et foſsâ pedum XV, hiberna cingunt. Hæc et ſuperiorum annorum conſuetudine, à noſtris cognoverant; et quoſdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. Sed nulla his ferramentorum copia, quæ eſſet ad hunc uſum idonea. Gladiis ceſpitem circumcidere; manibus, ſaguliſque, terram exhaurire cogebantur. Quâ quidem ex re, hominum multitudo cognoſci potuit: nam minùs horis tribus, millium paſſuum XV in circuitu munitionem perfecerunt. Reliquiſque, diebus, turres ad altitudinem valli; falces teſtudineſque, quas iidem captivi docuerant; parare ac facere cœperunt.

XXXV. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fuſili ex argillâ glandes, fundis; et fervefacta jacula, in caſas, quæ more Gallico ſtramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt; et, venti magnitudine, in omnem caſtrorum locum diſtulerunt. Hoſtes, maximo clamore inſecuti, quaſi partâ jam atque exploratâ victoriâ; turres teſtudineſque agere, et ſcalis vallum adſcendere cœperunt. At tanta militum virtus, atque ea præſentia animi fuit; ut, quum undique flammâ torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, ſuaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent; non modò demigrandi cauſsâ de vallo decederet nemo, ſed penè ne reſpiceret quidem quiſquam; ac tum omnes acerrimè fortiſſimèque pugnarent. Hic

Digitized by Google

dies noſtris longè graviſſimus fuit: ſed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hoſtium vulneraretur atque interficeretur; ut ſe ſub ipſo vallo conſtipaverant, receſſumque primis ultimi non dabant. Paullulùm quidem intermiſsâ flammâ; et quodam loco turri adactâ, et contingente vallum; tertiæ cohortis centuriones, ex eo quo ſtabant loco receſſerunt, ſuoſque omnes removerunt; nutu vocibuſque hoſtes, "ſi introire vellent," vocare cœperunt: quorum progredi auſus eſt nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turriſque ſuccenſa eſt.

XXXVI. Erant in eâ legione fortiſſimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio et L. Varenus. Ii perpetuas controverſias inter ſe habebant, uter alteri anteferretur; omnibuſque annis, de loco, ſummis ſimultatibus contendebant. Ex iis Pulfio, quum acerrimè ad munitiones pugnaretur, "Quid dubitas," inquit, "Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exſpectas? Hic dies, hic dies de noſtris controverſiis judicabit." Hæc quum dixiſſet, procedit ex caſtris; munitionemque, quâ parte hoſtium confertiſſima viſa eſt, erumpit. Nec Varenus quidem tum vallo ſeſe continet; ſed omnium veritus exiſtimationem, ſubſequitur; mediocri ſpatio relicto. Pulfio pilum in hoſtes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percuſſo et exanimato, hunc ſcutis protegunt hoſtes, et in illum univerſi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur ſcutum Pulfioni, et verutum in balteo defigitur. Avertit hic caſus vaginam, et gladium educere conantis dextram moratur manum; impeditumque hoſtes circumſiſtunt. Succurrit inimicus illi Varenus, et laboranti ſubvenit. Ad hunc ſe confeſtim à Pulfione omnis multitudo convertit: illum veruto transfixum arbitrantur. Illic verò occurſat ociùs gladio, cominuſque rem gerit Varenus: atque, uno interfecto, reliquos paullùm propellit; dum cupidiùs inſtat, in locum inferiorem dejectus concidit. Huic rurſùs circumvento fert ſubſidium Pulfio: atque ambo incolumes, compluribus interfectis, ſummâ cum laude ſeſe intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque verſavit, ut alter alteri inimicus auxilio ſalutique eſſet; neque dijudicari poſſet, uter uteri virtute anteferendus videretur.

Digitized by Google

XXXVII. Quantò erat in dies in gravior atque aſperior oppugnatio; et maximè quòd magnâ parte militum confectâ vulneribus, res ad paucitatem defenſorum pervenerat: tantò crebriores litteræ nunciique ad Cæſarem mittebantur. Quorum pars deprehenſa, in conſpectu noſtrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honeſto; qui à primâ obſidione ad Ciceronem profugerat, ſuamque ei fidem præſtiterat. Hic ſervo, ſpe libertatis, magniſque perſuadet præmiis, ut litteras ad Cæſarem deferat. Has ille in jaculo illigatas affert; et Gallus inter Gallos ſine ullâ ſuſpicione verſatus, ad Cæſarem pervenit. Ab eo, de periculo Ciceronis legioniſque cognoſcit.

XXXVIII. Cæſar, acceptis litteris circiter horâ XI diei, ſtatim nuncium in Bellovacos ad M. Craſſum quæſtorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia paſſuum XXV: jubet mediâ nocte legionem proficiſci, celeriterque ad ſe venire: exiit cum nuncio Craſſus. Alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, quà ſibi ſit iter faciendum. Scribit Labieno, ſi Reip. commodo facere poſſit, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitûs, quòd paullò aberat longiûs, non putat exſpectandam. Equites circiter CD ex proximis hibernis cogit.

XXXIX. Horâ circiter III, ab antecurſoribus de Craſſi adventu certior eſt factus: eo die millia paſſuum XX progreditur. Craſſum Samarobrivæ præficit: legionemque ei attribuit; quòd ibi impedimenta exercitûs, obſides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eò tolerandæ hiemis cauſſâ devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multùm moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, et cæde cohortum cognitâ; quum omnes ad eum Trevirorum copiæ veniſſent; veritus ne, ſi ex hibernis fugæ ſimilem profectionem feciſſet, hoſtium impetum ſuſtinere non poſſet; præſertim quos recenti victoriâ efferri ſciret: litteras Cæſari dimittit, quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus eſſet: rem geſtam in Eburonibus perſcribit: docet omnes peditatûs equitatûſque copias Trevirorum, III millia paſſuum longè, ab ſuis caſtris conſediſſe.

Digitized by Google

XL. Cæſar, conſilio ejus probato; etſi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat; tamen unum communis ſalutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoſcit, quæ apud Ciceronem gerantur; quantoque in periculo res ſit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis perſuadet, utì ad Ciceronem epiſtolam deferat. Hanc Græcis conſcriptam litteris mittit; ne, interceptâ epiſtolâ, noſtra ab hoſtibus conſilia cognoſcantur. Si adire non poſſit: monet ut tragulam, cum epiſtolâ ad amentum deligatâ, intra munitiones caſtrorum adjiciat. In litteris ſcribit, "ſe cum legionibus profectum celeriter affore:" hortatur, "ut priſtinam virtutem retineat." Gallus, periculum veritus; ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc caſu ad turrim adhæſit; neque ab noſtris biduo animadverſa; tertio die, à quodam milite conſpicitur; dempta, ad Ciceronem, defertur. Ille perlectam in conventu militum recitat, maximâque omnes lætitiâ afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur: quæ res omnem dubitationem adventûs legionum expulit.

XLI. Galli, re cognitâ per exploratores, obſidionem relinquunt; ad Cæſarem omnibus copiis contendunt. Eæ erant, armatorum circiter millia LX. Cicero datâ facultate, Gallum ab eodum Verticone, quem ſuprà demonſtravimus, repetit; qui litteras ad Cæſarem deferat. Hunc admonet, iter cautè diligenterque faciat. Perſcribit in litteris; "hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe." Quibus litteris circiter mediâ nocte Cæſar allatis, ſuos facit certiores; eoſque ad dimicandum animo confirmat. Poſtero die, luce primâ, movet caſtra: et, circiter millia paſſuum IV progreſſus; trans vallem magnam et rivum, hoſtium multitudinem conſpicatur. Erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tum quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit: et, quàm æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit. Atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis; tamen anguſtiis viarum, quàm maximè poteſt, contrahit; eo conſilio, ut in ſummam contemptionem hoſtibus veniat. Interim ſpe-

Digitized by Google

culcatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſimè itinere vallem tranſire poſſit.

XLII. Eo die, parvulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent. Galli; quòd ampliores copias, quæ nondum convenerant, exſpectabant. Cæſar; ſi fortè timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, ut citra vallem pro caſtris prœlio contenderet: ſi id efficere non poſſet; ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque tranſiret. Primâ luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſultò equites cedere, ſeque in caſtra recipere; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portaſque obſtrui; atque in iis adminiſtrandis rebus quàm maximè concurſari, et cum ſimulatione agi timoris jubet. Quibus omnibus rebus hoſtes invitati, copias tranſducunt, aciemque iniquo loco conſtituunt. Noſtris verò etiam de vallo deductis, propiùs accedunt; et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt. Præconibuſque circummiſſis, pronunciari jubent; "ſeu quis Gallus, ſeu Romanus, velit ante horam tertiam ad ſe tranſire; ſine periculo licere: poſt id tempus, non fore poteſtatem." Ac ſic noſtros contempſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum; quòd ea non poſſe introrumpere videbantur; alii vallum manu ſcandere, alii foſſas complere, inciperent. Tunc Cæſar, omnibus portis eruptione factâ, equitatuque emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam; ſic, ut omnino pugnandi cauſsâ reſiſteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit.

XLIII. Longiùs proſequi veritus; quòd ſilvæ paludeſque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento, illum locum relinqui videbat; omnibus ſuis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Inſtitutas turres, teſtudines, munitioneſque hoſtium admiratur. Legione productâ, cognoſcit non decimum eſſe quemque relictum militem ſine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, et quantâ cum virtute, ſint res adminiſtratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones ſigillatim, tribunoſque militum appellat; quorum egregiam fuiſſe virtutem, teſtimonio Ciceronis cognoverat. De caſu Sabini

et Cottæ, certiùs ex captivis cognoſcit. Poſtero die, concione habitâ, rem geſtam proponit: milites conſolatur, et confirmat. Quod detrimentum culpâ et temeritate legati ſit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet: quòd, beneficio deorum immortalium, et virtute eorum, expiato incommodo; neque hoſtibus diutina lætatio, neque ipſis longior dolor relinquatur.

XLIV. Interim ad Labienum per Rhemos, incredibili celeritate, de victoriâ Cæſaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia paſſuum L abeſſet, eoque poſt horam IX diei Cæſar perveniſſet; ante mediam noctem ad portas caſtrorum clamor oriretur: quo clamore ſignificatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hâc famâ ad Treviros perlatâ: Indutiomarus, qui poſtero die caſtra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiaſque omnes in Treviros reducit. Cæſar Fabium cum legione, in ſua remittit hiberna: ipſe cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare conſtituit; et, quòd tanti motus Galliæ exſtiterant, totam hiemem ipſe ad exercitum manere decrevit. Nam, illo incommodo de Sabine morte perlato, omnes ferè Galliæ civitates de bello conſultabant; nuncios legationeſque in omnes partes dimittebant; et, quid reliqui conſilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis deſertis concilia habebant: neque ullum ferè totius hiemis tempus ſine ſollicitudine Cæſaris interceſſit, quin aliquem de conciliis et motu Gallorum nuncium acciperet. In his, ab L. Roſcio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior eſt factus; "magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi ſui cauſsâ conveniſſe; neque longiùs millia paſſuum VIII, ab hibernis ſuis abfuiſſe; ſed, nuncio allato de victoriâ Cæſaris, diſceſſiſſe; adeò ut fugæ ſimilis diſceſſus videretur."

XLV. At Cæſar, principibus cujuſque civitatis ad ſe vocatis; alias territando, quum ſe ſcire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando; magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ eſt civitas in primis firma, et magnæ inter Gallos auctoritatis; Cavarinum, quem Cæſar apud eos regem conſtituerat; (cujus frater Moritaſgus adventu in Galliam Cæſaris,

cujuſque majores regnum obtinuerant,) interficere publico conſilio conati: quum ille præſenſiſſet ac profugiſſet, uſque ad fines inſecuti, regno domoque expulerunt: et, miſſis ad Cæſarem ſatisfaciundi cauſsâ legatis; quum is omnem ad ſe ſenatum venire juſſiſſet, dicto audientes non fuerunt. Tantumque apud homines barbaros valuit, eſſe repertos aliquos principes belli inferendi; tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit; ut, præter Æduos et Rhemos, (quos præcipuo ſemper honore Cæſar habuit; alteros, pro vetere ac perpetuâ erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis;) nulla ferè fuerit civitas non ſuſpecta nobis. Idque adeò haud ſcio mirandumne ſit; quum compluribus aliis de cauſſis; tum maximè, quòd, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum ſe ejus opinionis deperdidiſſe, ut populi R. imperia perferrent, graviſſimè dolebant.

XLVI. Treviri verò atque Indutiomarus, totius hiemis nullum tempus intermiſerunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates ſollicitarent; pecunias pollicerentur: magnâ parte exercitûs noſtri interfectâ, multo minorem ſupereſſe dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum perſuaderi potuit, ut Rhenum tranſiret: quum "ſe bis expertos" dicerent, "Arioviſti bello, et Tenchtherorum tranſitu; non eſſe fortunam amplius tentaturos." Hâc ſpe lapſus Indutiomarus; nihilo minùs copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatoſque totâ Galliâ magnis præmiis ad ſe allicere cœpit. Ac tantum ſibi jam iis rebus in Galliâ auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam atque amicitiam, publicè privatimque peterent.

XLVII. Ubi intellexit, ultro ad ſe veniri: alterâ ex parte Senones Carnuteſque, conſcientiâ facinoris inſtigatos; alterâ, Nervios Atuaticoſque bellum Romanis parare; neque ſibi voluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi cœpiſſet; armatum concilium indicit. Hoc, more Gallorum, eſt initium belli; quò, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; et, qui ex iis noviſſimus venit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio, Cingetorigem, alterius principem factionis, gene-

Digitized by Google

rum ſuum; quem ſuprà demonſtravimus Cæſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe; hoſtem judicat, bonaque ejus publicat. His rebus confectis; in concilio pronunciat, accerſitum ſe à Senonibus et Carnutibus, aliiſque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac priùs, quàm id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum. Quæque fieri velit, præcipit.

XLVIII. Labienus, quum et loci naturâ et manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo ac legionis periculo nihil timebat: ſed, ne quam occaſionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaque à Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognitâ, quam in concilio habuerat; nuncios mittit ad finitimas civitates, equiteſque undique convocat: iis certam diem conveniendi dicit. Interim propè quotidiè cum omni equitatu Indutiomarus ſub caſtris ejus vagabatur; aliàs, ut ſitum caſtrorum cognoſceret; aliàs, colloquendi aut territandi cauſsâ. Equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus ſuos intra munitiones continebat; timoriſque opinionem, quibuſcumque poterat rebus, augebat.

XLIX. Quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet: nocte unâ, intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum quos accerſendos curaverat, tantâ diligentiâ omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, ut nullâ ratione ea res enunciari aut ad Treviros perferri poſſet. Interim, ex conſuetudine quotidianâ, Indutiomarus ad caſtra accedit; atque ibi magnam partem diei conſumit: equites tela conjiciunt, et magnâ cotumeliâ verborum noſtros ad pugnam evocant. Nullo à noſtris dato reſponſo, ſub veſperum diſperſi ac diſſipati diſcedunt. Subitò Labienus duabus portis omnem equitatum emittit. Præcipit atque interdicit, perterritis hoſtibus atque in fugam conjectis; quod fore, ſicut accidit, videbat; omnes unum peterent Indutiomarum: neu quis quemquam priùs vulneraret, quàm illum, interfectum videret: quòd, morâ reliquorum, illum, ſpatium nactum, effugere nolebat. Magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſubmittit cohortes equitibus ſubſidio. Comprobat hominis conſilium fortuna; et, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis

Digitized by Google

vado deprehenſus Indutiomarus interficitur; capùtque ejus refertur in caſtra. Redeuntes equites, quos poſſunt conſectantur atque occidunt. Hâc re cognitâ; omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paulloque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

LIBER SEXTUS.

MULTIS de cauſſis, Cæſar majorem Galliæ motum exſpectans; per M. Silanum, C. Antiſtium Reginum, T. Sextium legatos, delectum habere inſtituit. Simul ab Cn. Pompeio proconſule petit; quoniam ipſe ad urbem cum imperio, Reipubl. cauſsâ, maneret; quos ex Ciſalpinâ Galliâ conſulis ſacramento rogaviſſet, ad ſigna convenire et ad ſe proficiſci juberet; magni intereſſe, etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ exiſtimans; tantas videri Italiæ facultates, ut, ſi quid eſſet in bello detrimenti acceptum, non modò id brevi tempore reſarciri, ſed etiam majoribus adaugeri copiis poſſet. Quod quum Pompeius, et Reipubl. et amicitiæ tribuiſſet: celeriter confecto per ſuos delectu; tribus ante exactam hiemem et conſtitutis et adductis legionibus; duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiſerat: et celeritate et copiis docuit, quid populi Romani diſciplina atque opes poſſent.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus; ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. Illi finitimos Germanos ſollicitare, et pecuniam polliceri, non deſiſtunt. Quum ab proximis impetrare non poſſent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis; civitates jurejurando inter ſe confirmant, obſidibuſque de pecuniâ cavent; Ambiorigem ſibi ſocietate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæſar, quum undique bellum parari videret; Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis Ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis; Senones ad imperatum non venire, et cum Carnutibus finitimiſque civitatibus conſilia communicare; à Treviris Germanos crebris legationibus ſollicitari; maturiùs ſibi de bello cogitandum putavit. Itaque, nondum hieme confectâ, proximis IV legionibus coactis, de improviſo in fines

Digitized by Google

Nerviorum contendit: et priùs, quàm illi aut convenire aut profugere poſſent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque eâ præda militibus conceſsâ, vaſtatiſque agris; in deditionem venire, atque obſides ſibi dare coëgit. Eo celeriter confecto negotio, rurſus legiones in hiberna reduxit.

III. Concilio Galliæ primo vere, ut inſtituerat, indicto; quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Treviroſque, veniſſent; initium belli ac defectionis hoc eſſe arbitratus; ut omnia poſtponere videretur, concilium in Lutetiam Pariſiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoriâ conjunxerant: ſed ab hoc conſilio abfuiſſe exiſtimabantur. Hâc re pro ſuggeſtu pronunciatâ; eodem die cum legionibus in Senones proficiſcitur, magniſque itineribus eò pervenit. Cognito ejus adventu: Acco, qui princeps ejus conſilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus; priùs, quàm id effici poſſet, adeſſe Romanos nunciatur. Neceſſariò ſententiâ deſiſtunt; legatoſque deprecandi cauſsâ ad Cæſarem mittunt: adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæſar, petentibus Æduis, dat veniam: excuſationemque accipit: quòd æſtivum tempus inſtantis belli, non quæſtionis, eſſe arbitrabatur. Obſidibus imperatis centum, hos Æduis cuſtodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obſideſque mittunt; uſi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientelâ: eadem ferunt reſponſa. Peragit concilium Cæſar, equiteſque imperat civitatibus.

IV. Hâc parte Galliæ pacatâ, totus et mente et animo in bellum Trevirorum et Ambiorigis inſiſtit. Cavarinum cum equitatu Senonum, ſecum proficiſci jubet; ne quis aut ex hujus iracundiâ, aut ex eo quod meruerat odio, civitatis motus oriretur. His rebus conſtitutis; quòd pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non eſſe certaturum, reliqua ejus conſilia animo circumſpiciebat.

V. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus ſilviſque muniti; qui uni ex Gallia, de pace ad Cæſarem legatos numquam miſerant. Cum iis eſſe hoſpitium Ambiorigi ſciebat; item per Treviros veniſſe Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc priùs illi detrahenda auxilia exiſtimabat, quàm ipſum bello la-

Digitized by Google

ceſſeret: ne, deſperatâ ſalute, aut ſe in Munapios abderet, aut cum Tranſrhenanis congredi cogeretur. Hôc initoconſilio; totius exercitûs impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duaſque legiones ad eum proficiſci jubet: ipſe cum legionibus expeditis v, in Menapios proficiſcitur. Illi, nullâ coactâ manu, loci præſidio freti, in ſilvas paludeſque confugiunt; ſuâque eodem conferunt. Cæſar, partitis copiis cum C. Fabio legato et M. Craſſo quæſtore; celeriterque effectis pontibus; adiit tripartitò. Ædificia vicoſque incendit; magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ cauſsâ, mittunt. Ille, obſidibus acceptis, hoſtium ſe habiturum numero confirmat, ſi aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus ſuis recepiſſent. His confirmatis rebus; Comium Atrebatem cum equitatu, cuſtodis loco, in Menapiis relinquit; ipſe in Treviros proficiſcitur.

VI. Dum hæc à Cæſare geruntur; Treviri, magnis coactis peditatûs equitatûſque copiis, Labienum cum unâ legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant: jamque ab eo non longiùs bidui viâ aberant, quum duas veniſſe legiones miſſu Cæſaris cognoſcunt. Poſitis caſtris à millibus paſſuum xv, auxilia Germanorum exſpectare conſtituunt. Labienus, cognito hoſtium conſilio, ſperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem; præſidio v cohortium impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hoſtem proficiſcitur, et mille paſſuum intermiſſo ſpatio, caſtra communit.

VII. Erat inter Labienum atque hoſtem, difficili tranſitu flumen, ripiſque præruptis. Hoc neque ipſe tranſire habebat in animo, neque hoſtes tranſituros exiſtimabat. Augebatur quotidie auxiliorum ſpes. Loquitur in conſilio palam; "quoniam Germani appropinquare dicantur, ſeſe ſuas exercitûſque fortunas dubium non devocaturum; et poſtero die primâ luce caſtra moturum." Celeriter hæc ad hoſtes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatûs numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis militum primiſque ordinibus coactis; quid ſui conſilii ſit, proponit. Et, quò facilius hoſtibus timoris det ſuſpicionem; majore ſtrepitu et tumultu, quàm populi Romani

I

Digitized by Google

fert conſuetudo, caſtra moveri jubet. His rebus fugæ ſimilem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tantâ propinquitate caſtrorum, ad hoſtes deferuntur.

VIII. Vix agmen noviſſimum extra munitiones proceſſerat; quum Galli, cohortati inter ſe, "ne ſperatam prædam ex manibus dimitterent, longum eſſe, perterritis Romanis, Germanorum auxilia exſpectare; neque ſuam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præſertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant;" flumen tranſire, et iniquo loco prœlium committere non dubitant. Quæ fore ſuſpicatus Labienus: ut omnes citra flumen eliceret; eâdem uſus ſimulatione itineris, placidè progrediebatur. Tum præmiſſis paullùm impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; "Habetis," inquit, "milites, quam petiſtis, facultatem: hoſtem impedito atque iniquo loco tenetis: præſtate eandem, nobis ducibus, virtutem, quam ſæpenumero Imperatori præſtitiſtis: eum adeſſe, et hæc coràm cernere, exiſtimate." Simul, ſigna ad hoſtem converti, aciemque dirigi jubet; et, paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri, clamore ſublato, pila in hoſtes jaciunt. Illi, ubi præter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis ad ſe ire viderunt; impetum modò ferre non potuerunt; ac primo concurſu in fugam conjecti, proximas ſilvas petiverunt. Quos Labienus equitatu conſectatus; magno numero interfecto, compluribus captis; paucis pòſt diebus civitatem recepit. Nam Germani, qui auxilio veniebant; perceptâ Trevirorum fugâ, ſeſe domum contulerunt. Cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate exceſsêre. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtravimus, principatus atque imperium eſt traditum.

IX. Cæſar, poſtquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de cauſſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum, erat altera, quòd [Germani] auxilia contra ſe Treviris miſerant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus; paullùm ſupra eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. Notâ atque inſtitutâ ratione; magno militum ſtudio,

Digitized by Google

paucis diebus, opus efficitur. Firmo in Treviris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab iis ſubitò motus oriretur; reliquas copias, equitatumque transducit. Ubii, qui antè obſides dederant, atque deditionem venerant; purgandi ſui cauſsà ad eum legatos mittunt; qui doceant, "neque ex ſuâ civitate auxilia in Treviros miſſa, neque ab ſe fidem læſam:" petunt atque orant, "ut ſibi parcat; ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant: ſi amplius obſidum velit, dare" pollicentur. Cognitâ Cæſar cauſsâ reperit, ab Suevis auxilia miſſa eſſe: Ubiorum ſatisfactionem accipit: aditus viaſque in Suevos perquirit.

X. Interim, paucis pòſt diebus, fit ab Ubiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ ſub eorum ſunt imperio denunciare ut auxilia peditatûs equitatûſque mittant. His cognitis rebus; remfrumentariam providet, caſtris idoneum locum deligit: Ubiis imperat, ut pecora deducant, ſuaque omnia ex agris in oppida conferant; ſperans, barbaros atque imperitos homines, inopiâ cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem poſſe deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant; quæque apud eos gerantur, cognoſcant. Illi imperata faciunt; et, paucis diebus intermiſſis, referunt: "Suevos omnes, poſteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant; cum omnibus ſuis ſociorumque copiis, quas coëgiſſent, penitus, ad extremos fines ſeſe recepiſſe: Silvam eſſe ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrſus pertinere; et, pro nativo muro objectam, Cheruſcos à Suevis, Suevoſque à Cheruſcis, injuriis incurſionibuſque prohibere: ad ejus initum ſilvæ, Suevos adventum Romanorum exſpectare conſtituiſſe."

XI. Quoniam ad hunc locum perventum eſt; non alienum eſſe videtur, de Galliæ Germaniæque moribus, et quo modo differant eæ nationes inter ſeſe, proponere. In Gallia, non ſolùm in omnibus civitatibus, atque in omnibus pagis partibuſque; ſed pene etiam in ſingulis domibus, factiones ſunt. Earumque factionum ſunt principes, qui ſummam auctoritatem eorum judicio habere exiſtimantur; quorum ad arbitrium judiciumque, ſumma omnium rerum conſiliorumque redeat. Idque ejus rei cauſsâ antiquitus inſtitutum videtur, ne quis ex

Digitized by Google

plebe contra potentiorem auxilii egeret: ſuos enim opprimi quiſque, et circumveniri non patitur; neque, aliter ſi faciat, ullam inter ſuos habeat auctoritatem. Hæc eadem ratio eſt in ſummâ totius Galliæ; namque omnes civitates in partes diviſæ ſunt duas.

XII. Quum Cæſar in Galliam venit; alterius factionis principes erant Ædui; alterius, Sequani. Ii, quum per ſe minùs valerent, quòd ſumma auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ; Germanos atque Arioviſtum ſibi adjunxerant: eoſque ad ſe magnis jacturis pollicitationibuſque perduxerant. Prœliis verò compluribus factis ſecundis, atque omni nobilitate Æduorum interfectâ; tantum potentiâ antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ab ſe tranſducerent; obſideſque ab iis principum filios acciperent; et publicè jurare cogerent, nihil ſe contra Sequanos conſilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam poſſiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. Quâ neceſſitate adductus Divitiacus, auxilii petendi cauſsâ Romam ad Senatum profectus, infectâ re redierat. Adventu Cæſaris, factâ commutatione rerum; obſidibus Æduis redditis, veteribus clientelis reſtitutis, novis per Cæſarem comparatis; (quòd ii, qui ſe ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione atque æquiore imperio ſe uti videbant;) reliquis rebus, eorum gratiâ dignitateque amplificatâ; Sequani principatum dimiſerant. In eorum locum Rhemi ſucceſſerant. Quos quòd adæquare apud Cæſarem gratiâ intelligebatur; ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, ſe Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repentè collectam auctoritatem tenebant. Eo tum ſtatu res erat; ut longè principes, haberentur Ædui; ſecundum locum dignitatis, Rhemi obtinerent.

XIII. In omni Galliâ, eorum hominum, qui aliquo ſunt numero atque honore, genera ſunt duo: nam plebs penè ſervorum habetur loco; quæ per ſe nihil audet, et nulli adhibetur conſilio. Plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur; ſeſe in ſervitutem dicant nobilibus: in hos eadem omnia ſunt jura, quæ dominis in ſervos.

Digitized by Google

Sed de his duobus generibus, alterum eſt Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis interſunt, ſacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adoleſcentium numerùs, diſciplinæ cauſsâ, concurrit: magnoque hi ſunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus controverſiis, publicis privatiſque, conſtituunt: et, ſi quod eſt admiſſum facinus; ſi cædes facta; ſi de hæreditate, ſi de finibus controverſia eſt; iidem decernunt. Præmia pœnaſque conſtituunt. Si quis aut privatus aut publicus, eorum decreto non ſteterit; ſacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos eſt graviſſima. Quibus ita eſt interdictum, ii numero impiorum ac ſceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum ſermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque hônos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præeſt unus, qui ſummam inter eos habet auctoritatem. Hôc mortuo; ſi quis ex reliquis excellit dignitate, ſuccedit: at ſi ſunt plures pares, ſuffragio Druidum adlegitur; nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, conſîdunt; in loco conſecrato. Huc omnes undique, qui controverſias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretiſque parent. Diſciplina in Britanniâ reperta, atque indè in Galliam tranſlata eſſe exiſtimatur: et nunc, qui diligentiùs eam rem cognoſcere volunt, plerumque illò diſcendi cauſsâ proficiſcuntur. Druides à bello abeſſe conſueverunt; neque tributa unà cum reliquis pendunt; militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis; et ſuâ ſponte multi in diſciplinam conveniunt, et à parentibus propinquiſque mittuntur. Magnum ibi numerum verſuum ediſcere dicuntur. Itaque nonnulli annos vicenos in diſciplinâ permanent. Neque fas eſſe exiſtimant, ea litteris mandare; quum in reliquis ferè rebus publicis, privatiſque rationibus, Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de cauſſis inſtituiſſe videntur; quòd neque in vulgus diſciplinam efferri velint; neque eos, qui diſcunt, litteris confiſos, minùs memoriæ ſtudere: quod ferè pleriſque accidit, ut, præſidio litterarum, diligentiam in perdiſcendo, ac memoriam remittant. In primis

hoc volunt perſuadere: non interire animas, ſed ab aliis poſt mortem tranſire ad alios; atque hôc maximè ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de ſideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum naturâ, de deorum immortalium vi ac poteſtate diſputant; et juventuti tranſdunt.

XIV. Alterum genus, eſt Equitum. Ii, quum eſt uſus, atque aliquod bellum incidit; (quod ante Cæſaris adventum ferè quotannis accidere ſolebat, utì aut ipſi injurias inferrent, aùt illatas propulſarent;) omnes in bello verſantur. Atque eorum ut quiſque eſt genere copiiſque ampliſſimus, ita plurimos circùm ſe ambactos clienteſque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

XV. Natio eſt omnis Gallorum, admodum dedita religionibus. Atque ob eam cauſſam, qui ſunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculiſque verſantur; aut pro victimis homines immolant, aut ſe immolaturos vovent; adminiſtriſque ad ea ſacrificia Druidibus utuntur: quòd, pro vitâ hominis niſi vita hominis reddatur, non poſſe aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejuſdem generis habent inſtituta ſacrificia. Alii immani magnitudine ſimulacra habent: quorum contexta viminibus membra, vivis hominibus complent; quibus ſuccenſis, circumventi flammâ exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliquâ noxâ ſint comprehenſi; gratiora diis immortalibus eſſe arbitrantur: ſed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium ſupplicia deſcendunt. Deum maximè Mercurium colunt: hujus ſunt plurima ſimulacra: hunc, omnium inventorem artium ferunt: hunc, viarum atque itinerum ducem: hunc, ad quæſtus pecuniæ mercaturaſque habere vim maximam arbitrantur. Poſt hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. De his eandem ferè, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam, operum atque artificiorum initia tranſdere; Jovem, imperium cœleſtium tenere; Martem, bella regere. Huic, quum prœlio dimicare conſtituerunt, ea, quæ bello ceperint, plerumque devovent. Quæ ſuperaverint, anima-

[illegible] capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus, harum rerum exſtructos tumulos locis conſecratis conſpicari licet: neque ſæpe accidit, ut, neglectâ quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: graviſſimumque ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt.

XVI. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed noctium, finiunt; et dies natales, et menſium et annorum initia ſic obſervant, ut noctem dies ſubſequatur. In reliquis vitæ inſtitutis, hôc ferè ab reliquis differunt; quòd ſuos liberos, niſi quum adoleverint ut munus militiæ ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filiumque puerili ætate, in publico, in conſpectu patris aſſiſtere, turpe ducunt.

XVII. Viri quantas pecunias ab uxoribus, dotis nomine, acceperunt; tantas ex ſuis bonis, æſtimatione factâ, cum dotibus communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructuſque ſervantur. Uter eorum vitâ ſuperarit; ad eum pars utriuſque, cum fructibus ſuperiorum temporum, pervenit. Viri in uxores, ſicuti in liberos, vitæ neciſque habent poteſtatem. Et quum paterfamilias illuſtriore loco natus deceſſit; ejus propinqui conveniunt; et de morte, ſi res in ſuſpicionem venit, de uxoribus in ſervilem modum quæſtionem habent; et, ſi compertum eſt, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera ſunt, pro cultu Gallorum, magnifica et ſumptuoſa: omniaque, quæ vivis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inferunt; etiam animalia. Ac, paullò ſupra hanc memoriam, ſervi et clientes, quos ab iis dilectos eſſe conſtabat; juſtis funeribus confectis, unà cremabantur.

XVIII. Quæ civitates commodiùs ſuam Rempubl. adminiſtrare exiſtimantur, habent legibus ſanctum; ſi quis quid de Rep. à finitimis rumore aut famâ acceperit, utì ad magiſtratum deferat; neve cum quo aliò communicet: quod ſæpe homines temerarios atque imperitos falſis rumoribus terreri, et ad facinus impelli, et de ſummis rebus conſilium capere cognitum eſt. Magiſtratus, quæ viſa ſunt, occultant; quæque eſſe ex uſu judicaverint, multitudini produnt. De Rep. niſi per concilium loqui non conceditur.

Digitized by Google

XIX. Germani multùm ab hâc conſuetudine differunt. Nam neque Druides habent, qui rebus divinis præſint; neque ſacrificiis ſtudent. Deorum numero eos ſolos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus apertè juvantur; Solem, et Vulcanum, et Lunam: reliquos ne famâ quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus, atque in ſtudiis rei militaris conſiſtit; ab parvulis, labori ac duritiæ ſtudent. Qui diutiſſimè impuberes permanſerunt, maximam inter ſuos ferunt laudem: hòc ali ſtaturam, ali vires, nervoſque confirmari putant. Intrà annum verò xx feminæ notitiam habuiſſe, in turpiſſimis habent rebus. Cujus rei nulla eſt occultatio; quòd et promiſcuè in fluminibus perluuntur; et pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magnâ corporis parte nudâ.

XX. Agriculturæ non ſtudent; majorque pars victûs eorum, in lacte, et caſeo, et carne conſiſtit. Neque quiſquam agri modum certum, aut fines proprios habet: ſed magiſtratus ac principes, in annos ſingulos, gentibus cognationibuſque hominum qui unà coierunt, quantum et quo loco viſum eſt, agri attribuunt; atque anno pòſt, aliò tranſire cogunt. Ejus rei multas afferunt cauſſas: ne aſſiduâ conſuetudine capti, ſtudium bellum gerendi agriculturâ commutent: ne latos fines parare ſtudeant, potentioreſque humiliores poſſeſſionibus expellant: ne accuratiùs, ad frigora atque æſtus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, quâ ex re factiones diſſenſioneſque naſcuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum ſuas quiſque opes æquari cum potentiſſimis videat.

XXI. Civitatibus maxima laus eſt, quàm latiſſimas circùm ſe vaſtatis finibus ſolitudines habere. Hoc proprium virtutis exiſtimant; expulſos agris finitimos cedere, neque quemquam prope ſe audere conſiſtere: ſimul hôc ſe fore tutiores arbitrantur, repentinæ incurſionis timore ſublato. Quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magiſtratus, qui ei bello præſint, ut vitæ neciſque habeant poteſtatem, deliguntur. In pace, nullus eſt communis magiſtratus; ſed principes regionum atque pagorum inter ſuos jus dicunt, controverſiaſque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujuſque civitatis fiunt; atque ea ju-

Digitized by Google

ventutis exercendæ, ac deſidiæ minuendæ cauſsâ fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principiis in concilio "ſe" dixit "ducem fore: qui ſequi velint, profiteantur;" conſurgunt ii qui et cauſſam et hominem probant, ſuumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur. Qui ex iis ſecuti non ſunt, in deſertorum ac proditorum numero ducuntur; omniumque iis rerum poſtea fides abrogatur. Hoſpites violare, fas non putant. Qui, quâque de cauſsâ, ad eos venerunt; ab injuriâ prohibent, ſanctoſque habent; iis omnium domus patent, victuſque communicatur.

XXII. Ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute ſuperarent, et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertiliſſima ſunt, Germaniæ loca; circa Hercyniam ſilvam, quam Eratoſtheni et quibuſdam Græcis famâ notam eſſe video, quam illi Orciniam apellant; Volcæ Tectoſages occupârunt, atque ibi conſederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis ſedibus ſe continet, ſummamque habent juſtitiæ et bellicæ laudis opinionem; nuncque in eadem inopiâ, egeſtate, patientiâ, quâ Germani, permanent: eodem victu, et cultu corporis, utuntur. Gallis autem, Provinciæ propinquitas, et tranſmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque uſus largitur: paullatim aſſuefacti ſuperari, multiſque prœliis victi, ne ſe quidem ipſi cum illis virtute comparant.

XXIII. Hujus Hercyniæ ſilvæ, quæ ſuprà demonſtrata eſt, latitudo, IX dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri poteſt; neque menſuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus; rectâque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum et Anartium. Hinc ſe flectit ſiniſtrorſum, diverſis à flumine regionibus; multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quiſquam eſt hujus Germaniæ, qui ſe aut adiſſe ad initium ejus ſilvæ dicat, quum dierum iter LX proceſſerit; aut quo ex loco oriatur, acceperit. Multa in eâ genera ferarum naſci conſtat, quæ reliquis in locis viſa non ſint: ex quibus quæ maximè differant ab cæteris, et memoriæ prodenda videantur, hæc ſunt.

XXIV. Eſt bos, cervi figurâ: cujus à mediâ fronte

Digitized by Google

inter aures unum cornu exiſtit excelſius, magniſque directum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. Ab ejus ſummo, ſicut palmæ, rami latè diffunduntur. Eadem eſt feminæ mariſque natura; eadem forma magnitudoque cornuum.

XXV. Sunt item, quæ appellantur Alces. Harum eſt conſimilis capreis figura, et varietas pellium, ſed magnitudine paullò antecedunt; mutilæque ſunt cornibus, et crura ſine nodis articuliſque habent; neque quietis cauſsâ procumbunt; neque, ſi quo afflictæ caſu conciderunt, erigere ſeſe aut ſublevare poſſunt. His ſunt arbores pro cubilibus: ad eas ſe applicant; atque ita paullùm modò reclinatæ, quietem capiunt. Quarum ex veſtigiis quum eſt animadverſum à venatoribus, quò ſe recipere conſueverint; omnes eo loco aut à radicibus ſubruunt, aut accidunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. Huc quum ſe ex conſuetudine reclinaverint; infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipſæ concidunt.

XXVI. Tertium eſt genus eorum, qui Uri appellantur. Ii ſunt magnitudine, paullo infra elephantos; ſpecie, et colore, et figurâ tauri. Magna vis eorum eſt, et magna velocitas; neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. Hos ſtudioſè foveis captos interficiunt. Hôc ſe labore durant adoleſcentes, atque hôc genere venationis exercent. Et, qui plurimos ex his interfecerunt; relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio; magnam ferunt laudem. Sed aſſueſcere ad homines, et manſuefieri, ne parvuli quidem excepti poſſunt. Amplitudo cornuum, et figura, et ſpecies, multum à noſtrorum boum cornibus differt. Hæc ſtudioſè conquiſita, ab labris argento circumcludunt, atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur.

XXVII. Cæſar, poſtquam per Ubios exploratores comperit, Suevos ſeſe in ſilvas recepiſſe; inopiam frumenti veritus, quòd, ut ſuprà demonſtravimus, minimè omnes Germani agriculturæ ſtudent; conſtituit non progredi longiùs. Sed, ne omnino metum reditûs ſui barbaris tolleret; atque ut eorum auxilia tardaret; reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripam Ubiorum contingebat, in longetudinem pedum cc reſcindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum iv

conſtituit, præſidiumque cohortium XII pontis tuendi cauſsâ ponit; magniſque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præſidioque, C Volcatium Tullum adoleſcentem præfecit. Ipſe, quum matureſcere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus; per Arduennam ſilvam, quæ eſt totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibuſque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibuſque ampliùs D in longitudinem patet; L. Minucium Baſilum cum omni equitatu præmittit, ſi quid celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere poſſit: monet ut ignes in câſtris fieri prohibeat, ne qua ejus adventûs procul ſignificatio fiat; ſeſe confeſtim ſubſequi dicit. Baſilus, ut imperatum eſt, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipſum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus eſſe dicebatur.

XXVIII. Multum, quum in omnibus rebus, tum in re militari, poteſt fortuna. Nam ſicut magno accidit caſu, ut in ipſum incautum atque imparatum incideret, priuſque ejus adventus ab hominibus videretur, quàm famâ ac nunciis afferretur: ſic magnæ fuit fortunæ; omni militari inſtrumento, quod circùm ſe habebat, erepto; rhedis, equiſque comprehenſis; ipſum effugere mortem. Sed hoc eò factum eſt, quòd, ædificio circumdato ſilvâ, (ut ſunt ferè domicilia Gallorum, qui, vitandi æſtûs cauſsâ, plerumque ſilvarum ac fluminum petunt propinquitates); comites familiareſque ejus anguſto in loco paulliſper equitum noſtrorum vim ſuſtinuerunt. Iis pugnantibus, illum in equum quidam ex ſuis intulit: fugientem ſilvæ texerunt. Sic et ad ſubeundum periculum, et ad vitandum, multum fortuna valuit.

XXIX. Ambiorix copias ſuas judicione non conduxerit, quòd prœlio dimicandum non exiſtimaverit; an tempore excluſus, et repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt. Sed certè, clàm dimiſſis per agros nunciis, ſibi quemque conſulere juſſit; quorum pars in Arduennam ſilvam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi Oceanum fuerunt; ii in inſulis ſeſe occultaverunt, quas æſtus efficere conſuêrunt: multi, ex ſuis finibus egreſſi, ſe ſuaque omnia alieniſſimis crediderunt.

Digitized by Google

Cativolcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui unà cum Ambiorige conſilium inierat; ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non poſſet; omnibus precibus deteſtatus Ambiorigem, qui ejus conſilii auctor fuiſſet; taxo, cujus magna in Galliâ Germaniâque copia eſt, ſe exanimavit. Segni Condruſique, ex gente et numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones Treviroſque; legatos ad Cæſarem miſerunt, oratum, " ne ſe in hoſtium numero duceret; neve omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, unam eſſe cauſſam judicaret: nihil ſe de bello cogitâſſe; nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe." Cæſar, exploratâ re quæſtione captivorum; ſi qui ad eos Eburones ex fugâ conveniſſent, ad ſe ut reducerentur imperavit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe violaturum negavit.

XXX. Tum, copiis in tres partes diſtributis, impedimenta omnium legionum Atuaticam contulit. Id caſtelli nomen eſt. Hoc ferè eſt in mediis Eburonum finibus; ubi Titurius atque Aurunculeius, hiemandi cauſſâ, conſederant. Hunc quum reliquis rebus locum probabat; tum, quòd ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſublevaret. Præſidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit; unam ex iis III, quas proximè conſcriptas ex Italiâ tranſduxerat. Ei legioni caſtriſque, Q. Tullium Ciceronem præfecit; ducentoſque equites attribuit. Partito exercitu; T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum verſùs, in eas partes quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet: C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldim quod influit in Moſam, extremaſque Arduennæ partes, ire conſtituit; quò cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Diſcedens, poſt diem VII ſeſe reverſurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum Treboniumque hortatur, ſi Reipubl. commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut, rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint.

XXXI. Erat, ut ſuprà demonſtravimus, manus certa nulla, non præſidium, non oppidum, quod ſe armis de-

Digitized by Google

ſenderet; ſed in omnes partes diſperſa multitudo. Ubi cuique aut vallis abdita, aut locus ſilveſtris, aut palus impedita, ſpem præſidii aut ſalutis aliquam offerebat; conſederat. Hæc loca, vicinitatibus, erant nota: magnamque res diligentiam requirebat, non in ſummâ exercitûs tuendâ (nullum enim poterat univerſis, ab perterritis ac diſperſis, periculum accidere;) ſed in ſingulis militibus conſervandis. Quæ tamen, ex parte, res ad ſalutem exercitûs pertinebat; nam et prædæ cupiditas, multos longiùs evocabat; et ſilvæ incertis occultiſque itineribus, confertos adire prohibebant. Si negotium confici, ſtirpemque hominum ſceleratorum interfici vellet; dimittendæ plures manus, diducendique erant milites: ſi continere ad ſigna manipulos vellet, ut inſtituta ratio et conſuetudo exercitûs Romani poſtulabat; locus ipſe erat præſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, et diſperſos circumveniendi, ſingulis deerat audacia. At in ejuſmodi difficultatibus, quantum diligentiâ provideri poterat, providebatur: ut potiùs in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant; quàm cum aliquo detrimento militum noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuncios Cæſar; omnes evocat ſpe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potiùs in ſilvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitetur; ſimul, ut magnâ multitudine circumfuſâ, pro tali facinore ſtirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXII. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; dieſque appetebat VII, quem ad diem Cæſar ad impedimenta legionemque reverti conſtituerat. Hic, quantum in bello fortuna poſſit, et quantos afferat caſus, cognoſci potuit. Diſſipatis ac perterritis hoſtibus, ut demonſtravimus; manus erat nulla, quæ parvam modò timoris cauſſam afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama; diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum II millia Sigambri, qui ſunt proximi Rheno; à quibus receptos ex fugâ Tenchtheros atque Uſipetes, ſuprà docuimus: tranſeunt Rhenum navibus ratibuſque, XXX millibus paſſuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præſidiumque ab Cæſare relictum: primos Eburonum fines adeunt: multos ex fugâ diſperſos excipiunt: mag-

no pecoris numero, cujus ſunt cupidiſſimi barbari, potiuntur. Invitati prædâ, longiùs procedunt. Non hos palus in bello latrociniiſque natos, non ſilvæ morantur. Quibus in locis ſit Cæſar, ex captivis quærunt: profectum longiùs reperiunt, omnemque exercitum diſceſſiſſe cognoſcunt. Atque unus ex captivis: “quid vos,” inquit, “hanc miſeram ac tenuem ſectamini prædam, quibus jam licet eſſe fortunatiſſimis? III horis Atuatucam venire poteſtis; huc omnes ſuas fortunas exercitus Romanorum contulit. Præſidii tantum eſt, ut ne murus quidem cingi poſſit, neque quiſquam egredi extra munitiones audeat.” Oblatâ ſpe; Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipſi Atuatucam contendunt; uſi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXIII. Cicero, qui per omnes ſuperiores dies, præceptis Cæſaris, ſummâ diligentiâ milites in caſtris continuiſſet; ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet; ſeptimo die, diffidens Cæſarem de numero dierum fidem ſervaturum; quòd longiùs eum progreſſum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; ſimul, eorum permotus vocibus, qui illius patientiam penè obſeſſionem appellabant, ſiquidem ex caſtris egredi non liceret: nullum hujuſmodi caſum exſpectans, quo IX oppoſitis legionibus, maximoque equitatu, diſperſis ac penè deletis hoſtibus, in millibus paſſuum III offendi poſſet; V cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter et caſtra unus omnino collis intererat. Complures erant in caſtris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hôc ſpatio dierum convaluerant, circiter CCC ſub vexillo una mittuntur. Magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in caſtris ſubſederat; factâ poteſtate, ſequitur.

XXXIV. Hôc ipſo tempore, caſu Germani equites interveniunt; protinuſque eodem illo, quo venerant, curſu, ab Decumanâ portâ in caſtra irrumpere conantur: nec priùs ſunt viſi, objectis ab eâ parte ſilvis, quàm caſtris appropinquarent uſque eò, ut qui ſub vallo tenderent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem. Inopinantes noſtri, re novâ perturbantur; ac vix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet. Circum-

Digitized by Google

funduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi quem aditum reperire poſſent. Ægrè noſtri portas tuentur; reliquos aditus locus ipſe per ſe, munitioque defendit. Totis trepidatur caſtris; atque alius ex alio cauſſam tumultûs quærit: neque quò ſigna ferantur, neque quam in partem quiſque conveniat, provident. Alius jam capta caſtra pronunciat: alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros veniſſe contendit: plerique novas ſibi ex loco religiones fingunt; Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis; confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum eſſe intus præſidium. Perrumpere nituntur: ſeque ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXV. Erat æger in præſidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæſarem duxerat: cujus mentionem ſuperioribus prœliis fecimus; ac diem jam v cibo caruerat. Hic, diffiſus ſuæ atque omnium ſaluti, inermis ex tabernaculo prodit: vidit imminere hoſtes, atque in ſummo eſſe rem diſcrimine: capit arma à proximis, atque in portâ conſiſtit. Sequuntur hunc centuriones ejus cohortis quæ in ſtatione erat: paulliſper prœlium unà ſuſtinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus; ægre, per manus tractus, ſervatur. Hôc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant; tantùm ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemque defenſorum præbeant.

XXXVI. Interim, confectâ frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt. Præcurrunt equites; quanto res ſit in periculo, cognoſcunt. Hic verò nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. Modò conſcripti, atque uſûs militaris imperiti, ad tribunum militum centurionesſque ora convertunt; quid ab his præcipiatur, exſpectant. Nemo eſt tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, ſigna procul conſpicati, oppugnatione deſiſtunt: rediſſe primo legiones credunt, quas longiùs diſceſſiſſe ex captivis cognoverant: poſtea, deſpectâ paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XXXVII. Calones in proximum tumulum procurrunt: hinc celeriter dejecti, ſe in ſigna manipuloſque conjiciunt: eò magis timidos perterrent milites. Alii,

Digitized by Google

"cuneo facto ut celeriter perrumpant," cenſent. "Quoniam tam propinqua ſint caſtra; etſi pars aliqua circumventa ceciderît, at reliquos ſervari poſſe" confidunt. Alii "ut in jugo conſiſtant, atque eundem omnes ferant caſum." Hoc veteres non probant milites, quos ſub vexillo unà profectos docuimus: itaque inter ſe cohortati, duce C. Trebonio equite R. qui eis erat præpoſitus, per medios hoſtes perrumpunt; incolumeſque ad unum, in caſtra perveniunt omnes. Hos ſubſecuti calones equiteſque eodem impetu, militum virtute ſervantur. At ii, qui in jugo conſtiterant, nullo etiam nunc uſu rei militaris percepto; neque in eo quod probaverant conſilio permanere, ut ſe loco ſuperiore defenderent; neque eam, quam profuiſſe aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt: ſed ſe in caſtra recipere conati, iniquum in locum demiſerunt. Centuriones; quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, cauſsâ virtutis, in ſuperiores erant ordines hujus legionis tranſducti; ne antè partem rei militaris laudem amitterent, fortiſſimè pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute ſummotis hoſtibus, præter ſpem incolumis in caſtra pervenit: pars, à barbaris circumventa, periit.

XXXVIII. Germani, deſperatâ expugnatione caſtrorum, quòd noſtros jam conſtitiſſe in munitionibus videbant; cum eâ prædâ, quam in ſilvis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt. Ac tantus fuit, etiam poſt diſceſſum hoſtium, terror; ut eâ nocte, quum C. Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra veniſſet, fidem non faceret adeſſe cum incolumi Cæſarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, penè alienatâ mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum ſe ex fugâ recepiſſe dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe, contenderent. Quem timorem, Cæſaris adventus ſuſtulit.

XXXIX. Reverſus ille, eventûs belli non ignarus; unum, quòd cohortes ex ſtatione et præſidio eſſent emiſſæ, queſtus; "ne minimo quidem caſui locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium adventu potuiſſe," indicavit: "multo etiam amplius, quòd pœnè ab ipſo vallo portiſque caſtrorum barbaros avertiſſent." Quarum omnium rerum maximè admiran-

Digitized by Google

dum videbatur, quòd Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant, ut Ambiorigis fines depopularentur; ad caſtra Romanorum delati, optatiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XL. Cæſar, ad vexandos rurſus hoſtes profectus; magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolùm a tantâ multitudine jumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant. Ut, ſi qui etiam in præſentiâ ſe occultaſſent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopiâ pereundum videretur. Ac ſæpe in eum locum ventum eſt; tanto in omnes partes diviſo equitatu, ut non modò viſum ab ſe Ambiorigem in fugâ captivi, ſed nec planè etiam abiſſe ex conſpectu contenderent; ut, ſpe conſequendi illatâ, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam â Cæſare gratiam inituros, putarent, penè naturam ſtudio vincerent; ſemperque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur: atque ille latebris, ac ſilvis, aut ſaltibus ſe eriperet; et noctu occultatus alias regiones parteſque peteret, non majore equitum præſidio quam IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat.

XLI. Tali modo vaſtatis regionibus; exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; conciliòque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæſtionem habere inſtituit; et de Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, graviore ſententiâ pronunciatâ, more majorum ſupplicium ſumpſit. Nonnulli, judicium veriti, profugerunt. Quibus quum aquâ atque igni interdixiſſet; II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit. Frumentoque exercitui proviſo; ut inſtituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus eſt.

LIBER SEPTIMUS.

QUIETA Gallia; Cæſar, ut conſtituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiſcitur: ubi cognoſcit de P. Clodii cæde; de Senatûſque conſulto cer-

Digitized by Google

tior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent; delectum totâ provinciâ habere inſtituit. Eæ res in Galliam Tranſalpinam celeriter perferuntur: addunt ipſi et affingunt rumoribus Galli, quod res poſcere videbatur; "retineri urbano motu Cæſarem, neque in tantis diſſenſionibus ad exercitum venire poſſe." Hâc impulſi occaſione; qui jam antè ſe populi R. imperio ſubjectos dolerent, liberiùs atque audaciùs de bello conſilia inire incipiunt. Indictis inter ſe principes Galliæ conciliis, ſilveſtribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: poſſe hunc caſum ad ipſos recidere demonſtrant: miſerantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus ac præmiis depoſcunt, qui belli initium faciant et ſui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Ejus in primis rationem habendam eſſe dicunt, priùs quam eorum clandeſtina conſilia efferantur; ut Cæſar ab exercitu intercludatur. Id eſſe facile; quòd neque legiones, abſente Imperatore, ex hibernis egredi audeant; neque Imperator, ſine præſidio, ad legiones pervenire poſſit. Poſtremò, in acie præſtare interfici, quàm non veterem belli gloriam, libertatemque quàm à majoribus acceperint, recuperare.

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes; "ſe nullum periculum, communis ſalutis cauſsâ, recuſare; principeſque ſe ex omnibus, bellum facturos pollicentur. Et, quoniam in præſentia obſidibus cavere inter ſe non poſſent, ne res efferatur; ut jurejurando ac fide ſanciatur petunt, (collatis militaribus ſignis, quo more eorum graviſſimæ cærimoniæ continentur), ne, facto initio belli, à reliquis deſerantur." Tunc, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei conſtituto, ab concilio diſceditur.

III. Ubi ea dies venit; Carnutes, Cotuato et Conetoduno ducibus, deſperatis hominibus, Genabum dato ſigno concurrunt. Civeſque Romanos, qui negotiandi cauſsâ ibi conſtiterant; in iis C. Fuſium Cottam, honeſtum equitem Romanum, qui rei frumentariæ juſſu Cæſaris præerat; interficiunt: bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur; (nam, ubi major atque illuſtrior incidit res, clamore per agros regioneſque ſignificant: hunc alii deinceps excipiunt, et proximis tradunt: ut tunc acci-

Digitized by Google

dit:) nam, quæ Genabi oriente Sole geſta eſſent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum, audita ſunt: quod ſpatium eſt millium paſſuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, ſummæ potentiæ adoleſcens; cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et, ob eam cauſſam quòd regnum appetebat, ab civitate erat interfectus; convocatis ſuis clientibus, facilè eos incendit. Cognito ejus conſilio, ad arma concurritur: prohibetur ab Gobanitione patruo ſuo, reliquiſque principibus, qui hanc tentandam fortunam non exiſtimabant: expellitur ex oppido Gergoviâ: non deſiſtit tamen; atque in agris habet delectum egentium ac perditorum. Hâc coactâ manu; quoſcumque adit ex civitate, ad ſuam ſententiam perducit: hortatur ut, communis liberatis cauſsâ, armâ capiant: magniſque coactis copiis, adverſarios ſuos, à quibus paullo antè erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab ſuis appellatur; dimittit quoquoverſùs legationes: obteſtatur, ut in fide maneant. Celeriter ſibi Senones, Pariſios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquoſque omnes qui Oceanum attingunt, adjungit: omnium conſenſu, ad eum defertur imperium. Quâ oblatâ poteſtate, omnibus iis civitatibus obſides imperat; certum numerum militum celeriter ad ſe adduci jubet: armorum quantum quæque civitas domi, quoque ante tempus efficiat, conſtituit: in primis, equitatui ſtudet. Summæ diligentiæ, ſummam imperii ſeveritatem addit: magnitudine ſupplicii, dubitantes cogit: nam majore commiſſo delicto, igni atque omnibus tormentis necat: leviore de cauſsâ, auribus defectis, aut ſingulis effoſſis oculis, domum remittit; ut ſint reliquis documento, et magnitudine pœnæ perterreant alios.

V. His ſuppliciis celeriter coacto exercitu; Luterium Cadurcum, ſummæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Ruthenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quo faciliùs hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Ædui, de conſilio legatorum quas Cæſar ad exercitum reliquerat, copias equitatûs peditatûſque ſubſidio Biturigibus mittunt. Qui quum ad flumen Ligerim veniſſent, quod Bituriges

ab Æduis dividit; paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum revertuntur: legatiſque noſtris renunciant, "ſe Biturrigum perfidiam, veritos revertiſſe; quibus id conſilii fuiſſe cognoverint, ut, ſi flumen tranſiſſent, unâ ex parte ipſi, alterâ Arverni ſe circumſiſterent." Id eâne de câuſsa quam legatis pronunciârunt, an perfidiâ adducti fecerint; quòd nihil nobis conſtat; non videtur pro certo eſſe ponendum. Bituriges, eorum diſceſſu, ſtatim ſe cum Arvernis conjungunt.

VI. His rebus in Italiam Cæſari nunciatis; quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in ſtatum perveniſſe intelligeret, in Tranſalpinam Galliam profectus eſt. Eò quum veniſſet; magnâ difficultate afficiebatur, quâ ratione ad exercitum pervenire poſſet. Nam, ſi legiones in Provinciam accerſeret; ſe abſente, in itinere prœlio dimicaturas intelligebat: ſi ipſe ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, ſuam ſalutem rectè committi videbat.

VII. Interim Luterius Cadurcus in Ruthenos miſſus, eam civitatem Arvernis conciliat; progreſſus in Nitiobriges et Gabalos, ab utriſque obſides accipit; et, magnâ coactâ manu, in Provinciam, Narbonem versùs, eruptionem facere contendit. Quâ re nunciatâ; Cæſar omnibus conſiliis antevertendum exiſtimavit, ut Narbonem proficiſceretur. Eò quum veniſſet, timentes confirmat: præſidia in Ruthenis Provincialibus, Volcis, Arecomicis, Toloſatibus, circumque Narbonem; quæ loca erant hoſtibus finitima; conſtituit. Partem copiarum ex Provinciâ, ſupplementumque, quod ex Italiâ adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis; repreſſo jam Luterio et remoto, quòd intrare intra præſidia periculoſum putabat; in Helvios proficiſcitur. Etſi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſimâ nive iter impediebat; tamen diſcuſsâ nivi vi in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, ſummo militum labore ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppreſſis inopinantibus; quòd ſic ſe Cebennâ, ut muro, munitos exiſtimabant; ac ne ſingulari quidem homini unquam, eo tempore anni, ſemitæ patuerant: equitibus imperat, ut, quàm latiſſimè poſſent, vagentur; et

quàm maximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter hæc famâ ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur. Quem perterriti omnes Arverni circumſiſtunt, atque obſecrant, "ut ſuis fortunis conſulat, neu ſe ab hoſtibus diripi patiatur; præſertim quum videat omne ad ſe bellum tranſlatum." Quorum ille precibus permotus, caſtra ex Biturigibus movet in Arvernos verſus.

IX. At Cæſar biduum in iis locis moratus, quòd hæc de Vercingetorige uſu ventura opinione præceperat; per cauſſam ſupplementi equitatûſque cogendi, ab exercitu diſcedit: Brutum adoleſcentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quàm latiſſimè pervagentur: daturum ſe operam, ne longiùs triduo ab caſtris abſit. His conſtitutis rebus; ſuis inopinantibus, quàm maximis poteſt itineribus Viennam pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis antè diebus eò præmiſerat; neque diurno neque nocturno itinere intermiſſo, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi II legiones hiemabant; ut, ſi quid etiam de ſuâ ſalute ab Æduis iniretur conſilii, celeritate præcurreret. Eò quum perveniſſet, ad reliquas legiones mittit; priuſque in unum locum omnes cogit, quàm de ejus adventu Arvernis nunciari poſſet.

X. Hâc re cognitâ, Vercingetorix rurſus in Bituriges exercitum reducit; atque inde profectus, Gergoviam Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæſar collocaverat Æduiſque attribuerat, oppugnare inſtituit. Magnam hæc res Cæſari difficultatem ad conſilium capiendum afferebat: ſi reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret; ne, ſtipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quòd nullum in eo amicis præſidium videret poſitum eſſe: ſin maturiùs ex hibernis educeret; ne ab re frumentariâ duris ſubvectionibus laboraret. Præſtare viſum eſt tamen omnes difficultates perpeti, quàm, tantâ contumeliâ acceptâ, omnium ſuorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de ſupportando commeatu; præmittit ad Boios, qui de ſuo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hoſtium impetum magno animo ſuſtineant. Duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitûs relictis; ad Boios proficiſcitur.

XI. Altero die quum ad oppidum Senonum Vellau-

Digitized by Google

nodunum veniſſet; ne quem poſt ſe hoſtem relinqueret, quò expeditiore re frumentariâ uteretur, oppugnare inſtituit: idque biduo circumvallavit. Tertio die miſſis ex oppido legatis de deditione; arma proferri, jumenta produci, ac obſides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. Ipſe, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiſcitur. Qui tunc primùm, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni; quum longiùs eam rem ductum iri exiſtimarent; præſidium, Genabi tuendi cauſsâ, quod eò mitterent, comparabant. Huc biduo Cæſar pervenit; et, caſtris ante oppidum poſitis, diei tempore excluſus, in poſterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem uſui ſint, militibus imperat: et, quòd oppidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus ne noctu ex oppido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenſes, paullò ante mediam noctem, ſilentio ex oppido egreſſi, flumen tranſire cœperunt. Quâ re per exploratores nunciatâ; Cæſar legiones, quas expeditas eſſe juſſerat, portis incenſis, intromittit; atque oppido potitur; perpaucis ex hoſtium numero deſideratis, quin cuncti caperentur; quòd pontis atque itinerum anguſtiæ, multitudinis fugam intercluſerant. Oppidum diripit, atque incendit: prædam militibus donat: exercitum Ligerim tranſducit, atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæſaris adventu cognovit, oppugnatione deſiſtit: atque obviam Cæſari proficiſcitur. Ille oppidum Biturigum, poſitum in viâ, Noviodunum oppugnare inſtituerat. Quo ex oppido quum legati ad eum veniſſent, oratum, "ut ſibi ignoſceret, ſuæque vitæ conſuleret:" ut celeritate reliquas res conficeret, quâ pleraque erat conſecutus; arma proferri, equos produci, obſides dari jubet. Parte jam obſidum tranſditâ; quum reliqua adminiſtrarentur; centurionibus et paucis militibus intromiſſis, qui arma jumentaque conquirerent: equitatus hoſtium procul viſus eſt, qui agmen Vercingetorigis anteceſſerat: quem ſimulatque oppidani conſpexerunt, atque in ſpem auxilii venerunt; clamore ſublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido, quum, ex ſignificatione Gallorum, novi aliquid ab iis iniri conſilii intellexiſſent; gladiis diſtrictis, portas occupaverunt, ſu-

Digitized by Google

oſque omnes incolumes receperunt. Cæſar ex caſtris equitatum educi jubet; prœliumque equeſtre committit: laborantibus jam ſuis Germanos equites circiter CD ſubmittit, quos ab initio ſecum habere inſtituerat. Eorum impetum, Galli ſuſtinere non potuerunt; atque in fugam conjecti, multis amiſſis, ſeſe ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rurſus oppidani perterriti, comprehenſos eos, quorum operâ plebem concitatam exiſtimabant, ad Cæſarem perduxerunt; ſeſeque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæſar ad oppidum Avaricum, (quod erat maximum munitiſſimumque in finibus Biturigum, atque agri fertiliſſimâ regione,) profectus eſt: quòd, eo oppido recepto, civitatem Biturigum ſe in poteſtatem redacturum confidebat.

XIII. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis; ſuos ad concilium convocat. Docet, "longè aliâ ratione eſſe bellum gerendum, atque antea ſit geſtum: omnibus modis huic rei ſtudendum, ut pabulatione et commeatu Romani prohibeantur: id eſſe facilè; quòd equitatu ipſi abundent, et quòd anni tempore ſubleventur: pabulum ſecari non poſſe; neceſſariò diſperſos hoſtes, ex ædificiis petere; hos omnes quotidie ab equitibus deleri poſſe. Præterea, ſalutis cauſsâ, rei familiaris commoda negligenda. Vicos atque ædificia incendi oportere, hôc ſpatio à Boiâ quoquoverſûs, quò, pabulandi cauſsâ, adire poſſe videantur. Harum ipſis rerum copiam ſuppetere; quòd, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus ſubleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longiùs à caſtris progreſſuros: neque intereſſe, ipſoſne interficiant, impedimentiſve exuant; quibus amiſſis, bellum geri non poſſit. Præterea, oppida incendi oportere, quæ non munitione et loci naturâ ab omni ſint periculo tuta; neu ſuis ſint ad detractandam militiam receptacula; neu Romanis propoſita ad copiam commeatûs prædamque tollendam. Hæc ſi gravia, aut acerba videantur: multò illa graviùs æſtimare debere; liberos, conjuges in ſervitutem abſtrahi; ipſos interfici: quæ ſit neceſſe accidere victis."

XIV. Omnium conſenſu hâc ſententiâ probatâ, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus in-

Digitized by Google

cendia conſpiciuntur. Quæ etſi magno cum dolore omnes ferebant; tamen hoc ſibi ſolatii proponebant, quòd ſe, prope exploratâ victoriâ, celeriter amiſſa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio; incendi placeret, an defendi. Procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges; "ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ et præſidio et ornamento ſit civitati, ſuis manibus ſuccendere cogerentur. Facilè ſe loci naturâ defenſuros" dicunt: "quòd prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et peranguſtum aditum." Datur petentibus venia; diſſuadente primò Vercingetorige, poſt concedente; et precibus ipſorum, et miſericordiâ vulgi. Defenſores idonei oppido deliguntur.

XV. Vercingetorix minoribus Cæſarem itineribus ſubſequitur; et locum caſtris deligit, paludibus ſilviſque munitum, ab Avarico longè millia paſſuum xv. Ibi per certos exploratores in ſingula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoſcebat; et, quid fieri vellet, imperabat. Omnes noſtras pabulationes frumentationeſque obſervabat; diſperſoſque, quum longius neceſſario procederent, adoriebatur; magnoque incommodo afficiebat; etſi, quantum ratione provideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus diverſiſque itineribus iretur.

XVI. Caſtris ad eam partem oppidi poſitis Cæſar, quæ, intermiſſa à flumine et palude, aditum (ut ſupra diximus) anguſtum habebat; aggerem apparare, vineas agere, turres duas conſtituere cœpit: nam circumvallare, loci natura prohibebat. De re frumentariâ, Boios atque Æduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quòd nullo ſtudio agebant, non multùm adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quòd civitas erat exigua et infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt. Summâ difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentiâ Æduorum, incendiis ædificiorum, uſque eò, ut complures dies milites frumento caruerint, et, pecore è longinquioribus vicis adacto, extremam famem ſuſtentarent: nulla tamen vox eſt ab iis audita, populi R. majeſtate et ſuperioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæſar quum in opere ſingulas legiones appellaret, et, ſi acerbiùs inopiam ferrent, ſe dimiſſurum, op-

Digitized by Google

pugnationem diceret; univerſi ab eo, ne id faceret, petebant. "Sic ſe complures annos, illo imperante, meruiſſe; ut nullam ignominiam acciperent; nunquam infectâ re diſcederent. Hoc ſe ignominiæ laturos loco, ſi inceptam oppugnationem reliquiſſent. Præſtare omnes perferre acerbitates, quàm non civibus Romanis, qui Genabi perfidiâ Gallorum interîſſent, parentarent." Hæc eadem centurionibus tribuniſque militum mandabant, ut per eos ad Cæſarem deferrentur.

XVII. Quum jam muro appropinquâſſent turres; ex captivis Cæſar cognovit, Vercingetorigem, conſumpto pabulo, caſtra moviſſe propiùs Avaricum; atque ipſum, cum equitatu, expeditiſque qui inter equites præliari conſuêſſent, inſidiarum cauſsâ eò profectum, quò noſtros poſtero die pabulatum venturos arbitrabatur. Quibus rebus cognitis; mediâ nocte ſilentio profectus, ad hoſtium caſtra manè pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæſaris cognito, carros impedimentaque ſua in arctiores ſilvas abdiderunt; copias omnes, in loco edito atque aperto, inſtruxerunt. Quâ re nunciatâ; Cæſar celeriter ſarcinas conferri, arma expediri juſſit.

XVIII. Collis erat leniter ab infimo acclivis. Hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus L. Hòc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiduciâ loci continebant; generatimque diſtributi in civitates, omnia vada ac ſaltus ejus paludis certis cuſtodiis obtinebant; ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæſitantes premerent ex loco ſuperiore. Ut, qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem conditionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare cognoſcerent. Indignantes milites Cæſar, quòd conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent, tantulo ſpatio interjecto; et ſignum prœlii expoſcentes; edocet, "quanto detrimento, et quot virorum fortium morte neceſſe eſſet conſtare victoriam: quos quum ſic animo paratos videret, ut nullum pro ſuâ laude periculum recuſarent; ſummæ ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum vitam ſuâ ſalute habeat cariorem." Sic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra: reliqua, quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit.

Digitized by Google

XIX. Vercingetorix, quum ad ſuos rediſſet; proditionis inſimulatus, "quòd caſtra propiùs Romanos moviſſet, quòd cum omni equitatu diſceſſiſſet, quòd ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quòd ejus diſceſſu Romani tantâ opportunitate et celeritate veniſſent; non hæc omnia fortuitu, aut ſine conſilio, accidere potuiſſe; regnum illum Galliæ malle Cæſaris conceſſu, quàm ipſorum habere beneficio:" Tali modo accuſatus, ad hæc reſpondit: "Quòd caſtra moviſſet, factum inopià pabuli; etiam ipſis hortantibus: quòd propiùs Romanos acceſſiſſet; perſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet. Equitum verò operam, neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe; et illic fuiſſe utilem, quò ſint profecti. Summam imperii ſe conſultò nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, ſtudere omnes videret; quòd diutius laborem ferre non poſſent. Romani ſi caſu intervenerint, fortunæ; ſi alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam; quòd et paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, et virtutem deſpicere potuerint; qui dimicare non auſi, turpiter ſe in caſtra receperint. Imperium ſe à Cæſare, per proditionem, nullum deſiderare; quod habere victoriâ poſſet, quæ jam eſſet ſibi ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis remittere, ſi ſibi magìs honorem tribuere, quàm ab ſe ſalutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis," inquit, "ſincerè à me pronunciari; audite Romanos milites." Producit ſervos, quos in pabulatione paucis antè diebus exceperat, et fame vinculiſque excruciaverat. Ii, jam antè edocti quæ interrogati pronunciarent, milites ſe eſſe legionarios" dicunt: "fame et inopiâ adductos, clam ex caſtris exiſſe; ſi quid frumenti, aut pecoris, in agris reperire poſſent: ſimili omnem exercitum inopiâ premi; nec jam vires ſufficere cujuſquam, nec ferre operis laborem poſſe: itaque ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione oppidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc à me," inquit Vercingetorix, "beneficia habetis; quem proditionis inſimulatis. Cujus operâ, ſine veſtro ſanguine, tantum exercitum victorem fame penè conſumptum videtis; quem, turpiter ſe ex hâc fugâ recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, à me proviſum eſt."

Digitized by Google

XX. Conclamat omnis multitudo, et ſuo more armis concrepat; quod facere in eo conſueverunt, cujus orationem approbant: "ſummum eſſe Vercingetorigem ducem; nec de ejus fide dubitandum; nec majori ratione bellum adminiſtrari poſſe." Statuunt, ut decem millia hominum, delecta ex omnibus copiis, in oppidum ſubmittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſent; quòd penè in eo, ſi id oppidum retinuiſſent, ſummam victoriæ conſtare intelligebant.

XXI. Singulari militum noſtrorum virtuti, conſilia cujuſquemodi Gallorum occurrebant: ut eſt ſummæ genus ſollertiæ; atque ad omnia imitanda atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptiſſimum. Nam et laqueis falces avertebant; quas quum deſtinaverant, tormentis introrſus reducebant; et aggerem cuniculis ſubtrahebant: eò ſcientiùs, quòd apud eos magnæ ſunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque uſitatum eſt. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturniſque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; et noſtrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis adæquabant; et apertos cuniculos præuſtâ et præacutâ materiâ, et pice fervefactâ, et maximi ponderis ſaxis morabantur, mœnibuſque appropinquare prohibebant.

XXII. Muris autem omnibus Gallicis hæc ferè forma eſt. Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur: hæ revinciuntur introrſus, et multo aggere veſtiuntur: ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. Iis collocatis et coagmentatis, alius inſuper ordo adjicitur; ut idem illud intervallum ſervetur; neque inter ſe contingant trabes, ſed paribus intermiſſæ ſpatiis, ſingulæ ſingulis, ſaxis interjectis, arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum juſta muri altitudo expleatur. Hoc quum in ſpeciem varietatemque opus deforme non eſt, alternis trabibus ac ſaxis, quæ rectis lineis ſuos ordines ſervant: tum, ad utilitatem et defenſionem urbium, ſummam habet opportunitatem; quòd et ab incendio lapis, et ab

Digitized by Google

ariete materia defendit; quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus revincta, neque perrumpi neque diſtrahi poteſt.

XXIII. Iis tot rebus impeditâ oppugnatione; milites, quum toto tempore, luto, frigore, et aſſiduis imbribus tardarentur; tamen continenti, labore omnia hæc ſuperaverunt; et diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX, exſtruxerunt. Quum is murum hoſtium penè contingeret; et Cæſar ad opus conſuetudine excubaret; militeſque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur: paullò ante III vigiliam eſt animadverſum, fumare aggerem, quem cuniculo hoſtes ſuccenderant; eodemque tempore toto muro clamore ſublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. Alii faces atque aridam materiem, do muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii, reliquaſque res quibus ignis excitari poteſt, fundebant: ut, quô primùm occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri poſſet. Tamen, quòd inſtituto Cæſaris duæ ſemper legiones pro caſtris excubabant; pluresque partitis temporibus in opere erant: celeriter factum eſt, ut alii eruptionibus reſiſterent, alii turres reducerent, aggeremque interſcinderent; omnis verò ex caſtris multitudo, ad reſtinguendum concurreret.

XXIV. Quum in omnibus locis conſumptâ jam reliquâ parte noctis, pugnaretur, ſemperque hoſtibus ſpes victoriæ redintegraretur; eò magìs, quòd deuſtos turrium pluteos videbant, nec facilè adire apertos ad auxiliandum animadvertebant; ſemperque ipſi recentes defeſſis ſuccederent; omnemque Galliæ ſalutem in illo veſtigio temporis poſitam arbitrarentur: accidit inſpectantibus nobis, quòd dignum memoriâ viſum, prætermittendum non exiſtimavemus. Quidam ante portam oppidi Gallus, qui per manus ſevi ac picis tranſditas glebas in ignem è regione turris projiciebat; ſcorpione ab latere dextro transjectus, exanimatuſque, concidit: hunc ex proximis unus jacentem tranſgreſſus, eodem illo munere fungebatur: eâdem ratione ictu ſcorpionis exanimato altero, ſucceſſit tertius; et tertio, quartus: nec ille priùs eſt à propugnatoribus vacuus relictus locus, quàm, reſtincto aggere, atque omni parte ſubmotis hoſtibus, finis eſt pugnandi factus.

Digitized by Google

XXV. Omnia experti Galli; quòd res nulla ſucceſſerat, poſtero die conſilium ceperunt ex oppido profugere hortante et jubente Vercingetorige. Id ſilentio noctis conati, non magnâ jactura ſuorum ſeſe effecturos ſperabant: propterea quòd neque longè ab oppido caſtra Vercingetorigis aberant; et palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad inſequendum tardabat. Jamque hoc facere noctu apparabant, quum matresfamiliâs repente in publicum procurrerunt, flenteſque projectæ ad pedes ſuorum, omnibus precibus petierunt, ne ſe et communes liberos hoſtibus ad ſupplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura et virium infirmitas impediret. Ubi eos perſtare in ſententiâ viderunt, quod plerumque in ſummo periculo timor miſericordiam non recipit: conclamare, et ſignificare de fugâ Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, conſilio deſtiterunt.

XXVI. Poſtero die Cæſar, promotâ turri, directiſque operibus quæ facere inſtituerat; magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum conſilium tempeſtatem arbitratus eſt; quòd paullò incautiùs cuſtodias in muro diſpoſitas videbat. Suoſque languidiùs in opere verſari juſſit; et quid fieri vellet, oſtendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ preciperent; iis, qui primi murum aſcendiſſent, præmia propoſuit; militibuſque ſignum dedit. Illi ſubitò ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter complêrunt.

XXVII. Hoſtes re novâ perterriti, muro turribuſque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim conſtiterunt; hôc animo, ut, ſi quâ ex parte obviam contra veniretur, acie inſtructâ depugnarent. Ubi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undique muro circumfundi viderunt; veriti ne omnino ſpes omnis fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt: parſque ibi, quum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus; pars jam egreſſa portis, ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quiſquam, qui prædæ ſtuderet. Sic, et Genabenſi cæde, et labore operis incitati; non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni eo numero, qui fuit circiter XL millium; vix DCCC, qui pri-

Digitized by Google

mo clamore audito ſe ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multâ jam nocte, ſilentio ſic ex fugâ excepit, (veritus ne qua in caſtris ex eorum concurſu et miſericordiâ vulgi ſeditio oriretur), ut, procul in viâ diſpoſitis familiaribus ſuis principibuſque civitatum, diſparandos deducendoſque ad ſuos curaret, quæ cuique civitati pars caſtrorum ab initio obvenerat.

XXVIII. Poſtero die, conſilio convocato, conſolatus cohortatuſque eſt; "ne ſe admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque in acie viciſſe Romanos; ſed artificio quodam, et ſcientiâ oppugnationis; cujus rei fuerint ipſi imperiti: errare, ſi qui in bello omnes ſecundos rerum proventus expectent: ſibi nunquam placuiſſe Avaricum defendi; cujus rei teſtes ipſos haberet: ſed factum imprudentiâ Biturigum, et nimiâ obſequentiâ reliquorum, utì hoc incommodum acciperetur: id tamen ſe celeriter majoribus commodis ſanaturum: nam quæ ab reliquis Gallis civitates diſſentirent, has ſuâ diligentiâ adjuncturum; atque unum conſilium totius Galliæ effecturum; cujus conſenſu ne orbis quidem terrarum poſſit obſiſtere: idque ſe prope jam effectum habere: interea æquum eſſe, ab iis, communis ſalutis cauſsâ, impetrari, ut caſtra munire inſtituerent, quò facilius hoſtium repentinos impetus ſuſtinere poſſent." Fuit hæc oratio non ingrata Gallis; maximè, quòd ipſe animo non defecerat, tanto accepto incommodo; neque ſe in occultum abdiderat, et conſpectum multitudinis fugerat: pluſque animo providere et præſentire exiſtimabatur, quòd, re integrâ, primò incendendum Avaricum, pòſt deſerendum cenſuerat. Itaque, ut reliquorum Imperatorum res adverſæ auctoritatem minuunt; ſic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. Simul in ſpem veniebant, ejus affirmatione, de reliquis adjungendis civitatibus. Primumque eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt; et ſic ſunt animo conſternati homines inſueti laborum, ut omnia, quæ imperarentur, ſibi patienda exiſtimarent.

XXIX. Nec minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret; atque earum principes donis pollicitationibuſque alicie-

Digitized by Google

bat. Huic rei idoneos homines deligebat; quorum quiſque aut oratione ſubdolâ, aut amicitiâ, facillimè capi poſſet. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos veſtiendoſque curat. Simul, ut diminutæ copiæ redintegrárentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, et quam ante diem, in caſtra adduci velit; ſagittarioſque omnes, quorum erat permagnus in Galliâ numerus, conquiri et ad ſe mitti jubet. His rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. Interim Theutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrigum, cujus pater ab ſenatu noſtro amicus erat appellatus; cum magno equitum ſuorum numero, et quos ex Aquitaniâ conduxerat, ad eum pervenit.

XXX. Cæſar Avarici complures dies commoratus, ſummamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatûs nactus; exercitum ex labore atque inopiâ refecit. Jam prope hieme confectâ; quum ipſo anni tempore ad gerendum bellum vocaretur, et ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet, ſive eum ex paludibus ſilviſque elicere, ſive obſidione premere poſſet: legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, "ut maximè neceſſario tempore civitati ſubveniat: ſummo eſſe in periculo rem; quòd, quum ſinguli magiſtratus antiquitus creari, atque regiam poteſtatem annum obtinere conſuêſſent; duo magiſtratum gerant; et ſe uterque eorum legibus creatum eſſe dicat: horum eſſe alterum Convictolitanem, florentem et illuſtrem adoleſcentem; alterum Cotum, antiquiſſimâ familiâ natum, atque ipſum hominem ſummæ potentiæ et magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magiſtratum geſſerit: civitatem omnem eſſe in armis; diviſum ſenatum diviſum populum, in ſuas cujuſque eorum clientelas: quôd ſi diutiùs alatur controverſia; fore, uti pars cum parte civitatis confligat: id ne accidat, poſitum in ejus diligentiâ atque auctoritate."

XXXI. Cæſar, etſi à bello atque hoſte diſcedere, detrimentoſum eſſe exiſtimabat; tamen non ignorans, quanta ex diſſenſionibus incommoda oriri conſuêſſent; ne tanta et tam conjuncta populo R. civitas, quam ipſe ſemper aluiſſet omnibuſque rebus ornâſſet, ad vim atque ad arma deſcenderet; atque ea pars, quæ minùs ſibi confideret, auxilia à Vercingetorige acceſſeret; huic rei,

Digitized by Google

prævertendum exiſtimavit. Et quòd, legibus Æduorum, iis, qui ſummum magiſtratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure aut legibus eorum diminuiſſe videretur, ipſe in Æduos proficiſci ſtatuit; ſenatumque omnem, et quos inter controverſia eſſet, Decetiam ad ſe evocavit. Quum propè omnis civitas eò conveniſſet; doceretur que, paucis clàm vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex unâ familiâ, vivo utroque, non ſolùm magiſtratus creari vetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent: Cotum, magiſtratum deponere coëgit: Convictolitanem, qui per ſacerdotes, more civitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus poteſtatem obtinere juſſit.

XXXII. Hôc decreto interpoſito; cohortatus Æduos, ut controverſiarum ac diſſenſionum obliviſcerentur; atque, omiſſis omnibus rebus, huic bello ſervirent; eaque, quæ meruiſſent, præmia, ab ſe, devictâ Galliâ, exſpectarent; equitatumque omnem, et peditum millia x ſibi celeriter mitterent, quæ in præſidiis rei frumentariæ cauſsâ diſponeret: exercitum in duas partes diviſit: IV legiones in Senones Pariſioſque, Labieno ducendas dedit: VI ipſe in Arvernos, ad oppidum Gergoviam ſecundùm flumen Elaver duxit. Equitatûs partem illi attribuit; partem ſibi reliquit. Quâ re cognitâ; Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab alterâ parte fluminis iter facere cœpit.

XXXIII. Quum uterque utrique eſſet exercitus in conſpectu, fereque è regione caſtris caſtra poneret; diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias tranſducerent; erat in magnis Cæſari difficultatibus res, ne majorem æſtatis partem flumine impediretur; quòd non ferè ante autumnum Elaver vado tranſiri ſoleat. Itaque, ne id accideret; ſilveſtri loco caſtris poſitis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix reſcindendos curaverat; poſtero die cum II legionibus in occulto reſtitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut conſueverat, miſit; demptis quartis quibuſque cohortibus, uti numerus legionum conſtare videretur. His quàm poſſent longiſſimè progredi juſſis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in caſtra perventum; iiſdem ſublicis, quarum pars inferior inte-

Digitized by Google

gra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere, legionibuſque transductis, et loco caſtris idoneo delecto; reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognitâ; ne contra ſuam voluntatem dimicare cogeretur: magnis itineribus anteceſſit.

XXXIV. Cæſar ex eo loco quintis caſtris Gergoviam pervenit: equeſtrique prœlio eo die levi facto; perſpecto urbis ſitu, quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat; de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non priùs agendum conſtituit, quàm rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix, caſtris prope oppidum in monte poſitis; mediocribus circum ſe intervallis, ſeparatim ſingularum civitatum, copias collocaverat. Atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, quà deſpici poterat; horribilem ſpeciem præbebat. Principeſque earum civitatum, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat, primâ luce ad ſe quotidie convenire jubebat; ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur. Neque illum ferè diem intermittebat, quin, equeſtri prœlio, interjectis ſagittariis quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat è regione oppidi collis ſub ipſis radicibus montis egregiè munitus, atque ex omni parte circumciſus; (quem ſi tenerent noſtri, et aquæ magnâ parte, et pabulatione liberâ, prohibituri hoſtes videbantur:) ſed is locus præſidio ab iis non nimis firmo tenebatur. Tum ſilentio noctis, Cæſar ex caſtris egreſſus; priùs quam ſubſidium ex oppido venire poſſet, dejecto præſidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; foſſamque duplicem duodenûm pedum à majoribus caſtris ad minora perduxit; ut tutò ab repentino hoſtium incurſu, etiam ſinguli commeare poſſent.

XXXV. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum adjudicatum à Cæſare demonſtravimus, ſollicitatus ab Arvernis pecuniâ, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres, ampliſſimâ familiâ nati adoleſcentes. Cum iis præmium communicat; hortaturque eos, "ut ſe liberos, et imperio natos, meminerint: unam eſſe Æduorum civitatem, quæ certiſſimam Galliæ victoriam diſtineat: ejus auctoritate reliquas contineri; quâ transductâ, locum conſiſtendi Roma-

nis in Galliâ non fore: eſſe nonnullo ſe Cæſaris beneficio affectum; ſic tamen, ut juſtiſſimam apud eum cauſſam obtinuerit; ſed plus communi libertati tribuere. Cur enim potiùs Ædui de ſuo jure et de legibus ad Cæſarem diſceptatorem, quàm Romani ad Æduos, veniant?" Celeriter adoleſcentibus et oratione magiſtratûs et præmio deductis, quum ſe vel principès ejus conſilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quòd civitatem temere ad ſuſcipiendum bellum adduci poſſe non confidebant. Placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæſari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret; fratreſque ejus ad Cæſarem præcurrerent: reliqua quâ ratione agi placeat, conſtituunt.

XXXVI. Litavicus, accepto exercitu; quum millia paſſuum circiter xxx ab Gergoviâ abeſſet, convocatis ſubitò militibus, lacrimans; "Quò proficiſcimur," inquit, "milites? omnes noſter equitatus, nobilitas omnis interiit. Principes civitatis Eporedorix et Virdumarus, inſimulati proditionis ab Romanis; indictâ cauſſâ, interfecti ſunt. Hæc ab iis cognoſcite, qui ex ipſâ cæde fugerunt; nam ego, fratribus atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibior, quæ geſta ſunt, pronunciare." Producuntur ii, quos ille edocuerat quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: "multos equites Æduorum interfectos, quòd collocuti cum Arvernis dicerentur; ipſos ſe inter multitudinem militum occultâſſe, atque ex mediâ cæde profugiſſe." Conclamant Ædui; et Litavicum obſecrant, ut ſibi conſulat. "Quaſi vero," inquit ille, "conſilii ſit res; ac non neceſſe ſit nobis Gergoviam contendere, et cum Arvernis noſmet conjungere. An dubitamus, quin, nefario facinore admiſſo, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? Proinde, ſi quid in nobis animi eſt, perſequamur eorum mortem, qui indigniſſimè interierunt; atque hos latrones interficiamus:" Oſtendit cives Romanos, qui ejus præſidii fiducia unà erant. Continuò magnum numerum frumenti commeatûſque diripit; ipſos crudeliter excruciatos interficit: nuncios totâ civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum et principum, permovet: hortatur, ut ſimili ratione, atque ipſe fecerit, ſuas injurias perſequantur.

XXXVII. Eporedorix Æduus, ſummo loco natus a-

Digitized by Google

adoleſcens, et ſummæ domi potentiæ; et unà Virdumarus, pari ætate et gratiâ, ſed genere diſpari; quem Cæſar ſibi ab Divitiaco tranſditum, ex humili loco ad ſummam dignitatem perduxerat; in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. His erat inter ſe de principatu contentio; et, in illâ magiſtratuum controverſiâ, alter pro Convictolitane, alter pro Coto ſummis opibus pugnaverat. Ex iis Eporedorix, cognito Litavici conſilio, mediâ ferè nocte rem ad Cæſarem defert; orat, “ ne patiatur civitatem, pravis adoleſcentium conſiliis, ab amicitiâ populi Romani deficere: quod futurum provideat, ſi ſe tot hominum millia cum hoſtibus conjunxerint; quorum ſalutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æſtimare poſſet.”

XXXVIII. Magnâ affectus ſollicitudine hôc nuncio Cæſar, quôd ſemper Æduorum civitati præcipuè indulſerat; nullâ interpoſitâ dubitatione, legiones expeditas iv, equitatumque omnem ex caſtris educit. Nec fuit ſpatium tali tempore ad contrahenda caſtra; quòd res in celeritate poſita eſſe videbatur. C. Fabium legatum, cum legionibus ii, caſtris præſidio relinquit. Fratres Litavici, quum comprehendi juſſiſſet, paullò antè reperit ad hoſtes profugiſſe. Adhortatus milites, “ ne, neceſſario tempore, itineris labore permoveantur;” cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum xxv, agmen Æduorum conſpicatus, immiſſo equitatu iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Virdumarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites verſari ſuoſque appellare jubet. Iis cognitis, et Litavici fraude perſpectâ; Ædui manus tendere, deditionem ſignificare, et, projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus, cum ſuis clientibus, quibus nefas more Gallorum eſt, etiam in extremâ fortunâ, deſerere patronos; Gergoviam profugit.

XXXIX. Cæſar, nunciis ad civitatem Æduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſervatos docerent, quos jure belli interficere potuiſſet; tribuſque horis noctis exercitui ad quietem datis; caſtra ad Gergoviam movit. Medio ferè itinere, equites à Fabio miſſi, quanto res in periculo eſſet, exponunt: “ſummis copiis caſtra oppugnata” demonſtrant, “ quum crebrò integri defeſſis ſucce-

Digitized by Google

derent, noſtroſque aſſiduo labore defatigarent; quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuò eſſet iiſdem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum, multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda, magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium, diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere cæteras; pluteoſque vallo addere, et ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare." Iis rebus cognitis Cæſar, ſummo ſtudio militum, ante ortum ſolis in caſtra pervenit.

XL. Dum hæc ad Gergoviam geruntur; Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas; quæ maximè illi hominum generi eſt innata, ut levem auditionem habeant pro re compertâ. Bona civium Romanorum diripiunt; cædes faciunt; in ſervitutem abſtrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit; ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem reverti pudeat. M. Ariſtium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide datâ, ex oppido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſsâ ibi conſtiterant: hos continuò in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes, diem noctemque obſident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. Interim nuncio allato, "omnes eorum milites in poteſtate Cæſaris teneri;" concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio demonſtrant; quæſtionem de bonis direptis decernunt: Litavici fratrumque bona publicant: legatos ad Cæſarem, ſuî purgandi gratiâ, mittunt. Hæc faciunt, recuperandorum ſuorum cauſsâ. Sed, contaminati facinore; et capti compendio ex direptis bonis, quòd ea res ad multos pertinebat; et timore pœnæ exterriti; conſilia clam de bello inire incipiunt, civitateſque reliquas legationibus ſollicitant. Quæ tametſi Cæſar intelligebat; tamen, quàm mitiſſimè poteſt, legatos appellat: "nihil ſe, propter inſcientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare; neque de ſuâ in Æduos benevolentiâ diminuere." Ipſe majorem Galliæ motum exſpectans, ne ab omnibus civitatibus circumſiſteretur, conſilia inibat, quemadmodum à Gergoviâ diſcederet, ac rurſus omnem exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis, ſimilis fugæ videretur.

Digitized by Google

XLI. Hæc cogitanti, accidere viſa eſt facultas rei bene gerendæ. Nam quum minora in caſtra, operis perſpiciendi cauſsâ, veniſſet; animadvertit collem, qui ab hoſtibus tenebatur, nudatum hominibus, qui, ſuperioribus diebus, vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus, quærit ex perfugis cauſſam; quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Conſtabat inter omnes, quod jam ipſe Cæſar per exploratores cognoverat; dorſum eſſe ejus jugi prope æquum; ſed hàc ſilveſtre et anguſtum, quà eſſet aditus ad alteram partem oppidi: vehementer huic illos loco timere: nec jam aliter ſentire, uno colle ab Romanis occupato, ſi alterum amiſiſſent, quin penè circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur: ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos.

XLII. Hâc re cognitâ, Cæſar mittit complures equitum turmas eò de mediâ nocte: iis imperat, ut paullò tumultuoſiùs omnibus in locis pervagentur. Primâ luce magnum numerum impedimentorum ex caſtris mulorumque produci, deque iis ſtramenta detrahi; mulioneſque cum caſſidibus, equitum ſpecie ac ſimulatione, collibus circumvehi jubet: his paucos addit equites, qui latiùs, oſtentationis cauſsâ, vagarentur: longo circuitu eaſdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur; ut erat à Gergoviâ deſpectus in caſtra: neque tanto ſpatio, certi quid eſſet, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit, et paſſllùm progreſſam inferiore loco conſtituit, ſilviſque occultat. Augetur Gallis ſuſpicio; atque omnes illò munitionum copiæ tranſducuntur. Vacua caſtra hoſtium Cæſar conſpicatus; tectis inſignibus ſuorum, occultatiſque ſignis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranſducit: legatiſque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri velit, oſtendit: in primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi aut ſpe prædæ longiùs progrediantur: quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc, unâ celeritate poſſe vitari: occaſionis eſſe rem, non prœlii. His rebus expoſitis, ſignum dat, et ab dextrâ parte alio adſcenſu eodem tempore Æduos mittit.

XLIII. Oppidi murus ab planitie atque initio adſcenſûs, rectâ regione, ſi nullus anfractus intercederet,

Digitized by Google

MCC paſſus aberat. Quidquid huic circuitûs ad molliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. A medio ferè colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis, uſque ad murum oppidi, denſiſſimis caſtris compleverant. Milites, ſigno dato, celeriter ad munitionem perveniunt; eamque tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur. Ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum ſubitò in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudatâ, vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet.

XLIV. Conſecutus id quod animo propoſuerat Cæſar, receptui cani juſſit; legioniſque decimæ, quâ cum erat concionatus, ſigna conſtitere. At reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quòd ſatis magna vallis intercedebat; tamen à tribunis militum, legatiſque, ut erat à Cæſare præceptum, retinebantur. Sed elati ſpe celeris victoriæ, et hoſtium fugâ, ſuperiorumque temporum ſecundis prœliis; nihil adeò arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent. Neque priùs finem ſequendi fecerunt, quàm muro oppidi portiſque appropinquârunt. Tum verò ex omnibus urbis partibus orto clamore; qui longiùs aberant, repentino tumultu perterriti, quum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex oppido ejecerunt. Matresfamiliâs, de muro veſtem argentumque jactabant; et pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent; neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent. Nonnullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tranſdebant. L. Fabius centurio legionis VIII, quem inter ſuos ea die dixiſſe conſtabat, “excitari ſe Avaricenſibus præmiis; neque commiſſurum, ut priùs quiſquam murum adſcenderet;” tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum adſcendit: eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit.

XLV. Interim ii, qui ad alteram partem oppidi, ut ſuprà demonſtravimus, munitionis cauſsâ convenerant; primo, exaudito clamore; inde etiam crebris nunciis in-

Digitized by Google

citati, oppidum ab Romanis teneri; præmiſſis equitibus, magno concurſu eò contenderunt. Eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. Quorum quum magna multitudo conveniſſet; matresfamiliâs, quæ paullò antè Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, et more Gallico paſſum capillum oſtentare, liberoſque in conſpectu proferre, cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero, æqua contentio: ſimul, et curſu et ſpatio pugnæ defatigati, non facilè recentes atque integros ſuſtinebant.

XLVI. Cæſar, quum iniquo loco pugnari, hoſtiumque augeri copias videret; præmetuens ſuis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus caſtris præſidio reliquerat, mittit; ut cohortes ex caſtris celeriter educeret, et ſub infimo colle ab dextro latere hoſtium conſtitueret: ut, ſi noſtros depulſos loco vidiſſet; quò minûs liberè hoſtes inſequerentur, terreret. Ipſe paullùm ex eo loco cum legione progreſſus, ubi conſtiterat; eventum pugnæ exſpectabat.

XLVII. Quum acerrimè cominus pugnaretur: hoſtes, loco et numero; noſtri, virtute confiderent: ſubitò ſunt Ædui viſi, ab latere noſtris aperto; quos Cæſar ab dextrâ parte alio adſcenſu, manus diſtinendæ cauſsâ, miſerat. Ii, ſimilitudine armorum, vehementer noſtros perterruerunt: ac, tametſi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod inſigne pacatis eſſe conſueverat; tamen id ipſum ſuî fallendi cauſsâ, milites ab hoſtibus factum exiſtimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique unà murum adſcenderant; circumventi atque interfecti, de muro præcipitabantur. M. Petreius ejuſdem legionis centurio, quum portas exſcindere conatus eſſet; à multitudine oppreſſus, ac ſibi deſperans, multis jam vulneribus acceptis; manipularibus ſuis, qui illum ſecuti erant, "quoniam," inquit, "me unà vobiſcum ſervare non poſſum, veſtræ quidem certè ſaluti proſpiciam, quos, cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi. Vos, datâ facultate, vobis conſulite." Simul irrupit in medios hoſtes; duobuſque interfectis, reliquos à portâ paullùm ſubmovit. Conantibus auxiliari ſuis, "Fruſtra," inquit, "meæ vitæ ſubvenire conamini, quem jam ſanguis vireſque deficiunt. Proinde hinc abite, dum

Digitized by Google

eſt facultas; voſque ad legionem recipite." Ita pugnans, pòſt paullùm concidit, ac ſuis ſaluti fuit.

XLVIII. Noſtri, quum undique premerentur, XLVI centurionibus amiſſis, dejecti ſunt loco: ſed intolerantiùs Gallos inſequentes, legio X tardavit; quæ pro ſubſidio paullò æquiore loco conſtiterat. Hanc rurſus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex caſtris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum ſuperiorem. Legiones, ubi primùm planitiem attigerunt, infeſtis contra hoſtes ſignis conſtiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis ſuos intra munitiones reduxit. Eo die, milites ſunt paullò minus DCC deſiderati.

XLIX. Poſtero die Cæſar, concione advocatâ, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit; "quòd ſibi ipſi judicaviſſent, quò procedendum, aut quid agendum videretur; neque, ſigno recipiendi dato, conſtitiſſent; neque à tribunis militum legatiſque retineri potuiſſent:" expoſito, "quid iniquitas loci poſſet; quid ipſe ad Avaricum ſenſiſſet; quum, ſine duce et ſine equitatu deprehenſis hoſtibus, exploratam victoriam dimiſiſſet, ne parvum modò detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. Quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non caſtrorum munitiones, non altitudo montis, non munus oppidi tardare potuiſſet; tantopere licentiam arrogantiamque reprehendere, quòd plus ſe, quàm imperatorem, de victoriâ atque exitu rerum ſentire exiſtimarent; non minùs ſe in milite modeſtiam, et continentiam, quàm virtutem atque animi magnitudinem deſiderare."

L. Hâc habitâ concione: et ad extremum confirmatis militibus; "ne ob hanc cauſſam animo permoverentur; neu, quòd iniquitas loci attuliſſet, id virtuti hoſtium tribuerent:" eadem de profectione cogitans, quæ antè ſenſerat; legiones ex caſtris eduxit: aciemque idoneo loco conſtituit. Quum Vercingetorix nihilo magìs in æquum locum deſcenderet; levi facto equeſtri prœlio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. Quum hoc idem poſtero die feciſſet: ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumque animos confirmandos, factum exiſtimans; in Æduos movit caſtra. Ne tum quidem inſecutis hoſtibus; III die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exercitum tranſduxit.

Digitized by Google

LI. Ibi à Virdumaro atque Eporedorige Æduis appellatus, diſcit, "cum omni equitatu Litavicum ad ſollicitandos Æduos profectum; opus eſſe et ipſos antecedere, ad confirmandam civitatem." Et ſi multis jam rebus perfidiam Æduorum Cæſar perſpectam habebat; atque horum diſceſſu admaturari defectionem civitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos non cenſuit; ne aut inferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. Diſcedentibus his, breviter ſua in Æduos merita expoſuit: "quos et quàm humiles accepiſſet, compulſos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, obſidibus ſummâ cum contumeliâ extortis; quam in fortunam, quamque in amplitudinem deduxiſſet; ut non ſolùm in priſtinum ſtatum rediîſſent, ſed omnium temporum dignitatem et gratiam anteceſſiſſe viderentur." His datis mandatis, eos ab ſe dimiſit.

LII. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco poſitum. Huc Cæſar omnes obſides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, ſuorum atque exercitûs impedimentorum magnam partem contulerat: huc magnum numerum equorum, hujus belli cauſsâ, in Italiâ atque Hiſpaniâ coëmptorum miſerat. Eò quum Eporedorix Virdumaruſque veniſſent, et de ſtatu civitatis cognoviſſent: "Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod eſt oppidum apud eos maximæ auctoritatis; Convictolitanem magiſtratum, magnamque partem ſenatûs, ad eum conveniſſe; legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitiâ conciliandâ publicè miſſos:" non prætermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. Itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quique eò negotiandi aut itineris cauſsâ convenerant; pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt. Obſides civitatum, Bibracte ad magiſtratum deducendos curaverunt. Oppidum, quòd ab ſe teneri non poſſe judicabant; ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt. Frumenti quod ſubitò potuerunt, navibus avexerunt; reliquum, flumine atque incendio corruperunt. Ipſi ex finitimis regionibus copias cogere; præſidia cuſtodiaſque ad ripas Ligeris diſponere; equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris cauſsâ, oſtentare cœperunt; ſi aut re frumentariâ Romanos excludere, aut adductos inopiâ ex

Digitized by Google

Provinciâ expellere poſſent. Quam ad ſpem multùm eos adjuvabat, quòd Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado tranſiri non poſſe videretur.

LIII. Quibus rebus cognitis, Cæſar maturandum ſibi cenſuit; ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum; ut priùs, quàm eſſent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. Nam ut, commutato conſilio, iter in Provinciam converteret; id ne tum quidem neceſſariò faciendum exiſtimabat; quum infamia atque indignitas rei, et oppoſitus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maximè, quòd adjungi Labieno, atque iis legionibus quas unà miſerat, vehementer cupiebat. Itaque, admodum magnis diurnis nocturniſque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim pervenit: vadoque per equites invento pro rei neceſſitate opportuno, ut brachia modò atque humeri ad ſuſtinenda arma liberi ab aquâ eſſe poſſent; diſpoſito equitatu qui vim fluminis refringeret, atque hoſtibus primo adſpectu perturbatis, incolumem exercitum tranſduxit. Frumentumque in agris, et copiam pecoris nactus; repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere inſtituit.

LIV. Dum hæc apud Cæſarem geruntur: Labienus eo ſupplemento, quod nuper ex Italiâ venerat, relicto Agendici, ut eſſet impedimentis præſidio; cum IV legionibus Lutetiam proficiſcitur; (id eſt oppidum Pariſiorum, poſitum in inſulâ fluminis Sequanæ:) cujus adventu ab hoſtibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii tranſditur Camulogeno Aulerco; qui propè confectus ætate, tamen propter ſingularem ſcientiam rei militaris ad eum eſt honorem evocatus. Is, quum animadvertiſſet perpetuam eſſe paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret; hic conſedit: noſtroſque tranſitu prohibere inſtituit. Labienus primò vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. Poſtquam id difficiliùs confieri animadvertit; ſilentio è caſtris III vigiliâ egreſſus, eodem quo venerat itinere Melodunum pervenit. Id eſt oppidum Senonum in inſulâ Sequanæ poſitum, ut paullò antè Lutetiam diximus. Deprehenſis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eò militibus impoſitis; et rei novitate perterritis oppidanis,

Digitized by Google

quorum magna pars erat ad bellum evocata; ſine contentione oppido potitur. Refectoque ponte, quem ſuperioribus diebus hoſtes reſciderant, exercitum tranſducit; et ſecundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hoſtes, re cognitâ ab iis qui à Meloduno profugerant; Lutetiam incendi, pontesque ejus oppidi reſcindi jubent. Ipſi, profecti à palude; in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni caſtra conſidunt.

LV. Jam Cæſar à Gergoviâ diſceſſiſſe audiebatur: jam de Æduorum defectione, et ſecundo Galliæ motu, rumores afferebantur; Gallique in colloquiis "interclusum itinere et Ligere Cæſarem, inopiâ frumenti coactum, in Provinciam contendiſſe" confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognitâ, qui antè erant per ſe infideles, manus cogere atque apertè bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tantâ rerum commutatione, longè aliud capiendum conſilium, atque antea ſenſerat, intelligebat. Neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hoſtes laceſſeret; ſed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namque alterâ ex parte, Bellovaci, (quæ civitas in Galliâ maximam habet opinionem virtutis), inſtabant; alteram, Camulogenus parato atque inſtructo exercitu tenebat: tum legiones à præſidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen diſtinebat. Tantis ſubitò difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LVI. Itaque ſub veſperum concilio convocato; cohortatus, ut ea, quæ imperâſſet, diligenter induſtrieque adminiſtrarent; naves, quas à Meloduno deduxerat, ſingulas equitibus Romanis attribuit: et, primâ confectâ vigiliâ, IV millia paſſuum ſecundo flumine progredi ſilentio, ibique ſe exſpectare, jubet: V cohortes, quas minimè firmas ad dimicandum eſſe exiſtimabat, caſtris præſidio relinquit: V ejuſdem legionis reliquas, de mediâ nocte, cum omnibus impedimentis, adverſo flumine, magno tumultu proficiſci imperat. Conquirit etiam lintres; has magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit: ipſe pòſt paullò, ſilentio egreſſus cum III legionibus, eum locum petit quò naves appelli juſſerat. Eò quum eſſet ventum; exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quòd magna ſubitò erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur.

Digitized by Google

Exercitus equitatuſque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſmittitur. Uno ferè tempore ſub lucem hoſtibus nunciatur; "in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, et magnum ire agmen adverſo flumine, ſonitumque remorum in eâdem parte exaudiri, et paullò infra milites navibus tranſportari." Quibus rebus auditis; quòd exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare; ſuas quoque copias in tres partes diſtribuerunt. Nam, præſidio è regione caſtrorum relicto; et parvâ manu Metioſedum versùs, miſsâ, quæ tantum progrederetur quantum naves proceſſiſſent; reliquas copias contra Labienum duxerunt. Primâ luce, et noſtri omnes erant tranſportati, et hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, "ut ſuæ priſtinæ virtutis et tot ſecundiſſimorum prœliorum memoriam tenerent; atque ipſum Cæſarem, cujus ductu ſæpenumerò hoſtes ſuperâſſent, præſentem adeſſe exiſtimarent:" dat ſignum prœlii. Primo concurſu; ab dextro cornu, ubi VII legio conſtiterat, hoſtes pelluntur atque in fugam conjiciuntur. A ſiniſtro, quem locum XII legio tenebat; quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent, tamen acerrimè reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam. Ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. At, incerto etiam nunc exitu victoriæ; quum VII legionis Tribunis eſſet nunciatum quæ in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit; ſed circumventi omnes, interfectique ſunt. Eandum fortunam tulit Camulogenus. At ii, qui præſidio contra caſtra Labieni erant relicti; quum prœlium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemque ceperunt; neque noſtrorum militum victorum impetum ſuſtinere potuerunt. Sic, cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſilvæ monteſque texerunt; ab equitatu ſunt interfecti. Hôc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum; ubi impedimenta totius exercitûs relicta erant; inde, cum omnibus copiis, ad Cæſarem pervenit.

LVII. Defectione Æduorum cognitâ, bellum augetur: legationes in omnes partes circummittuntur. Quan-

Digitized by Google

tum gratiâ, auctoritate, pecuniâ valent; ad ſollicitandas civitates nituntur. Nacti obſides, quos Cæſar apud eos depoſuerat; horum ſupplicio dubitantes territant. Petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad ſe veniat; rationeſque belli gerendi communicet. Re impetratâ, contendunt ut ipſis ſumma imperii tradatur: et, re in controverſiam deductâ, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes: multitudinis ſuffragiis res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hôc concilio, Rhemi, Lingones, Treviri abſfuerunt. Illi, quòd amicitiam Romanorum ſequebantur; Treviri, quòd aberant longiûs, et ab Germanis premebantur; quæ fuit cauſſa, quare toto abeſſent bello, et neutris auxilia mitterent. Magno dolere Ædui ferunt, ſe dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; et Cæſaris indulgentiam in ſe requirunt. Neque tamen, ſuſcepto bello, ſuum conſilium ab reliquis, ſeparare audent. Inviti ſummæ ſpei adoleſcentes, Eporedorix et Virdumarus, Vercingetorigi, parent.

LVIII. Ille imperat reliquis civitatibus obſides. Deniquè ei rei conſtituit diem. Huc omnes equites, xv millia numero, celeriter convenire jubet. "Peditatu, quem antè habuerit, ſe fore contentum" dicit: "neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum: ſed, quoniam abundet equitatu; perfacile eſſe factu, frumentationibus pabulationibuſque Romanos prohibere. Æquo modò animo ſua ipſi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; quâ rei familiaris jacturâ, perpetuum imperium libertatemque ſe conſequi videant." His conſtitutis rebus; Æduis, Seguſianiſque, qui ſunt finitimi Provinciæ, x millia peditum imperat; huc addit equites DCCC: his præfecit fratrem Eporedorigis; bellumque inferre Allobrogibus jubet. Alterâ ex parte, Gabalos, proximoſque pagos Arvernorum, in Helvios; item Ruthenos Cadurcoſque, ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos, mittit. Nihilominùs clandeſtinis nunciis legationibuſque, Allobroges ſollicitat; quorum mentes nondum à ſuperiore bello reſediſſe ſperabat. Horum principibus, pecunias; civitati autem, imperium totius provinciæ, pollicetur.

LIX. Ad hos omnes caſus proviſa erant præſidia

Digitized by Google

cohortium duarum et viginti: quæ ex ipsâ coacta Provinciâ, ab L. Cæſare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii ſuâ ſponte cum finitimis prœlio congreſſi, pelluntur; et, C. Valerio Donatauro Caburi filio principe civitatis, compluribuſque aliis interfectis, intra oppida muroſque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum diſpoſitis præſidiis, magnâ cum curâ et diligentiâ ſuos fines tuentur. Cæſar, quòd hoſtes equitatu ſuperiores eſſe intelligebat; et, intercluſis omnibus itineribus, nullâ re ex Provinciâ atque Italiâ ſublevari poterat; trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas ſuperioribus annis pacaverat; equiteſque ab his accerſit, et levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari conſueverant. Eorum adventu; quòd minùs idoneis equis utebantur; â tribunis militum, reliquiſque, ſed et equitibus Romanis, atque evocatis, equos ſumit Germaniſque diſtribuit.

LX. Interea dum hæc geruntur; hoſtium copiæ ex Arvernis, equiteſque qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero: quum Cæſar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quò faciliùs ſubſidium Provinciæ ferri poſſet; circiter millia paſſuum x ab Romanis, trinis caſtris Vercingetorix conſedit; convocatiſque ad conſilium præfectis equitum, "veniſſe tempus victoriæ" demonſtrat: "Fugere in Provinciam Romanos, Galliâque excedere: id ſibi ad præſentem obtinendam libertatem ſatìs eſſe; ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici: majoribus enim coactis copiis reverſuros, neque finem bellandi facturos. Proinde, agmine impeditos adoriantur. Si pedites ſuis auxilium ferant, atque in eo morentur; iter confici non poſſe: ſin, (id quod magis futurum confidat,) relictis impedimentis, ſuæ ſaluti conſulant; et uſu rerum neceſſariarum, et dignitate ſpoliatum iri. Nam, de equitibus hoſtium; quin nemo eorum progredi modò extra agmen audeat, ne ipſos quidem debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias ſe omnes pro caſtris habiturum, et terrori hoſtibus futurum." Conclamant equites, "ſanctiſſimo jurejurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hoſtium agmen perequitâſſet."

Digitized by Google

LXI. Probatâ re, atque omnibus jurejurando adactis; poſtero die in tres partes diſtributo equitatu, duæ ſe acies à duobus lateribus oſtendunt; una à primo agmine iter impedire cœpit. Quâ re nunciatâ Cæſar ſuum quoque equitatum tripartitò diviſum ire contra hoſtem jubet. Pugnatur unà omnibus in partibus. Conſiſtit agmen. Impedimenta inter legiones recipiuntur. Si quâ in parte noſtri laborare, aut graviùs premi videbantur; eò ſigna inferri Cæſar, aciemque converti jubebat: quæ res et hoſtes ad inſequendum tardabat, et noſtros ſpe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, ſummum jugum nacti, hoſtes loco depellunt: fugientes uſque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedeſtribus copiis conſederat, perſequuntur; compluresſque interficiunt. Quâ re animadversâ; reliqui, ne circumvenirentur veriti, ſe fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobiliſſimi Ædui capti, ad Cæſarem perducuntur; Cotus præfectus equitum, qui, controverſiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; et Cavarillus, qui, poſt defectionem Litavici, pedeſtribus copiis præfuerat; et Eporedorix, quo duce, ante adventum Cæſaris, Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXII. Fugato omni equitatu; Vercingetorix copias ſuas, ut pro caſtris collocaverat, reduxit; protinuſque Aleſiam, quod eſt oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex caſtris educi, et ſe ſubſequi juſſit. Cæſar, impedimentis, in proximum collem deductis, duabuſque legionibus præſidio relictis, ſequutus, quantum diei tempus eſt paſſum; circiter III millibus hoſtium ex noviſſimo agmine interfectis, altero die ad Aleſiam caſtra fecit. Perſpecto urbis ſitu, perterritiſque hoſtibus; quòd equitatu, quâ maximè parte exercitûs confidebant, erant pulſi: adhortatus ad laborem milites, Aleſiam circumvallare inſtituit.

LXIII. Ipſum erat oppidum in colle ſummo, admodum edito loco; ut, niſi obſidione, expugnari non poſſe videretur: cujus collis radices, duo duabus ex partibus flumina ſubluebant. Ante oppidum planities circiter millia paſſuum III in longitudinem patebat: reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto ſpatio pari altitudinis faſtigio oppidum cingebant. Sub muro, quæ

Digitized by Google

pars collis ad orientem Solem ſpectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; foſſamque, et maceriam ſex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis inſtituebatur, circuitus, XI millia paſſuum tenebat. Caſtra opportunis locis erant poſita; ibique caſtella XXIII facta; in quibus caſtellis interdiu ſtationes diſponebantur, ne qua ſubitò irruptio fieret: hæc eadem, noctu, excubitoribus ac firmis præſidiis tenebantur.

LXIV. Opere inſtituto; fit equeſtre prœlium in eâ planitie, quam, intermiſſam collibus, III millium paſſuum in longitudinem patere ſuprà demonſtravimus. Summâ vi ab utriſque contenditur. Laborantibus noſtris, Cæſar Germanos ſubmittit; legioneſque pro caſtris conſtituit, ne qua ſubitò irruptio ab hoſtium peditatu fiat. Præſidio legionum addito, noſtris animus augetur: hoſtes in fugam conjecti, ſe ipſi multitudine impediunt atque anguſtioribus portis [relictis] coarctantur. Germani acriùs uſque ad munitiones ſequuntur. Fit magna cædes. Nonnulli, relictis, equis, foſſam tranſire et maceriam tranſcendere conantur. Paullùm legiones Cæſar, quas pro vallo conſtituerat, promoveri jubet. Non minùs, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur; venire ad ſe confeſtim exiſtimantes, ad arma conclamant: nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne caſtra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis; Germani ſeſe recipiunt.

LXV. Vercingetorix, priuſquam munitiones ab Romanis perficiàntur, conſilium capit, omnem à ſe equitatum noctu dimittere. Diſcedentibus mandat, ut "ſuam quiſque eorum civitatem adeat; omneſque, qui per ætatem arma ferre poſſint, ad bellum cogant. Sua in illos merita" proponit; obteſtaturque, "ut ſuæ ſalutis rationem habeant; neu ſe, de communi libertate optimè meritum, in cruciatum hoſtibus dedant: qui ſi indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta ſecum interitura," demonſtrat: "ratione initâ, frumentum ſe exiguè dierum XXX habere, ſed paullo etiam longiùs tolerare poſſe parcendo." His datis mandatis; qua erat noſtrum opus intermiſſum, ſecundâ vigiliâ ſilentio equitatum dimittit: frumentum omne ad ſe ferri ju-

Digitized by Google

bet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, conſtituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulſa copia, viritim diſtribuit: frumentum parcè et paullatim metiri inſtituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recipit. His rationibus auxilia Galliæ exſpectare, et bellum adminiſtrare parat.

LXVI. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis; Cæſar hæc genera munitionis inſtituit. Foſſam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus ſolum tantundem pateret, quantum ſumma labra diſtabant: reliquas omnes munitiones ab eâ foſsâ pedibus CD reduxit: id hôc conſilio, (quoniam tantum eſſet neceſſariò ſpatium complexus, nec facilè totum opus coronâ militum cingeretur:) ne de improviſo aut noctu ad munitiones hoſtium multitudo advolaret, aut interdiu tela in noſtros operi deſtinatos conjicere poſſent. Hôc intermiſſo ſpatio; duas foſſas, XV pedes latas, eâdem altitudine, perduxit: quarum interiorem, campeſtribus ac demiſſis locis, aquâ ex flumine derivatâ complevit. Poſt eas aggerem, et vallum XII pedum, exſtruxit: huic loricam pinnaſque adjecit; grandibus cervis eminentibus ad commiſſuras pluteorum atque aggeris, qui adſcenſum hoſtium tardarent: et turres toto opere circumdedit, quæ pedes LXXX inter ſe diſtarent.

LXVII. Erat uno tempore et materiari, et frumentari, et tantas munitiones fieri neceſſe; diminutis noſtris copiis, quæ longiùs ab caſtris progrediebantur: et nonnunquam opera noſtra Galli tentare, atque eruptionem ex oppido pluribus portis facere ſummâ vi conabantur. Quare ad hæc rurſus opera addendum Cæſar putavit, quò minore numero militum munitiones defendi poſſent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abſciſſis, atque horum dolabratis atque præacutis cacuminibus; perpetuæ foſſæ, quinos pedes altæ, ducebantur. Huc illi ſtipites demiſſi; et ab infimo revincti, ne revelli poſſent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter ſe, atque implicati; quò qui intraverant, ſe ipſi acutiſſimis vallis induebant: hos, Cippos appellabant. Ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem diſpoſitis, ſcrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur; paullatim anguſtiore ad infimum faſtigio. Huc teretes ſtipites, feminis craſſitudine, ab ſummo præacuti et præ-

Digitized by Google

uſti, demittebantur; ita ut non ampliùs IV digitis ex terrâ eminerent: ſimul, confirmandi et ſtabiliendi cauſsâ, ſinguli ab infimo ſolo pedes terrâ exculcabantur. Reliqua pars ſcrobis, ad occultandas inſidias, viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter ſe pedes diſtabant: id, ex ſimilitudine floris, Lilium appellabant. Ante hæc, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixis, totæ in terram infodiebantur; mediocribuſque intermiſſis ſpatiis, omnibus locis differebantur; quos Stimulos nominabant.

LXVIII. His rebus perfectis; regiónes ſecutus quàm potuit æquiſſimas, pro loci naturâ; XIV millia paſſuum complexus, pares ejuſdem generis munitiones, diverſas ab his, contra exteriorem hoſtem perfecit; ut ne magnâ quidem multitudine, ſi ita accidat, ejus diſceſſu, munitionum præſidia circumfundi poſſent. Neu cum periculo ex caſtris egredi cogerentur; dierum XXX pabulum, frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXIX. Dum hæc ad Aleſiam geruntur: Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre poſſent, (ut cenſuit Vercingetorix) convocandos ſtatuunt, ſed certum numerum cuique civitati imperandum; ne, tantâ multitudine confusâ, nec moderari nec diſcernere ſuos, nec frumentandi rationem habere poſſent. Imperant Æduis; atque eorum clientibus, Seguſianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, millia XXXV: parem numerum Arvernis; adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui ſub imperio Arvernorum eſſe conſueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus, XII millia: Bellovacis, X: totidem, Lemovicibus: octona, Pictonibus, et Turonis, et Pariſiis, et Eleutheris Sueſſionibus: Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrigibus, quina millia: Aulercis Cenomanis, totidem: Atrebatibus, IV millia: Bellocaſſis, Lexoviis, Aulercis Eburovicibus, terna: Rauracis, et Boiis, XXX: univerſis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum conſuetudine Armoricæ appellantur; (quo ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Caletes, Oſiſmii, Lemovices, Veneti, Unelli;) ſena. Ex his Bellovaci ſuum numerum non contulerunt; quòd ſe ſuo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum geſturos dicerent, neque

Digitized by Google

cujuſquam imperio obtemperaturos: rogati tamen à Comio, pro ejus hoſpitio II millia miſerunt.

LXX. Hujus operâ Comii, ita ut antea demonſtravimus, fideli atque utili ſuperioribus annis erat uſus in Britanniâ Cæſar: pro quibus meritis civitatem ejus immunem eſſe juſſerat; jura legeſque reddiderat; atque ipſi Morinos attribuerat. Tanta tamen univerſæ Galliæ conſenſio fuit libertatis vindicandæ, et priſtinæ belli laudis recuperandæ; ut neque beneficiis, neque amicitiæ memoriâ, moverentur; omneſque et animo et opibus in id bellum incumberent; coactis equitum VIII millibus, et peditum circiter CCXL. Hæc in Æduorum finibus recenſebantur; numeruſque inibatur. Præfecti conſtituebantur. Comio Atrebati; Virdumaro, et Eporedorigi Æduis; Vergaſillauno Arverno, conſobrino Vercingetorigis, ſumma imperii tranſditur. Iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum conſilio bellum adminiſtraretur. Omnes alacres, et fiduciæ pleni, ad Aleſiam proficiſcuntur: nec erat omnium quiſquam, qui adſpectum modò tantæ multitudinis ſuſtineri poſſe arbitraretur: præſertim ancipiti prœlio, quum ex oppido eruptione pugnaretur, et foris tantæ copiæ equitatûs peditatûſque cernerentur.

LXXI. At ii, qui Aleſiæ obſidebantur; præteritâ die, quâ ſuorum auxilia exſpectaverant; conſumpto omni frumento; inſcii, quid in Æduis gereretur; concilio coacto, de exitu fortunarum ſuarum conſultabant. Ac variis dictis ſententiis; quarum pars, deditionem; pars, dum vires ſuppeterent, eruptionem cenſebant: non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus ſingularem ac nefariam crudelitatem. Hic ſummo in Arvernis natus loco, et magnæ habitus auctoritatis, "Nihil," inquit, "de eorum ſententiâ dicturus ſum, qui turpiſſimam ſervitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad conſilium adhibendos cenſeo. Cum iis mihi res ſit, qui eruptionem probant: quorum in conſilio, omnium veſtrûm conſenſu, priſtinæ reſidere virtutis memoria videtur. Animi eſt iſta mollities, non virtus; inopiam paulliſper ferre non poſſe. Qui ſe ultro morti offerant, faciliùs reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atque ego hanc ſententiam probarem, (nam apud me multum dig-

Digitized by Google

nitas poteſt;) ſi nullam, præterquam vitæ noſtræ, jacturam fieri viderem. Sed, in conſilio capiendo, omnem Galliam reſpiciamus; quam ad noſtrum auxilium concitavimus. Quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis conſanguineiſque noſtris animi fore exiſtimatis; ſi penè in ipſis cadaveribus prœlio decertare cogentur? Nolite hos veſtro auxilio ſpoliare, qui veſtræ ſalutis cauſsâ ſuum periculum neglexerint; nec ſtultitiâ ac temeritate veſtrâ, aut imbecillitate animi, omnem Galliam proſternere, ac perpetuæ ſervituti addicere. An, quòd ad diem non venerint, de eorum fide conſtantiaque dubitatis? Quod ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus, animine cauſsâ quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non poteſtis, omni aditu præſepto; iis utimini teſtibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti, diem noctemque in opere verſantur. Quid ergo mei conſilii eſt? Facere quod noſtri majores, nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonûmque, fecerunt: qui in oppida compulſi, ac ſimili inopiâ ſubacti; eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt; neque ſe hoſtibus tranſdiderunt: cujus rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſsâ inſtitui et poſteris prodi, pulcherrimum judicarem. Nam quid huic ſimile bello fuit? Depopulatâ Galliâ, magnâque illatâ calamitate, Cimbri finibus noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras petierunt; jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt: Romani verò quid petunt aliud, aut quid volunt, niſi, invidiâ adducti, quos famâ nobiles potenteſque bello cognoverunt, horum in agris, civitatibuſque conſidere, atque his æternam injungere ſervitutem? neque enim unquam aliâ conditione bella geſſerunt. Quòd ſi ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; reſpicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et legibus commutatis, ſecuribus ſubjecta, perpetuâ premitur ſervitute." Sententiis dictis; conſtituunt ut, qui valetudine aut ætate inutiles ſunt bello, oppido excedant; atque omnia priùs experiantur, quàm ad Critognati ſententiam deſcendant: illo tamen potiùs utendum conſilio, ſi res cogat atque auxilia morentur, quàm deditionis aut pacis ſubeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum

Digitized by Google

liberis atque uxoribus exire coguntur. Ii, quum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes omnibus precibus orabant, ut ſe in ſervitutem receptos cibo juvarent. Hos Cæſar, diſpoſitis in vallo cuſtodiis, recipi prohibebat.

LXXII. Interea Comius, reliquique duces, quibus ſumma imperii permiſſa erat, cum omnibus copiis ad Aleſiam perveniunt: et, colle exteriore occupato, non longiùs D paſſibus à noſtris munitionibus conſidunt. Poſtero die, equitatu ex caſtris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia paſſuum patere demonſtravimus, complent; pedeſtreſque copias, paullùm ab eo loco, abditas in locis ſuperioribus conſtituunt. Erat ex oppido Aleſiâ deſpectus in campum. Concurritur, his auxiliis viſis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis, ante oppidum conſidunt; et proximam foſſam cratibus integunt, atque aggere explent; ſeque ad eruptionem atque omnes caſus comparant.

LXXIII. Cæſar, omni exercitu ad utramque partem munitionum diſpoſito; ut, ſi uſus veniat, ſuum quiſque locum teneat et noverit: equitatum ex caſtris educi, et prœlium committi jubet. Erat ex omnibus caſtris, quæ ſummum undique jugum tenebant, deſpectus: atque omnium militum intenti animi, pugnæ eventum exſpectabant. Galli, inter equites, raros ſagittarios, expeditoſque levis armaturæ, interjecerant; qui ſuis cedentibus auxilio ſuccurrerent, et noſtrorum equitum impetum ſuſtinerent. Ab his complures de improviſo vulnerati, prœlio excedebant. Quum ſuos pugnâ ſuperiores eſſe Galli confiderent, et noſtros multitudine premi viderent; ex omnibus partibus, et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu ſuorum animos confirmabant. Quòd in conſpectu omnium res gerebatur, neque rectè aut turpiter factum celari poterat; utroſque et laudis cupiditas, et timor ignominiæ, ad virtutem excitabat. Quum à meridie prope ad Solis occaſum dubiâ victoriâ pugnaretur, Germani unâ in parte confertis turmis in hoſtes impetum fecerunt, eoſque propulerunt: quibus in fugam conjectis, ſagittarii circumventi interfectique ſunt. Item ex reliquis partibus noſtri, cedentes uſque ad caſtra inſe-

Digitized by Google

cuti, ſuî colligendi facultatem non dederunt. At ii, qui ab Aleſiâ proceſſerant, mœſti, prope victoriâ deſperatâ, ſe in oppidum receperunt.

LXXIV. Uno die intermiſſo, Galli; atque hôc ſpatio, magno cratium, ſcalarum, harpagonum numero effecto; mediâ nocte ſilentio ex caſtris egreſſi, ad campeſtres munitiones accedunt. Subito clamore ſublato; quâ ſignificatione, qui in oppido obſidebantur, de ſuo adventu cognoſcere poſſent: crates projicere; fundis, ſagittis, lapidibus noſtros de vallo deturbare; reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, adminiſtrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tubâ ſignum ſuis Vercingetorix; atque ex oppido educit. Noſtri, ut ſuperioribus diebus ſuis cuique locus erat definitus, ad munitiones accedunt; fundis, libralibus, ſudibuſque, quas in opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto; multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, et C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, quâ ex parte premi noſtros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant.

LXXV. Dum longiùs ab munitione aberant Galli, plùs multitudine telorum proficiebant. Poſteaquàm propiùs ſucceſſerunt; aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant, aut in ſcrobes delapſi transfodiebantur, aut ex vallo et turribus transjecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nullâ munitione perruptâ; quum lux appeteret, veriti ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumvenirentur, ſe ad ſuos receperunt. At interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores foſſas explent; diutius in iis rebus adminiſtrandis morati, priùs ſuos diſceſſiſſe cognoverunt, quàm munitionibus appropinquarent. Ita, re infectâ, in oppidum reverterunt.

LXXVI. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his, ſuperiorum caſtrorum ſitus munitioneſque cognoſcunt. Erat à Septemtrionibus collis; quem quia, propter magnitudinem circuitûs, opere circumplecti non potuerant, noſtri, neceſſariò penè, iniquo loco et leniter de-

Digitized by Google

elivi caſtra fecerunt: hæc C. Antiſtius Reginus, et C. Caninius Rebilus, legati, cum II legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus; duces hoſtium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant. Quid, quoque pacto, agi placeat; occultè inter ſe conſtituunt. Adeundi tempus definiunt, quum meridies eſſe videatur. Iis copiis Vergaſillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex caſtris primâ vigiliâ egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultavit; militeſque ex nocturno labore ſeſe reficere juſſit. Quum jam meridies appropinquare videretur; ad ea caſtra, quæ ſupra demonſtravimus, contendit. Eodemque tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, et reliquæ copiæ ſeſe pro caſtris oſtendere cœperunt.

LXXVII. Vercingetorix ex arce Aleſiæ ſuos conſpicatus, ex oppido egreditur; ac crates, longurios, muſculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis cauſsâ paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis; atque omnia tentantur. Quæ minimè pars firma viſa eſt, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur; nec facilè pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos noſtros valuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exſtitit; quòd ſuum periculum in alienâ vident virtute conſiſtere. Omnia enim plerumque quæ abſunt, vehementiùs hominum mentes perturbant.

LXXVIII. Cæſar idoneum locum nactus, quid quâque in parte geratur, cognoſcit; laborantibus auxilium ſubmittit. Utriſque ad animum occurrit, unum illud eſſe tempus, quo maximè contendi conveniat. Galli, niſi perfregerint munitiones, de omni ſalute deſperant: Romani, ſi rem obtinuerint, finem laborum omnium exſpectant. Maximè ad ſuperiores munitiones laboratur, quò Vergaſillaunum miſſum demonſtravimus. Exiguum loci ad declivitatem faſtigium, magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii, teſtudine factâ, ſubeunt; defatigatis, invicem integri ſuccedunt. Agger ab univerſis in munitionem conjectus, et adſcenſum dat Gallis, et, quæ in terram occultaverant Romani, contegit: nec jam arma noſtris, nec vires ſuppetunt.

LXXIX. His rebus cognitis, Cæſar Labienum cum

Digitized by Google

cohortibus VI ſubſidio laborantibus mittit. Imperat, ſi ſuſtinere non poſſit; deductis cohortibus eruptione pugnet: id, niſi neceſſariò, non faciat. Ipſe adit reliquos: cohortatur, ne labori ſuccumbant: omnium ſuperiorum dimicationum fructum, in eo die atque horâ docet conſiſtere. Interiores, deſperatis campeſtribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adſcenſu tentant: huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum, ex turribus propugnantes deturbant: aggere et cratibus, aditus expediunt: falcibus, vallum ac loricam reſcindunt.

LXXX. Cæſar mittit primò Brutum adoleſcentem, cum cohortibus VI; pòſt, cum aliis VII, C. Fabium legatum: poſtremò ipſe, quum vehementiùs pugnaretur, integros ſubſidio adducit. Reſtituto prœlio, ac repulſis hoſtibus; eò, quò Labienum miſerat, contendit. Cohortes IV ex proximo caſtello educit. Equitum ſe partem ſequi; partem, circumire exteriores munitiones, et ab tergo hoſtes adoriri, jubet. Labienus, poſtquam neque aggeres neque foſſæ vim hoſtium ſuſtinere poterant; coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præſidiis deductas fors obtulit; Cæſarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum exiſtimet. Accelerat Cæſar, ut prœlio interſit.

LXXXI. Ejus adventu ex colore veſtitûs cognito, quo inſigni in prœliis uti conſueverat; turmiſque equitum et cohortibus viſis, quas ſe ſequi juſſerat; ut de locis ſuperioribus hæc declivia et devexa cernebantur; hoſtes prœlium committunt. Utrimque clamore ſublato, excipit rurſus ex vallo atque omnibus munitionibus clamor. Noſtri, emiſſis pilis, gladiis rem gerunt. Repente poſt tergum equitatus cernitur: cohortes aliæ appropinquant: hoſtes terga vertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur: Vergaſillaunus Arvernus, vivus in fuga comprehenditur: ſigna militaria LXXIV ad Cæſarem referuntur: pauci, ex tanto numero, ſe incolumes in caſtra recipiunt. Conſpicati ex oppido cædem et fugam ſuorum; deſperatâ ſalute, copias à munitionibus reducunt. Fit protinus, hâc re auditâ, ex caſtris Gallorum fuga. Quòd niſi crebris ſubſidiis, ac totius diei labore, milites fuiſſent defeſſi; omnes hoſtium copiæ de-

Digitized by Google

leri potuiſſent. De mediâ nocte miſſus equitatus, noviſſimum agmen conſequitur: magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fugâ in civitates diſcedunt.

LXXXII. Poſtero die Vercingetorix, concilio convocato; "id ſe bellum ſuſcepiſſe, non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis cauſsâ," demonſtrat: "et, quoniam ſit fortunæ cedendum, ad utramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſuâ Romanis ſatisfacere, ſeu vivum tranſdere velint." Mittuntur de his rebus ad Cæſarem legati. Jubet arma tranſdi; principes produci. Ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eò duces producuntur: Vercingetorix deditur; arma projiciuntur. Reſervatis Æduis atque Arvernis, ſi per eos civitates recuperare poſſet; ex reliquis captivis toto exercitu capita ſingula, prædæ nomine, diſtribuit.

LXXXIII. His rebus confectis, in Æduos proficiſcitur; civitatem recipit. Eò legati ab Arvernis miſſi; quæ imperaret, ſe facturos pollicentur: imperat magnum numerum obſidum. Legiones in hiberna mittit; captivorum circiter xx millia, Æduis Arverniſque reddit. T. Labienum, cum II legionibus et equitatu, in Sequanos proficiſci jubet: huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium et L. Minucium Baſilum, cum II legionibus, in Rhemis collocat; ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antiſtium Reginum, in Ambivaretos; T. Sextium, in Bituriges; C. Caninium Rebilum, in Ruthenos; cum ſingulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, et P. Sulpicium, Cabiloni et Matiſcone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ cauſsâ, collocat. Ipſe Bibracte hiemare conſtituit. His rebus Cæſaris litteris cognitis, Romæ dierum xx ſupplicatio indicitur.

LIBER OCTAVUS.

SCRIPTORE A. HIRTIO PANSA.

COACTUS aſſiduis tuis vocibus, Balbe; quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere; difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commentarios

Digitized by Google

rerum geſtarum Galliæ, non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui; noviſſimeque, imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci; uſque ad exitum, non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus; ſed vitæ Cæſaris. Quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quàm invitus ſuſceperim ſcribendos; quò faciliùs caream ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. Conſtat enim inter omnes, nihil tam operosè ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantiâ Commentariorum ſuperetur. Qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet. Adeoque probantur omnium judicio; ut prærepta, non præbita facultas, ſcriptoribus videatur. Cujus tamen rei major noſtra, quàm reliquorum eſt admiratio. Cæteri enim, quàm bene atque emendatè; nos etiam, quam facilè atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare, quum facultas atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello intereſſem. Quæ bella quanquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſunt nota; tamen aliter audimus ea, quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ pro teſtimonio ſumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excuſationis cauſſas colligo, ne cum Cæſare conferar; hoc ipſum crimen arrogantiæ ſubeo, quòd me judicio cujuſquam exiſtimem poſſe cum Cæſari comparari. Vale.

OMNI Galliâ devictâ; Cæſar quum ſuperiore æſtate nullum bellandi tempus intermiſiſſet, militeſque hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli conſilia nunciabantur, conjurationeſque facere. Cujus rei veriſimilis cauſſa afferebatur; quòd Gallis omnibus cognitum eſſet, neque ullâ multitudine in unum locum coactâ reſiſti poſſe Romanis; nec, ſi diverſa bella complures eodem tempore intuliſſent civitates, ſatis auxilii aut ſpatii aut copiarum habiturum exercitum populi Rom. ad omnia perſequenda: non eſſe autem alicui civitati ſortem incommodi recuſandam, ſi tali morâ reliquæ poſſent ſe vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur; Cæſar

Digitized by Google

M. Antonium quæſtorem ſuis præfecit hibernis; ipſe, equitatûs præſidio, pridie kal. Jan. ab oppido Bibracte proficiſcitur ad legionem XIII, quam non longè à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum; eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum inducit: qui, quum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent conjurationeſque facerent.

III. Repentino adventu Cæſaris accidit, quod imparatis disjectiſque accidere fuit neceſſe; ut, ſine timore ullo rura colentes priùs ab equitatu opprimerentur, quàm confugere in oppida poſſent. Namque etiam illud vulgare incurſionis hoſtium ſignum, quod incendiis ædificiorum intelligi conſuevit, Cæſaris erat interdicto ſublatum: ne aut copia pabuli frumentique, ſi longiùs progredi vellet, deficeretur; aut hoſtes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hoſpitiis confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant. Fruſtra: nam Cæſar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati ſpatium de alienâ potiùs, quàm de domeſticâ ſalute, cogitandi: quâ celeritate, et fideles amicos retinebat, et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione Bituriges propoſitâ, quum ſibi viderent clementiâ Cæſaris reditum patere in ejus amicitiam; finitimaſque civitates ſine ullâ pœnâ dediſſe obſides, atque in fidem receptas eſſe; idem fecerunt. Cæſar militibus, pro tanto labore ac patientiâ; qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, ſtudioſiſſimè permanſerant in labore; ducenos ſeſtertios: centurionibus, II millia nummûm prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibuſque in hiberna remiſſis, ipſe ſe recipit die XL Bibracte.

IV. Ibi quum jus diceret; Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intuliſſe bellum ſibi querebantur. Quâ re cognitâ; quum non amplius X et VIII dies in hibernis eſſet commoratus, legiones XIV et VI ex hibernis ab Arare educit; quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ cauſsâ, ſuperi-

Digitized by Google

ore Commentario demonſtratum eſt. Ita cum II legionibus ad perſequendos Carnutes proficiſcitur. Quum fama exercitûs ad hoſtes eſſet perlata: calamitate ceterorum ducti Carnutes; deſertis vicis oppidiſque, quæ, tolerandæ hiemis cauſsâ, conſtitutis repente exiguis ad neceſſitatem ædificiis, incolebant; (nuper enim devicti, complura oppida dimiſerant:) diſperſi profugiunt. Cæſar erumpentes eo maximè tempore acerrimas tempeſtates quum ſubire milites nollet, in oppido Carnutum Genabo caſtra ponit. Atque in tecta, partim Gallorum; partim quæ, conjectis celeriter ſtramentis, tentoriorum integendorum gratiâ, erant inædificata; milites contegit. Equites tamen, et auxiliarios pedites, in omnes partes mittit, quaſcumque petiſſe dicebantur hoſtes. Nec fruſtra; nam plerumque magnâ prædâ potiti noſtri revertuntur. Oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulſi nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſilvarum præſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent; diſperſi, magnâ parte amiſsâ ſuorum, diſſipantur in finitimas civitates.

V. Cæſar, tempore anni difficillimo, quum ſatis haberet convenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumque in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus eſtivorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocavit. Ipſe, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos (qui belli gloriâ Gallos omnes Belgaſque præſtabant,) finitimaſque civitates, duce Correo Bellovaco et Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere; ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionem: pertinere autem non tantùm ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam judicaret, nullam calamitatem ſocios optimè de republ. meritos accipere: legionem ex hibernis evocat rurſus XI: litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accerſit. Ita, quantum hibernorum opportunitas bellique ratio poſtulabat; perpetuo ſuo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VI. His copiis coactis, ad Bellovacos proficiſcitur.

Digitized by Google

Caſtriſque in eorum finibus poſitis; equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hoſtium conſilia cognoſceret. Equites officio functi, renunciant paucos in ædificiis eſſe inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum cauſsâ remanſiſſent, (namque eſſe undique diligenter demigratum;) ſed qui, ſpeculandi gratiâ, eſſent remiſſi. A quibus quum quæreret Cæſar, quo loco multitudo eſſet Bellovacorum; quodque eſſet conſilium eorum: inveniebat, "Bellovacos omnes, qui arma ferre poſſent, in unum locum conveniſſe: itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocaſſes, Atrebates: locum caſtris excelſum, impeditâ circumdatâ palude, delegiſſe; omnia impedimenta in ulteriores ſilvas contuliſſe: compluresеſſe principes belli auctores; ſed multitudinem maximè Correo obtemperare, quòd ei ſummo eſſe odio populi Romani nomen intellexiſſent. Paucis antè diebus, ex his caſtris Comium diſceſſiſſe ad auxilia Germanorum adducenda; quorum et vicinitas propinqua, et multitudo eſſet infinita. Conſtituiſſe autem Bellovacos, omnium principum conſenſu, ſummâ plebis cupiditate; ſi, ut diceretur, Cæſar cum III legionibus veniret; offerre ſe ad dimicandum; ne, miſeriore ac duriore poſtea conditione, cum toto exercitu decertare cogerentur; ſin majores copias adduceret; in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem, (quæ propter anni tempus, quum exigua, tum disjecta eſſet), et frumentatione, et reliquo commeatu, ex inſidiis prohibere Romanos."

VII. Quæ Cæſar quum, conſentientibus plurimis, cognoviſſet; atque ea quæ proponerentur conſilia, plena prudentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota eſſe judicaret; omnibus rebus inſerviendum ſtatuit, quò celeriùs hoſtes, contemptâ ſuorum paucitate, prodirent in aciem. Singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, et IX habebat: ſummæ ſpei, delectæque juventutis, XI, quæ octavo jam ſtipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem vetuſtatis et virtutis ceperat opinionem. Itaque conſilio advocato; rebus iis, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis; animos multitudinis confirmat. Si fortè hoſtes, III legionum numero poſſet elicere ad dimicandum; agminis ordinem ita conſtituit, ut legio VII, VIII, et IX ante om-

Digitized by Google

nia irent impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſuevit), cogeret XI; ne majoris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quàm ipſi depopoſciſſent. Hâc ratione penè quadrato agmine inſtructo; in conſpectu hoſtium, celeriùs opinione eorum, exercitum adducit.

VIII. Quum repentè inſtructas, velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata; ſivè certaminis periculo, ſive ſubito adventu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium; valle intermiſsâ, magìs in altitudinem depreſsâ, quàm latè patente; caſtra caſtris hoſtium confert. Hæc imperat vallo pedum XII muniri; coroniſque pro ratione ejus altitudinis inædificari: foſſam duplicem, pedum quinûm denûm, lateribus directis, deprimi: turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum; pontibus transjectis conſtratiſque conjungi; quorum frontes vimineâ loriculâ munirentur, ut hoſtis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine eſſet, hôc audaciùs longiùſque tela permitteret; alter, qui propior hoſtem in ipſo vallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Pontis fores, altioreſque turres impoſuit.

IX. Hujus munitionis duplex erat conſilium. Namque et operum magnitudinem et timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum; et, quum pabulatum frumentatumque longiùs eſſet proficiſcendum, parvis copiis caſtra munitione ipsâ videbat poſſe defendi. Interim, crebrò paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interjectâ, contendebatur: quam tamen paludem nonnunquam aut noſtra auxilia Gallorum Germanorumque tranſibant, acriuſque hoſtes inſequebantur; aut viciſſim hoſtes eandem tranſgreſſi, noſtros longiùs ſubmovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat neceſſe, quum raris disjectiſque ex ædificiis pabulum conquireretur), ut impeditis locis diſperſi pabulatores circumvenirentur: quæ res etſi mediocre detrimentum jumentorum ac ſervorum

Digitized by Google

noſtris afferebat, tamen ſtultas cogitationes incitabat barbarorum; atque eò magis, quòd Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accerſenda dixeram, cum equitibus venerat; qui, tametſi numero non ampliùs erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari inflabantur.

X. Cæſar, quum animadverteret hoſtem complures dies caſtris palude et loci naturâ munitis ſe tenere; neque oppugnari caſtra eorum ſine dimicatione perniciosâ, nec locum munitionibus claudi niſi à majore exercitu poſſe: litteras ad Trebonium mittit, ut, quàm celerrimè poſſet, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerſeret; atque ita cum III legionibus, magnis itineribus, ad ſe veniret. Ipſe equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præſidio pabulationibus mittit, qui ſubitas hoſtium incurſiones ſuſtinerent.

XI. Quod quum quotidie fieret; ac jam conſuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate;) Bellovaci delectâ manu peditum, cognitis ſtationibus quotidianis equitum noſtrorum, ſilveſtribus locis inſidias diſponunt; eodemque equites poſtero die mittunt, qui primùm elicerent noſtros in inſidias, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali ſors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat: namque ii, quum repentè hoſtium equites animadvertiſſent, ac numero ſuperiores paucitatem contempſiſſent; cupidiùs inſecuti, à peditibus undique ſunt circumdati. Quo facto perturbati, celeriùs, quàm conſuetudo fert equeſtris prœlii, ſe receperunt; amiſſo Vertiſco, principe civitatis; præfecto equitum; qui quum vix equo propter ætatem poſſet uti, tamen, conſuetudine Gallorum, neque ætatis excuſatione in ſuſcipiendâ præfecturâ uſus erat, neque dimicari ſine ſe voluerat. Inflammantur atque incitantur hoſtium animi ſecundo prœlio, principe et præfecto Rhemorum interfecto; noſtri detrimento admonentur, diligentiùs exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatiùs cedentem inſequi hoſtem.

XII. Non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conſpectu utrorumque caſtrorum, quæ ad vada tranſituſque fiebant paludis. Quâ contentione Germani, (quos

Digitized by Google

propterea Cæſar tranſduxerat Rhenum, ut equitibus interpoſiti prœliarentur;) quum conſtantiùs univerſi paludem transîſſent; paucíſque reſiſtentibus interfectis, pertinaciùs reliquam multitudinem eſſent inſecuti: perterriti non ſolùm ii qui aut cominus opprimebantur aut eminus vulnerabantur, ſed etiam qui longiùs ſubſidiari conſueverant, turpiter fugerunt; nec priùs finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quàm ſe aut in caſtra ſuorum recipirent, aut nonnulli pavore coacti longiùs profugerent: quorum periculo ſic omnes copiæ ſunt perturbatæ, ut vix judicari poſſet, utrùm ſecundis minimis rebus inſolentiores, an adverſis mediocribus timidiores eſſent.

XIII. Complurimis diebus iiſdem in caſtris conſumptis: quum propiùs acceſſiſſe legiones, et C. Trebonium legatum, cognoviſſent; duces Bellovacorum, veriti ſimilem obſeſſionem Aleſiæ, noctu dimittunt eos, quos aut ætate aut viribus inferiores, aut inermes habebant; unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confuſum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum, etiam expeditos ſequi Gallos conſuevit;) oppreſſi luce, copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris; ne priùs Romani perſequi ſe inciperent, quàm longiùs agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet. At Cæſar neque reſiſtentes tanto collis adſcenſu aggrediendos judicabat; neque non uſque eò legiones admovendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari, noſtris militibus inſtantibus, non poſſent. Ita, quum paludem impeditam à caſtris caſtra dividere, (quæ tranſeundi difficultas, celeritatem inſequendi tardare poſſet;) atque id jugum, quod trans paludem penè ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri valle à caſtris eorum interciſum animadverteret: pontibus palude conſtratâ, legiones tranſducit; celeriterque in ſummam planitiem jugi pervenit, quæ declivi faſtigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus inſtructis, ad ultimum jugum pervenit; aciemque eo loco conſtituit, unde tormento miſſa tela in hoſtium cuneos conjici poſſent.

XIV. Barbari, confiſi loci naturâ; quum dimicare non recuſarent, ſi fortè Romani ſubire collem conarentur; paullatimque copias diſtributas dimittere non auderent, ne diſperſi perturbarentur; in acie permanſerunt.

Digitized by Google

Quorum pertinaciâ cognitâ; Cæſar, xx cohortibus inſtructis, caſtriſque eo loco metatis, muniri jubet caſtra. Abſolutis operibus, legiones pro vallo inſtructas collocat; equites, frænatis equis, in ſtationibus diſponit. Bellovaci, quum Romanos ad inſequendum paratos viderent; neque pernoctare, neque diutius permanere ſine cibariis eodem loco poſſent; tale conſilium ſuî recipiendi inierunt. Faſces, ubi conſederant, [nam, in acie ſedere Gallos conſuêſſe, ſuperioribus Commentariis declaratum eſt,] ſtramentorum ac virgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, per manus inter ſe tranſditos, ante aciem collocaverunt; extremoque tempore diei, ſigno pronunciato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repentè à conſpectu texit Romanorum; quod ubi accidit, barbari vehementiſſimo curſu fugerunt.

XV. Cæſar, etſi diſceſſum hoſtium animadvertere non poterat, incendiis oppoſitis; tamen id conſilium quum fugæ cauſsâ initum ſuſpicaretur; legiones promovet, et turmas mittit ad inſequendum: ipſe veritus inſidias, ne fortè in eodem loco ſubſiſteret hoſtis, atque elicere noſtros in locum conaretur iniquum; tardiùs procedit. Equites, quum intrare fumum et flammam denſiſſimam timerent; ac, ſi qui cupidiùs intraverant, vix ſuorum ipſi priores partes animadverterent equorum; inſidias veriti, liberam facultatem ſuî recipiendi Bellovacis dederunt. Ita, fugâ timoris ſimul calliditatiſque plenâ, ſine ullo detrimento, millia non ampliùs x progreſſi hoſtes, munitiſſimo loco caſtra poſuerunt. Indè, quum ſæpe in inſidiis equites pediteſque diſponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVI. Quod quum crebriùs accideret; ex captivo quodam comperit Cæſar, Correum Bellovacorum ducem, fortiſſimorum millia vi peditum delegiſſe, equiteſque ex omni numero mille, quos in inſidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum miſſuros ſuſpicaretur. Quo cognito conſilio, Cæſar legiones plures quàm, ſolebat, educit; equitatumque, quem præſidio pabulatoribus mittere ſemper conſueverat, præmittit: huic interponit auxilia levis armaturæ: ipſe cum legionibus quàm poteſt maximè appropinquat. Hoſtes in inſidiis diſpoſiti,

quum ſibi delegiſſent campum ad rem gerendam, non amplius patentem in omnes partes paſſibus M; ſilvis undique impeditiſſimis, aut altiſſimò flumine, velut indagine, munitum; hunc circumdederunt. Noſtri, explorato hoſtium conſilio, ad prœliandum animo atque armis parati; quum, ſubſequentibus legionibus, nullam dimicationem recuſarent; turmatim in eum locum devenerunt. Quorum adventu quum ſibi Correus oblatam occaſionem rei gerendæ exiſtimaret, primùm cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas impetum facit. Noſtri conſtanter incurſum ſuſtinent inſidiatorum: neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. Quum, diſpoſitis turmis, invicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur: erumpunt cæteri, Correo prœliante, ex ſilvis. Fit magnâ contentione diverſum prœlium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex ſilvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmiſque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii; qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hôc ipſo fiunt ſuperiores, quòd nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propiùs interim legiones: crebrique eodem tempore et noſtris et hoſtibus nuncii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. Quâ re cognitâ; præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrimè prœliantur: ne, ſi tardiùs rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicâſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis, atque itineribus diverſis fugam quærunt. Nequidquam: nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. Victi tamen propulſique; majore parte amiſsâ; conſternati, quo fors tulerat, confugiunt; partim ſilvis petitis, partim flumine: qui tamen in fugâ à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur; quum interim nullâ calamitate victus Correus, excedere prœlio, ſilvaſque petere, aut, invitantibus noſtris ad deditionem, potuit adduci, quin fortiſſimè prœliando, compluresque vulnerando, cògeret elatos iracundiâ victores in ſe tela conjicere.

XVII. Tali modo re geſtâ: recentibus prœlii veſtigiis ingreſſus Cæſar: quum victos tantâ calamitate exiſtimaret hoſtes, nuncio accepto, locum caſtrorum relicturos, quæ non longiùs ab eâ cæde abeſſe plus minùs VIII millibus paſſuum dicebantur; tametſi flumine impeditum tranſitum videbat, tamen, exercitu tranſducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates; repentè ex fugâ paucis, atque his vulneratis, receptis, qui ſilvarum beneficio caſum evitaverant; omnibus adverſis, cognitâ calamitate, interfecto Correo, amiſſo equitatu et fortiſſimis peditibus; quum adventare Romanos exiſtimarent, concilio repentè cantu tubarum convocato conclamant, ut legati obſideſque ad Cæſarem mittantur.

XVIII. Hôc omnibus probato conſilio; Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Cæteri è veſtigio mittunt ad Cæſarem legatos; petuntque, "ut eâ pœnâ ſit contentus hoſtium, quam, ſi ſine dimicatione inferre integris poſſet, pro ſuâ clementiâ atque humanitate numquam profectò eſſet illaturus: afflictas opes, equeſtri prœlio, Bellovacorum eſſe: delectorum peditum multa millia interiiſſe: vix refugiſſe nuncios cædis. Tamen magnum, ut in tantâ calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum eſſe conſecutos; quòd Correus, auctor belli, concitator multitudinis, eſſet interfectus. Numquam enim Senatum tantum in civitate, illo vivo; quantum imperitam plebem, potuiſſe." Hæc orantibus legatis, commemorat Cæſar; "eodem tempore, ſuperiore anno, Bellovacos cæteraſque Galliæ civitates ſuſcepiſſe bellum: pertinaciſſimè hos ex omnibus in ſententiâ permanſiſſe, neque ad ſanitatem reliquorum deditione eſſe perductos: ſcire atque intelligere ſe, cauſſam peccati facillimè mortuis deligari; neminem verò tantum pollere, ut, invitis principibus, reſiſtente ſenatu, omnibus bonis repugnantibus, infirmâ manu plebis bellum concitare et gerere poſſet: ſed tamen ſe contentum fore eâ pœnâ, quam ſibi ipſi contraxiſſent."

XIX. Nocte inſequenti, legati reſponſa ad ſuos referunt; obſides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum ſpeculabantur eventum: obſides dant; imperata faciunt. Excepto Comio; quem

Digitized by Google

timor cohibebat cujuſquam fidei ſuam committere ſalutem. Nam ſuperiore anno T. Labienus, Cæſare in Galliâ citeriore jus dicente; quum Comium comperiſſet ſollicitare civitates, et conjurationem contra Cæſarem facere; infidelitatem ejus ſine ullâ perfidiâ judicavit comprimi poſſe. Quem quia non arbitrabatur vocatum in caſtra venturum; ne tentando cautiorem faceret, C. Voluſenum Quadratum miſit, qui eum, per ſimulationem colloquii, curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei transdidit centuriones. Quum in colloquium ventum eſſet; et, ut convenerat, manum Comii Voluſenus arripuiſſet; et centurio, velut inſuetâ re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii, non potuit: graviter tamen primo ictu gladio caput percuſſit. Quum utrimque gladii diſtricti eſſent, non tam pugnandi quàm diffugiendi fuit utrorumque conſilium; noſtrorum, quòd mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quòd inſidiis cognitis, plura, quàm viderant, extimeſcebant. Quo facto; ſtatuiſſe Comius dicebatur, numquam in conſpectu cujuſquam Romani venire.

XX. Bellicoſiſſimis gentibus devictis, Cæſar, quum videret nullam jam eſſe civitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret; ſed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere, ad præſens imperium evitandum: plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem, cum legione XI, ſibi conjungit. C. Fabium legatum, cum cohortibus XXV, mittit in diverſiſſimam partem Galliæ: quòd ibi quaſdam civitates in armis eſſe audiebat; neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, ſatis firmas II legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet, qui repentino latrocinio atque impetu eorum erant oppreſſi. Ipſe ad devaſtandos depopulandoſque fines Ambiorigis, proficiſcitur: quem perterritum atque fugientem, quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperâſſet; proximum ſuæ dignitati eſſe ducebat, adeò fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore; ut odio ſuorum

Digitized by Google

Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. Quum in omnes partes finium Ambiorigis, aut legiones aut auxilia dimiſiſſet; atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vaſtâſſet; magno numero hominum interfecto aut capto: Labienum cum II legionibus in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu et feritate non multùm à Germanis differebat; neque imperata unquam, niſi exercitu coacta, faciebat.

XXI. Interim C. Caninius legatus; quum magnam multitudinem conveniſſe hoſtium in fines Pictonum, litteris nunciiſque Duracii cognoviſſet, qui perpetuò in amicitia Romanorum permanſerat quum pars quædam civitatis ejus defeciſſet; ad oppidum Limonem contendit. Quò quum adventaret; atque ex captivis certiùs cognoſceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clauſum Limone oppugnari; neque infirmas legiones hoſtibus committere auderet; caſtra munito loco poſuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognoviſſet; copiis omnibus ad legiones converſis, caſtra Romanorum oppugnare inſtituit. Quum complures dies in oppugnatione conſumpſiſſet; et, magno ſuorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuiſſet; rurſus ad obſidendum Limonem redit.

XXII. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obſidibus firmat; litteriſque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiſcitur ad auxilium Duracio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito; deſperatâ ſalute, ſi tempore eodem coactus eſſet et Romanum externum ſuſtinere hoſtem, et reſpicere ac timere oppidanos; repentè eo ex loco cum copiis recedit: nec ſe ſatìs tutum fore arbitratur, niſi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem tranſeundum, copias tranſduxiſſet. Fabius, etſi nondum in conſpectu venerat hoſtibus, neque ſe cum Caninio conjunxerat; tamen, doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potiſſimum credidit, hoſtes perterritos eum locum, quem petebant petituros. Itaque cum copiis ad eundem pontem contendit; equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum proceſſiſſet, ſine defa-

Digitized by Google

tigatione equorum in eadem ſe reciperet caſtra. Conſequuntur equites noſtri, ut erat præceptum; invaduntque Dumnaci agmen: et fugientes perterritoſque, ſub ſarcinis in itinere aggreſſi: magnâ prædâ, multis interfectis, potiuntur. Ita, re bene geſtâ, ſe recipiunt in caſtra.

XXIII. Inſequenti nocte Fabius equites præmittit, ſic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum conſequeretur ipſe. Cujus præceptis ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, ſingularis et animi et prudentiæ vir, ſuos hortatur: agmenque hoſtium conſecutus, turmas partim idoneis locis diſponit, partim equitum prœlium committit. Conſiſtit audaciùs equitatus hoſtium, ſuccedentibus ſibi peditibus; qui, toto agmine ſubſiſtentes, equitibus ſuis contra noſtros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine. Namque noſtri, contemptis pridie ſuperatis hoſtibus; quum ſubſequi legiones meminiſſent; et pudore cedendi, et cupiditate celeriùs per ſe conficiendi prœlii, fortiſſimè contra pedites prœliantur: hoſteſque, nihil amplius copiarum acceſſurum credentes, ut pridiè cognoverant; delendi equitatûs noſtri nacti occaſionem videbantur. Quum aliquandiu ſummâ contentione dimicaretur; Dumnacus inſtruit aciem, quæ ſuis eſſet equitibus invicem præſidio. Tum repentè confertæ legiones in conſpectu hoſtium veniunt. Quibus viſis, perculſæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hoſtium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore diſcurſuque paſſim fugæ ſe mandant. At noſtri equites, qui paullò antè cum reſiſtentibus fortiſſimè conflixerant; lætitiâ victoriæ elati, magno undique clamore ſublato, cedentibus circumfuſi; quantum equorum vires ad perſequendum, dextræque ad cædendum valent; tantum eo prœlio interficiunt. Itaque ampliùs millibus XII aut armatorum, aut eorum qui timore arma projecerant, interfectis; omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXIV. Quâ ex fugâ, quum conſtaret Drapetem Senonem, (qui, ut primùm defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, ſervis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Romanorum interceperat,) non ampliùs hominum V millibus ex fuga collectis, Pro-

Digitized by Google

vinciam petere: unaque conſilium cum eo Luterium Cadurcum cepiſſe; quem in ſuperiore Commentario, primâ defectione Galliæ, facere in Provinciam impetum voluiſſe cognitum eſt: Caninius legatus, cum legionibus II, ad eos perſequendos contendit; ne de timore aut detrimento Provinciæ, magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur.

XXV. C. Fabius cum reliquo exercitu, in Carnutes reliquaſque proficiſcitur civitates; quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias eſſe acciſas ſciebat. Non enim dubitabat, quin recenti calamitate ſubmiſſiores eſſent futuræ: dato verò ſpatio ac tempore, eodem inſtante Dumnaco, poſſent concitari. Quâ in re, ſumma felicitas celeritaſque in recipiendis civitatibus Fabium conſequitur. Nam Carnutes, qui, ſæpe vexati, numquam pacis fecerant mentionem; datis obſidibus, veniunt in deditionem. Cæteræque civitates poſitæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur; auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata ſine morâ faciunt. Dumnacus ſuis finibus expulſus, errans, latitanſque, ſolus extremas Galliæ regiones petere coactus eſt.

XXVI. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adeſſe cognoſcerent; nec ſe ſine certâ pernicie, perſequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare poſſe; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent: conſiſtunt in agris Cadurcorum. Ibi quum Luterius apud ſuos cives quondam, integris rebus, multum potuiſſet; ſemperque auctor novorum conſiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; oppidum Uxellodunum, quod in clientelâ fuerat ejus, naturâ loci egregiè munitum, occupat ſuis et Drapetis copiis, oppidanoſque ſibi conjungit.

XXVII. Quò quum confeſtim C. Caninius veniſſet; animadverteretque omnes oppidi partes præruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quò, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ, ſi clandeſtinâ fugâ ſubtrahere conarentur, effugere non modò equitatum, ſed ne legiones quidem poſſent; tripartitò cohortibus diviſis, trina excelſiſſimo loco caſtra fecit: à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi cir-

Digitized by Google

cuitu ducere inſtituit. Quod quum animadverterent oppidani; miſerrimâque Aleſiæ memoriâ ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis vererentur; maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam: conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relictâ copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci. Eo conſilio probato; proximâ nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes et Luterius educunt. Ii, paucos dies morati; ex finibus Cadurcorum, (qui partim re frumentariâ ſublevare eos cupiebant; partim prohibere, quò minùs ſumerent, non poterant;) magnum numerum frumenti comparant. Nonnunquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur. Quam ob cauſſam C. Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat præſidia.

XXVIII. Magnâ copiâ frumenti comparatâ; conſidunt Drapes et Luterius non longiùs ab oppido x millibus paſſuum, unde paullatim frumentum in oppidum ſupportarent. Ipſi inter ſe provincias partiuntur: Drapes, caſtris præſidio cum parte copiarum reſtitit: Luterius, agmen jumentorum ad oppidum adducit. Diſpoſitis ibi præſidiis; horâ noctis circiter x, ſilveſtribus anguſtiſque itineribus frumentum importare in oppidum inſtituit. Quorum ſtrepitum vigiles caſtrorum quum ſenſiſſent: exploratoreſque miſſi, quæ agerentur renunciâſſent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtellis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum fecit. Ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua præſidia. Quæ noſtri ut viderunt; acriùs contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Effugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra.

XXIX. Re bene geſtâ; Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris à millibus non ampliùs x. Quâ re ex compluribus cognitâ: quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facilè opprimi poſſe; magnæ felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex cæde refugiſſe in caſtra, qui de acceptâ calamitate nuncium Drapeti perferret. Sed;

Digitized by Google

quum in experiundo periculum nullum videret; equitatum omnem, Germanoſque pedites, ſummæ velocitatis omnes, ad caſtra hoſtium præmittit: ipſe legionem unam in trina caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit. Quum propiùs hoſtem acceſſiſſet: ab exploratoribus, quos præmiſerat, cognoſcit; caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa; at Germanos, equiteſque, imprudentibus omnibus, de improviſo advolâſſe et prœlium commiſiſſe. Quâ re cognitâ; legionem armatam inſtructamque adducit. Ita, repentè omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur. Quod ubi accidit; Germani, equiteſque, ſignis legionis viſis, vehementiſſimè prœliantur. Confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt. Omnibus aut interfectis, aut captis; magnâ prædâ potiuntur. Capitur ipſe eo prœlio Drapes.

XXX. Caninius, feliciſſimè re geſtâ, ſine ullo penè militis vulnere; ad obſidendos oppidanos revertitur. Externoque hoſte deleto; cujus timore augere præſidia, et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat; opera undique imperat adminiſtrari. Venit eòdem cum ſuis copiis poſtero die C. Fabius; partemque oppidi ſumit ad obſidendum.

XXXI. Cæſar interim M. Antonium quæſtorem, cum cohortibus xv, in Bellovacis reliquit; ne qua rurſus novorum conſiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. Ipſe reliquas civitates adit: obſides plures imperat: timentes omnium animos conſolatione ſanat. Quum in Carnutes veniſſet: quorum in civitate, ſuperiore Commentario, Cæſar expoſuit initium belli eſſe ortum: quòd præcipuè eos propter conſcientiam facti, timere animadvertebat; quò celeriùs civitatem metu liberaret, principem ſceleris ipſius et concitatorem belli Guturvatum ad ſupplicium depoſcit: qui, etſi ne civibus quidem ſuis ſe committebat; tamen celeriter, omnium curâ quæſitus, in caſtra perducitur. Cogitur in ejus ſupplicium Cæſar contra naturam ſuam, maximo militum concurſu; qui omnia pericula et detrimenta belli, Guturvato accepta referebant; adeò ut verberibus exanimatum corpus ſecuri feriretur.

XXXII. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de

Drapete et Luterio geſta eſſent; quoque in conſilio permanerent oppidani. Quorum etſi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magnâ pœnâ eſſe afficiendam judicabat; ne univerſa Gallia non vires ſibi defuiſſe ad reſiſtendum Romanis, ſed conſtantiam, putaret; neve hôc exemplo cæteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, ſe vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum eſſe ſciret, reliquam eſſe unam æſtatem ſuæ provinciæ; quam ſi ſuſtinere potuiſſent, nullum ultrà periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui juſtis itineribus, ſe ſubſequeretur: ipſe cum omni equitatu, quàm poteſt celerrimè, ad Caninium contendit.

XXXIII. Quum, contra exſpectationem omnium, Cæſar Uxellodunum veniſſet, oppidumque operibus clauſum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ullâ conditione poſſe; magnâ autem copiâ frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognoviſſet: aquâ prohibere hoſtem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo poſitum erat præruptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere, loci natura prohibebat: ſic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depreſſis foſſis, derivari poſſet. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eò deſcenſus; ut, prohibentibus noſtris, ſine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen, neque arduo ſe recipere poſſent adſcenſu. Quâ difficultate eorum cognitâ; Cæſar, ſagittariis funditoribuſque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aquâ fluminis prohibebat oppidanos; quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conveniebat ſub ipſius oppidi murum, ubi magnus fons prorumpebat ab eâ parte, quæ, ferè pedum CCC intervallô, fluminis circuitu vacabat. Hôc fonte prohiberi poſſe oppidanos quum optarent reliqui, Cæſar unus videret; non ſine magno periculo, è regione ejus vineas agere adverſùs montem, et aggeres ſtruere cœpit; magno cum labore, et continuâ dimicatione. Oppidani enim loco ſuperiore decurrentes, ſine periculo prœliabantur; multoſque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant: ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, et labore atque operibus locorum

vincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos, ab aggere et vineis agunt ad caput fontis: quod genus operis ſine ullo periculo, et ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. Exſtruitur agger in altitudinem pedum LX: collocatur in eo turris X tabulatorum; non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat;) ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. Ex eâ quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec ſine periculo poſſent adaquari oppidani; non tantùm pecora atque jumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur.

XXXIV. Quo malo perterriti oppidani; cupas ſevo, pice, ſcandulis complent: eas ardentes in opera provolvunt. Eodem tempore acerrimè prœliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicatione et periculo deterreant Romanos. Magna repentè in ipſis operibus flamma exſtitit. Quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant; ea, vineis et aggere ſuppreſſa, comprehendebant id ipſum quod morabatur. Milites contra noſtri, quanquam periculoſo genere prœlii, locoque iniquo premebantur; tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. Res enim gerebatur et excelſo loco, et in conſpectu exercitûs noſtri; magnuſque utrimque clamor oriebatur. Ita, quàm quiſque poterat maximè inſignis, quò notior teſtatiorque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæque ſe offerebat.

XXXV. Cæſar, quum complures ſuos vulnerari videret; ex omnibus oppidi partibus cohortes montem adſcendere, et, ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani; quum, quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari; revocant ab impugnandis operibus armatos, muriſque diſponunt. Ita noſtri, ſine prœlio facto, celeriter opera flammâ comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. Quum pertinaciter reſiſterent oppidani; et, jam magnâ parte ſuorum ſiti amiſsâ, in ſententiâ permanerent: ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt, atque averſæ. Quo facto repentè fons perennis exhauſtus, tantam attulit oppidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio, ſed Deorum voluntate factum putarent. Itaque neceſſitate coacti, ſe tranſdiderunt.

XXXVI. Cæſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur aſperius feciſſe; neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent: exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. Itaque, omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit: vitam conceſſit; quò teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe à Caninio docui; ſive indignatione et dolore vinculorum, ſive timore gravioris ſupplicii, paucis diebus ſeſe cibo abſtinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugiſſe ex prœlio ſcripſi; quum in poteſtatem veniſſet Epaſnacti Arverni, (crebrò enim mutandis locis, multorum fidei ſe committebat; quòd nuſquam diutius ſine periculo commoratus videbatur, quum ſibi conſcius eſſet quàm inimicum deberet Cæſarem habere:) hunc Epaſnactus Arvernus, amiciſſimus populi Romani, ſine dubitatione ullâ vinctum ad Cæſarem duxit.

XXXVII. Labienus interim in Treviris equeſtre prœlium ſecundum facit: compluribuſque Treviris interfectis, et Germanis, qui nulli adverſùs Romanos auxilia denegabant; principes eorum vivos in ſuam redegit poteſtatem; atque in iis Surum Æduum; qui et virtutis et generis ſummam nobilitatem habebat, ſoluſque ex Æduis ad id tempus permanſerat in armis. Eâ re cognitâ, Cæſar, quum in omnibus partibus Galliæ, bene res geſtas videret; judicaretque, ſuperioribus æſtivis Galliam devictam et ſubactam eſſe; Aquitaniam, nunquam ipſe adîſſet, ſed per P. Craſſum quâdam ex parte deviciſſet: cum II legionibus in eam partem eſt profectus, ubi extremum tempus conſumeret æſtivorum. Quam rem, ſicut cætera, celeriter feliciterque confecit; namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miſerunt, obſideſque ei dederunt. Quibus rebus geſtis, ipſe cum equitum præſidio Narbonem profectus eſt: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit, cum M. Antonio et C. Trebonio et P. Vatinio et Q. Tullio legatis: duas in Æduos miſit, quorum in omni Galliâ ſummam eſſe auctoritatem ſciebat: II in Turonis ad fines Carnutum poſuit, quæ omnem regionem conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum finibus non longè ab Arvernis, ne

qua pars Galliæ vacua ab exercitu eſſet. Paucos dies ipſe in Provinciâ moratus; quum celeriter omnes conventus percucurriſſet, publicas controverſias cognoviſſet, bene meritis præmia tribuiſſet; (cognoſcendi enim maximam facultatem habebat, quali quiſque animo in rempublicam fuiſſet totius Galliæ defectione, quam ſuſtinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius;) his rebus confectis, ad legiones in Belgium ſe recipit; hibernatque Nemetocennæ.

XXXVIII. Ibi cognoſcit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu ſuo contendiſſe. Nam quum Antonius in hiberna veniſſet, civitaſque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui poſt illam vulnerationem, quam ſupra commemoravimus, ſemper ad omnes motus paratus ſuis civibus eſſe conſuêſſet; ne conſilia belli quærentibus auctor armorum duxque deeſſet; parente Romanis civitate, cum ſuis equitibus ſe ſuoſque latrociniis alebat; infeſtiſque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XXXIX. Erat attributus Antonio præfectus equitum C. Voluſenus Quadratus; qui cum eo hiemaret. Hunc Antonius ad perſequendum equitatum hoſtium mittit. Voluſenus autem ad eam virtutem, quæ ſingularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat; quò libentiùs id faceret, quod imperabatur. Itaque, diſpoſitis inſidiis, ſæpius ejus equites aggreſſus, ſecunda prœlia faciebat. Noviſſimè, quum vehementiùs contenderetur: ac Voluſenus, ipſius intercipiendi Comii cupiditate, pertinaciùs eum cum paucis inſecutus eſſet; ille autem fugâ vehementi Voluſenum produxiſſet longiùs: repentè omnium ſuorum invocat fidem atque auxilium, ne ſua vulnera, per fidem impoſita, paterentur inulta; converſoque equo, ſe à cæteris incautiùs permittit in præfectum. Faciunt idem omnes ejus equites; paucoſque noſtros convertunt atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati; lanceâque infeſtâ medium femur ejus magnis viribus tranſjicit. Præfecto vulnerato; non dubitant noſtri reſiſtere, et converſi hoſtem pellere. Quod ubi accidit; complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi, vulnerantur; et partim in fugâ proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux, equi velocitate, evitavit; graviter vulnera-

Digitized by Google

tus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem; ſive expiato ſuo dolore, ſive magnâ parte amiſsâ ſuorum; legatos ad Antonium mittit: ſeque et ibi futurum ubi præſcripſerit, et ea facturum quæ imperaverit, obſidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. Quam poſtulationem Antonius quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

" Scio Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios confeciſſe. Quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum; propterea quod inſequens annus, L. Paullo, C. Marcello conſulibus, nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar exercituſque eo tempore fuiſſent; pauca ſcribenda, conjungendaque huic Commentario ſtatui."

XL. Cæſar, quum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat; continere in amicitiâ civitates, nulli ſpem aut cauſſam dare armorum. Nihil enim minùs volebat, quam ſub deceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli gerendi; ne, quum exercitum deducturus eſſet, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter ſine præſenti periculo ſuſciperet. Itaque, honorificè civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defeſſam tot adverſis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facilè in pace continuit.

XLI. Ipſe, hibernis peractis, contra conſuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus eſt profectus; ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii quæſtoris ſui commendaret ſacerdotii petitionem. Contendebat enim gratiâ, quum libenter pro homine ſibi conjunctiſſimo, quem paullò antè præmiſerat ad petitionem; tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui, M. Antonii repulsâ, Cæſaris decedentis convellere gratiam cupiebant. Hunc etſi augurem priùs factum, quàm Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus juſtam ſibi cauſſam municipia et colonias adeundi exiſtimavit, ut iis gratias ageret, quòd frequen-

Digitized by Google

ſtum atque officium ſuum Antonio præſtitiſſent: ſimulque ſe et honorem ſuum in inſequentis anni commendaret petitione; propterea quòd inſolenter adverſarii ſui gloriarentur, L. Lentulum et C. Marcellum conſules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæſaris exſpoliarent; ereptum Ser. Galbæ conſulatum, quum is multo plus gratiâ ſuffragiiſque valuiſſet, quòd ſibi conjunctus et familiaritate et neceſſitudine legationis eſſet.

XLII. Exceptus eſt Cæſaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis, incredibili honore atque amore. Tum primùm enim veniebat ab illo univerſæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumque omnium, quà Cæſar iturus erat, excogitari poſſet. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat; hoſtiæ omnibus locis immolabantur: tricliniis ſtratis fora templaque occupabantur; ut vel exſpectatiſſimi triumphi lætitia præcipi poſſet. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

XLIII. Quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæſar percucurriſſet, ſummâ celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit; legionibuſque ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eò profectus eſt, ibique exercitum luſtravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quò majore commendatione conciliaretur ad conſulatûs petitionem. Ipſe tantum itinerum faciebat, quantum ſatis eſſe ad mutationem locorum propter ſalubritatem exiſtimabat. Ibi quanquam crebrò audiebat, Labienum ab inimicis ſuis ſollicitari: certiorque fiebat, id agi paucorum conſiliis, ut, interpoſitâ ſenatûs auctoritate, aliquâ parte exercitûs ſpoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam; neque contra ſenatûs auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Judicabat enim, liberis ſententiis patrum conſcriptorum cauſſam ſuam facilè obtineri. Nam C. Curio tribunus plebis, quum Cæſaris cauſſam dignitatemque defendendam ſuſcepiſſet, ſæpe erat ſenatui pollicitus; “ſi quem timor armorum Cæſaris læderet, et quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent; diſcederet uterque ab armis, exercituſque dimitteret: fore eo pacto liberam, et ſui juris, civitatem.” Neque hoc tantùm pollicitus eſt; ſed etiam per ſe ſenatus diſceſſi-

Digitized by Google

onem facere cœpit. Quod ne fieret, conſules amicique Pompeii interceſſerunt; atque, ita rem moderando, diſceſſerunt.

XLIV. Magnum hoc teſtimonium ſenatûs erat univerſi; convenienſque ſuperiori facto. Nam Marcellus, proximo anno, quum impugnaret Cæſaris dignitatem, contra legem Pompeii et Craſſi, retulerat ante tempus ad ſenatum de Cæſaris provinciis. Sententiiſque dictis, diſceſſionem faciente Marcello, qui ſibi omnem dignitatem ex Cæſaris invidiâ quærebat; ſenatus frequens in alia omnia tranſiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæſaris; ſed admonebantur, quo majores pararent neceſſitudines, quibus cogi poſſet ſenatus id probare, quod ipſi conſtituiſſent.

XLV. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæſare mitteretur. Neque obſcurè hæ duæ legiones uni Cæſari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæſarem miſerat, confectam ex delectu provinciæ Cæſaris, tanquam ex ſuo numero, dedit. Cæſar tamen, quum de voluntate adverſariorum ſuorum nemini dubium eſſet, Cn. Pompeio legionem remiſit; et ex ſuo numero decimam quintam, quam in Galliâ citeriore habuerat, ex ſenatuſconſulto jubet tranſdi. In ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præſidia tueretur, ex quibus præſidiis decima quinta deducebatur. Ipſe exercitum diſtribuit per hiberna; C. Trebonium, cum legionibus IV, in Belgio collocat; C. Fabium, cum totidem, in Æduos deducit. Sic enim exiſtimabat tutiſſimam fore Galliam: ſi Belgæ, quorum maxima virtus; et Ædui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur.

XLVI. Ipſe in Italiam profectus eſt. Quò quum veniſſet; cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones II, ab ſe remiſſas, quæ ex ſenatuſconſulto deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas atque in Italiâ retentas eſſe. Hôc facto; quanquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæſarem pararentur; tamen Cæſar omnia patienda eſſe ſtatuit; quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur jure potiùs diſceptandi, quàm belli gerendi.

Digitized by Google

C. JULII CÆSARIS
COMMENTARIORUM
DE BELLO CIVILI.

LIBER PRIMUS*.

LITTERIS [à Fabio] C. Cæſaris, conſulibus redditis; ægrè ab iis impetratum eſt, ſummâ tribunorum plebis contentione, ut in ſenatu recitarentur: ut verò ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de rep. [in civitate.] L. Len-

---

*DIONYSII VOSSII SUPPLEMENTUM IN C. JULII CÆSARIS LIB. I. DE BELLO CIVILI.

ILLORUM accedo ſententiæ, qui ákephálous *hos eſſe Commentarios arbitrantur: etenim nequeo perſuadere mihi, abruptum adeo exordium hujus operis fuiſſe; et præmittenda fuiſſe multa, ſatis ipſa oſtendit hiſtoria. Quare operæ pretium nobis fuit, ex* Plutarcho, Appiano, *ac* Dione *contexere, quæ deſiderari hoc loco exiſtimamus. Sunt autem hæc.*

Subactâ omni Galliâ, multis de cauſſis Cæſar cùm in Ciſalpinam provinciam contendiſſet, legatos Romam mittit, qui conſulatum illi et provincias prorogari peterent. Eâ in petitione Pompeius, qui alieno in Cæſarem animo, nondum tamen inimicitias palam gerebat; neque commendatione ſua juvandum eum, neque contra dicendum exiſtimavit. Sed Lentulus et Marcellus Coss. qui jam antè inimico in Cæſarem fuerant animo, id prohibendum ſibi omnibus modis putavere. Marcellus verò non dubitavit aliis quoque injuriis Cæſarem afficere. Nam nuper coloniam Novumcomum Cæſar in Galliam deduxerat; cui Marcellus jus civitatis ademiſſe non contentus, decurionem ejus coloniæ, Romæ deprehenſum, virgis cædi juſſerat, et, querelas ſuas Cæſari ut exponeret, dimiſerat; quâ ignominiâ nullus adhuc civis Roma-

Digitized by Google

tulus conſul "ſenatui reique publicæ ſe non defuturum" pollicetur, "ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus; ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatûs auctoritati obtem-

---

nus fuerat affectus. Quæ dum ita fiunt, venit ad Cæſarem in provinciam C. Curio tribunus plebis. Qui multum pro Republ. et cauſsâ Cæſaris enixus, tandem, ubi fruſtra omnia tentari intellexit, metu adverſariorum profugiens, de omnibus, quæ acta eſſent, et quomodo opprimere eum inimici agitarent, edocuit. Cæſar virum ampliſſimum, optimeque de ſe ac de Rep. meritum, comiter excepit; et gratias pro ſummis ejus in ſe beneficiis egit. At Curio, quia jam non obſcurè vis in Cæſarem pararetur, ſuaſit ei ut omnem exercitum quàm maturrimè contraheret, et oppreſſam paucorum audaciâ Rempublicam vindicaret. Cæſar, quamvìs ea omnia ita eſſe haud ignorabat, cenſuit tamen Reip. imprimis habendam eſſe rationem; ne quis armorum cauſſam eum eſſe judicaret. Itaque per amicos id ſolum contendit, ut duæ ſibi legiones, et provincia Gallia Ciſalpina, atque Illyricum relinqueretur. Quæ omnia ab illo acta, ut, ſi forte conditionum æquitate adduci poſſent adverſarii, in otio Reſpublica foret. His poſtulatis ne ipſe quidem Pompeius refragari auſus eſt. Sed quum nihil à Coſs. impetraret Cæſar; litteras ad ſenatum perſcribit, quibus breviter geſtis ſuis et meritis in Rempubl. percurſis, orabat ne populi ſibi beneficium eripiatur, qui abſentis rationem haberi proximis comitiis juſſiſſet. Non recuſare ſe, ſi ita ſenatui populoque Rom. videatur, exercitum dimittere, modo idem à Pompeio fiat: illo imperium et exercitus retinente, nullam cauſſam eſſe, cur inimicorum ſe injuriis ipſe exponeret, et militem demitteret. Has litteras Curioni perferendas tradit: qui incredibili celeritate millia paſſuum CLX emenſus, tridui ſpatio ad urbem venit, antequam kal. Januariæ adveniſſent, aut Coſs. de Cæſaris imperio quidquam ſtatuere potuiſſent. Confecto itinere Curio litteras retinet, nec, niſi in frequente Senatu et præſentibus Tribunis plebis, tradit: metuebat enim, id priùs ſi feciſſet, ne ab iis ſupprimerentur.

peraturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam atque amicitiam receptum." In eandem ſententiam loquitur Scipio: "Pompeio eſſe in animo, Reipubl. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctetur, atque agat leniùs; nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea velit, ſenatum imploraturum." Hæc Scipionis oratio; quòd ſenatus in urbe habebatur, Pompeiuſque aderat; ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam: ut primò M. Marcellus; ingreſſus in eam orationem, "non oportere ante de repub. ad ſenatum referri, quàm delectus totâ Italiâ habiti, et exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tutò et liberè ſenatus, quæ vellet, decernere auderet:" ut M. Calidius; qui cenſebat, "ut Pompeius in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſſa; timere Cæſarem, abreptis ab eo II legionibus, ne ad ejus periculum reſervare et retinere eas ad urbem Pompeius videretur:" ut M. Rufus; qui ſententiam Calidii, paucis ferè mutatis verbis, ſequebatur. Ii omnes, convitio L. Lentuli conſulis correpti exagitabantur. Lentulus, ſententiam Calidii pronunciaturum ſe omnino negavit. Marcellus, perterritus convitiis, à ſuâ ſententiâ diſceſſit. Sic vocibus conſulis, terrore præſentis exercitûs, minis amicorum Pompeii, plerique compulſi, inviti et coacti, Scipionis ſententiam ſequuntur: "Utì ante certam diem Cæſar exercitum dimittat: ſi non faciat, eum adversùs rempubl. facturum videri." Intercedunt M. Antonius, Q. Caſſius, tribuni plebis. Refertur confeſtim de interceſſione tribunorum: dicuntur ſententiæ graves: ut quiſque acerbiſſimè crudeliſſimeque dixit, ita quam maximè ab inimicis Cæſaris collaudatur.

II. Miſſo ad veſperum ſenatu; omnes, qui ſunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. Laudat promptos, atque in poſterum confirmat; ſegniores caſtigat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, ſpe præmiorum atque ordinum, evocantur: multi ex duabus legionibus, quæ ſunt traditæ à Cæſare, accerſuntur. Completur urbs ad jus comitiorum. Tribunos plebis C. Curio evocat. Omnes amici conſulum, neceſſarii Pompeii, atque eorum qui veteres inimicitias cum Cæſare gerebant; coguntur in ſenatum. Quorum vocibus et concurſu, terrentur infirmiores, dubii confirmantur,

Digitized by Google

pleriſque verò liberè decernendi poteſtas eripitur. Pollicetur, L. Piſo Cenſor, ſeſe iturum ad Cæſarem; item L. Roſcius prætor; qui de his rebus eum doceant: ſex dies ad eam rem conficiendam ſpatii poſtulant. Dicuntur etiam à nonnullis ſententiæ, ut legati ad Cæſarem mittantur, qui voluntatem ſenatûs ei proponant.

III. Omnibus his reſiſtitur; omnibuſque oratio conſulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæſaris incitant, et dolor repulſæ. Lentulus, æris alieni magnitudine, et ſpe exercitûs ac provinciarum, et regum appellandorum largitionibus movetur: ſeque alterum fore Syllam inter ſuos gloriatur, ad quem ſumma imperii redeat. Scipionem, eadem ſpes provinciæ atque exercituum impellit; quos ſe pro neceſſitudine partiturum cum Pompeio arbitratur; ſimul, judiciorum metus; adulatio atque oſtentatio ſui, potentium; qui in republicâ judiciiſque tum plurimum pollebant. Ipſe Pompeius, ab inimicis Cæſaris incitatus, et quòd neminem dignitate ſecum exæquari volebat, totum ſe ab ejus amicitiâ averterat; et cum communibus inimicis in gratiam redierat, quorum ipſe maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæſari. Simul infamiâ II legionum permotus, quas ab itinere Aſiæ Syriæque ad ſuam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci ſtudebat.

IV. His de cauſſis aguntur omnia ruptim, atque turbatè. Neque docendi Cæſaris, propinquas ejus ſpatium datur. Nec tribunis plebis, ſui periculi deprecandi; neque etiam extremi juris interceſſione retinendi, quod L. Sylla reliquerat; facultas tribuitur. Sed de ſuâ ſalute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentiſſimi ſuperioribus temporibus tribuni plebis, octavo denique menſe ſuarum actionum reſpicere ac timere conſueverant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, niſi penè in ipſo urbis incendio atque deſperatione omnium ſalutis, latorum audaciâ, nunquam antè diſceſſum eſt; "dent operam conſules, prætores, tribuni plebis, quique pro conſulibus ſunt ad urbem; ne quid reſpublica detrimenti capiat." Hæc S. C. perſcribuntur, a. d. VII. id. Januar. itaque V primis diebus, quibus haberi ſenatus potuit, quâ ex die conſulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali; et de imperio Cæſaris, et de ampliſſi-

mis viris tribunis plebis, graviſſimè acerbiſſimeque decernitur. Profugiunt ſtatim ex urbe tribuni plebis, ſeſeque ad Cæſarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennæ; exſpectabatque ſuis leniſſimis poſtulatis reſponſa; ſi quâ hominum æquitate res ad otium deduci poſſet.

V. Proximis diebus habetur ſenatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem oſtenderat, agit; ſenatûs virtutem conſtantiamque collaudat; copias ſuas exponit; legiones habere ſeſe paratas x; præterea cognitum compertumque ſibi, alieno eſſe animo in Cæſarem milites; neque iis poſſe perſuaderi, ut eum defendant aut ſequantur. De reliquis rebus ad ſenatum refertur: totâ ut Italiâ delectus habeantur; Fauſtus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur; pecunia utì ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Jubâ, ut ſocius ſit atque amicus: Marcellus verò, paſſurum ſe in præſentia negat. De Fauſto, impedit Philippus tribunus plebis. De reliquis rebus, S. C. perſcribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ conſulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni, obvenit Syria: L. Domitio, Gallia: Philippus et Marcellus, privato conſilio prætereuntur; neque eorum ſortes dejiciuntur. In reliquas provincias prætores mittuntur: neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatique, votis nuncupatis, exeant. Conſules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiſcuntur: lictoreſque habent in urbe et Capitolio privati, contra omnia vetuſtatis exempla. Totâ Italiâ delectus habentur; arma imperantur; pecuniæ à municipiis exiguntur, et è fanis tolluntur: omnia divina et humana jura permiſcentur.

VI. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur. "Omnium temporum injurias inimicorum in ſe" commemorat, "à quibus diductum et depravatum Pompeium" queritur, "invidiâ atque obtrectatione laudis ſuæ; cujus ipſe honori et dignitati ſemper faverit, adjutorque fuerit. Novum in Rep. introductum exemplum" queritur, "ut tribunicia interceſſio armis notaretur atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis eſſet reſtituta. Syllam, nudatâ omnibus rebus tribuniciâ poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe videatur, dona etiam, quæ antè ha-

Digitized by Google

buerat, ademiſſe. Quotieſcunque ſit decretum, *Darent operam magiſtratus, ne quid reſpublica detrimenti caperet;* (quâ voce, et quo S. C. populus Romanus ad arma ſit vocatus;) factum in pernicioſis legibus, in vi Tribunicia, in ſeceſſione populi, templis lociſque editioribus occupatis; (atque hæc ſuperioris ætatis exempla, expiata Saturnii atque Gracchorum caſibus" docet:) "Quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta." Hortatur; "cujus Imperatoris ductu IX annis rempublicam feliciſſimè geſſerint, plurimaque prœlia ſecunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint; ut ejus exiſtimationem dignitatemque ab inimicis defendant." Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites; (hanc enim initio tumultûs evocaverat; reliquæ nondum convenerant;) ſeſe paratos eſſe, Imperatoris ſui Tribunorumque pl. injurias defendere.

VII. Cognitâ militum voluntate, Ariminum cum eâ legione proficiſcitur; ibique Tribunos plebis, qui ad eum confugerant, convenit; reliquas legiones ex hibernis evocat, et ſubſequi jubet. Eò L. Cæſar adoleſcens venit: cujus pater, Cæſaris erat legatus. Is, reliquo ſermone confecto, cujus rei cauſsâ venerat; habere ſe à Pompeio ad eum privati officii mandata, demonſtrat: "Velle Pompeium ſe Cæſari purgatum; ne ea, quæ reipublicæ cauſsâ egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe reipublicæ commoda, privatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Cæſarem quoque, pro ſuâ dignitate, debere et ſtudium et iracundiam ſuam reipublicæ dimittere; neque adeò graviter iraſci inimicis; ne, quum illis nocere ſe ſperet, reipublicæ noceat." Pauca ejuſdem generis addit, cum excuſatione Pompeii conjuncta. Eadem fere, atque eiſdem de rebus, prætor Roſcius agit cum Cæſare: ſibique Pompeium commemoràſſe demonſtrat.

VIII. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur; petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne graventur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare, poſſent. "Sibi ſemper reipublicæ primam fuiſſe dignitatem, vitâque potiorem. Doluiſſe ſe, quòd

populi Rom. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet: tamen hanc honoris jacturam ſui, reipublicæ cauſſâ, æquo animo tuliſſe. Quum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetraviſſe. Totâ Italiâ delectus haberi; retineri legiones II, quæ ab ſe ſimulatione Parthici belli ſint abductæ: civitatem eſſe in armis. Quonam hæc omnia; niſi ad ſuam perniciem, pertinere? ſed tamen ad omnia ſe deſcendere paratum, atque omnia pati, reipublicæ cauſſâ. Proficiſcatur Pompeius in ſuas provincias: ipſi exercitus dimittant: diſcedant in Italiâ omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis reſpub. ſenatui populoque R. permittatur. Hæc quò faciliùs, certiſque conditionibus fiant, et jurejurando ſanciantur; aut ipſe propiùs accedat, aut ſe patiatur accedere: fore, utì per colloquia omnes controverſiæ componantur.

IX. Acceptis mandatis Roſcius cum L. Cæſare Capuam pervenit, ibique conſules Pompeiumque invenit: poſtulata Cæſaris renunciat. Illi, re deliberatâ, reſpondent; ſcriptaque ad eum mandata per eos remittunt; quorum hæc erat ſumma: "Cæſar in Galliam reverteretur; Arimino excederet; exercitus dimitteret: quæ ſi feciſſet, Pompeium in Hiſpanias iturum. Interea; quoad fides eſſet data, Cæſarem facturum quæ polliceretur; non intermiſſuros conſules Pompeiumque delectus."

X. Erat iniqua conditio, poſtulare ut Cæſar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipſum, et provincias et legiones tenere alienas: exercitum Cæſaris velle dimitti; delectus habere: polliceri, ſe in provinciam iturum; neque ante quem diem iturus ſit, definire: ut ſi, peracto Cæſaris conſulatu, Pompeius profectus non eſſet, nullâ tamen mendacii religione obſtrictus videretur. Tempus verò colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri; magnam pacis deſperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium, cum cohortibus V, Arretium mittit: ipſe Arimini cum II ſubſiſtit, ibique delectum habere inſtituit. Piſaurum, Fanum, Anconam, ſingulis cohortibus occupat.

XI. Interea certior factus, Iguvium Thermum præ-

Digitized by Google

torem cohortibus v tenere, oppidum munire; omniumque eſſe Iguvinorum optimam erga ſe voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Piſauri et Arimini habebat, mittit. Cujus adventu cognito; diffiſus municipii voluntati Thermus, cohortes ex urbe educit, et profugit; milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium ſummâ voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis; confiſus municipiorum voluntatibus, Cæſar cohortes legiones XIII ex præſidiis deducit, Auximumque proficiſcitur; quod oppidum Attius, cohortibus introductis, tenebat; delectumque toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Adventu Cæſaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent, "ſui judicii rem non eſſe; neque ſe neque reliquos municipes pati poſſe, C. Cæſarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus geſtis, oppido mœnibuſque prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, et periculi ſui." Quorum oratione permotus Attius Varus, præſidium, quod introduxerat, ex oppido educit, et profugit. Hunc ex primo ordine pauci Cæſaris conſecuti milites, conſiſtere cogunt; commiſſoque prœlio, deſeritur à ſuis Varus; nonnulla pars militum, domum diſcedit; reliqui ad Cæſarem perveniunt; atque unà cum iis deprehenſus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæſar milites Attianos collaudat; Pupium dimittit; Auximatibus agit gratias, ſeque eorum facti memorem fore pollicetur.

XII. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repentè terror invaſit; ut, quum Lentulus conſul ad aperiendum ærarium veniſſet, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam; protinus, aperto ſanctiore ærario, ex urbe profugeret: Cæſar enim adventare, jamjamque adeſſe ejus equites falsò nunciabantur. Hunc Marcellus collega, et plerique magiſtratus conſecuti ſunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas à Cæſare acceptas in Apuliâ hibernorum cauſsâ diſpoſuerat. Delectus intra urbem intermittuntur. Nihil citra Capuam tutum eſſe omnibus videtur. Capuæ primùm ſeſe confirmant et colligunt; delectumque colonorum, qui lege Juliâ Capuam deducti erant, habere inſtituunt: gladiatoreſque, quos ibi Cæſar in ludo habebat,

Digitized by Google

in forum productus Lentulus libertati confirmat; atque iis equos attribuit, et ſe ſequi juſſit: quos poſtea monitus à ſuis, quòd ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, cuſtodiæ cauſsâ, diſtribuit.

XIII. Auximo Cæſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. Cunctæ earum regionum præfecturæ, libentiſſimis animis eum recipiunt; exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo; quod oppidum Labienus conſtituerat, ſuâque pecuniâ exædificaverat; ad eum legati veniunt: quæque imperaverit, ſeſe cupidiſſimè facturos pollicentur. Milites imperat; mittunt. Interea legio XII Cæſarem conſequitur. Cum his II, Aſculum Picenum proficiſcitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui, Cæſaris adventu cognito, profugit ex oppido; cohorteſque ſecum abducere conatus, à magnâ parte militum deſeritur. Relictus in itinere cum paucis, incidit in Vibullium Rufum, miſſum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſsâ. A quo factus Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur; milites ab eo accipit, ipſum dimittit. Item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in iis Camerino fugientem Ulcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præſidio habuerat, excipit; quibus coactis, XIII efficit. Cum iis ad Domitium Ahenobarbum, Corfinium, magnis itineribus pervenit: Cæſaremque adeſſe cum legionibus II nunciat. Domitius per ſe circiter XX cohortes ex Alba, ex Marſis et Pelignis, et finitimis ab regionibus coëgerat.

XIV. Recepto Aſculo, expulſoque Lentulo; Cæſar conquiri milites qui ab eo diſceſſerant, delectumque inſtitui jubet: ipſe unum diem ibi, rei frumentariæ cauſsâ, moratus, Corfinium contendit. Eò quum veniſſet: cohortes V, præmiſſæ à Domitio ex oppido, pontem fluminis interrumpebant; qui erat ab oppido, millia paſſuum circiter III. Ibi cum antecurſoribus Cæſaris prœlio commiſſo, celeriter Domitiani à ponte repulſi ſe in oppidum receperunt: Cæſar, legionibus tranſductis, ad oppidum conſtitit; juxtaque murum caſtra poſuit.

XV. Re cognitâ, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno propoſito præmio cum lit-

Digitized by Google

teris mittit; qui petant atque orent, ut ſibi ſubveniat. " Cæſarem duobus exercitibus, et locorum anguſtiis, facilè intercludi poſſe; frumentoque prohiberi. Quod niſi fecerit; ſe, cohorteſque ampliùs xxx, magnumque numerum ſenatorum atque equitum Romanorum, in periculum eſſe venturum." Interim ſuos cohortatus, tormenta in muris diſponit; certaſque cuique partes, ad cuſtodiam urbis, attribuit: militibus in concione agros ex ſuis poſſeſſionibus pollicetur, quaterna in ſingulos jugera, et pro ratâ parte centurionibus evocatiſque.

XVI. Interim Cæſari nunciatur, Sulmonenſes (quod oppidum à Corfinio VII millium intervallo abeſt), cupere ea facere quæ vellet; ſed à Q. Lucretio ſenatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII cohortium præſidio tenebant. Mittit eò M. Antonium cum legionis VII cohortibus V. Sulmonenſes, ſimul atque noſtra ſigna viderunt, portas aperuerunt: univerſique, et oppidani et milites, obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro ſe dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæſarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio, eodem die quo profectus erat, revertitur. Cæſar eas cohortes cum exercitu ſuo conjunxit, Attiumque incolumem dimiſit.

XVII. Cæſar tribus primis diebus caſtra magnis operibus munire, et ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquaſque copias exſpectare inſtituit. Eo triduo, legio VIII ad eum venit; cohorteſque ex novis Galliæ delectibus XXII; equiteſque à rege Norico, circiter CCC: quorum adventu, altera caſtra ad alteram oppidi partem ponit. Iis caſtris Curionem præfecit. Reliquis diebus, oppidum vallo caſtelliſque circummunire inſtituit. Cujus operis maximâ parte effectâ; eodem ferè tempore miſſi ad Pompeium, revertuntur.

XVIII. Litteris perlectis; Domitius diſſimulans, in conſilio pronunciat " Pompeium celeriter ſubſidio venturum:" hortaturque eos, ne animo deficiant: quæque uſui ad defendendum oppidum ſint, parent. Ipſe arcanò cum paucis familiaribus ſuis colloquitur, conſiliumque fugæ capere inſtituit. Quum vultus Domitii cum oratione non conſentiret; atque omnia trepidantiùs timidiùſque ageret, quàm ſuperioribus diebus conſuêſſet; multumque cum ſuis, conſiliandi cauſſâ, ſecretò, pr[illegible]

Digitized by Google

conſuetudinem, colloqueretur; concilia conventuſque hominum fugeret: res diutius tegi diſſimularique non potuit. Pompeius enim reſcripſerat; "ſeſe rem in ſummum periculum deducturum non eſſe; neque ſuo conſilio aut voluntate, Domitium ſe in oppidum Corfinium contuliſſe: proindè, ſi qua facultas fuiſſet, ad ſe cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri poſſet, obſidione atque oppidi circummunitione fiebat.

XIX. Divulgato Domitii conſilio; milites, qui erant Corfinii, primâ veſperâ ſeceſſionem faciunt; atque ita inter ſe, per tribunos militum centurioneſque atque honeſtiſſimos ſui generis, colloquuntur: "obſideri ſe à Cæſare; opera munitioneſque propè eſſe perfectas; ducem ſuum Domitium, cujus ſpe atque fiduciâ permanſerint, projectis omnibus, fugæ conſilium capere: debere ſe ſuæ ſalutis rationem habère." Ab his primo Marſi diſſentire incipiunt; eamque oppidi partem, quæ munitiſſima videretur, occupant: tantaque inter eos diſſenſio extitit, ut manum conſerere atque armis dimicare conarentur: pòſt paullò tamen, internunciis ultro citroque miſſis, quæ ignorabant de L. Domitii fugâ cognoſcunt. Itaque omnes uno conſilio Domitium productum in publicum circumſiſtunt, et cuſtodiunt; legatoſque ex ſuo numero ad Cæſarem mittunt, "ſeſe paratos eſſe portas aperire, quæque imperaverit facere, et L. Domitium vivum in ejus poteſtatem tranſdere."

XX. Quibus rebus cognitis, Cæſar; etſi magni intereſſe arbitrabatur, quàm primùm oppido potiri, cohorteſque ad ſe in caſtra tranſducere; ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falſis nunciis, commutatio fieret voluntatis; quòd ſæpe in bello parvis momentis magni caſus intercederent: tamen veritus, ne militum introitu, et nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur; eos, qui venerant, collaudat, atque in oppidum dimittit; portas muroſque aſſervari jubet: ipſe iis operibus, quæ facere inſtituerat, milites diſponit; non certis ſpatiis intermiſſis, ut erat ſuperiorum dierum conſuetudo; ſed perpetuis vigiliis ſtationibuſque, ut contingant inter ſe, atque omnem munitionem expleant: Tribunos militum et præfectos circummittit; atque hortatur, non ſolùm ab eruptionibus caveant; ſed etiam ſingulorum hominum occultos exitus aſſervent. Neque verò tam re-

Digitized by Google

miſſo ac languido animo quiſquam omnium fuit, qui eâ nocte conquieverit. Tanta erat ſumma rerum exſpectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur; quid ipſis Corfinienſibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret; qui quoſque eventus exciperet.

XXI. Quartâ vigiliâ circiter, Lentulus Spinther de muro cum vigiliis cuſtodibuſque noſtris colloquitur; "velle, ſi ſibi fiat poteſtas, Cæſarem convenire." Factâ poteſtate, ex oppido mittitur; neque ab eo priùs Domitiani milites diſcedunt, quàm in conſpectum Cæſaris deducatur. Cum eo de ſalute ſuâ orat atque obſecrat; "ſibi ut parcat; veteremque amicitiam" commemorat. "Cæſariſque in ſe beneficia" exponit; "quæ erant maxima: quòd per eum, in collegium pontificum venerat; quòd provinciam Hiſpaniam ex præturâ habuerat; quòd in petitione conſulatûs, ab eo erat ſublevatus." Cujus orationem Cæſar interpellat: "ſe non maleficii cauſsâ ex provinciâ egreſſum, ſed utì ſe à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. eâ re ex civitate expulſos, in ſuam dignitatem reſtitueret: ut ſe et populum Romanum paucorum factione oppreſſum, in libertatem vindicaret." Cujus oratione confirmatus Lentulus; ut in oppidum reverti liceat, petit: "Quod de ſuâ ſalute impetraverit, fore etiam reliquis ad ſuam ſpem ſolatio: adeò eſſe perterritos nonnullos, ut ſuæ vitæ duriùs conſulere cogantur." Factâ poteſtate, diſcedit.

XXII. Cæſar, ubi illuxit, omnes ſenatores, ſenatorumque liberos, tribunos militum, equiteſque Romanos, ad ſe produci jubet. Erant ſenatorii ordinis, L. Domitius, P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæſtor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adoleſcentes, et magnus numerus Equitum Romanorum et Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. Hos omnes productos, à contumeliis militum conviciiſque prohibet. Pauca apud eos loquitur; quòd "ſibi, à parte eorum, gratia relata non ſit, pro ſuis in eos maximis beneficiis." Dimittit omnes incolumes. Seſtertiûm ſexagies, quod aurum adduxerat Domitius atque in publicum depoſuerat, allatum ad ſe ab Duumviris Corfinienſibus Domitio reddit: ne continentior in vitâ hominum, quàm in pecuniâ, fuiſſe videatur; etſi eam pecuniam publicam eſſe

Digitized by Google

conſtabat, datamque à Pompeio in ſtipendium. Milites Domitianos, ſacramentum apud ſe dicere jubet: atque eo die caſtra movet, juſtumque iter conficit; VII omnino dies ad Corfinium commoratus: et per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.

XXIII. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium geſtæ, Luceriâ proficiſcitur Canuſium, atque inde Brundiſium. Copias undique omnes ex novis delectibus ad ſe cogi jubet: ſervos, paſtores armat; atque his equos attribuit: ex iis circiter CCC equites conficit L. Manlius prætor Albâ, cum cohortibus VI profugit; Rutilus Lupus prætor Tarracinâ cum III: quæ procul equitatum Cæſaris conſpicatæ, cui præerat Bivius Curius; relicto prætore, ſigna ad Curium transferunt, atque ad eum tranſeunt. Item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæſaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehenſus ex itinere Cn. Magius Cremonâ, præfectus fabrum Cn. Pompeii: quem Cæſar ad eum remittit cum mandatis: "Quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad ſe Brundiſium ſit venturus; intereſſe reipublicæ et communis ſalutis, ſe cum Pompeio colloqui. Neque verò idem perfici longò itineris ſpatio, quum per alias conditiones ferantur; ac ſi coram de omnibus conditionibus diſceptetur."

XXIV. His datis mandatis, Brundiſium cum legionibus VI pervenit: veteranis, III; reliquis, quas ex novò delectu confecerat atque in itinere compleverat: Domitianas enim cohortes, protinus à Corfinio in Siciliam miſerat. Reperit conſules Dyrrhachium profectos, cum magnâ parte exercitûs; Pompeium remanere Brundiſii, cum cohortibus XX. Neque certum inveniri poterat, obtinendine cauſsâ Brundiſii ibi remanſiſſet; quò faciliùs omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibuſque Græciæ, in poteſtatem haberet, atque ex utrâque parte bellum adminiſtrare poſſet: an inopiâ navium ibi reſtitiſſet. Verituſque, ne Italiam ille dimittendam non exiſtimaret; exitus adminiſtrationeſque Brundiſini portûs impedire inſtituit. Quorum operum hæc erat ratio. Quà fauces erant anguſtiſſimæ portûs, molem atque aggerem ab utrâque parte litoris jaciebat; quòd his locis erat mare vadoſum. Longiùs progreſſus, quum agger altiore aquâ contineri non poſſet; Rates duplices,

Digitized by Google

quoque verſùs pedum xxx, è regione molis collocabat. Has quaternis anchoris ex quatuor angulis deſtinebat, ne fluctibus moverentur. His perfectis collocatiſque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat: has terrâ atque aggere integebat, ne aditus atque incurſus ad defendendum impediretur: à fronte atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat: in quartâ quâque earum, turres binorum tabulatorum excitabat, quò commodiùs ab impetu navium incendiiſque defenderet.

XXV. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundiſino deprehenderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat; eaſque multis tormentis et omni genere telorum completas, ad opera Cæſaris appellebat; ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. Sic quotidie utrinque eminus fundis, ſagittis, reliquiſque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæſar adminiſtrabat, ut conditiones pacis dimittendas non exiſtimaret. Ac tametſi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miſerat, ad ſe non remitti; atque ea res ſæpe tantata, impetus ejus conſiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perſeverandum putabat. Itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem neceſſariumque Scribonii Libonis, mittit ad eum colloqui cauſsâ: mandat, ut Libonem de conciliandâ pace hortetur; in primis, ut ipſe cum Pompeio colloqueretur, poſtulat: "magnopere ſeſe confidere" demonſtrat, "ſi ejus rei ſit poteſtas facta, fore ut æquis conditionibus ab armis diſcedatur; cujus rei magnam partem laudis atque exiſtimationis ad Libonem perventuram, ſi, illo auctore atque agente, ab armis ſit diſceſſum." Libo, à colloquio Caninii digreſſus, ad Pompeium proficiſcitur. Paullò pòſt renunciat; "quòd conſules abſint, ſine illis de compoſitione agi non poſſe." Ita ſæpius rem fruſtra tentatam Cæſar aliquando dimittendam ſibi judicabat, et de bello agendum.

XXVI. Prope dimidiâ parte operis à Cæſare effectâ, diebuſque in eâ re conſumptis IX; naves à conſulibus Dyrrhachio remiſſæ, quæ priorem partem exercitûs eò deportaverant, Brundiſium revertuntur. Pompeius, ſive operibus Cæſaris permotus, ſive etiam quòd ab initio Italiâ excedere conſtituerat; adventu navium, profectionem parare incipit. Et, quò faciliùs impetum Cæ-

Digitized by Google

ſaris tardaret, ne ſub ipſâ profectione milites oppidum irrumperent; portas obſtruit, vicos plateaſque inædificat, foſſas tranſverſas viis præducit, atque ibi ſudes ſtipiteſque præacutos defigit. Hæc levibus cratibus terrâque inæquat. Aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant; maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præſepit. His paratis rebus; milites ſilentio naves conſcendere jubet: expeditos autem ex evocatis, ſagittariis, funditoribuſque, raros in muro turribuſque diſponit. Hos certo ſigno revocare conſtituit, quum omnes milites naves conſcendiſſent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

XXVII. Brundiſini Pompeianorum militum injuriis, atque ipſius Pompeii contumeliis permoti; Cæſaris rebus favebant. Itaque, cognitâ Pompeii profectione; concurſantibus illis atque in eâ re occupatis, vulgò ex tectis ſignificabant. Per quos re cognitâ, Cæſar ſcalas parari, militeſque armari jubet; ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius ſub noctem naves ſolvit. Qui erant in muro, cuſtodiæ cauſsâ, collocati; eo ſigno, quod convenerat, revocantur; notiſque itineribus ad naves decurrunt. Milites, poſitis ſcalis, muros aſcendunt: ſed moniti à Brundiſinis ut vallum cæcum foſſaſque caveant, ſubſiſtunt: et longo itinere ab iis circumducti, ad portum perveniunt; duaſque naves cum militibus, quæ ad moles Cæſaris adhæſerant, ſcaphis, lintribuſque deprehendunt; deprehenſas, excipiunt.

XXVIII. Cæſar; etſi ad ſpem conficiendi negotii maximè probabat, coactis navibus mare tranſire, et Pompeium ſequi priùs quâm ille ſeſe tranſmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporiſque longinquitatem, timebat: quòd, omnibus coactis navibus, Pompeius præſentem facultatem inſequendi ſuî ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquiòribus regionibus Galliæ, Piceniique, et à Freto naves eſſent exſpectandæ: ſed id, propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. Interea veterem exercitum, duas Hiſpanias confirmari; (quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta:) auxilia, equitatum parari; Galliam Italiamque tentari, ſe abſente, nolebat. Itaque in præſentia, Pompeii inſequendi rationem omittit: in Hiſpaniam proficiſci conſtituit: duum-viris municipiorum

omnium imperat, ut naves conquirant, Brundiſiumque deducendas curent. Mittit in Sardiniam, cum legione unâ, Valerium legatum; in Siciliam, Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepiſſet, protinus in Africam tranſducere exercitum jubet.

XXIX. Sardiniam obtinebat M. Cotta; Siciliam, M. Cato: Africam, ſorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, ſimul ad ſe Valerium mitti audiêrunt; nondum profecto ex Italiâ, ſuâ ſponte ex oppido Cottam ejiciunt. Ille perterritus, quòd omnem provinciam conſentire intelligeret, ex Sardiniâ in Africam profugit. Cato in Siciliâ naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus imperabat: hæc magno ſtudio agebat: in Lucanis Brutiiſque, per legatos ſuos, civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus penè perfectis; adventu Curionis cognito, queritur in concione; "ſeſe projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatiſſimus, non neceſſarium bellum ſuſcepiſſet; et, ab ſe reliquiſque in Senatu interrogatus, omnia ſibi eſſe ad bellum apta ac parata confirmâſſet:" hæc in concione quæſtus, ex provinciâ fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Sicilliam: cum exercitibus eò perveniunt. Tubero, quum in Africam veniſſet, invenit in provinciâ cum imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut ſupra demonſtravimus, amiſſis cohortibus, protinus ex fugâ in Africam pervenerat; atque eam ſuâ ſponte vacuam occupaverat: delectuque habito, II legiones effecerat; hominum et locorum notitiâ, et uſu ejus provinciæ, nactus aditus ad ea conanda, quòd paucis ante annis ex præturâ eam provinciam obtinuerat. Hic venientem Uticam cum navibus Tuberonem, portu atque oppido prohibet; neque affectum valetudine filium exponere in terrâ patitur, ſed ſublatis anchoris excedere eo loco cogit.

XXX. His rebus confectis Cæſar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipſe ad urbem proficiſcitur. Coacto Senatu, inimicorum injurias commemorat: docet, "ſe nullum extraordinarium honorem appetîſſe; ſed, exſpectato legitimo tempore conſulatûs, eo fuiſſe contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum ab x Tribunis plebis,

Digitized by Google

(contradicentibus inimicis; Catone verò acerrimè repugnante, et, priſtinâ conſuetudine, dicendi morâ dies extrahente:) ut ſuî ratio abſentis haberetur, ipſo conſule Pompeio: qui ſi improbâſſet, cur ferri paſſus eſſet? ſin probâſſet, cur ſe uti populi beneficio prohibuiſſet? patientiam" proponit "ſuam, quum de exercitibus dimittendis ultro poſtulaviſſet; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipſe facturus eſſet. Acerbitatem inimicorum" docet; "qui, quod ab altero poſtularent, in ſe recuſarent; atque omnia permiſceri mallent, quàm imperium exercitusſque dimittere. Injuriam in eripiendis legionibus" prædicat; "crudeſitatem et inſolentiam, in circumſcribendis Tribunis plebis. Conditiones à ſe latas, et expetita colloquia, et denegata," commemorat. "Pro quibus rebus orat ac poſtulat, Remp. ſuſcipiant, atque unà ſecum adminiſtrent: ſin timore defugiant, illis ſe oneri non futurum, et per ſe Rempubl. adminiſtraturum. Legatos ad Pompeium de compoſitione mitti oportere: neque ſe reformidare, quod in ſenatu paullò antè Pompeius dixiſſet; *Ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, ſignificari.* Tenuis atque infirmi hæc animi videri; ſe verò, ut operibus anteire ſtuduerit, ſic juſtitiâ et æquitate velle ſuperare."

XXXI. Probat rem Senatus, de mittendis legatis: ſed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximeque timoris cauſsâ pro ſe quiſque id munus legationis recuſabat. Pompeius enim diſcidens ab urbe, in ſenatu dixerat; "eodem ſe habiturum loco qui Romæ remanſiſſent, et qui in caſtris Cæſaris fuiſſent." Sic triduum diſputationibus excuſationibuſque extrahitur. Subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæſaris, qui hanc rem diſtrahat; reliquaſque res, quaſcunque agere inſtituerit, impediat. Cujus cognito conſilio, Cæſar, fruſtrà diebus aliquot conſumptis; ne reliquum tempus omittat, infectis iis quæ agere deſtinaverat, ab urbe proficiſcitur; atque in ulteriorem Galliam pervenit.

XXXII. Quò quum veniſſet; cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis antè diebus Corfinii captum ipſe dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandam Maſſiliam, navibus actuariis VII; quas Igilii et in Coſano à privatis coactas, ſervis,

Digitized by Google

libertis, colonis ſuis compleverat: præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domum, nobiles adoleſcentes; quos ab urbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterum ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, monteſque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus caſtellis, in urbem convexerant: armorum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem, portaſque refecerant.

XXXIII. Evocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium xv primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſſilienſibus oriatur: "Debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potiùs, quàm unius hominis voluntati obtemperare." Reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt, atque ex auctoritate hæc Cæſari renunciant: "Intelligere ſe, diviſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium, decernere utra pars juſtiorem habeat cauſſam: principes verò eſſe earum partium Cn. Pompeium et C. Cæſarem, patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum et Helviorum publicè iis concesſerit; alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit: quare paribus eorum beneficiis, parem ſe quoque voluntatem tribuere debere; et neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portubus recipere."

XXXIV. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Maſſiliam pervenit; atque ab iis receptus, urbi præficitur. Summa ei belli adminiſtrandi permittitur. Ejus imperio claſſem quoquoversùs dimittunt; onerarias naves, quas ubique poſſunt, deprehendunt atque in portum deducunt; earum clavis aut materiâ atque armamentis inſtructis, ad reliquas armandas reficiendaſque utuntur: frumenti quod inventum eſt, in publicum conferunt: reliquas merces commeatuſque, ad obſidionem urbis, ſi accidat, reſervant. Quibus injuriis permotus Cæſar legiones III Maſſiliam adducit: turres vineaſque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere inſtituit. Quibus effectis armatiſque diebus XXX, à quâ die materia cæſa eſt, adductiſque Maſſi-

Digitized by Google

ſiam; his D. Brutum præficit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Maſſiliæ relinquit.

XXXV. Dum hæc parat atque adminiſtrat; C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi cauſsâ diſpoſuerat, in Hiſpaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos ſaltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præſidiis tenebantur. Reliquas legiones, quæ longiùs hiemabant, ſubſequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibitâ celeritate, præſidium ex ſaltu dejecit; magniſque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

XXXVI. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio miſſum in Hiſpaniam demonſtratum eſt; Afranius, et Petreius, et Varro, legati Pompeii, (quorum unus III legionibus, Hiſpaniam citeriorem; alter à ſaltu Caſtulonenſi ad Anam, II legionibus; tertius ab Anâ, Vettonum agrum Luſitaniamque pari numero legionum obtinebat;) officia inter ſe partiuntur: ut Petreius ex Luſitaniâ per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiſcatur; Varro cum iis quas habebat legionibus, omnem ulteriorem Hiſpaniam tueatur. His rebus conſtitutis; equites auxiliaque toti Luſitaniæ, à Petreio; Celtiberis, Cantabris, barbariſque omnibus qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur: quibus coactis, celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit. Conſtituunt communi conſilio bellum ad Ilerdam, propter ipſiùs loci opportunitatem, gerere.

XXXVII. Erant, ut ſupra demonſtratum eſt, legiones Afranii III; Petreii II: præterea ſcutatæ, citerioris provinciæ; et cetratæ, ulterioris Hiſpaniæ, cohortes circiter LXXX: equitum, utriuſque provinciæ, circiter V millia. Cæſar legiones in Hiſpaniam præmiſerat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus ſuperioribus bellis habuerat; et parem ex Galliâ numerum, quem ipſe paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus nobiliſſimo et fortiſſimo quoque evocato; hinc optimi generis homines ex Aquitanis montaniſque, qui Galliam provinciam attingunt; poſtquam audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hiſpaniam facere, confeſtimque eſſe venturum. Simul à tribunis militum centurionibuſque, mutuas pecunias ſumpſit: has exercitui diſtribuit. Quo facto, duas

Digitized by Google

res conſecutus eſt; quòd pignore animos centurionum devinxit, et largitione redemit militum voluntates.

XXXVIII. Fabius finitimarum civitatum animos, litteris nunciiſque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter ſe diſtantes millia paſſuum IV: his pontibus pabulatum mittebat; quòd ea, quæ citra flumen fuerant, ſuperioribus diebus conſumpſerat. Hoc idem ferè, atque eâdem de cauſsâ, Pompeiani exercitûs duces faciebant; crebròque inter ſe equeſtribus prœliis contendebant. Huc quum quotidianâ conſuetudine congreſſæ, pabulatoribus præſidio proprio, legiones Fabianæ II flumen tranſiſſent; impedimentaque, et omnis equitatus ſequeretur: ſubitò vi ventorum, et aquæ magnitudine, pons eſt interruptus; et reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognitó à Petreio et Afranio, ex aggere atque cratibus quæ flumine ferebantur; celeriter ponte Afranius, quem oppido caſtriſque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit; duabuſque Fabianis occurrit legionibus. Cujus adventu nunciato; L. Plancus qui legionibus præerat, neceſſariâ re coactus, locum capit ſuperiorem; diverſamque aciem in duas partes conſtituit, ne ab equitatu circumveniri poſſit. Ita, congreſſus impari numero, magnos impetus legionum equitatûſque ſuſtinet. Commiſſo ab equitibus prœlio, ſigna II legionum procul ab utriſque conſpiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte ſubſidio noſtris miſerat, ſuſpicatus fore id quod accidit, ut duces adverſariorum occaſione et beneficio fortunæ ad noſtros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac ſuas uterque legiones reducit in caſtra.

XXXIX. Eò biduo Cæſar cum equitibus DCCCC, quos ſibi præſidio reliquerat, in caſtra pervenit. Pons qui fuerat tempeſtate interruptus, neque erat refectus; hunc noctu perfici juſſit. Ipſe, cognitâ locorum naturâ, ponti caſtriſque præſidio VI cohortes relinquit, atque omnia impedimenta: et poſtero die omnibus copiis, triplici inſtructâ acie, ad Ilerdam proficiſcitur; et ſub caſtris Afranii conſiſtit: et ibi paulliſper ſub armis moratus, facit æquo loco pugnandi poteſtatem. Poteſtate factâ, Afranius copias educit, et in medio colle ſub caſtris conſiſtit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quo minùs prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus

Digitized by Google

montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, caſtra facere conſtituit: et, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur; vallo muniri vetuit, (quod eminere et procul videri neceſſe erat;) ſed à fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri juſſit. Prima et ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat: poſt hos, opus in occulto acies tertia faciebat. Sic omne priùs eſt perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio caſtra muniri.

XL. Sub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atque ibi ſub armis proximâ nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: et, quòd longiùs erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit; ſingulaque latera caſtrorum, ſingulis attribuit legionibus munienda; foſſaſque ad eandem magnitudinem perfici jubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius Petreiuſque, terrendi cauſsâ atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt; et prœlio laceſſunt: neque idcirco Cæſar opus intermitit, confiſus præſidio legionum III et munitione foſſæ. Illi non diu commorati, nec longiùs ab infimo colle progreſſi; cópias in caſtra reducunt. Tertio die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque, ad ſe tranſduci jubet.

XLI. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter paſſuum CCC: atque in hôc ferè medio ſpatio, tumulus erat paullò editior: quem ſi occupâſſet Cæſar, et communîſſet; ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, ſe interclusurum adverſarios confidebat. Hoc ſperans, legiones III ex caſtris educit: acieque in locis idoneis inſtructâ, unius legionis anteſignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. Quâ re cognitâ; celeriter, quæ in ſtatione pro caſtris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prœlio; et, quòd priùs in tumulum Afraniani venerant, noſtri repelluntur; atque, aliis ſummiſſis ſubſidiis, terga vertere, ſeque ad ſigna legionum recipere coguntur.

XLII. Genus erat pugnæ militum illorum; ut magno impetu primò procurrerent, audacter locum caperent,

Digitized by Google

ordines ſuos non magnopere ſervarent, rari diſperſique pugnarent: ſi premerentur, pedem referre et loco excedere non turpe exiſtimarent; cum Luſitanis, reliquiſque barbaris, genere quodam pugnæ aſſuefacti: quod ferè fit; quibus quiſque in locis miles inveteraverit, ut multùm earum regionum conſuetudine moveatur. Hæc tamen ratio noſtros perturbabat, inſuetos hujus generis pugnæ: circumiri enim ſeſe ab aperto latere, procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſervare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine gravi cauſsâ eum locum, quem ceperant, dimitti, cenſuerant oportere. Itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quæ in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recepit.

XLIII. Cæſar, penè acie omni perterritâ, quod præter opinionem conſuetudinemque acciderat; cohortatus ſuos, legionem IX ſubſidio ducit: hoſtem inſolenter atque acriter noſtros inſequentem ſupprimit; rurſuſque terga vertere, ſeque ad oppidum Ilerdam recipere, et ſub muro conſiſtere cogit. Sed nonæ legionis milites, elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur; et ſub montem, in quo erat oppidum poſitum, ſuccedunt: hinc ſe recipere quum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. Præruptus locus erat, utrâque ex parte directus: ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent; et neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent: ab oppido autem declivis locus tenui faſtigio vergebat, in longitudinem paſſuum circiter CD: hac noſtris erat receptus; quòd eò, incitati ſtudio, inconſultiùs proceſſerant. Hôc pugnabatur loco, et propter anguſtias iniquo, et quòd ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute et patientiâ nitebantur, atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex caſtris cohortes per oppidum crebrò ſummittebantur, ut integri defeſſis ſuccederent. Hoc idem Cæſar facere cogebatur; ut, ſummiſſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet.

XLIV Hôc quum eſſet modo pugnatum continenter horis V, noſtrique graviùs à multitudine premeren-

tur; conſumptis omnibus telis, gladiis diſtrictis, impetum adversùs montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos ſeſe convertere cogunt. Summotis ſub murum cohortibus, ac nonnullâ parte propter terrorem in oppidum compulſis; facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroque latere, etſi dejectis aut inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummum jugum virtute connititur; atque inter duas acies perequitans, commodiorem ac tutiorem noſtris receptum dat. Ita vario certamine pugnatum eſt. Noſtri in primo congreſſu circiter LXX ceciderunt; in his Q. Fulginius ex primo haſtato legionis XIV, qui, propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat: vulnerantur ampliùs DC. Ex Afranianis interficitur T. Cæcilius, primipili centurio; et, præter eum, centuriones IV; milites, ampliùs CC.

XLV. Sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut ſe utrique ſuperiores diſceſſiſſe exiſtimarent: Afraniani; quòd, quum eſſe omnium judicio inferiores viderentur, cominus tamen diu ſtetiſſent, et noſtrorum impetum ſuſtinuiſſent, et initio locum tumulumque tenuiſſent, quæ cauſa pugnandi fuerat, et noſtros primo congreſſu terga vertere coëgiſſent. Noſtri autem; quòd iniquo loco atque impari congreſſi numero, v horis prœlium ſuſtinuiſſent; quòd montem gladiis diſtrictis adſcendiſſent; quòd ex loco ſuperiore terga vertere adverſarios coëgiſſent, atque in oppidum compuliſſent. Illi eum tumulum, proquo pugnatum eſt, magnis operibus munierunt; præſidiumque ibi poſuerunt.

XLVI. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc geſtá ſunt. Tanta enim tempeſtas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuiſſe conſtaret; tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac ſummas ripas fluminis ſuperavit; ponteſque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. Quæ res magnas difficultates exercitui Cæſaris attulit: caſtra enim, ut ſupra demonſtratum eſt, quum eſſent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, ſpatio millium XXX; neutrum horum tranſiri poterat; neceſſarioque omnes his anguſtiis continebantur. Neque civitates, quæ ad Cæſaris amicitiam acceſſerant, frumentum ſupportare; neque ii, qui pabulatum longiùs progreſſi erant, interclusi flumi-

Digitized by Google

nibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italiâ Galliâque veniebant, in caſtra pervenire poterant. Tempus autem erat anni difficillimum; quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant. Ac civitates exinanitæ: quòd Afranius penè omne frumentum, ante Cæſaris adventum, Ilerdam convexerat; reliqui ſi quid fuerat, Cæſar ſuperioribus diebus conſumpſerat. Pecora, quod ſecundum poterat eſſe inopiæ ſubſidium, propter bellum finitimæ civitates longiùs removerant. Qui erant, pabulandi aut frumentandi cauſsâ, progreſſi; hos levis armaturæ Luſitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hiſpaniæ, conſectabantur: quibus erat proclive tranſnare flumen; quòd conſuetudo eorum omnium eſt, ut ſine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii, omnium rerum abundabat copiâ: multum erat frumentum proviſum et convectum ſuperioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli ſuppetebat. Harum rerum omnium facultates, ſine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat; et loca trans flumen integra, quò omnino Cæſar adire non poterat.

XLVII. Eæ permanſerunt aquæ, dies complures. Conatus eſt Cæſar reficere pontes; ſed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam diſpoſitæ cohortes adverſariorum, perfici patiebantur. Quod illis prohibere erat facile; tum ipſius fluminis naturâ, atque aquæ magnitudine; tum quòd ex totis ripis in unum atque anguſtum locum tela jaciebantur. Atque erat difficile, eodem tempore, rapidiſſimo flumine, opera perficere, et tela vitare.

XLVIII. Nunciatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæſarem, ad flumen conſtitiſſe. Venerant eò ſagittarii ex Ruthenis, equites ex Galliâ; cum multis carris magniſque impedimentis, ut fert Gallica conſuetudo: erant præterea cujuſque generis hominum millia circiter VI, cum ſervis libertiſque; ſed nullus ordo, nullum imperium certum, quum ſuo quiſque conſilio uteretur, atque omnes ſine timore iter facerent, uſi ſuperiorum temporum atque itinerum licentiâ: erant complures honeſti adoleſcentes, ſenatorum filii, et equeſtris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæſaris: hos omnes flumina continebant. Ad hos op-

Digitized by Google

primendos, cum omni equitatu tribuſque legionibus Afranius de nocte proficiſcitur, imprudenteſque antemiſſis equitibus aggreditur: celeriter tamen ſeſe Galli equites expediunt, prœliumque committunt. Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hoſtium numerum pauci ſuſtinuere; ſed, ubi ſigna legionum appropinquare cœperunt, paucis amiſſis, ſeſe in montes proximos conferunt. Hoc pugnæ tempus, magnum attulit noſtris ad ſalutem momentum: nacti enim ſpatium, ſe in loca ſuperiora receperunt. Deſiderati ſunt eo die ſagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus.

XLIX. His tamen omnibus annona crevit: quæ ferè res, inopiâ non ſolum præſentis, ſed etiam futuri temporis timore, ingraveſcere conſuevit. Jamque ad denarios L in ſingulos modios annona pervenerat, et militum vires inopia frumenti diminuerat: atque incommoda in dies augebantur: et tam, paucis diebus, magna erat rerum facta commutatio, ac ſe fortuna inclinaverat; ut noſtri magnâ inopiâ neceſſariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, ſuperioreſque haberentur. Cæſar iis civitatibus quæ ad ejus amicitiam acceſſerant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones, ad longinquiores civitates dimittebat: ipſe præſentem inopiam, quibus poterat ſubſidiis, tutabatur.

L. Hæc Afranius Petreiuſque, et eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad ſuos perſcribebant. Multa rumor fingebat: ut penè bellum confectum videretur. Quibus litteris nunciiſque Romam perlatis; magni domum concurſus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant: multi ex Italiâ ad Cn. Pompeium proficiſcebantur; alii, ut principes talem nuncium attuliſſe; alii, ne eventum belli exſpectâſſe, aut ex omnibus noviſſimi veniſſe, viderentur.

LI. Quum in his anguſtiis res eſſet; atque omnes viæ ab Afranianis militibus equitibuſque obſiderentur; nec pontes perfici poſſent: imperat militibus Cæſar, ut naves faciant; cujus generis eum ſuperioribus annis uſus Britanniæ docuerat. Carinæ primùm ac ſtatumina ex levi materiâ fiebant; reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. Has perfectas, carris junctis devehit noctu millia paſſuum à caſtris XXII;

Digitized by Google

militeſque his navibus flumen tranſportat; continentemque ripæ collem improvisò occupat: hunc celeriter, priuſquam ab adverſariis ſentiatur, communit: huc legionem poſtea tranſducit; atque ex utrâque parte pontem inſtitutum perficit biduo. Ita comitatus, et qui frumenti cauſsâ proceſſerant, tutò ad ſe recipit; et rem frumentariam expedire incipit. Eodem die, equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores et ſine ullo diſſipatos timore aggreſſi, quam maximum numerum jumentorum atque hominum intercipiunt: cohortibuſque cetratis ſubſidio miſſis, ſcienter in duas partes ſeſe diſtribuunt; alii, ut prædæ præſidio ſint; alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante cæteras extra aciem procurrerat, ſecluſam à reliquis circumveniunt atque interficiunt; incolumeſque, cum magnâ prædâ, eodem ponte in caſtra revertuntur.

LII. Dum hæc ad Ilerdam geruntur; Maſſilienſes, uſi L. Domitii conſilio, naves longas expediunt, numero XVII, quarum erant XI tectæ. Multa huc minora navigia addunt; ut ipsâ multitudine noſtra claſſis terreatur. Magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt; atque hos præmiis pollicitationibuſque incitant. Certas ſibi depoſcit naves Domitius; atque has colonis, paſtoribuſque, quos ſecum adduxerat, complet. Sic omnibus rebus inſtructâ claſſe; magnâ fiduciâ ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. Hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. Erat multo inferior numero navium Brutus; ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros, anteſignanos, centuriones, Cæſar ei claſſi attribuerat; qui ſibi id muneris depopoſcerant. Ii manus ferreas atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum, ſe inſtruxerant. Ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt; cum Maſſilienſibus confligunt. Pugnatum utrinque eſt fortiſſimè, atque acerrimè. Neque multùm Albici noſtris virtute cedebant; homines aſperi, et montani, et exercitati in armis: atque ii modò digreſſi à Maſſilienſibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant: paſtoreſque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam

probare operam ſtudebant. Ipſi Maſſilienſes, et celeritate navium et ſcientiâ gubernatorum confiſi, noſtros eludebant; impetuſque eorum excipiebant. Et, quoad licebat latiore ſpatio; productâ longiùs acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes, detergere, ſi poſſent, contendebant. Quum propiùs erat neceſſariò ventum; ab ſcientiâ gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minùs exercitatis remigibus, minuſque peritis gubernatoribus utebantur; qui repentè ex onerariis navibus erant producti, neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis; tum etiam gravitate et tarditate navium impediebantur: factæ enim ſubitò ex humidâ materiâ, non eundem uſum celeritatis habebant. Itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant; atque, injectâ manu ferreâ, et retentâ utrâque nave, diverſi pugnabant; atque in hoſtium naves tranſcendebant; et, magno numero Albicorum et paſtorum interfecto, partem navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt; reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis quæ ſunt captæ, intereunt IX.

LIII. Hôc prœlio Cæſari ad Ilerdam nunciato: ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. Illi, perterriti virtute equitum, minùs liberè, minùs audacter, vagabantur: aliàs, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtiùs pabulabantur: aliàs, longiore circuitu, cuſtodias ſtationeſque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant. Poſtremò et plures intermittere dies, et, præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari.

LIV. Interim Oſcenſes, et Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos; ſeſeque imperata facturos pollicentur. Hos, Tarraconenſes et Jacetani et Auſetani, et, paucis poſt diebus, Illurgavonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. Petit ab his omnibus, ut ſe frumento juvent: pollicentur; atque, omnibus undique conquiſitis jumentis, in caſtra deportant. Tranſit etiam cohors Illurgavonenſis ad eum, cognito civitatis conſilio; et ſigna ex ſtatione transfert. Magna celeriter fit commutatio rerum. Perfecto

ponte; magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis; expeditâ re frumentariâ; extinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur: multæ longinquiores civitates ab Afranio deſciſcunt, et Cæſaris amicitiam ſequuntur.

LV. Quibus rebus, perterritis animis adverſariorum; Cæſar, ne ſemper magno circuitu per pontem equitatus eſſet mittendus, nactus idoneum locum, foſſas pedum xxx in altitudinem complures facere inſtituit; quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His penè effectis; magnum in timorem Afranius Petreiuſque perveniunt, ne omnino frumento pabuloque intercluderentur; quòd multum Cæſar equitatu valebat: itaque conſtituunt iis locis excedere, et in Celtiberiam bellum transferre. Huic conſilio ſuffragabatur etiam illa res: quòd, ex duobus contrariis generibus; quæ ſuperiore bello cum L. Sertorio ſteterant, civitates victæ, nomen atque imperium abſentis timebant; quæ in amicitiâ manſerant Pompeii, magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæſaris autem in barbaris erat nomen obſcurius. Hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exſpectabant; et ſuis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hôc inito conſilio; toto flumine Ibero naves conquirere, et Octogeſam adduci jubent: id erat oppidum poſitum ad Iberum, milliaque paſſuum à caſtris aberat xx: ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri; legioneſque ii flumen Sicorim tranſducunt; caſtraque muniunt vallo pedum xii.

LVI. Quâ re per exploratores cognitâ; ſummo labore militum Cæſar, continuato diem noctemque opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etſi difficulter atque ægre fiebat, poſſent tamen atque auderent flumen tranſire: pedites verò tantummodo humeris ac ſummo pectore exſtabant; ut, quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis, ad tranſeundum impedirentur. Sed tamen eodem ferè tempore pons in Ibero propè effectus nunciabatur; et in Sicori vadum reperiebatur. Jam verò eò magìs illi maturandum iter exiſtimabant: itaque, ii auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præſidio relictis, omnibus copiis Sicorim tranſeunt; et, cum ii legionibus, quas ſuperioribus diebus tranſduxerant, caſtra conjungunt. Relinquebatur Cæſari nihil,

Digitized by Google

niſi utì equitatu agmen adverſariorum malè haberet et carperet: pons enim ipſius, magnum circuitum habebat; ut multò breviore itinere illi ad Iberum pervenire poſſent. Equites ab eo miſſi, flumen tranſeunt; et, quum de tertiâ vigiliâ Petreius atque Afranius caſtra moviſſent, repentè ſeſe ad noviſſimum agmen oſtendunt; et, magnâ multitudine circumfuſâ, morari atque iter impedire incipiunt.

LVII. Primâ luce ex ſuperioribus locis, quæ Cæſaris caſtris erant conjuncta, cernebatur equitatûs noſtri prœlio noviſſimos illorum premi vehementer; ac nonnunquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi: aliàs inferri ſigna, et univerſarum cohortium impetu noſtros propelli; deinde rurſus converſos inſequi. Totis verò caſtris milites circulari et dolere, "hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci." Centuriones tribunoſque militum adire atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, "ne labori ſuo neu periculo parceret. Paratos eſſe ſeſe; poſſe et audere eà tranſire flumen, quà tranſductus eſſet equitatus." Quorum ſtudio et vocibus excitatus Cæſar; etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen atque experiendum judicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe; hos cum legione unâ præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit; magnoque numero jumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. Pauci ex his militibus, vi fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur ac ſublevantur: interiit tamen nemo. Tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicemque aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium VI ad iter addito circuitu, magnâque ad vadum fluminis morâ interpoſitâ, eos, qui de tertiâ vigiliâ exiſſent, ante horam diei IX conſequerentur.

LVIII. Quos ubi Afranius procul viſos, cum Petreio conſpexit; novâ re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit, ne defeſſum prœlio objiciat: rurſus conantes progredi, inſequitur et moratur. Illi neceſſariò maturiùs, quàm conſtituerant, caſtra ponunt. Suberant enim montes, atque à millibus paſſuum V itinera difficilia atque

Digitized by Google

anguſta excipiebant. Hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſaris; præſidiiſque in anguſtiis collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipſi, ſine periculo ac timore, Iberum copias tranſducerent: quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: ſed, totius diei pugnâ atque itineris labore defeſſi, rem in poſterum diem diſtulerunt. Cæſar quoque in proximo colle caſtra ponit.

LIX. Mediâ circiter nocte, iis, qui adaquandi cauſsâ longiùs à caſtris proceſſerant, ab equitibus correptis; fit ab his certior Cæſar, duces adverſariorum ſilentio copias caſtris educere. Quo cognito; ſignum dari jubet, et vaſa militari more conclamari. Illi, exaudito clamore, veriti ne noctu impediti ſub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæſaris in anguſtiis tenerentur; iter ſupprimunt, copiaſque in caſtris continent. Poſtero die Petreius, cum paucis equitibus, occultè ad exploranda loca proficiſcitur: hoc idem fit ex caſtris Cæſaris; mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perſpiciat. Uterque idem ſuis renunciat; v millia paſſuum proxima intercedere, itineris campeſtris; inde excipere loca aſpera et montuoſa: qui prior has anguſtias occupaverit, ab hôc hoſtem prohiberi nihil eſſe negotii.

LX. Diſputatur in concilio à Petreio et Afranio, et tempus profectionis quæritur. Plerique cenſebant, ut "noctu iter facerent: poſſe priùs ad anguſtias veniri, quàm ſentirentur." Alii, quòd pridie noctu conclamatum eſſet in caſtris Cæſaris, argumenti ſumebant loco, "non poſſe clam exiri: circumfundi noctu equitatum Cæſaris, atque omnia loca atque itinera obſideri: nocturnaque prœlia eſſe vitanda, quòd perterritus miles in civili diſſenſione timori magìs quàm religioni conſulere conſueverit: at lucem multum per ſe pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum militum et centurionum præſentiam afferre; quibus rebus coërceri milites, et in officio contineri ſoleant: quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum: etſi aliquo accepto detrimento, tamen, ſummâ exercitûs ſalvâ, locum, quem petant, capi poſſe." Hæc vicit in conciliò ſententia; et primâ luce poſtridie conſtituunt proficiſci.

LXI. Cæſar, exploratis regionibus; albente cœlo, omnes copias caſtris educit; magnoque circuitu, nullo

Digitized by Google

certo itinere, exercitum ducit: namque itinera, quæ ad Iberum atque Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. Ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ ac difficillimæ: ſaxa multis locis prærupta, iter impediebant: ut arma per manus neceſſariò tranſderentur; militeſque inermes, ſublevatique alii ab aliis, magnam partem itineris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo; quòd eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere et frumento prohibere potuiſſent. Ac primò Afraniani milites, viſendi cauſsâ, læti ex caſtris procurrebant; contumelioſiſque vocibus proſequebantur, "neceſſarii victûs inopiâ coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti." Erat enim iter à propoſito diverſum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces verò eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quòd ſe caſtris tenuiſſent; multumque eorum opinionem adjuvabat, quòd ſine jumentis impedimentiſque ad iter profectos videbant; ut non poſſe diutiùs inopiam ſuſtinere confiderent. Sed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexèrunt, jamque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeò tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt.

LXII. Erat in celeritate omne poſitum certamen, utri priùs anguſtias monteſque occuparent: ſed exercitum Cæſaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæſaris inſequens morabatur. Res tamen ab Afranianis huc erat neceſſariò deducta; ut, ſi priores montes, quos petebant, attigiſſent; ipſi periculum vitarent: impedimenta totius exercitûs, cohorteſque in caſtris relictas, ſervare non poſſent; quibus interclufis exercitu Cæſaris, auxilium ferri nullâ ratione poterat. Confecit prior iter Cæſar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hâc contra hoſtem aciem inſtruit. Afranius, quum ab equitatu noviſſimum agmen premeretur, et ante ſe hoſtem videret; collem quendam nactus, ibi conſtitit: ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conſpectu omnium excelſiſſimus, mittit: hunc magno curſu concitatos jubet occupare; eo conſilio, uti ipſe eodem omnibus copiis contenderet, et, mutato iti-

Digitized by Google

nere, jugis Octogeſam perveniret. Hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conſpicatus equitatus Cæſaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati ſuſtinere potuerunt; omneſque ab his circumventi, in conſpectu utriuſque exercitûs interficiuntur.

LXIII. Erat occaſio bene gerendæ rei. Neque verò ad Cæſarem fugiebat, tanto ſub oculis accepto detrimento perterritum exerçitum ſuſtinere non poſſe; præſertim circumdatum undique equitatu; quum in loco æquo atque aperto confligeretur. Idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique militum; "ne dubitaret prœlium committere: omnium eſſe militum paratiſſimos animos: Afranianos contrà, multis rebus ſui timoris ſigna miſiſſe; quòd ſuis non ſubveniſſent; quòd de colle non decederent; quòd vix equitum incurſus ſuſtinerent; collatiſque in unum locum ſignis conferti, neque ordines neque ſigna ſervarent. Quòd ſi iniquitatem loci timeret; datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quòd certè inde decedendum eſſet Afranio, nec ſine aquâ permanere poſſet."

LXIV. Cæſar in eam ſpem venerat, ſe, ſine pugnâ et ſine vulnere ſuorum, rem conficere poſſe; quòd re frumentariâ adverſarios intercluſiſſet. Cur, etiam ſecundo prœlio, aliquos ex ſuis amitteret? cur vulnerari pateretur optimè meritos de ſe milites? cur denique fortunam periclitaretur? præſertim quum non minùs eſſet imperatoris, conſilio ſuperare, quàm gladio. Movebatur etiam miſericordiâ civium, quos interficiendos videbat: quibus ſalvis atque incolumibus rem obtinere malebat. Hoc conſilium Cæſaris, à pleriſque non probabatur. Milites verò palam inter ſe loquebantur; "quoniam talis occaſio victoriæ dimitteretur; etiam quum vellet Cæſar, ſeſe non eſſe pugnaturos." Ille in ſuâ ſententiâ perſeverat: et paullùm ex eo loco digreditur, ut timorem adverſariis minuat. Petreius atque Afranius, oblatâ facultate, in caſtra ſeſe referunt. Cæſar, præſidiis in montibus diſpoſitis, omni ad Iberum intercluſo itinere, quàm proximè poteſt hoſtium caſtris caſtra communit.

LXV. Poſtero die duces adverſariorum perturbati, quòd omnem rei frumentariæ fluminiſque Iberi ſpem amiſerant; de reliquis rebus conſultabant. Erat unum

iter, Ilerdam ſi reverti vellent; alterum, ſi Terraconem peterent. Hæc conſiliantibus eis, nunciatur aquatores ab equitatu premi noſtro. Quâ re cognitâ; crebras ſtationes diſponunt equitum et cohortium alariarum, legionariaſque interjiciunt cohortes: vallumque ex caſtris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem et ſine timore, et ſine ſtationibus, aquari poſſent. Id opus inter ſe Petreius atque Afranius partiuntur; ipſique, perficiendi operis cauſsâ, longiùs progrediuntur.

LXVI. Quorum diſceſſu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgò procedunt; et quem quiſque in caſtris notum aut municipem habebat, conquirit atque evocat. Primùm agunt gratias omnes omnibus, quòd ſibi perterritis pridie pepercifſent: eorum ſe beneficio vivere. Deinde Imperatoris fidem quærunt: rectene ſe illi ſint commiſſuri. Et, quòd non ab initio fecerint; armaque cum hominibus neceſſariis et conſanguineis contulerint; conqueruntur. His provocati ſermonibus, fidem ab Imperatore de Petreii et Afranii vitâ petunt; ne quod in ſe ſcelus concepiſſe, neu ſuos prodidiſſe videantur: quibus confirmatis rebus, ſe ſtatim ſigna tranſlaturos confirmant; legatoſque de pace, primorum ordinum centuriones ad Cæſarem mittunt. Interim alii ſuos in caſtra, invitandi cauſsâ, adducunt; alii ab ſuis abducuntur: adeo, ut una caſtra jam facta ex binis viderentur: compluresque tribuni militum et centuriones ad Cæſarem veniunt, ſeque ei commendant. Hoc idem fit à principibus Hiſpaniæ; quos illi evocaverant, et ſecum in caſtris habebant obſidum loco. Ii ſuos notos hoſpiteſque quærebant, per quem quiſque eorum aditum commendationis haberet ad Cæſarem. Afranii etiam filius adoleſcens, de ſuâ et parentis ſui ſalute cum Cæſare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena lætitiâ et gratulatione omnia: eorum, qui tanta pericula vitâſſe; et eorum, qui ſine vulnere tantas res confeciſſe videbantur. Magnumque fructum ſuæ priſtinæ lenitatis, omnium judicio, Cæſar ferebat; conſiliumque ejus à cunctis probabatur.

LXVII. Quibus rebus nunciatis Afranio; ab inſtituto opere diſcedit, ſeque in caſtra recipit; ſic paratus, (ut videbatur), ut, quicunque accidiſſet caſus, hunc quieto et æquo animo ferret. Petreius verò non deſerit ſeſe;

Digitized by Google

armat familiam: cum hâc, et prætoriâ cohorte cetratorum, barbariſque equitibus paucis, beneficiariis ſuis, quos ſuæ cuſtodiæ cauſsâ habere conſueverat, improviſò ad vallum advolat: colloquia militum interrumpit: noſtros repellit ab caſtris: quos deprehendit, interficit: reliqui coëunt inter ſe; et, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis involvunt, gladioſque diſtringunt; atque ita ſe à cetratis equitibuſque defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi: ſeque in caſtra recipiunt; et ab iis cohortibus, quæ erant in ſtatione ad portas, defenduntur.

LXVIII. Quibus rebus confectis; flens Petreius manipulos circuit, militeſque appellat: "neu ſe, neu Pompeium abſentem Imperatorem ſuum, adverſariis ad ſupplicium tranſdant," obſecrat. Fit celeriter concurſus in prætorium. Poſtulat ut jurent omnes, ſe exercitum ducesque non deserturos, neque proditurus: neque ſibi ſeparatim à reliquis conſilium capturos. Princeps in hæc verba jurat ipſe: idem jusjurandum adigit Afranium; ſubſequuntur tribuni militum, centurioneſque: centuriatim producti milites, idem jurant: edicunt, penès quem quiſque ſit miles Cæſaris, ut producatur: productos palam in prætorio interficiunt: ſed pleroſque hi, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in ſupplicio, nova religio jurisjurandi, ſpem præſentis deditionis ſuſtulit; menteſque militum convertit; et rem ad priſtinam belli rationem redegit.

LXIX. Cæſar, qui milites adverſariorum in caſtra per tempus colloquii venerant, ſummâ diligentiâ conquiri et remitti jubet: ſed ex numero tribunorum militum, centurionumque, nonnulli ſuâ voluntate apud eum remanſerunt; quos ille poſtea magno in honore habuit. Centuriones, in ampliores ordines; equites Romanos, in Tribunitium reſtituit honorem.

LXX. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabantur ægre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant; quòd dierum XXII ab Ilerdâ frumentum juſſi erant efferre: cetrati auxiliareſque, nullam; quorum erant et facultates ad parandum exiguæ, et corpora inſueta ad onera portanda; itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæſarem perfugiebat. In his erat anguſtiis res: ſed ex propoſitis conſiliis duobus, explicitius vi-

Digitized by Google

debatur Ilerdam reverti; quòd ibi paullulum frumenti reliquerant. Ibi ſe reliquum conſilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longiùs; quo ſpatio plures rem poſſe caſus recipere intelligebant. Hoc probato conſilio, ex caſtris proficiſcuntur. Cæſar, equitatu præmiſſo, qui noviſſimum agmen carperet atque impediret; ipſe cum legionibus ſubſequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur.

LXXI. Genus erat hoc pugnæ. Expeditæ cohortes, noviſſimum agmen claudebant; pluriesque in locis campeſtribus ſubſiſtebant. Si mons erat adſcendendus; facilè ipſa loci natura periculum repellebat: quòd ex locis ſuperioribus, qui anteceſſerant, ſuos adſcendentes protegebant. Quum vallis aut locus declivis ſuberat; neque ii, qui anteceſſerant, morantibus opem ferre poterant; equites verò ex loco ſuperiore in averſos tela conjiciebant; tum magno erat in periculo res. Requirebatur, ut, quum ejuſmodi eſſet locis appropinquatum, legionum ſigna conſiſtere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo ſummoto, repente incitato curſu ſeſe in valles univerſi demitterent, atque ita tranſgreſſi rurſus in locis ſuperioribus conſiſterent. Nam tantum ab equitum ſuorum auxiliis aberant, (quorum numerum habebant magnum,) ut eos ſuperioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur; quorum nulli ex itineri excedere licebat, quin ab equitatu Cæſaris exciperetur.

LXXII. Tali dum pugnatur modo, lentè ac paullatim proceditur; crebroque, ut ſint auxilio ſuis, ſubſiſtunt. Ut tum accidit: millia enim progreſſi IV, vehementiuſque peragitati ab equitatu; montem excelſum capiunt, ibique una à fronte contra hoſtem caſtra muniunt, neque jumentis onera deponunt. Ubi Cæſaris caſtra poſita, tabernaculaque conſtituta, et dimiſſos equites pabulandi cauſsâ, animadvertêre; ſeſe ſubitò proripiunt, hora circiter VI ejuſdem diei; et ſpem nacti moræ, diſceſſu noſtrorum equitum; iter facere incipiunt. Quâ re animadverſâ, Cæſar eductis legionibus ſubſequitur; præſidio impedimentis paucas cohortes relinquit; horâ X ſubſequi pabulatores, equiteſque revocari jubet. Celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. Pugnatur acriter ad noviſſimum agmen; adeò ut

Digitized by Google

penè terga convertant: compluresque milites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. Inſtabat agmen Cæſaris, atque univerſum imminebat.

LXXIII. Tum verò neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum datâ facultate; conſiſtunt neceſſariò: et procul ab aquâ, et naturâ iniquo loco, caſtra ponunt. Sed iiſdem de cauſſis Cæſar, quæ ſupra ſunt demonſtratæ, prœlio non laceſſit; et eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quò paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſive noctu ſive interdiu erumperent. Illi, animadverſo vitio caſtrorum, totâ nocte munitiones proferunt; caſtraque caſtris convertunt. Hoc idem poſtero die à primâ luce faciunt; totumque in eâ re diem conſumunt. Sed, quantum opere proceſſerant, et caſtra protulerant; tanto aberant ab aquâ longiùs: et præſenti malo aliis malis remedia dabantur. Primâ nocte, aquandi cauſsâ, nemo egreditur ex caſtris: proximo die, præſidio in caſtris relicto, univerſas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. His eos ſupplices malis haberi Cæſar, et neceſſariam ſubire deditionem, quàm prœlio decertare, malebat. Conatur tamen eos vallo foſsâque circummunire; ut quàm maximè repentinas eorum eruptiones demoretur, quò neceſſariò deſcenſuros exiſtimabat. Illi, et inopiâ pabuli adducti, et quò eſſent ad iter expeditiores; omnia ſarcinaria jumenta interfici jubent.

LXXIV. In his operibus conſiliiſque biduum conſumitur: tertio die magna jam pars operis Cæſaris proceſſerat. Illi, impediendæ rei cauſsâ, horâ circiter VIII ſigno dato, legiones educunt; aciemque ſub caſtris inſtruunt. Cæſar ab opere legiones revocat; equitatum omnem convenire jubet; aciem inſtruit. Contra opinionem enim militum, famamque, omnium, videri prœlium defugiſſe; magnum detrimentum afferebat. Sed eiſdem de cauſſis, quæ ſunt cognitæ, quò minùs dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magìs, quòd ſpatii brevitas, etiam in fugam conjectis adverſariis, non multùm ad ſummam victoriæ juvare poterat. Non enim ampliùs pedum millibus II, ab caſtris caſtra diſtabant: hinc duas partes acies occupabant; tertia vacabat, ad incurſum atque impetum militum relicta: ſi prœlium committeretur, propinquitas caſtrorum celerem ſuperatis ex

fugâ receptum dabat. Hâc de cauſsâ conſtituerat ſigna inferentibus reſiſtere, prior prœlio non laceſſere.

LXXV. Acies erat Afraniana duplex, legionum v; et tertium in ſubſidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæſaris, triplex: ſed primam aciem quaternæ cohortes ex v legionibus tenebant: has ſubſidiariæ ternæ, et rurſus aliæ totidem, ſuæ cujuſque legionis, ſubſequebantur: ſagittari funditoreſque, mediâ continebantur acie: equitatus, latera cingebat. Tali inſtructâ acie, tenere uterque propoſitum videbatur: Cæſar, ut, niſi coactus, prœlium non committeret: illi, ut opera Cæſaris impedirent. Producitur tamen res: acieſque ad ſolis occaſum continentur: inde utrique in caſtra diſcedunt. Poſtero die, munitiones inſtitutas Cæſar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris tentare, ſi tranſire poſſent. Quâ re animadversâ, Cæſar Germanos levis armaturæ, equitumque partem, flumen transjicit; crebraſque in ripis cuſtodias diſponit.

LXXVI. Tandem, omnibus rebus obſeſſi; quartum jam diem ſine pabulo retentis jumentis; aquæ, lignorum, frumenti inopiâ; colloquium petunt: et id, ſi fieri poſſit, ſemoto à militibus loco. Ubi id à Cæſare negatum; et, palam ſi colloqui vellent, conceſſum eſt: datur obſidis loco Cæſari, filius Afranii. Venitur in eum locum, quem Cæſar delegit: audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: "Non eſſe aut ipſi aut militibus ſuccenſendum, quòd fidem erga Imperatorem ſuum Cn. Pompeium conſervare voluerint: ſed ſatis jam feciſſe officio, ſatiſque ſupplicii tuliſſe, perpeſſos omnium rerum inopiam: nunc verò, penè ut feras, circummunitos, prohiberi aquâ, prohiberi ingreſſu: neque corpore dolorem, neque ignominiam animo ferre poſſe: itaque ſe victos confiteri: orare atque obſecrare, ſi quis locus miſericordiæ relinquatur, ne ad ultimum ſupplicium progredi neceſſe habeant." Hæc quàm poteſt demiſſiſſimè atque ſubjectiſſimè exponit.

LXXVII. Ad ea Cæſar reſpondit: "Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miſerationis, minùs conveniſſe. Reliquos enim omnes, ſuum officium præſtitiſſe. Se; qui etiam bonâ conditione, et loco et tempore æquo, confligere noluerit, ut quàm integerrima eſſent ad pacem omnia. Exercitum ſuum; qui, injuriâ etiam

acceptâ, ſuiſque interfectis, quos in ſuâ poteſtate habuerit, conſervârit et texerit. Illius denique exercitûs milites; qui, per ſe, de conciliandâ pace egerint: quâ in re omnium ſuorum vitæ conſulendum putârunt. Sic omnium ordinum partes, in miſericordiâ conſtitiſſe: ipſos duces à pace abhorruiſſe; eos, neque colloquii neque induciarum jura ſervâſſe; et homines imperitos, et per colloquium deceptos, crudeliſſimè interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimiâ pertinaciâ atque arrogantiâ accidere ſoleat; utì eò recurrant, et id cupidiſſimè petant, quod paullò antè contempſerint. Neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliquâ temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuæ; ſed eos exercitus, quos contra ſe multos jam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim VI legiones aliâ de cauſſâ miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamque ibi conſcriptam; neque tot tantaſque claſſes paratas; neque ſummiſſos duces, rei militaris peritos. Nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum provinciæ proviſum; quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium deſiderârit. Omnia hæc jam pridem contra ſe parari. In ſe, novi generis imperia conſtitui; ut idem ad portas urbanis præſideat rebus, et duas bellicoſiſſimas provincias abſens tot annos obtineat. In ſe, jura magiſtratuum commutari; ne ex præturâ et conſulatu, ut ſemper, ſed per paucos probati et electi in provincias mittantur. In ſe, ætatis excuſationem nihil valere; quòd ſuperioribus bellis probati, ad obtinendos exercitus evocentur. In ſe uno non ſervari, quod ſit omnibus datum ſemper imperatoribus; ut, rebus feliciter geſtis, aut cum honore aliquo, aut certè ſine ignominiâ, domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia, et ſe tuliſſe patienter et eſſe laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipſe, (quod tamen ſibi difficile non ſit;) ſed ne illi habeant, quo contra ſe uti poſſint. Proinde, ut eſſet dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent: ſi id ſit factum, nociturum ſe nemini: hanc unam atque extremam pacis eſſe conditionem."

LXXVIII. Id verò militibus fuit pergratum et jucundum, (ut ex ipsâ ſignificatione potuit cognoſci;) ut, qui aliquid victi incommodi exſpectaviſſent, ultro inde

præmium miſſionis ferrent. Nam, quum de loco et tempore ejus rei controverſia inferretur; et voce et manibus univerſi ex vallo, ubi conſtiterant, ſignificare cœperunt, ut ſtatim dimitterentur; neque omni interpoſitâ fide firmum eſſe poſſe, ſi in aliud tempus differretur. Paucis quum eſſet in utramque partem verbis diſputatum, res huc deducitur; ut ii, qui habeant domicilium aut poſſeſſiones in Hiſpaniâ, ſtatim; reliqui, ad Varum flumen dimittantur. Ne cui de eis noceatur, neve quis invitus ſacramento dicere cogatur à Cæſare, cavetur.

LXXIX. Cæſar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, ſe frumentum daturum pollicetur. Addit etiam ut, quid quiſque eorum in bello amiſerit, quæ ſint penès milites ſuos, iis, qui amiſerint, reſtituatur: militibus, æquâ factâ æſtimatione, pecuniam pro iis rebus diſſolvit. Quaſcunque poſtea controverſias inter ſe milites habuerunt, ſuâ ſponte ad Cæſarem in jus adierunt. Petreius atque Afranius; quum ſtipendium ab legionibus, penè ſeditione factâ, flagitarentur, cujus illi diem nondum veniſſe dicerent; Cæſar ut cognoſceret, poſtulant: eòque utrique, quod ſtatuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertiâ exercitûs, eò biduo dimiſsâ; II legiones ſuas antecedere, reliquas ſubſequi juſſit; ut non longo inter ſe ſpatio caſtra facerent: eique negotio Q. Rufium Kalenum legatum præfecit. Hôc ejus præſcripto, ex Hiſpaniâ ad Varum flumen eſt iter factum; atque ibi reliqua pars exercitûs dimiſſa eſt.

LIBER SECUNDUS.

DUM hæc in Hiſpaniâ geruntur; C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Maſſiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turreſque ad oppidum agere inſtituit. Una erat proxima portui, navalibuſque; altera ad partem, quâ eſt aditus ex Galliâ atque Hiſpaniâ, ad id mare, quod attingit ad oſtium Rhodani. Maſſilia enim ferè ex III oppidi partibus, mari alluitur: reliqua quarta eſt, quæ aditum habet à terrâ. Hujus quoque ſpatii pars ea quæ ad arcem pertinet, loci naturâ et valle altiſſimâ munita, longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera, C.

Digitized by Google

Trebonius magnam jumentorum atque hominum multitudinem ex omni Provinciâ vocat; vimina materiamque comportari jubet. Quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exſtruit.

II. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ ſuſtinere poſſent. Aſſeres enim pedum XII, cuſpidibus præfixi, atque hi maximis baliſtis miſſi, per IV ordines cratium in terrâ defigebantur. Itaque pedalibus lignis conjunctis inter ſe, porticus integebatur; atque hàc agger inter manus proferebatur. Antecedebat teſtudo pedum LX, æquandi loci cauſsâ; facta item ex fortiſſimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus et lapides defendi poſſent. Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium, multitudo tormentorum, omnem adminiſtrationem tardabat. Tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex oppido; igneſque aggeri et turribus inferebantur. Quæ facilè noſtri repellebant milites; magniſque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in oppidum rejiciebant.

III. Interim L. Naſidius ab Cn. Pompeio cum claſſe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Maſſilienſibuſque ſubſidio miſſus; freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulſiſque Meſſanam navibus; atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac ſenatûs fugâ factâ; ex navalibus eorum, navem deducit. Hâc adjunctâ ad reliquas naves, curſum Maſſiliam versùs perficit: præmiſſâque clam naviculâ, Domitium Maſſilienſeſque de ſuo adventu certiores facit; eoſque magnopere hortatur, ut rurſus cum Bruti claſſe, additis ſuis auxiliis, confligant.

IV. Maſſilienſes, poſt ſuperius incommodum, veteres ad eundem numerum ex navalibus productas naves refecerant; ſummâque induſtriâ armaverant. Remigum gubernatorumque magna copia ſuppetebat; piſcatoriaſque adjecerant atque contexerant, ut eſſent ab ictu telorum remiges tuti; has ſagittariis tormentiſque compleverant. Tali modo inſtructâ claſſe; omnium ſeniorum, matrum familiæ, virginum, precibus et fletu excitati, ut extremo tempore civitati ſubvenirent; non minore animo ac fiduciâ, quàm antè dimicaverant, naves conſcendunt.

Digitized by Google

Communi enim fit vitio naturæ, ut inviſis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiuſque exterreamur: ut tum accidit; adventus enim L. Naſidii, ſummâ ſpe et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum ventum, ex portu exeunt; et Tauroënta, quod eſt caſtellum Maſſilienſium, ad Naſidium perveniunt: ibique naves expediunt; rurſuſque ſe ad confligendum animo confirmant; et conſilia communicant. Dextra pars Maſſilienſibus attribuitur, ſiniſtra Naſidio.

V. Eòdem Brutus contendit; aucto navium numero. Nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæſarem, captivæ Maſſilienſium acceſſerant vi. Has ſuperioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus inſtruxerat. Itaque ſuos cohortatus, "quos integros ſuperaviſſent, ut victos contemnerent:" plenus ſpei bonæ atque animi, adversùs eos proficiſcitur. Facile erat ex caſtris C. Trebonii, atque omnibus ſuperioribus locis, proſpicere in urbem; ut omnis juventus quæ in oppido remanſerat, omneſque ſuperioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publiciſque cuſtodiis, aut ex muro ad cœlum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, et ante ſimulacra projecti victoriam ab Diis expoſcerent. Neque erat quiſquam omnium, qui non in ejus diei caſu ſummarum omnium fortunarum eventum conſiſtere exiſtimaret. Nam et honeſti ex juventute, et cujuſque ætatis ampliſſimi, nominatim evocati atque obſecrati, naves conſcenderant: ut, ſi quid adverſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore viderent: ſi ſuperaviſſent, vel domeſticis opibus, vel externis auxiliis, de ſalute urbis confiderent.

VI. Commiſſo prœlio, Maſſilienſibus res nulla ad virtutem defuit: ſed memores eorum præceptorum, quæ paullò ante ab ſuis acceperant, hôc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur; et, quibus in pugnâ vitæ periculum accideret, non ita multò ſe reliquorum civium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe captâ, eadem eſſet belli fortuna patienda. Deductiſque noſtris paullatim navibus; et, artificio gubernatorum, mobilitati navium locus dabatur; et, ſi quando noſtri, facultatem nacti, ferreis injectis manibus navem religaverant, undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque verò, conjuncti Albicis, cominus

Digitized by Google

pugnando deficiebant; neque multùm cedebant virtute noſtris. Simul ex minoribus navibus magna vis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improviſo imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant. Conſpicatæque naves triremes duæ navem D. Bruti, quæ ex inſigni facilè agnoſci poterat; duabus ex partibus ſeſe in eam incitaverant. Sed tantum, re provisâ, Brutus celeritate navis enixus eſt; ut parvo momento antecederet. Illæ adeò graviter inter ſe incitatæ conflixerunt, ut vehementiſſimè utræque ex concurſu laborarent; altera verò, perfracto roſtro, tota collabefieret. Quâ re animadversâ; quæ proximæ ei loco ex Bruti claſſe naves erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt.

VII. Sed Naſidianæ naves nullo uſui fuerunt, celeriterque pugnâ exceſſerunt: non enim has aut conſpectus patriæ, aut propinquorum præcepta, ad extremum vitæ periculum adire cogebant. Itaque ex eo numero navium nulla deſiderata eſt: ex Maſſilienſium claſſe, v ſunt depreſſæ, IV captæ, I cum Naſidianis profugit; quæ omnes citeriorem Hiſpaniam petiverunt. At ex reliquis una præmiſſa Maſſiliam, hujus nuncii perferendi gratiâ, quum jam appropinquaret urbi, omnis ſeſe multitudo ad cognoſcendum effudit: ac, re cognitâ, tantus luctus excepit, ut urbs ab hoſtibus capta eodem veſtigio videretur. Maſſilienſes tamen nihilo ſequiùs, ad defenſionem urbis reliqua apparare cœperunt.

VIII. Eſt animadverſum ab legionariis, qui dexteram partem operis adminiſtrabant, ex crebris hoſtium eruptionibus, magno ſibi eſſe præſidio poſſe, ſi, pro caſtello, ac receptaculo, turrim ex latere ſub muro feciſſent. Quam primò, ad repentinos incurſus, humilem parvamque fecerant. Huc ſe referebant; hinc, ſi qua major oppreſſerat vis, propugnabant: hinc, ad repellendum et proſequendum hoſtem, procurrebant. Patebat hæc quoquoversùs pedes XXX; ſed parietum craſſitudo, pedum V. Poſtea verò, (ut eſt rerum omnium magiſter uſus, hominum adhibitâ ſollertiâ;) inventum eſt, magno eſſe uſui poſſe, ſi hæc eſſet in altitudinem turris elata. Id hâc ratione perfectum eſt. Ubi turris altitudo perducta eſt ad contabulationem; eam in parietes inſtruxerunt ita, ut capita tignorum extremâ parietum ſtructurâ tegeren-

Digitized by Google

tur; ne quid emineret, ubi ignis hoſtium inhæreſceret. Hanc inſuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum paſſum eſt, laterculo abſtruxerant. Supraque eum locum duo tigna tranſverſa injecerunt, non longè ab extremis parietibus; quibus ſuſpenderent eam contignationem, quæ turri tegumento eſſet futura. Supraque ea tigna, directò tranſverſas trabes injecerunt; eaſque axibus religaverunt. Has trabes paullò longiores atque eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt; ut eſſet ubi tegumenta præpendere poſſent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exſtruerentur. Eamque contabulationem ſummam, lateribus lutoque conſtraverunt; ne quid ignis hoſtium nocere poſſet. Centoneſque inſuper injecerunt; ne aut tela tormentis miſſa tabulationem perfringerent, aut ſaxa ex catapultis lateritium diſcuterent. Storias autem ex funibus anchorariis tres, in longitudinem parietum turris, latas IV pedes, fecerunt; eaſque ex III partibus, quæ ad hoſtes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt: quod unum genus tegumenti, aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici poſſe. Ubi verò ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita eſt ab omni ictu hoſtium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per ſe ipſum prehenſionibus ex contignatione primâ ſuſpendere ac tollere cœperunt: ubi, quantum ſtoriarum demiſſio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti, parietes lateribus exſtruebant: rurſuſque aliâ prehenſione, ad ædificandum ſibi locum expediebant. Ubi tempus alterius contabulationis videbatur; tigna item, ut primò, tecta extremis lateribus inſtruebant, exque eâ contignatione rurſus ſummam contabulationem ſtoriaſque elevabant. Ita tutò, ac ſine ullo vulnere ac periculo, VI tabulata exſtruxerunt: feneſtraſque, quibus in locis viſum eſt, ad tormenta mittenda in ſtruendo reliquerunt.

IX. Ubi ex eâ turri, quæ circùm eſſent opera tueri ſe poſſe confiſi ſunt; muſculum pedum LX longum ex materiâ bipedali, quem à turri lateritiâ ad hoſtium turrem murumque perducerent, facere inſtituerunt. Cujus muſculi hæc erat forma. Duæ primùm trabes in ſolo, æquè longæ, diſtantes inter ſe pedes IV, collocantur:

inque eis columellæ, pedum in altitudinem v, deſiguntur. Has inter ſe capreolis molli faſtigio conjungunt; ubi tigna, quæ muſculi tegendi cauſsâ ponant, collocentur. Eo ſuper, tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. Ad extremum muſculi tectum, trabeſque extremas; quadratas regulas, iv patentes digitos, defigunt; quæ lateres, qui ſuper muſculo ſtruantur, contineant. Ita faſtigiato, atque ordinatim ſtructo; ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque muſculus, (ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus eſſet), contegitur. Supra lateres, coria inducuntur; ne canalibus aqua immiſſa, lateres diluere poſſet: coria autem, ne rurſus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne tectum vineis, ad ipſam turrim perficiunt; ſubitoque, inopinantibus hoſtibus, machinatione navali, palangis ſubjectis, ad turrim hoſtium admovent, ut ædificio jungatur.

X. Quo malo perterriti ſubitò oppidani, ſaxa quàm maxima poſſunt, vectibus promovent, præcipitataque muro in muſculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ ſuſtinet; et quidquid incidit, faſtigio muſculi elabitur. Id ubi vident, mutant conſilium: cupas tædâ ac pice refertas, incendunt; eaſque de muro in muſculum devolvunt. Involutæ labuntur: delapſæ ab lateribus, longuriis furciſque ab opere removentur. Interim ſub muſculo milites vectibus infima ſaxa turris hoſtium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Muſculus ex turri lateritiâ à noſtris, telis tormentiſque defenditur: hoſteſque ex muro ac turribus ſubmoventur. Non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex eâ quæ ſuberat turri ſubductis, repentinâ ruinâ pars ejus turris concidit: pars reliqua conſequens procumbebat.

XI. Tum hoſtes, turris repentinâ ruinâ commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculſi, urbis direptione perterriti; inermes cum infulis ſeſe portâ foras univerſi proripiunt: ad legatos atque exercitum ſupplices manus tendunt. Quâ novâ re oblatâ, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militeſque, averſi à prœlio, ad ſtudium audiendi et cognoſcendi feruntur. Ubi hoſtes ad legatos exercitumque pervenerunt, univerſi ſe ad pedes

Digitized by Google

projiciunt: orant, ut "adventus Cæſaris exſpectetur: captam ſuam urbem videre, opera perfecta, turrem ſubrutam; itaque à defenſione deſiſtere: nullam exoriri moram poſſe, quò minùs, quum veniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum è veſtigio diriperentur." Docent, "ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent." Hæc, atque ejuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magnâ cum miſericordiâ fletuque pronunciantur.

XII. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt; oppugnatione deſiſtunt; operibus cuſtodias relinquunt. Induciarum quodam genere miſericordiâ facto, adventus Cæſaris exſpectatur. Nullum ex muro, nullum à noſtris mittitur telum: ut re confectâ, omnes curam et diligentiam remittunt. Cæſar enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur; ne graviùs permoti milites, et defectionis odio, et contemptione ſui, et diutino labore, omnes puberes interficerent: quod ſe facturos minabantur; ægreque tunc ſunt retenti, quin oppidum irrumperent; graviterque eam rem tulerunt, quòd ſtetiſſe per Trebonium, quò minùs oppido potirentur, videbatur.

XIII. At hoſtes ſine fide tempus atque occaſionem fraudis ac doli quærunt. Interjectiſque aliquot diebus, noſtris languentibus atque animo remiſſis, ſubitò, meridiano tempore, quum alius diſceſſiſſet, alius ex diutino labore in ipſis operibus quieti ſe dediſſet; arma verò omnia repoſita contectaque eſſent; portis ſe foras erumpunt: ſecundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc ſic diſtulit ventus, utì uno tempore agger, plutei, teſtudo, turris, tormentaque flammam conciperent; et priùs hæc omnia conſumerentur, quàm, quemadmodum accidiſſet, animadverti poſſet. Noſtri repentinâ fortunâ permoti, arma, quæ poſſunt, arripiunt: alii ex caſtris ſeſe incitant. Fit in hoſtes impetus: ſed è muro, ſagittis, tormentiſque, fugientes perſequi prohibentur. Illi ſub murum ſe recipiunt; ibique muſculum, turrimque lateritiam, liberè incendunt. Ità multorum menſium labor, hoſtium perfidiâ, et vi tempeſtatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Maſſilienſes poſtero die,

Digitized by Google

eandem nacti tempeſtatem; majorique cum fiduciâ ad alteram turrem aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. Sed, ut ſuperioris temporis contentionem noſtri omnem remiſerant; ita proximi diei caſu admoniti, omnia ad defenſionem paraverant. Itaque multis interfectis, reliquos infectâ re in oppidum repulerunt.

XIV. Trebonius ea, quæ ſunt amiſſa, multo majore ſtudio militum adminiſtrare et reficere inſtituit. Nam ubi tantos ſuos labores et apparatus, male cecidiſſe viderunt; induciiſque per ſcelus violatis, ſuam virtutem irriſui fore perdoluerunt: quòd, unde agger omnino comportari poſſet, nihil erat reliquum; omnibus arboribus longè lateque in finibus Maſſilienſium excifis, et convectis; aggerem novi generis atque inauditum, ex lateritiis duobus muris ſenûm pedum craſſitudine, atque eorum murorum contignationem facere inſtituerunt, æquâ ferè latitudine atque ille congeſtus ex materiâ fuerat agger. Ubi autem ſpatium inter muros, aut imbecillitas materiæ, poſtulare videretur; pilæ interponuntur; transverſaria tigna injiciuntur, quæ firmamento eſſe poſſint; et quidquid eſt contignatum, cratibus conſternitur; crateſque luto integuntur. Sub tecto miles; dexterâ ac ſiniſtrâ, muro tectus; adverſus, plutei objectu; operi quæcunque uſui ſunt, ſine periculo ſupportat. Celeriter res adminiſtratur: diuturni laboris detrimentum, ſollertiâ et virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis cauſsâ, in muro relinquuntur.

XV. Quod ubi hoſtes viderunt; ea, quæ diu longoque ſpatio refici non poſſe ſperâſſent, paucorum dierum opera et labore ita refecta, ut nullus perfidiæ neque eruptioni locus eſſet; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus, noceri poſſet: eodemque exemplo ſentiunt totam urbem, quâ ſit aditus ab terrâ, muro turribuſque circumveniri poſſe: ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet, quum penè inædificata in muris ab exercitu noſtro mœnia viderentur, ac tela manu conjicerentur: ſuorumque tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperaviſſent, ſpatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi datâ, virtute ſe noſtris adæquare

non poſſe intelligunt: ad eaſdem deditionis conditiones recurrunt.

XVI. M. Varro in ulteriore Hiſpaniâ initio, cognitis iis rebus quæ ſunt in Italiâ geſtæ, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſimè de Cæſare loquebatur: "præoccupatum ſeſe legatione ab Cn. Pompeio, teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Cæſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires ſuæ, quæ voluntas erga Cæſarem totius provinciæ." Hæc omnibus ferebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem movebat. Poſtea verò, quum Cæſarem ad Maſſiliam diſtineri cognovit; copias Petreii cum exercitu Afranii eſſe conjunctas; magna auxilia conveniſſe; magna, eſſe in ſpe atque exſpectatione; et conſentire omnem citeriorem Provinciam; quæque poſtea acciderant, de anguſtiis ad Ilerdam rei frumentariæ, accepit; atque hæc ad eum latiùs atque inflatiùs Afranius perſcribebat: ſe quoque ad motum fortunæ movere cœpit. Delectum habuit totâ provinciâ: legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit: frumenti magnum numerum coëgit, quod Maſſilienſibus, item quod Afranio Petreioque mitteret: naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hiſpali faciendas curavit: pecuniam omnem, omniaque ornamenta, ex Fano Herculis in oppidum Gades contulit: eò VI cohortes, præſidii cauſsâ, ex provinciâ miſit: Caiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii; qui eò procurandæ hæreditatis cauſsâ venerat miſſus à Domitio, oppido Gadibus præfecit; arma omnia, privata et publica, in domum Gallonii contulit. Ipſe habuit graves in Cæſarem conciones. Sæpe ex tribunali prædicavit, "adverſa Cæſarem prœlia feciſſe; magnum numerum ab eo militum, ad Afranium perfugiſſe; hæc ſe certis nunciis, certis auctoribus, comperiſſe." Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ, ſibi ad Rempublicam adminiſtrandam HS CXC, et argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia, polliceri coëgit. Quas Cæſari eſſe amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat. Qui verba atque orationem adverſùs Rempublicam habuiſſent, eorum bona in publicum addicebat; præſidiaque eò deducebat; et judicia in

privatos reddebat. Provinciam omnem in ſua et Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ ſunt geſtæ in citeriore Hiſpaniâ; parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli; ut ſe cum II legionibus Gades conferret; naves, frumentumque omne, ibi contineret; (provinciam enim omnem, Cæſaris rebus favere cognoverat:) in inſulâ, frumento navibuſque comparatis, bellum duci non difficile exiſtimabat.

XVII. Cæſar, etſi multis neceſſariiſque rebus in Italiam revocabatur; tamen conſtituerat nullam partem belli in Hiſpaniis relinquere; quòd magna eſſe Pompeii beneficia et magnas clientelas in citeriore provincia, ſciebat. Itaque duabus legionibus miſſis in ulteriorem Hiſpaniam cum Q. Caſſio Tribuno plebis, ipſe cum equitibus DC magnis itineribus progreditur: edictumque præmittit, ad quam diem magiſtratus principeſque omnium civitatum ſibi eſſe præſtò Cordubæ vellet. Quo edicto totâ provinciâ pervulgato; nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem ſenatûs Cordubam mitteret; nulluſque civis Romanus paullò notior, quin ad diem conveniret. Simul ipſe Cordubæ conventus, per ſe portas Varroni clauſit: cuſtodias vigiliaſque, in muro turribuſque diſpoſuit: cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eò, caſu, veniſſent; tuendi oppidi cauſsâ, apud ſe retinuit. Iiſdem diebus Carmonenſes, quæ eſt longè firmiſſima totius provinciæ civitas; deductis III in arcem oppidi cohortibus à Varrone præſidio, per ſe cohortes ejecit, portaſque præcluſit.

XVIII. Hoc verò magìs properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet, ne itinere aut transjectu intercluderetur: tanta ac tam ſecunda in Cæſarem voluntas provinciæ reperiebatur. Progreſſo ei paullò longiùs, litteræ à Gadibus redduntur; "ſimul atque cognitum ſit de edicto Cæſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum Tribunis cohortium quæ eſſent ibi in præſidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, urbem inſulamque Cæſari ſervarent: hôc inito conſilio, denunciaviſſe Gallonio, ut ſuâ ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus; ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos: hôc timore adductum Gallonium, Gadibus exceſſiſſe." His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis,

Digitized by Google

adſtante, et inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeque Hiſpalim recepit, atque in foro et porticibus ſine maleficio conſedit: quod factum adeò ejus conventûs cives Romani comprobaverunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſimè reciperet. Quibus rebus perterritus Varro; quum, itinere converſo, ſeſe Italicam venturum pronunciâſſet; certior à ſuis factus eſt, præcluſas eſſe portas. Tum verò, omni intercluſus itinere, ad Cæſarem mittit; "paratum ſe eſſe, legionem, cui juſſerit, tranſdere." Ille ad eum Sex. Cæſarem mittit, atqui huic tranſdi jubet. Tranſditâ legione, Varro Cordubam ad Cæſarem venit. Relatis ad eum publicis rationibus; cum fide, quod penès eum eſt pecuniæ, tranſdit; et, quod ubique habeat frumenti ac navium, oſtendit.

XIX. Cæſar, habitâ concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Civibus Romanis; quòd oppidum in ſuâ poteſtate ſtuduiſſent habere. Hiſpanis; quòd præſidia expuliſſent. Gaditanis; quòd conatus adverſariorum infregiſſent, ſeſeque in libertatem vindicâſſent. Tribunis militum centurionibuſque, qui eò præſidii cauſsâ venerant; quòd eorum conſilia, ſuâ virtute confirmâſſent. Pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit: bona reſtituit iis, quos liberiùs locutos hanc pœnam tuliſſe cognoverat: tributis quibuſdam publicis privatiſque præmiis, reliquos in poſterum bonâ ſpe complet: biduumque Cordubæ commoratus, Gades proficiſcitur: pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ, Q. Caſſium præficit; huic IV legiones attribuit: ipſe iis navibus, quas M. Varro, quaſque Gaditani juſſu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius ferè citerioris provinciæ legationes, Cæſaris adventum exſpectabant. Eâdem ratione privatim ac publicè quibuſdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone diſcedit; pedibuſque Narbonem, atque inde Maſſiliam, pervenit. Ibi legem de Dictatore latam, ſeſeque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore, cognoſcit.

XX. Maſſilienſes, omnibus defeſſi malis: rei frumentariæ ad ſummam inopiam adducti; bis prœlio navali ſuperati; crebris eruptionibus fuſi; gravi etiam peſtilentia conflictati, ex diutinâ concluſione et mutatione

victûs; (panico enim vetere, atque hordeo corrupto, omnes alebantur; quod ad hujuſmodi caſus antiquitus paratam, in publicum contulerant:) dejecta turri; labefactâ magna parte muri; auxiliis provinciarum et exercituum deſperatis, quos in Cæſaris poteſtatem veniſſe cognoverant: ſeſe dedere ſine fraude conſtituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius, cognitâ Maſſilienſium voluntate; navibus III comparatis, (ex quibus II familiaribus ſuis attribuerat, unam ipſe conſcenderat,) nactus turbidam tempeſtatem, eſt profectus. Hunc conſpicatæ naves, quæ, juſſu Bruti, conſuetudine quotidianâ ad portum excubabant; ſublatis anchoris, ſequi cœperunt. Ex iis unum, ipſius navigium contendit, et fugere perſeveravit; auxilioque tempeſtatis, ex conſpectu abiit: duo, perterrita concurſu noſtrarum navium, ſeſe in portum receperunt. Maſſilienſes arma tormentaque ex oppido, ut eſt imperatum, proferunt: naves ex portu navalibuſque educunt: pecuniam ex publico tranſdunt. Quibus rebus confectis; Cæſar magis eos pro nomine et vetuſtate, quàm pro meritis in ſe civitatis, conſervans, II ibi legiones præſidio relinquit; cæteras in Italiam mittit: ipſe ad Urbem proficiſcitur

XXI. Iiſdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Siciliâ, et jam ab initio copias P. Attii Vari deſpiciens; II legiones, ex IV quas à Cæſare acceperat, et D equites tranſportabat: biduoque et noctibus III navigatione conſumptis, appellit ad eum locum qui appellatur Aquilaria. Hic locus abeſt à Clupeâ, paſſuum XXII millia; habetque non incommodam æſtate ſtationem; et duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæſar filius, cum X longis navibus, ad Clupeam preſtolans; (quas naves, Uticæ ex prædonum bello ſubductas, P. Attius reficiendas hujus belli cauſsâ curaverat;) veritus navium multitudinem, ex alto refugerat: appulsâque ad proximum littus trireme conſtratâ, et in littore relictâ, pedibus Adrumetum profugerat; id oppidum C. Conſidius Longus, unius legionis præſidio tuebatur: reliquæ Cæſaris naves, ejus fugâ Adrumetum ſe receperunt. Hunc ſequutus M. Rufus Quæſtor navibus XII, quas præſidio onerariis navibus Curio ex Siciliâ eduxerat; poſtquam relictam in littore navem conſpexit, hanc remulco abſtraxit: ipſe ad Curionem cum claſſe redit.

Digitized by Google

XXII. Curio Marcum, Uticam, navibus præmittit: ipſe eòdem cum exercitu proficiſcitur: biduique iter progreſſus, ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Caninium Rebilum legatum, cum legionibus relinquit: ipſe cum equitatu antecedit, ad caſtra exploranda Corneliana; quòd is locus peridoneus caſtris habebatur. Id autem eſt jugum directum, eminens in mare, utrâque ex parte præruptum atque aſperum, ſed paullo tamen leniore faſtigio ab eâ parte quæ ad Uticam vergit. Abeſt directo itinere ab Uticâ, paullò ampliùs paſſuum mille: ſed hôc itinere eſt fons, quo mare ſuccedit: longè lateque is locus reſtagnat; quem ſi quis vitare voluerit, VI millium circuitu in oppidum perveniet. Hôc explorato loco, Curio caſtra Vari conſpicit, muro oppidoque conjuncta ad portam quæ appellatur Bellica; admodum munita, naturâ loci: unâ ex parte, ipſo oppido Uticâ; alterâ theatro, quod eſt ante oppidum: ſubſtructionibus ejus operis maximis, aditu ad caſtra difficili et anguſto. Simul animadvertit multa undique portari atque agi pleniſſimis viis, quæ repentini tumultûs timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. Eodemque tempore his rebus ſubſidio DC equites Numidæ ex oppido, peditesque CD, mittuntur à Varo; quos, auxilii cauſsâ, rex Juba paucis ante diebus Uticam miſerat. Huic et paternum hoſpitium cum Pompeio, et ſimultas cum Curione intercedebant; quòd tribunis plebis legem promulgaverat, quâ lege regnum Jubæ publicaverat. Concurrunt equites inter ſe. Neque verò primum impetum noſtrorum, Numidæ ferre potuerunt; ſed, interfectis circiter CXX, reliqui ſe in caſtra ad oppidum receperunt. Interim, adventu longarum navium, Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ ſtabant ad Uticam numero circiter CC; "ſe in hoſtium habiturum loco, qui non è veſtigio ad caſtra Corneliana vela direxiſſet." Quâ pronunciatione factâ; temporis puncto, ſublatis anchoris, omnes Uticam relinquunt, et, quò imperatum eſt, tranſeunt. Quæ res, omnium rerum copiâ complevit exercitum.

XXIII. His rebus geſtis, Curio ſe in caſtra ad Bagradam recepit; atque univerſi exercitûs conclamatione, Imperator appellatur. Poſtero die Uticam exercitum

Digitized by Google

ducit, et propè oppidum caſtra ponit. Nondum opere caſtrorum perfecto, equites ex ſtatione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab Rege miſſa Uticam venire; eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; et è veſtigio temporis primum agmen erat in conſpectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum ſuſtineant ac morentur: ipſe celeriter ab opere deductis legionibus, aciem inſtruit. Equites committunt prœlium: et priùs quàm planè legiones explicari et conſiſtere poſſent, tota auxilia Regis impedita ac perturbata, quòd nullo ordine et ſine timore iter fecerant, in fugam ſe conjiciunt: equitatuque omni ferè incolumi, quòd ſe per littora celeriter in oppidum recepit; magnum peditum numerum interficiunt.

XXIV. Proximâ nocte centuriones Marſi II ex caſtris Curionis, cum manipularibus ſuis XXII, ad Attium Varum perfugiunt. Ii, ſeu verè, quam habuerant, opinionem perferunt; ſive etiam auribus Vari ſerviunt; (nam quæ volumus, et credimus libenter; et, quæ ſentimus ipſi, reliquos ſentire ſperamus:) confirmant quidem certè totius exercitûs animos alienos eſſe à Curione; maximè opus eſſe in conſpectu exercitum venire, et colloquendi dare facultatem. Quâ opinione adductus Varus, poſtero die manè legiones ex caſtris educit. Facit idem Curio: atque unâ valle non magnâ interjectâ, ſuas uterque copias inſtruit.

XXV. Erat in exercitu Vari, Sext. Quinctilius Varus; quem fuiſſe Corfinii, ſupra demonſtratum eſt. Hic, dimiſſus à Cæſare, in Africam venerat. Legioneſque eas tranſduxerat Curio, quas ſuperioribus temporibus Corfinio receperat Cæſar; adeò ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique conſtarent. Hanc nactus appellationis cauſſam Quinctilius, circumire aciem Curionis, atque obſecrare milites cœpit, "ne primi ſacramenti, quod apud Domitium atque apud ſe Quæſtorem dixiſſent, memoriam deponerent: neu contra eos arma ferrent, qui eadem eſſent uſi fortuna eademque in obſidione perpeſſi; neu pro iis pugnarent, à quibus in contumelia perfugæ appellarentur." His pauca ad ſpem largitionis addit, quæ ab ſua liberalitate, ſi ſe atque Attium ſecuti eſſent, exſpectare deberent. Hâc habitâ oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis

Digitized by Google

ſit ſignificatio: atque ita ſuas uterque copias reducit.

XXVI. At in caſtris Curionis, magnus omnium inceſſit timor: nam in variis hominum ſermonibus celeriter augetur. Unuſquiſque enim opiniones fingebat; et ad id, quod ab alio audierat, ſui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tranſdiderat; plures auctores ejus rei videbantur. [Civile bellum; genus hominum, quod liceret liberè facere et ſequi quod vellet: legiones eæ, quæ paullò antè apud adverſarios fuerant; nam etiam Cæſaris beneficium mutaverat conſuetudo, qua offerrentur: municipia etiam adverſis partibus conjuncta; neque enim ex Marſis Pelignisque veniebant, ut qui ſuperiore nocte in contuberniis: commilitoneſque nonnulli, graviores ſermones militum vulgo duriùs accipiebant: nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur].

XXVII. Quibus de cauſſis, concilio convocato, de ſummâ rerum deliberare incipit. Erant ſententiæ, quæ "conandum omnibus modis, caſtraque Vari oppugnanda," cenſerent; quòd, hujuſmodi militum conſiliis, otium maximè contrarium eſſe arbitrarentur. Poſtremò, "præſtare" dicebant, "per virtutem in pugnâ belli fortunam experiri; quàm deſertos, et circumventos à ſuis, graviſſimum ſupplicium pati." Porrò, erant qui cenſerent, "de tertiâ vigiliâ in caſtra Corneliana recedendum; ut, majore ſpatio temporis interjecto, militum mentes ſanarentur: ſimul, ſi quid gravius accidiſſet, magnâ multitudine navium, et tutiùs et faciliùs in Siciliam receptus daretur." Curio utrumque improbans conſilium, "quantum alteri ſententiæ deeſſet animi, tantum alteri ſupereſſe" dicebat: "hos turpiſſimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quâ enim," inquit, "fiduciâ, et opere et natura loci munitiſſima caſtra expugnari poſſe confidimus? aut verò quid proficimus, ſi, accepto magno detrimento, ab oppugnatione caſtrorum diſcedimus? quaſi non et felicitas rerum geſtarum, exercitûs benevolentiam imperatoribus; et res adverſæ, odia concilient. Caſtrorum autem mutatio, quid habet niſi turpem fugam et deſperationem omnium, et alienationem exercitûs? Nam neque pudentes ſuſpicari oportet, ſibi parum credi; neque improbos ſcire, ſeſe timeri: quòd illis licentiam

Digitized by Google

timor augeat noſter, his ſtudia diminuat. Quòd ſi jam," inquit, " hæc explorata habemus, quæ de exercitûs alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falſa, aut certè minora opinione eſſe confido: quantò diſſimulari et occultari hæc, quàm per nos confirmari, præſtat? Annon, utì corporis vulnera, ita exercitûs incommoda ſunt tegenda; ne ſpem adverſariis augeamus? At etiam, ut media nocte proficiſcamur, addunt; quò majorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur: namque hujuſmodi res aut pudore aut metu tenentur, quibus rebus nox maximè adverſaria eſt. Quare neque tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, ut ipſe deficiam. Atque omnia priùs experienda arbitror: magnaque ex parte jam me unà vobiſcum de re judicium facturum confido."

XXVIII. Dimiſſo concilio, concionem advocat militum: commemorat, " quo ſit eorum uſus ſtudio ad Corfinium Cæſar; ut magnam partem Italiæ, beneficio atque auctoritate eorum, ſuam fecerit. Vos enim veſtrumque factum," inquit, " omnia deinceps municipia ſunt ſecuta; neque ſine cauſsâ et Cæſar amiciſſimè de vobis, et illi graviſſimè judicaverunt. Pompeius enim, nullo prœlio pulſus, veſtri facti præjudicio demotus, Italiâ exceſſit. Cæſar me, quem ſibi cariſſimum habuit; provinciamque Siciliam atque Africam, ſine quibus Urbem atque Italiam tueri non poteſt; veſtræ fidei commiſit. Adſunt qui vos hortentur, ut à nobis deſciſcatis: quid enim eſt illis optatius, quàm uno tempore et nos circumvenire, et vos nefario ſcelere obſtringere? aut quid irati graviùs de vobis ſentire poſſunt, quàm ut eos prodatis, qui ſe vobis omnia debere judicant; in eorum poteſtatem veniatis, qui ſe per vos periiſſe exiſtimant? An verò in Hiſpania res geſtas Cæſaris non audîſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conſpectu adverſariorum venerit Cæſar. An qui incolumes reſiſtere non potuerunt, perditi reſiſtant? Vos autem, incerta victoria Cæſarem ſecuti; dijudicata jam belli fortuna victum ſequamini, quum veſtri officii præmia percipere debeatis? Deſertos enim ſe ac proditos à vobis dicunt, et prioris ſacramenti mentionem faciunt: voſne verò L. Domitium, an vos L. Domitius deſeruit? nonne extre-

mam pati fortunam paratos, projecit ille? non ſibi, clam vobis, ſalutem fugâ petivit? non, proditi per illum, Cæſaris beneficio eſtis conſervati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit; quum, projectis faſcibus, et depoſito imperio, privatus et captus ipſe in alienam veniſſet poteſtatem? Relinquitur nova religio, ut, eo neglecto ſacramento quo nunc tenemini, reſpiciatis illud, quod deditione ducis et capitis diminutione ſublatum eſt. At credo, ſi Cæſarem probatis, in me offenditis; qui de meis in vos meritis prædicaturus non ſum, quæ ſunt adhuc et mea voluntate et veſtrâ exſpectatione leviora: ſed tamen ſui laboris milites ſemper, eventu belli, præmia petiverunt; qui qualis ſit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem noſtram, aut quem ad finem adhuc res proceſſit, fortunamque, cur præteream? An pœnitet vos, quòd ſalvum atque incolumem exercitum, nullâ omnino nave deſideratâ, tranſduxerim? quòd claſſem hoſtium, primo impetu adveniens profligaverim? quòd bis per biduum equeſtri prœlio ſuperaverim? quòd ex portu ſinuque adverſariorum cc naves onerarias adduxerim; eoque illos compulerim, ut neque pedeſtri itinere neque navibus commeatu juvari poſſint? Hâc vos fortunâ atque his ducibus repudiatis, Corfinienſem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hiſpaniarum deditionem, an Africi belli præjudicia ſequimini? Equidem me Cæſaris militem dici volui; vos me Imperatoris nomine appellaviſtis. Cujus ſi vos pœnitet, veſtrum vobis beneficium remitto; mihi meum reſtituite nomen, ne ad contumeliam honorem dediſſe videamini."

XXIX. Quâ oratione permoti milites, crebrò etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis ſuſpicionem ſuſtinere viderentur. Diſcedentem verò ex concione, univerſi cohortantur; "magno ſit animo, neu dubitet prœlium committere, et ſuam fidem virtutemque experiri." Quo facto, commutatâ omnium voluntate et opinione, conſenſu ſummo conſtituit Curio, quum primùm ſit data poteſtas, prœlio rem committere. Poſtero die productos, loco eodem quo ſuperioribus diebus conſtiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius dubitat copias producere; ſive ſollicitandi milites, ſive æquo loco dimicandi detur occaſio, ne facultatem prætermittat.

Digitized by Google

XXX. Erat vallis inter duas acies, ut ſupra demonſtratum eſt; non ita magno, at difficili et arduo adſcenſu. Hanc uterque, ſi adverſariorum copiæ tranſire conarentur, exſpectabat; quò æquiore loco prœlium committeret. Simul à ſiniſtro cornu, P. Attii equitatus omnis, et unà levis armaturæ interjecti complures, quum ſe in vallem dimitterent, cernebantur. Ad eos Curio equitatum, et duas Marrucinorum cohortes, mittit: quorum primum impetum, equites hoſtium non tulerunt; ſed, admiſſis equis, ad ſuos refugerunt. Relicti ab iis, qui unà procurrerant, levis armaturæ; circumveniebantur atque interficiebantur ab noſtris. Huc tota Vari converſa acies, ſuos fugere et concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæſaris; quem Curio ſecum ex Siciliâ duxerat, quòd magnum habere uſum in re militari ſciebat; "perterritum," inquit, "hoſtem vides, Curio. Quid dubitas uti temporis opportunitate?" Ille, unum elocutus, ut memoriâ tenerent milites ea, quæ pridie ſibi confirmâſſent; ſequi ſeſe jubet, et præcurrit ante omnes. Adeoque erat impedita vallis, ut in adſcenſu, niſi ſublevati à ſuis, primi non facilè eniterentur. Sed præoccupatus animus Attianorum militum, timore, et fugâ, et cæde ſuorum; nihil de reſiſtendo cogitabat: omneſque jam ſe ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priùs, quàm telum adjici poſſet, aut noſtri propiùs accederent; omnis Vari acies terga vertit, ſeque in caſtra recepit.

XXXI. Quâ in fugâ Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium conſecutus, magnâ voce Varum nomine appellans requirebat; uti unus eſſe ex ejus militibus, et monere aliquid velle ac dicere, videretur. Ubi ille ſæpius appellatus adſpexit, ac reſtitit; et, quis eſſet, aut quid vellet, quæſivit; humerum apertum, gladio appetit; paullumque abfuit quin Varum interficeret: quod ille periculum, ſublato ad ejus conatum ſcuto, vitavit: Fabius, à proximis militibus circumventus, interficitur. Hac fugientium multitudine ac turbà, portæ caſtrorum occupantur, atque iter impeditur; pluresque in eo loco ſine vulnere, quàm in prœlio aut fugâ, intereunt: neque multùm abfuit, quin etiam caſtris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem curſu in oppidum contende-

Digitized by Google

runt. Sed quum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat; quòd ad prœlium egreſſi Curionis milites, iis rebus indigebant, quæ res ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. Itaque Curio exercitum in caſtra reducit; ſuis omnibus, præter Fabium, incolumibus; ex numero adverſariorum circiter DC interfectis, ac mille vulneratis. Qui omnes, diſceſſu Curionis; multique præterea, per ſimulationem vulnerum; ex caſtris in oppidum, propter timorem, ſeſe recipiunt. Quâ re animadversâ, Varus, et terrore exercitûs cognito; buccinatore in caſtris, et paucis ad ſpeciem tabernaculis relictis; de tertiâ vigiliâ ſilentio exercitum in oppidum reducit.

XXXII. Poſtero die Curio Uticam obſidere, et vallo circummunire inſtituit. Erat in oppido multitudo inſolens belli, diuturnitate otii; Uticenſes, pro quibuſdam Cæſaris in ſe beneficiis, illi amiciſſimi: conventus, qui ex variis generibus conſtaret; terror ex ſuperioribus prœliis, magnus. Itaque de deditione palam loquebantur omnes; et cum P. Attio agebant, ne ſuâ pertinaciâ omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur; nuncii præmiſſi ab rege Jubâ venerunt, qui illum cum magnis copiis adeſſe dicerent, et de cuſtodiâ ac defenſione urbis hortarentur: quæ res eorum perterritos animos confirmavit.

XXXIII. Nunciabantur hæc eadem Curioni: ſed aliquamdiu fides fieri non poterat; tantam habebat ſuarum rerum fiduciam. Jamque Cæſaris in Hiſpaniâ res ſecundæ, in Africam nunciis ac litteris perferebantur. Quibus omnibus rebus ſublatus, nihil contra ſe Regem niſurum exiſtimabat. Sed ubi certis auctoribus comperit, minùs V et XX millibus longe ab Uticâ ejus copias abeſſe; relictis munitionibus, ſeſe in caſtra Corneliana recepit. Huc frumentum comportare, caſtra munire, materiam conferre, cœpit; ſtatimque in Siciliam miſit, uti II legiones reliquuſque equitatus ad ſe mitteretur. Caſtra erant ad bellum ducendum aptiſſima, naturâ, et loci munitione, et maris propinquitate, et aquæ et ſalis copiâ; cujus magna vis jam ex proximis erat ſalinis eò congeſta. Non materia, multitudine arborum; non frumentum, cujus erant pleniſſimi agri; deficere poterat. Itaque, ſuorum omnium conſenſu Curio reliquas copias exſpectare, et bellum ducere parabat.

Digitized by Google

XXXIV. His conſtitutis rebus, probatiſque conſiliis; ex perfugis quibuſdam oppidanis audit, Jubam, revocatum finitimo bello, et controverſiis Leptitanorum, reſtitiſſe in regno; Saburam, ejus præfectum, cum mediocribus copiis miſſum, Uticæ appropinquare. His auctoribus temere credens, conſilium commutat, et prœlio rem committere conſtituit. Multum ad hanc rem probandam adjuvat adoleſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulſus, equitatum omnem primâ nocte ad caſtra hoſtium mittit, ad flumen Bagradam; quibus præerat Sabura, de quo antè erat auditum. Sed rex omnibus copiis inſequabatur, et VI millium paſſuum intervallo à Saburâ conſederat. Equites miſſi, nocte iter conficiunt; imprudentes atque inopinantes hoſtes aggrediuntur; Numidæ enim, quâdam barbarâ conſuetudine, nullis ordinibus, paſſim conſederant. Hos oppreſſos ſomno et diſperſos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. Quo facto, ad Curionem equites revertuntur, captivoſque ad eum reducunt.

XXXV. Curio cum omnibus copiis quartâ vigiliâ exierat, cohortibus V caſtris præſidio relictis. Progreſſus millia paſſuum VI, equites convenit; rem geſtam cognovit; ex captivis quærit, quis caſtris ad Bagradam præſit: reſpondent, Saburam. Reliqua, ſtudio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque reſpiciens ſigna; "Videtiſne," inquit, "milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abeſſe regem; exiguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares eſſe non potuerint. Proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis veſtris, et de referenda gratia, cogitare incipiamus." Erant per ſe magna, quæ geſſerant equites; præſertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemorabantur; ut de ſuis homines laudibus libenter prædicant. Multa præterea ſpolia præferebantur: capti homines, equiteſque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. Ita ſpei Curionis, militum ſtudia non deerant. Equites ſequi jubet ſeſe; iterque accelerat, ut quam maximè ex fuga perterritos

adoriri poſſet. At illi, itinere totius noctis confecti, ſubſequi non poterant: atque alii alio loco reſiſtebant. Ne hæc quidem res Curionem ad ſpem morabatur.

XXXVI. Juba, certior factus à Saburâ de nocturno prœlio; II millia Hiſpanorum et Gallorum equitum, quos ſuæ cuſtodiæ cauſsâ circum ſe habere conſueverat; et peditum eam partem, cui maximè confidebat, Saburæ ſubmittit. Ipſe cum reliquis copiis, elephantiſque XL, lentiùs ſubſequitur; ſuſpicatus, præmiſſis equitibus, ipſum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque inſtruit: atque his imperat, ut ſimulatione timoris paullatim cedant ac pedem referant: ſeſe, quum opus eſſet, ſignum prœlii daturum; et, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum.

XXXVII. Curio, ad ſuperiorem ſpem additâ præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longiùs eſſet progreſſus; confecto jam labore exercitu, XVI millium ſpatio conſiſtit. Dat ſignum ſuis Sabura; aciem conſtituit, et circumire ordines atque hortari incipit: ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio; ſuoſque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. Nec militibus quidem, ut defeſſis; neque equitibus, ut paucis et labore confectis; ſtudium ad pugnandum virtuſque deerat: ſed ii erant numero CC; reliqui in itinere ſubſtiterant. Hi, quamcunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant: ſed neque longiùs fugientes proſequi, nec vehementiùs equos incitare poterant. At equitatus hoſtium abutroque cornu circumire aciem noſtram, et averſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriſſent; Numidæ integri, celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rurſuſque ad ordines ſuos ſe recipientes circumibant, et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordineſque ſervare; neque procurrere, et caſum ſubire; tutum videbatur. Hoſtium copiæ, ſummiſſis ab Rege auxiliis, crebrò augebantur: noſtros, vires laſſitudine deficiebant. Simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quòd tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. Hi, de ſuâ ſalute deſperantes, (ut extremo vitæ tempore homines

Digitized by Google

facere conſueverunt;) aut ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. Plena erant omnia timoris, et luctûs.

XXXVIII. Curio; ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit; unam, ut in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus; proximos colles capere univerſos; atque eò inferri ſigna jubet: hos quoque præoccupat miſſus à Saburâ equitatus. Tum verò ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt; et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens; ut fugâ ſalutem petat, atque in caſtra contendat: et ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio, nunquam amiſſo exercitu quem à Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum; confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt. Sed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſâ, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt; fugâ totius exercitûs procul animadversâ, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites, ad unum omnes interficiuntur.

XXXIX. His rebus cognitis; M. Rufus quæſtor, in caſtris relictus à Curione, cohortatur ſuos ne animo deficiant. Illi orant atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur magiſtriſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad littus appulſus habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Jubæ dicerent; alii cum legionibus inſtare Varum, jamque ſe pulverem venientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. Itaque, perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. Qui in claſſe erant, proficiſci properabant. Horum fuga, navium onerariarum magiſtros incitabat. Pauci lenunculi, ad officium imperiumque conveniebant: ſed tanta erat completis littoribus contentio, qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propiùs adire tardarentur.

XL. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patreſ-

que familiæ, qui aut gratiâ aut miſericordiâ valerent, aut naves adnare poſſent; recepti, in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquæ copiæ; miſſis ad Varum noctu, legatorum numero, centurionibus; ſeſe ei dediderunt. Quorum cohortes militum, Juba poſtero die ante oppidum conſpicatus; ſuam eſſe prædicans prædam, magnam partem eorum interfici juſſit: paucos electos in regnum remiſit. Quum Varus ſuam fidem ab eo lædi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe equo in oppidum vectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damaſippus; paucis diebus, quæ fieri vellet, Uticæ conſtituit atque imperavit: diebuſque pòſt paucis ſe in regnum cum omnibus copiis recepit. [*Deeſſe aliquid videtur.*]

LIBER TERTIUS.

DICTATORE habente comitia Cæſare, conſules creantur Julius Cæſar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei conſulem fieri liceret. His rebus confectis: quum fides totâ Italiâ eſſet anguſtior, neque creditæ pecuniæ ſolverentur; conſtituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æſtimationes poſſeſſionum et rerum, quanti quæque earum ante bellum fuiſſent; atque eæ creditoribus tranſderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum minuendumque, qui ferè bella et civiles diſſenſiones ſequi conſuevit; et ad debitorum tuendam exiſtimationem, eſſe aptiſſimum exiſtimavit. Item, prætoribus tribuniſque plebis rogationes ad populum ferentibus; nonnullos ambitûs Pompeiâ lege damnatos, illis temporibus, quibus in Urbe præſidia legionum Pompeius habuerat, (quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis ſententiam ferentibus, ſingulis diebus erant perfecta,) in integrum reſtituit; qui ſe illi initio civilis belli obtulerant, ſi ſuâ operâ in bello uti vellet: perìnde æſtimans ac ſi uſus eſſet, quoniam ſuî feciſſent poteſtatem. Statuerat enim hos priùs judicio populi debere reſtitui, quàm ſuo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referendâ gratiâ, aut arrogans in præripiendo populi beneficio, videretur.

II. His rebus, et feriis Latinis, comitiiſque omnibus

Digitized by Google

perficiundis, XI dies tribuit: Dictaturâque ſe abdicat; et ab Urbe proficiſcitur, Brundiſiumque pervenit. Eò legiones XII, equitatum omnem, venire juſſerat. Sed tantum navium reperit, ut anguſtè XX millia legionariorum militum, et DC equites, tranſportare poſſent. Hoc unum, [inopia navium,] Cæſari ad conficiendi belli celeritatem defuit. Atque eæ ipſæ copiæ infrequentiores imponuntur, quòd multi Gallicis tot bellis defecerant; longumque iter ex Hiſpaniâ, magnum numerum diminuerat; et gravis autumnus in Apuliâ, circumque Brundiſium, ex ſaluberrimis Galliæ et Hiſpaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat.

III. Pompeius, annuum ſpatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoſte otioſum fuerat: magnam ex Aſiâ, Cycladibuſque inſulis, Corcyrâ, Athenis, Ponto, Bithyniâ, Syriâ, Ciliciâ, Phœnice, et Ægypto, claſſem coëgerat; magnam omnibus locis ædificandum curaverat: magnam imperatam Aſiæ, Syriæ, regibuſque omnibus, et dynaſtis, et tetrarchis, et liberis Achaiæ populis, pecuniam exegerat; magnam, ſocietates earum provinciarum, quas ipſe obtinebat, ſibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX; V, ex Italiâ quas tranſduxerat; unam ex Siciliâ veteranam, quam, factam ex duabus, gemellam appellabat; unam ex Cretâ et Macedoniâ, ex veteranis militibus, qui, dimiſſi à ſuperioribus imperatoribus, in iis provinciis conſederant; II ex Aſiâ, quas Lentulus conſcribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Theſſaliâ, Bœotiâ, Achaiâ, Epiroque, ſupplementi nomine, in legiones diſtribuerat. His Antonianos milites admiſcuerat. Præter has, exſpectabat cum Scipione ex Syriâ legiones II. Sagittarios ex Cretâ, Lacedæmone, Ponto, atque Syriâ, reliquiſque civitatibus, III millia numero habebat: funditorum, cohortes VI: mercenarias II: equitum, VII millia: ex quibus DC Gallos Dejotarus adduxerat; D, Ariobarzanes ex Cappadociâ: ad eundem numerum Cotus ex Thraciâ dederat, et Sadalem filium miſerat. Ex Macedoniâ CC erant, quibus Raſcipolis præerat, excellenti virtute: D ex Gabinianis Alexandriâ, Gallos Germanoſque, quos ibi A. Gabinius præſidii cauſâ apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum claſſe adduxerat;

Digitized by Google

DCCC, quos ex ſervis ſuis paſtorumque ſuorum coëgerat. CCC Tarcundarius Caſtor et Donilaus ex Gallogræciâ dederant: horum alter unà venerat, alter filium miſerat. CC ex Syriâ à Comageno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, miſſi erant; in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Beſſos; partim mercenarios, partim imperio aut gratiâ comparatos; item Macedonas, Theſſalos, et reliquarum gentium et civitatum adjecerat; atque eum, quem ſupra demonſtravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Theſſaliâ, Aſiâ, Ægypto, Cretâ, Cyrenis, reliquiſque regionibus comparaverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibuſque oppidis maritimis conſtituerat; ut mare Cæſarem tranſire prohiberet. Ejus rei cauſsâ, omni orâ maritimâ claſſem diſpoſuerat. Præerat Ægyptiis navibus, Pompeius filius; Aſiaticis, D. Lælius et C. Triarius; Syriacis, C. Caſſius; Rhodiis, C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ claſſi, Scribonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio maritimo M. Bibulus præpoſitus, cuncta adminiſtrabat: ad hunc ſumma imperii reſpiciebat.

IV. Cæſar, ut Brundiſium venit, concionatus apud milites; "Quoniam propè ad finem laborum ac periculorum eſſet perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italiâ relinquerent; ipſi expediti naves conſcenderent, quo major numerus militum poſſet imponi; omniaque ex victoriâ et ex ſuâ liberalitate ſperarent:" conclamantibus omnibus, "imperaret quod vellet; quodcunque imperaviſſet, ſe æquo animo eſſe facturos:" pridie Non. Jan. naves ſolvit; impoſitis ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus VII. Poſtridie terram attigit Cerauniorum. Saxa inter et alia loca periculoſa, quietam nactus ſtationem; et portus omnes timens, quos teneri ad adverſariis arbitrabatur; ad eum locum, qui appellatur Pharſalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites expoſuit.

V. Erat Orici Lucretius Veſpillo, et Minucius Rufus, cum Aſiaticis navibus XVIII, quibus juſſu D. Lælii præerant: M. Bibulus, cum navibus CX, Corcyræ. Sed neque ii ſibi confiſi ex portu prodire ſunt auſi; quum Cæſar omnino XII naves longas præſidio duxiſſet, in quibus erant conſtratæ IV: neque Bibulus, impeditis

Digitized by Google

navibus, diſperſiſque remigibus, ſatis maturè occurrit; quòd priùs ad continentem viſus eſt Cæſar, quàm de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur.

VI. Expoſitis militibus, naves eâdem nocte Brundiſium à Cæſare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatuſque, tranſportari poſſent. Huic officio præpoſitus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in tranſportandis legionibus adhiberet. Sed ſeriùs à terrâ provectæ naves, neque uſæ nocturnâ aurâ; in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyræ certior factus de adventu Cæſaris, ſperans ſe alicui parti onuſtarum navium occurrere poſſe, inanibus occurrit; et nactus circiter xxx, in eas indiligentiæ ſuæ ac doloris iracundiâ erupit, omneſque incendit; eodemque igne, nautas dominoſque navium interfecit; magnitudine pœnæ, reliquos deterrere ſperans. Hôc confecto negotio; à Salonis ad Orici portum, ſtationes littoraque omnia longè lateque claſſibus occupavit: cuſtodiiſque diligentiùs diſpoſitis, ipſe graviſſimâ hieme in navibus excubabat; neque ullum laborem aut munus deſpiciens, [neque ſubſidium exſpectans, ſi in Cæſaris complexum venire poſſet.]

VII. Poſt diſceſſum Liburnarum; ex Illyrico M. Octavius, cum iis quas habebat navibus, Salonas pervenit: ibique concitatis Dalmatis reliquiſque barbaris, Iſſam à Cæſaris amicitiâ avertit. Conventum Salonis, quum neque pollicitationibus neque denunciatione periculi permovere poſſet; oppidum oppugnare inſtituit. Eſt autem oppidum et loci naturâ, et colle munitum. Sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis ſeſe munierunt. Et, quum eſſent infirmi ad reſiſtendum, propter paucitatem hominum; crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium deſcenderunt, ſervoſque omnes puberes liberaverunt; et, præfectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognitâ ſententiâ; Octavius quinis caſtris oppidum circumdedit, atque uno tempore obſidione et oppugnationibus eos premere cœpit. Illi, omnia perpeti parati, maximè à re frumentariâ laborabant. Quare miſſis ad Cæſarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per ſe incommoda ſuſtinebant. Et, longo interpoſito ſpatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effeciſſet; nacti occaſionem meridiani tem-

Digitized by Google

poris, diſceſſu eorum, pueris mulieribuſque in muro diſpoſitis, ne quid quotidianæ conſuetudinis deſideraretur; ipſi, manufactâ, cum iis quos nuper manumiſſos liberaverant, in proxima Octavii caſtra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera ſunt adorti; inde tertia, et quarta, et, deinceps reliqua: omnibuſque eos caſtris expulerunt: et magno numero interfecto, reliquos atque ipſum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Jamque hiems appropinquabat; et, tantis detrimentis acceptis, Octavius, deſperatâ oppugnatione oppidi, Dyrrhachium ſeſe ad Pompeium recepit.

VIII. Demonſtratum eſt, L. Vibullium Rufum, Pompeii præfectum, bis in poteſtatem perveniſſe Cæſaris; atque ab eo eſſe dimiſſum: ſemel ad Corfinium, iterum in Hiſpania. Hunc pro ſuis beneficiis Cæſar judicaverat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc ſumma mandatorum: "Debere utrumque, pertinaciæ finem facere; et ab armis diſcedere; neque ampliùs fortunam periclitari. Satìs eſſe magna utrimque incommòda accepta; quæ pro diſciplinâ et præceptis habere poſſent, ut reliquos caſus timerent. Illum ab Italia expulſum, amiſſa Sicilia, et Sardinia, duabuſque Hiſpaniis, et cohortibus in Italia atque in Hiſpania civium Romanorum c atque xxx; ſe morte Curionis, et detrimento Africani exercitûs tanto, militumque deditione ad Corcyram. Proinde ſibi ac Reipublicæ parcerent. Quantum in bello fortuna poſſet, jam ipſi incommodis ſuis ſatìs eſſent documento. Hoc unum eſſe tempus de pace agendi, dum ſibi uterque confideret, et pares ambo viderentur. Si verò alteri paullum modò tribuiſſet fortuna; non eſſe uſurum conditionibus pacis eum, qui ſuperior videretur; neque fore æquâ parte contentum, qui ſe omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuiſſent, Romæ à Senatu et à populo peti debere. Interea et Reipublicæ et ipſis placere oportere, ſi uterque in concione ſtatim juraviſſet ſe triduo proximo exercitum dimiſſurum. Depoſitis armis auxiliiſque, quibus nunc confiderent; neceſſario populi ſenatûſque judicio fore utrumque contentum. Hæc quò faciliùs Pompeio

Digitized by Google

probari poſſent, omnes ſuas terreſtres urbiumque copias dimiſſurum."

IX. Vibullius, his exſpoſitis à Cæſare, non minùs neceſſarium eſſe exiſtimavit, de repentino adventu Cæſaris Pompeium fieri certiorem; utì ad id conſilium capere poſſet, antequam de mandatis agi inciperet. Atque ideo, continuato ét nocte et die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adeſſe Cæſarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam Dyrrhachiumque habebat. Sed, re novâ perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæſar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille, expoſitis militibus, eodem die Oricum proficiſcitur. Quò quum veniſſet; L. Torquatus, qui juſſu Pompeii oppido præerat, præſidiumque ibi Parthinorum habebat; conatus portis clauſis oppidum defendere, Græcos murum adſcendere atque arma capere jubet. Illi autem quum ſe contra imperium populi Romani pugnaturos eſſe negarent; oppidani autem ſuâ ſponte Cæſarem recipere conarentur; deſperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; et ſe atque oppidum Cæſari dedit; incolumiſque ab eo conſervatus eſt.

X. Recepto Cæſar Orico, nulla interpoſita mora, Apolloniam proficiſcitur. Ejus adventu audito; L. Staberius qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obſideſque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi verò daturos ſe negare; neque portas Conſuli præcluſuros; neque ſibi judicium ſumpturos contrà atque omnis Italia populuſque Romanus judicaviſſet. Quorum cognita voluntate, clàm profugit. Apolloniates ad Cæſarem legatos mittunt, oppidoque recipiunt. Hos ſequuntur Bullidenſes, Amantiani, et reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; et legatis ad Cæſarem miſſis, quæ imperaret, facturos pollicentur.

XI. At Pompeius; cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ geſtæ; Dyrrhachio timens, diurnis eò nocturniſque itineribus contendit. Simul ac Cæſar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui; quòd properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiſerat; ut penè omnes, in Epiro finitimiſque regionibus ſigna relinquerent; complures,

Digitized by Google

arma projicerent; ac fugæ ſimile iter videretur. Sed quum prope Dyrrhachium Pompeius conſtitiſſet, caſtraque metari juſſiſſet; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, ſe eum non deſerturum, eundemque caſum ſubiturum, quemcunque ei fortuna tribuiſſet. Hoc idem reliqui jurant legati: hos, tribuni militum centurioneſque ſequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæſar, præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: caſtraque ad flumen Apſum ponit in finibus Apolloniatium, ut caſtella vicique bene meritæ civitatis tuti eſſent præſidio; ibique reliquarum ex Italiâ legionum adventum exſpectare, et ſub pellibus hiemare conſtituit. Hoc idem Pompeius facit; et, trans flumen Apſum poſitis caſtris, eo copias omnes auxiliaque conduxit.

XII. Kalenus, legionibus equitibuſque Brundiſii in naves impoſitis, ut erat præceptum à Cæſare; quantam navium facultatem habebat, naves ſolvit: paullumque à portu progreſſus, litteras à Cæſare accipit; quibus eſt certior factus, portus littoraque omnia claſſibus adverſariorum teneri. Quo cognito; ſe in portum recipit, naveſque omnes revocat. Una ex iis, quæ perſeveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit; quòd erat ſine militibus, privatoque conſilio adminiſtrabatur; delata Oricum, à Bibulo expugnata eſt: qui de ſervis liberiſque omnibus ad impuberes ſupplicium ſumit, et ad unum interficit. Ita, exiguo tempore, magno caſu totius exercitûs ſalus conſtitit.

XIII. Bibulus, ut ſupra demonſtratum eſt, erat cum claſſe ad Oricum: et, ſicut mari portubuſque Cæſarem prohibebat; ita ipſe omni terrâ earum regionum prohibebatur: præſidiis enim diſpoſitis, omnia littora à Cæſare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi, poteſtas fiebat. Erat res in magnâ difficultate; ſummiſque anguſtiis rerum neceſſariarum premebantur; adeò ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna atque aquam Corcyrâ navibus onerariis ſupportare. Atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus uſi tempeſtatibus; ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur. Quas tamen difficultates patienter et æquo animo ferebant: neque ſibi nudanda littora, et relin-

Digitized by Google

quendos portus exiſtimabant. Sed quum eſſent in quibus demonſtravi anguſtiis, ac ſe Libo cum Bibulo conjunxiſſet: loquuntur ambo ex navibus cum M. Acilio et Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris, alter præſidiis terreſtribus præerat: “ velle ſe de maximis rebus cum Cæſare loqui, ſi ſibi ejus facultas detur.” Huc addunt pauca, rei confirmandæ cauſsâ; ut de compoſitione acturi viderentur. Interim poſtulant, ut ſint induciæ; atque ab iis impetrant. Magnum enim, quod afferebant, videbatur; et Cæſarem, id ſummè ſciebant cupere; et profectum aliquid Vibullii mandatis exiſtimabatur.

XIV. Cæſar, eo tempore cum legione unâ profectus ad recipiendas ulteriores civitates; et rem frumentariam expediendam, quâ anguſtè utebatur; erat ad Buthrotum, oppoſitum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior et Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis et Bibuli, legionem relinquit; ipſe Oricum revertitur. Eò quum veniſſet, evocantur illi ad colloquium. Prodit Libo, atque excuſat Bibulum, quòd, “ is iracundiâ ſummâ erat, inimicitiaſque habebat: etiam privatas cum Cæſare ex ædilitate et præturâ conceptas: ob eam rem colloquium vitâſſe; ne res maximæ ſpei maximæque utilitatis, ejus iracundiâ impedirentur. Pompeii ſummam eſſe ac fuiſſe ſemper voluntatem, ut componeretur, atque ab armis diſcederetur: ſed poteſtatem ſe ejus rei nullam habere, propterea quòd de concilii ſententiâ ſummam belli rerumque omnium Pompeio permiſerint. Sed, poſtulatis Cæſaris cognitis, miſſuros ad Pompeium; atque illum reliqua per ſe acturum, hortantibus ipſis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri poſſet; neve alter alteri noceret.” Huc addit pauca de cauſsâ, et de copiis auxiliiſque ſuis. Quibus rebus neque tum reſpondendum Cæſar exiſtimavit; neque nunc, ut memoriæ prodatur, ſatìs cauſſæ putamus. Poſtulabat Cæſar, ut “ legatos ſibi ad Pompeium ſine periculo, mittere liceret; idque ipſi fore reciperent, aut acceptos per ſe ab eum perducerent. Quod ad inducias pertineret; ſic belli rationem eſſe diviſam, ut illi claſſe naves auxiliaque ſua impedirent, ipſe ut aquâ terrâque eos prohiberet. Si hoc ſibi remitti vellent, remitterent ipſi de maritimis cuſtodiis; ſin illud tenerent, ſe quoque id retenturum. Nihilo mi-

Digitized by Google

nus tamen agi poſſe de compoſitione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem eſſe impedimenti loco." Illi neque legatos Cæſaris recipere, neque periculum præſtare eorum, ſed totam rem ad Pompeium rejicere; unum inſtare de induciis, vehementiſſimeque contendere. Quos ubi Cæſar intellexit, præſentis periculi atque inopiæ vitandæ cauſsâ, omnem orationem inſtituiſſe; neque ullam ſpem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli ſeſe recepit.

XV. Bibulus multos dies terrâ prohibitus, et graviore morbo ex frigore ac labore implicitus; quum neque curari poſſet, neque ſuſceptum officium deſerere vellet, vim morbi ſuſtinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum ſumma imperii redit; ſed ſeparatim ſuam quiſque claſſem ad arbitrium ſuum adminiſtrabat.

XVI. Vibullius, ſedato tumultu, quem repentinus adventus Cæſaris concitaverat; ubi primùm, rurſus adhibito Libone et L. Lucceio et Theophane, (quibuſcum communicare de maximis rebus Pompeius conſueverat), de mandatis Cæſaris agere inſtituit; eum, ingreſſum in ſermonem, Pompeius interpellavit, et loqui plura prohibuit. "Quid mihi," inquit, "aut vitâ aut civitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex quâ profectus ſum, reductus exiſtimabor." Bello perfecto, ab iis Cæſar hæc dicta cognovit, qui ſermoni interfuerunt: conatus tamen nihilo minùs eſt aliis rationibus per colloquia de pace agere.

XVII. Inter bina caſtra Pompeii atque Cæſaris, unum flumen tantùm intererat Apſus: crebraque inter ſe colloquia milites habebant; neque ullum interim telum, per pactiones colloquentium, transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum, ad ripam ipſam fluminis: qui ea, quæ maximè ad pacem pertinere viderentur, ageret; et crebrò magnâ voce pronunciaret, "liceretne civibus ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab ſaltu Pyrenæo, prædonibuſque licuiſſet: præſertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent." Multa ſuppliciter locutus, ut de ſuâ atque omnium ſalute debebat; ſilentioque ab utriſque militibus auditus; reſponſum eſt ab alterâ parte, "A. Varronem profiteri ſe alterâ die ad colloquium venturum; atque unà etiam u-

trimque admodum tutò legati venire, et, quæ vellent, exponere poſſent;" certumque ei rei tempus conſtituitur. Quò quum eſſet poſtero die ventum, magna utrimque multitudo convenit: magnaque erat ejus rei exſpectatio, atque omnium intenti animi ad pacem eſſe videbantur. Quâ ex frequentiâ, T. Labienus prodit; ſummiſsâ oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam orationem interrumpunt undique ſubitò tela immiſſa; quæ ille, obtectus armis militum, vitavit: vulnerantur tamen complures; in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militeſque nonnulli. Tum Labienus; "Deſinite ergo de compoſitione loqui: nam nobis, niſi Cæſaris capite relato, pax eſſe nulla poteſt."

XVIII. Iiſdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, cauſsâ debitorum ſuſceptâ, initio magiſtratûs tribunal ſuum juxta C. Trebonii prætoris urbani ſellam collocavit: et, ſi quis appellâſſet de æſtimatione, et de ſolutionibus quæ per arbitrum fierent, ut Cæſar præſens conſtituerat; fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, et humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer et moderatè jus dicendum exiſtimabat; ut reperiri non poſſet, à quibus initium appellandi naſceretur. Nam fortaſſe inopiam excuſare, et calamitatem aut propriam ſuam aut temporum queri, et difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris eſt animi: integras verò tenere poſſeſſiones, qui ſe debere fateantur; cujus animi aut cujus impudentiæ eſt? Itaque, hoc qui poſtularet, reperiebatur nemo. Atque ipſis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus eſt Cœlius. Et, ab hôc profectus initio; ne fruſtra ingreſſus turpem cauſſam videretur, legem promulgavit, ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditæ pecuniæ ſolvantur.

XIX. Quum reſiſteret Servilius conſul, reliquique magiſtratus; et minus opinione ſuâ efficeret: ad hominum excitanda ſtudia, ſublatâ priore lege, duas promulgavit; unam, quâ mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram, tabularum novarum. Impetuque multitudinis in C. Trebonium facto, et nonnullis vulneratis; eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus, Servilius Conſul ad Senatum retulit; Senatuſque Cœlium ab Republica removendum cenſuit. Hôc

Digitized by Google

decreto eum Conſul Senatu prohibuit, et concionari conantem de roſtris deduxit. Ille, ignominiâ et dolore permotus, palam ſe proficiſci ad Cæſarem ſimulavit; clam nunciis ad Milonem miſſis, qui, Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus: atque, eo in Italiam evocato, quòd magnis muneribus datis, gladiatoriæ familiæ reliquias habebat; ſibi conjunxit: atque eum in Turinum ad ſollicitandos paſtores præmiſit. Ipſe, quum Caſilinum veniret; unoque tempore ſigna ejus militaria atque arma Capuæ eſſent comprehenſa, familia Neapoli viſa, atque proditio oppidi appareret: patefactis conſiliis, excluſus Capuâ, et periculum veritus, quòd conventus arma ceperat, atque eum hoſtis loco habendum exiſtimabat; conſilio deſtitit, atque eo itinere ſeſe avertit.

XX. Interim Milo, dimiſſis circum municipia litteris, "ea, quæ faceret, juſſu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad ſe per Bibulum delata eſſent;" quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, ſollicitabat. Apud quos quum proficere nihil poſſet; quibuſdam ſolutis ergaſtulis, Coſam in agro Turino oppugnare cœpit. Eò quum à Q. Pædio prætore, cum legione**; lapide ictus ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictitabat, ad Cæſarem; pervenit Thurios. Ubi, quum quoſdam ejus municipii ſollicitaret; equitibuſque Cæſaris Gallis atque Hiſpanis, qui eò præſidii cauſâ miſſi erant, pecuniam polliceretur; ab iis eſt interfectus. Itaque magnarum initia rerum, quæ occupatione magiſtratuum et temporum ſollicitam Italiam habebant; celerem et facilem exitum habuerunt.

XXI. Libo, profectus ab Orico cum claſſe, cui præerat, navium L; Brundiſium venit: inſulamque, quæ contra Brundiſinum portum eſt, occupavit: quòd præſtare unum locum arbitrabatur, quà neceſſarius noſtris erat egreſſus, quàm omnium littora ac portus cuſtodiâ clauſos teneri. Hic repentino adventu naves onerarias quaſdam nactus incendit, et unam frumento onuſtam abduxit; magnumque noſtris terrorem injecit; et noctu militibus et ſagittariis in terram expoſitis, præſidium equitum dejecit; et adeò loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; "naves reliquas, ſi vellet, ſubduci et refici juberet; ſuâ claſſe auxilia ſeſe Cæſaris prohibiturum."

Digitized by Google

XXII. Erat eo tempore Antonius Brundiſii; qui, virtute militum confiſus, ſcaphas navium magnarum circiter IX, cratibus pluteiſque contexit; eoque milites delectos impoſuit; atque eas in littore pluribus locis ſeparatim diſpoſuit; naveſque triremes II, quas Brundiſii faciendas curaverat, per cauſſam exercendorum remigum, ad fauces portûs prodire juſſit. Has quum audaciùs progreſſas Libo vidiſſet; ſperans intercipi poſſe, quadriremes V ad eas miſit; quæ quum navibus noſtris appropinquâſſent, noſtri veterani in portum refugerunt; illi, ſtudio incitati, incautiùs ſequebantur. Jam ex omnibus partibus ſubitò Antonianæ ſcaphæ, ſigno dato, ſe in hoſtes incitaverunt; primoque impetu unam ex his quadriremem, cum remigibus defenſoribuſque ſuis, ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum acceſſit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio diſpoſitis, aquari prohiberentur: quâ neceſſitate et ignominiâ permotus Libo, diſceſſit à Brundiſio, obſeſſionemque noſtrorum omiſit.

XXIII. Multi jam menſes tranſierant, et hiems jam præcipitaverat; neque Brundiſio naves legioneſque ad Cæſarem veniebant: ac nonnullæ ejus rei prætermiſſæ occaſiones Cæſari videbantur; quòd certè ſæpe flaverant venti, quibus neceſſariò committendum exiſtimabat. Quantoque ejus amplius proceſſerat temporis; tanto erant alacriores ad cuſtodias, qui claſſibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: et crebris Pompeii litteris caſtigabantur, "quoniam primò venientem Cæſarem non prohibuiſſent, ut reliquos ejus exercitus impedirent." Duriuſque quotidie tempus ad tranſportandum lenioribus ventis exſpectabant. Quibus rebus permotus Cæſar, Brundiſium ad ſuos ſeveriùs ſcripſit, ut, nacti idoneum ventum, ne occaſionem navigandi dimitterent, ſi vel ad littora Apolloniatium curſum dirigere, atque eò naves ejicere poſſent. Hæc à cuſtodiis claſſium loca maximè vacabant, quòd ſe longiùs portubus committere non auderent.

XXIV. Illi, adhibitâ audaciâ et virtute, adminiſtrantibus M. Antonio et Fufio Kaleno, multùm ipſis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro ſalute Cæſaris recuſantibus; nacti Auſtrum, naves ſolvunt; atque alterâ die Apolloniam Dyrrhachiumque prætervecti

buntur. Qui quum eſſent ex continenti viſi; C. Coponius, qui Dyrrhachii claſſi Rhodiæ præerat naves ex portu educit; et, quum jam noſtri remiſſiore vento appropinquâſſent, idem Auſter increbuit, noſtriſque præſidio fuit. Neque verò ille ob eam cauſſam conatu deſiſtebat; ſed labore et perſeverentiâ nautarum, ſe vim tempeſtatis ſuperare poſſe ſperabat; prætervectoſque Dyrrhachium magnâ vi venti, nihilo ſecius ſequebatur. Noſtri, uſi fortunæ beneficio, tamen impetum claſſis timebant, ſi fortè ventus remiſiſſet. Nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Liſſum millia paſſuum III; eò naves introduxerunt: (qui portus ab Africo tegebatur, ab Auſtro non erat tutus:) leviuſque tempeſtatis, quàm claſſis, periculum æſtimaverunt. Quò ſimul atque intus eſt itum; incredibili felicitate Auſter, qui per biduum flaverat, in Africum ſe vertit. Hìc ſubitam commutationem fortunæ videre licuit: qui modò ſibi timuerant, hos tutiſſimus portus recipiebat; qui noſtris navibus periculum intulerant, de ſuo timere cogebantur. Itaque, tempore commutato, tempeſtas et noſtros texit et naves Rhodias afflixit; ita ut ad unam conſtratæ omnes, numero XVI, eliderentur et naufragio interirent; et ex magno remigum propugnatorumque numero, pars ad ſcopulos alliſa interficeretur, pars à noſtris diſtraheretur: quos omnes conſervatos Cæſar domum remiſit.

XXV. Noſtræ naves II, tardiùs curſu confecto, in noctem conjectæ: quum ignorarent quem locum reliquæ cepiſſent, contra Liſſum in anchoris conſtiterunt. Has, ſcaphis minoribuſque navigiis compluribus ſummiſſis, Otacilius Craſſus, qui Liſſi præerat, expugnare parabat; ſimul de deditione eorum agebat, et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis, ducentos viginti ex legione tironum ſuſtulerat; altera, ex veteranâ paullò minùs ducentis ſe compleverat. Hìc cognoſci licuit, quantum eſſet hominibus præſidii in animi firmitudine. Tirones enim, multitudine navium perterriti, et ſalo nauſeâque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hoſtes; ſe Otacilio dediderunt. Qui omnes ad eum perducti; contra religionem juriſjurandi, in ejus conſpectu crudeliſſimè interficiuntur. At veteranæ legionis milites, item conflictati et tempeſtatis et

ſentinæ vitiis, non ex priſtinâ virtute remittendum aliquid putaverunt: ſed, tractandis conditionibus, et ſimulatione deditionis, extracto primo noctis tempore; gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipſi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: et luce primâ, miſſis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ aſſervabant, circiter CD, quique eos armati ex præſidio ſecuti ſunt; ſe defenderunt: et, nonnullis eorum interfectis, incolumes ad noſtros ſeſe receperunt.

XXVI. Quo facto; conventus civium Romanorum qui Liſſum obtinebat, quod oppidum iis antea Cæſar attribuerat muniendumque curaverat, Antonium recepit omnibuſque rebus juvit. Otacilius ſibi timens oppido fugit, et ad Pompeium pervenit. Expoſitis copiis Antonius; quarum erat ſumma, veteranorum III legionum, uniuſque tironum, et equitum DCCC; pleraſque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equiteſque tranſportandos: pontones, quod eſt genus navium Gallicarum, Liſſi relinquit; hôc conſilio, ut, ſi fortè Pompeius, vacuam exiſtimans Italiam, eò transjeciſſet exercitum; quæ opinio erat edita in vulgus; aliquam Cæſar ad inſequendum facultatem haberet. Nuncioſque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum expoſuiſſet, et quid militum tranſvexiſſet.

XXVII. Hæc eodem ferè tempore Cæſar atque Pompeius cognoſcunt. Nam prætervectas Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant; ipſi iter ſecundum eas terrâ direxerant: ſed quò eſſent eæ delatæ, primis diebus ignorabant. Cognitâque re, diverſa ſibi ambo conſilia capiunt; Cæſar, ut quamprimùm ſe cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere ſe opponeret, et ſi imprudentes ex inſidiis adoriri poſſet. Eodemque die uterque eorum ex caſtris ſtativis à flumine Apſo exercitum educunt: Pompeius clam, et noctu; Cæſar palam, atque interdiu. Sed Cæſari circuitu majore iter erat longius, adverſo flumine, ut vado tranſire poſſet: Pompeius, quia expedito itinere flumen ei tranſeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus, ibi copias collocavit: ſuoſque omnes caſtris continuit, ignesque fieri prohibuit; quò occulti-

or eſſet ejus adventus. Hæc ad Antonium ſtatim per Græcos deferuntur. Ille, miſſis ad Cæſarem nunciis, unum diem ſeſe caſtris tenuit: altero die, ad eum pervenit Cæſar. Cujus adventu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco diſcedit; omnibuſque copiis ad Aſparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco caſtra ponit.

XXVIII. His temporibus Scipio, detrimentis quibuſdam circa montem Amanum acceptis, ſeſe Imperatorem appellaverat. Quo facto, civitatibus tyranniſque magnas imperaverat pecunias; item à publicanis ſuæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, et ab eiſdem inſequentis anni mutuam præceperat; equiteſque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis; finitimis hoſtibus Parthis poſt ſe relictis, qui paullo antè M. Craſſum imperatorem interfecerant et M. Bibulum in obſidione habuerant; legiones equiteſque ex Syriâ deduxerat. Summâque in ſollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum veniſſet, ac nonnullæ militum voces audirentur; "ſeſe, contra hoſtem ſi ducerentur, ituros; contra civem et conſulem, arma non laturos;" deductis Pergamum atque in locupletiſſimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; et, confirmandorum militum cauſsâ, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbiſſimè imperatæ pecuniæ totâ provinciâ exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. In capita ſingula ſervorum ac liberorum, tributum imponebatur. Columnaria, oſtiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ, imperabantur. Cujus modò rei nomen reperiri poterat, hoc ſatìs eſſe ad cogendas pecunias videbatur. Non ſolùm urbibus, ſed penè vicis caſtelliſque ſingulis cum imperio præficiebantur. Qui horum quid acerbiſſimè crudeliſſimeque fecerat, is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena lictorum et imperiorum provincia; differta præfectis atque exactoribus; qui, præter imperatas pecunias, ſuo etiam privato compendio ſerviebant. Dictitabant enim, ſe, domo patriâque expulſos, omnibus neceſſariis egere rebus; ut honeſtâ præſcriptione rem turpiſſimam tegerent. Accedebant ad hæc graviſſimæ uſuræ, quod in bello plerumque accidere conſuevit; univerſis imperatis pecuniis: qui-

Digitized by Google

bus in rebus, prolationem diei, donationem eſſe dicebant. Itaque æs alienum provinciæ, eo biennio multiplicatum eſt. Nec minùs ob eam cauſſam civibus Romanis ejus provinciæ, ſed in ſingulos conventus ſingulaſque civitates certæ pecuniæ imperabantur; mutuaſque illas ex S. C. exigi dictitabant; publicanis, uti in ſorte fecerant, inſequentis anni vectigal promotuum. Præterea Epheſi à Fano Dianæ depoſitas antiquitus pecunias Scipio tolli jubebat, cæteraſque ejus deæ ſtatuas. Quum in Fanum ventum eſſet, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio; litteræ ei redduntur à Pompeio, "mare tranſiſſe cum legionibus Cæſarem; properaret ad ſe cum exercitu venire, omniaque poſthaberet." His litteris acceptis; quos advocaverat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit: paucisque pòſt diebus eſt profectus. Hæc res Epheſiæ pecuniæ ſalutem attulit.

XXIX. Cæſar, Antonii exercitu conjuncto: deductâ Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ cauſsâ poſuerat; tentandas ſibi provincias, longiuſque procedendum exiſtimabat. Et, quum ad eum legati veniſſent ex Theſſaliâ, Ætoliâque, qui præſidio miſſo pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas; L. Caſſium Longinum cum legione tironum, quæ appellabatur viceſima ſeptima, atque equitibus cc, in Theſſaliam; C. Calviſium Sabinum cum cohortibus v, paucisque equitibus, in Ætoliam miſit: maximeque eos, quòd erant propinquæ regiones, de re frumentariâ ut providerent hortatus eſt. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus duabus, xi et xii, et equitibus d, in Macedoniam proficiſci juſſit; cujus provinciæ ab eâ parte, quæ Libera appellabatur, Manedemus, princeps earum regionum, miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur.

XXX. Ex his Calviſius, primo adventu ſummâ omnium Ætolorum receptus voluntate; præſidiis adverſariorum Calydone et Naupacto dejectis, omni Ætoliâ potitus eſt. Caſſius in Theſſaliam cum legione pervenit: Hîc quum eſſent factiones duæ, variâ voluntate civitatum utebatur. Egeſaretus, veteris homo potentiæ, Pompeianis rebus ſtudebat: Petreius, ſummæ nobilitatis adoleſcens, ſuis ac ſuorum opibus Cæſarem enixè juvabat.

Digitized by Google

XXXI. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: et, quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpiſſent, nunciatum eſt adeſſe Scipionem cum legionibus, magnâ et opinione et famâ omnium; nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; et quum ab eo millia paſſuum xx abfuiſſet, ſubitò ſe ad Caſſium Longinum in Theſſaliam convertit. Hoc adeò celeriter fecit, ut ſimul adeſſe et venire nunciaretur: et, quò iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Theſſaliâ dividit, cum cohortibus VIII præſidio impedimentis legionum reliquit, caſtellumque ibi muniri juſſit. Eodem tempore equitatus regis Coti ad caſtra Caſſii advolavit, qui circum Theſſaliam eſſe conſueverat. Tum timore perterritus Caſſius, cognito Scipionis adventu, viſiſque equitibus, quos Scipionis eſſe arbitrabatur; ad montes ſe convertit, qui Theſſaliam cingunt; atque ex his locis, Ambraciam versùs iter facere cœpit. At Scipionem properantem ſequi, litteræ ſunt conſecutæ à M. Favonio; "Domitium cum legionibus adeſſe; nec ſe præſidium, ubi conſtitutus eſſet, ſine auxilio Scipionis tenere poſſe." Quibus litteris acceptis, conſilium Scipio iterque commutat; Caſſium ſequi deſiſtit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere, ad eum pervenit tam opportuno tempore, ut ſimul Domitiani exercitûs pulvis cerneretur, et primi antecurſores Scipionis viderentur. Ita Caſſio induſtria Domitii, Favonio Scipionis celeritas ſalutem attulit.

XXXII. Scipio in caſtris ſtativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum et Domitii caſtra fluebat, Haliacmonem; tertio die, primâ luce, exercitum vado tranſducit; et, caſtris poſitis, poſtero die manè copias ante frontem caſtrorum inſtruit. Domitius tum quoque ſibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret: ſed, quum eſſet inter bina caſtra campus circiter millium paſſuum VI, caſtris Scipionis aciem ſuam ſubjecit. Ille à vallo non diſcedere perſeveravit. Attamen, ægrè retentis Domitianis militibus, eſt factum, ne prœlio contenderetur; et maximè, quod rivus difficilibus ripis caſtris Scipionis ſubjectus, progreſſus noſtrorum impediebat. Quorum ſtudium alacritatemque

Digitized by Google

pugnandi, quum cognoviſſet Scipio; ſuſpicatus fore ut poſtero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magnâ cum infamiâ caſtris ſe continere; qui magnâ cum exſpectatione veniſſet, temere progreſſus, turpem habuit exitum: et noctu, ne conclamatis quidem vaſis, flumen tranſit; atque in eandem partem, ex quâ venerat, rediit: ibique propè flumen, edito naturâ loco, caſtra poſuit. Paucis diebus interpoſitis, noctu inſidias equitum collocavit; quo in loco ſuperioribus ferè diebus noſtri pabulari conſueverant: et, quum quotidianâ conſuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii veniſſet, ſubitò illi ex inſidiis conſurrexerunt: ſed noſtri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad ſuos quiſque ordines rediit, atque ultro univerſi in hoſtes impetum fecerunt. Ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis; noſtri, duobus amiſſis, in caſtra ſe receperunt.

XXXIII. His rebus geſtis, Domitius ſperans Scipionem ad pugnam elici poſſe, ſimulavit ſeſe anguſtiis rei frumentariæ adductum caſtra movere; vaſiſque militari more conclamatis, progreſſus millia paſſuum III, loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio, ad ſequendum paratus, equitatum magnamque partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii et cognoſcendum præmiſit. Qui quum eſſent progreſſi, primæque turmæ inſidias intraviſſent: ex fremitu equorum illatâ ſuſpicione, ad ſuos ſe recipere cœperunt; quique hos ſequebantur, celerem eorum receptum conſpicati reſtiterunt. Noſtri, cognitis inſidiis; ne fruſtra reliquos exſpectarent, duas nacti hoſtium turmas exceperunt: in his fuit M. Opimius præfectus equitum. Reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt.

XXXIV. Deductis oræ maritimæ Cæſar præſidiis, ut ſupra demonſtratum eſt; III cohortes Orici, oppidi tuendi cauſsâ, reliquit: iiſque cuſtodiam navium longarum tranſdidit, quas ex Italiâ tranſduxerat. Huic officio oppidoque præerat Acilius legatus. Is naves noſtras in interiorem partem poſt oppidum reduxit, et ad terram deligavit; faucibuſque portûs navem onerariam ſubmerſam objecit: et huic alteram conjunxit; ſuper quâ turrim affectam ad ipſum introitum portûs op-

poſuit, et militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos caſus tranſdidit. Quibus cognitis rebus, Cn. Pompeius filius, qui claſſi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; ſubmerſamque navim remulco, multiſque contendens funibus, abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad cuſtodiam ab Acilio poſita, pluribus aggreſſus navibus, in quibus ad libram fecerat turres; et ex ſuperiori pugnans loco; integroſque ſemper defatigatis ſummittens; et reliquis partibus ſimul ex terrâ ſcalis et claſſe mœnia oppidi tentans, ut adverſariorum manus diduceret; labore, et multitudine telorum, noſtros vicit: dejectiſque defenſoribus, qui omnes ſcaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex alterâ parte molem tenuit naturalem objectam, quæ penè inſulam contra oppidum effecerat: IV biremes, ſubjectis ſcutulis, impulſas vectibus in interiorem partem tranſduxit. Ita ex utrâque parte naves longas aggreſſus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes; IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Aſiaticâ claſſe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantiâ importari in oppidum prohibebat; ipſe Liſſum profectus, naves onerarias XXX à M. Antonio relictas intra portum aggreſſus, omnes incendit. Liſſum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis qui ejus erant conventûs, militibuſque quos præſidii cauſâ miſerat Cæſar; triduum moratus, paucis in oppugnatione amiſſis, re infecta inde diſceſſit.

XXXV. Cæſar, poſtquam Pompeium ad Aſparagium eſſe cognovit: eodem, cum exercitu, profectus; expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius præſidium habebat; III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum caſtra poſuit; et poſtridie, eductis omnibus copiis, acie inſtructâ, decernendi poteſtatem Pompeio fecit. Ubi eum ſuis locis ſe tenere animadvertit; reducto in caſtra exercitu, aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit. Itaque poſtero die omnibus copiis, magno circuitu, difficili anguſtoque itinere, ad Dyrrhachium profectus eſt; ſperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi poſſe; quòd omnem commeatum, totiuſque belli apparatum, is eò contuliſſet: ut accidit: Pompeius enim primò ignorans

ejus conſilium, quòd diverſo ab eâ regione itinere profectum videbat, anguſtiis rei frumentariæ compulſum diſceſſiſſe exiſtimabat: poſtea per exploratores certior factus, poſtero die caſtra movit; breviore itinere ſe occurrere ei poſſe ſperans. Quod fore ſuſpicatus Cæſar, militeſque adhortatus ut æquo animo laborem ferrent; parvâ parte noctis itinere intermiſſo, manè ad Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur: atque ibi caſtra poſuit.

XXXVI. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propoſitum tenere non potuit, ſecundo uſus conſilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibuſdam protegit ventis; caſtra communit. Eò partem navium longarum convenire; frumentum commeatumque ab Aſiâ, atque omnibus regionibus quas tenebat, comportari imperat. Cæſar, longiùs bellum ductum iri exiſtimans; et de Italicis commeatibus deſperans, quòd tantâ diligentiâ omnia littora à Pompeianis tenebantur; claſſeſque ipſius, quas hieme in Siciliâ, Galliâ, Italiâ fecerat, morabantur; in Epirum, rei frumentariæ cauſsâ, L. Canuleium legatum miſit: quoque hæ regiones aberant longiùs, locis certis horrea conſtituit; vecturaſque frumenti finitimis civitatibus deſcripſit: item Liſſo, Parthiniſque, et omnibus caſtellis, quod eſſet frumenti, conquiri juſſit. Id erat perexiguum, quum ipſius agri naturâ, quòt ſunt loca aſpera et montuoſa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quòd Pompeius hæc providerat, et ſuperioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquiſitum, ſpoliatis effoſſiſque eorum domibus, per equites comportaverat.

XXXVII. Quibus rebus cognitis, Cæſar conſilium capit ex loci naturâ. Erant enim circum caſtra Pompeii, permulti editi atque aſperi colles: hos primùm præſidiis tenuit, caſtellaque ibi communiit: indè, ut loci cujuſque natura ferebat, ex caſtello in caſtellum perductâ munitione, circumvallare Pompeium inſtituit: hæc ſpectans; (quòd anguſtâ re frumentariâ utebatur; quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quò minore periculo undique frumentum commeatumque exercitui ſupportare poſſet;) ſimul, ut pabulatione Pompeium prohiberet; equitatumque ejus ad rem gerendam inuti-

lem efficeret; tertiò, ut auctoritatem, quâ ille maximè apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuiſſet, illum à Cæſare obſideri, neque audere prœlia dimicare.

XXXVIII. Pompeius, neque à mari Dyrrhachioque diſcedere volebat; quòd omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta, ibi collocaverat; frumentumque exercitui navibus ſupportabat: neque munitiones Cæſaris prohibere poterat, niſi prœlio decertare vellet; quod eo tempore ſtatuerat non eſſe faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli ſequens, quamplurimos colles occuparet; et quàm latiſſimas regiones præſidiis teneret; Cæſariſque copias, quàm maximè poſſet, diſtineret. Idque accidit: caſtellis enim XXIV effectis, XV millia paſſuum circuitu amplexus, hôc ſpatiô pabulabatur; multaque erant intra eum locum manu ſata, quibus interim jumenta paſceret. Atque ut noſtri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex caſtellis in proxima caſtella; ne quo loco erumperent Pompeiani, et noſtros poſt tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore ſpatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco noſtri intrare atque ipſos à tergo circumvenire poſſent. Sed illi operibus vincebant; quòd et numero militum præſtabant, et interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quæ quum erant loca Cæſari capienda; etſi prohibere Pompeius totis copiis, et dimicare, non conſtituerat; tamen ſuis locis ſagittarios funditoreſque mittebat, quorum magnum habebat numerum: multique ex noſtris vulnerabantur; magnuſque inceſſerat timor ſagittarum: atque omnes ferè milites, aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent.

XXXIX. In occupandis præſidiis magnâ vi uterque nitebatur: Cæſar, ut quàm anguſtiſſimè Pompeium contineret; Pompeius, ut quàm plurimos colles quàm maximo circuitu occuparet: crebraque ob eam cauſſam prœlia fiebant. In his, quum legio Cæſaris IX præſidium quoddam occupaviſſet, et munire cœpiſſet; huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius occupavit, noſtroſque opere prohibere cœpit. Et, quum unâ ex parte propè æquum aditum haberet; primùm ſagittariis funditoribuſque circumjectis, poſtea levis ar-

Digitized by Google

maturæ magnâ multitudine miſsâ, tormentiſque prolatis, munitiones impediebat: neque erat facile noſtris uno tempore propugnare et munire. Cæſar, quum ſuos ex omnibus partibus vulnerari videret; recipere ſe ſtatuit, et loco excedere. Erat per declive receptus: illi autem hôc acriùs inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur; quòd timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe; " Non recuſare ſe, quin nullius usûs Imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Cæſaris ſeſe recepiſſent inde, quò temere eſſent progreſſæ." Cæſar, receptui ſuorum timens; crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, et adverſas locari; intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci juſſit; locumque in omnes partes quam maximè impediri. Ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut præſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci juſſit. Pompeiani hôc inſolentiùs atque audaciùs noſtros premere, et inſtare cœperunt; crateſque pro munitione objectas propulerunt, ut foſſas tranſcenderent. Quod quum animadvertiſſet Cæſar; veritus, ne, non reducti, ſed rejecti viderentur, majuſque detrimentum caperetur; à medio ferè ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus; tubâ ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri, juſſit. Milites legionis IX ſubitò conſtipati, pila conjecerunt; et ex inferiore loco adversùs clivum incitati curſu, præcipites Pompeianos egerunt, et terga vertere coëgerunt: quibus ad recipiendum, crates directæ, longuriique objecti, et inſtitutæ foſſæ, magno impedimento fuerunt. Noſtri verò, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere; compluribus interfectis, V omnino ſuorum amiſſis, quietiſſimè ſe receperunt; paulloque citra eum locum, aliis comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt.

XL. Erat nova et inuſitata belli ratio; quum tot caſtellorum numero, tantoque ſpatio, et tantis munitionibus, et toto obſidionis genere; tum etiam reliquis rebus. Nam quicunque alterum obſidere conati ſunt; perculſos atque infirmos hoſtes adorti, aut prœlio ſuperatos, aut aliquâ offenſione permotos, continuerunt; quum ipſi numero militum equitumque præſtarent: cauſſa au-

Digitized by Google

tem obſidionis hæc fere eſſe conſuevit, ut frumento hoſtes prohibeantur. At contrà integras atque incolumes copias Cæſar inferiore militum numero continebat; quum illi omnium rerum copiâ abundarent: quotidie enim magnus undique navium numerus conveniebat, quæ commeatum ſupportarent: neque ullus flare ventus poterat, quin aliquâ ex parte ſecundum curſum haberent. Ipſe autem, conſumptis omnibus longè lateque frumentis, ſummis erat in anguſtiis. Sed tamen hæc ſingulari patientiâ milites ferebant: recordabantur enim, eadem ſuperiore anno in Hiſpaniâ perpeſſos, labore et patientiâ maximum bellum confeciſſe. Meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multò etiam majorem ad Avaricum, maximarum ſe gentium victores diſceſſiſſe. Non, illis hordeum quum daretur; non legumina, recuſabant: pecus verò, cujus rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis inventum ab iis, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara; quod admiſtum lacte, multùm inopiam levabat. Id ad ſimilitudinem panis efficiebant. Ejus erat magna copia: ex hoc effectos panes, quum in colloquiis Pompeiani famem noſtris objectarent, vulgò in eos jaciebant, ut ſpem eorum minuerent.

XLI. Jamque frumenta matureſcere incipiebant; atque ipſa ſpes inopiam ſuſtentabat; quòd celeriter ſe habituros copiam confidebant: crebroque voces militum in vigiliis colloquiiſque audiebantur, "prius ſe cortice ex arboribus victuros, quàm Pompeium è manibus dimiſſuros." Frequenter etiam ex perfugis cognoſcebant, equos eorum vix tolerari, reliqua verò jumenta interiiſſe: uti autem ipſos valetudine non bonâ; quum anguſtiis loci, et odore tetro ex multitudine cadaverum, et quotidianis laboribus, inſuetos operum; tum aquæ ſummâ inopiâ affectos: omnia enim flumina, atque omnes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæſar aut averterat, aut magnis operibus obſtruxerat; atque, ut erant loca montuoſa, et ad ſpecus anguſtiæ vallium; has ſublicis in terram demiſſis præſepſerat, terramque aggeſſerat, ut aquam continerent. Itaque illi neceſſariò loca ſequi demiſſa ac paluſtria, et puteos fodere cogebantur; atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibuſdam præſidiis aberant longiùs, et

celeriter æſtibus exareſcebant. At Cæſaris exercitus optimâ valetudine, ſummâque aquæ copiâ utebatur; tum commeatûs omni genere præter frumentum abundabat. Quibus quotidie melius ſuccedere tempus; majoremque ſpem maturitate frumentorum proponi videbant.

XLII. In novo generi belli, novæ ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. Illi, quum animadvertiſſent ex ignibus noctu cohortes noſtras ad munitiones excubare; ſilentio aggreſſi univerſas intra multitudinem ſagittas conjiciebant, et ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, hæc reperiebant remedia; ut alio loco ignes facerent, alio excubarent. [*Deſunt aliqua.*]

XLIII. Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris præfecerat Cæſar; auxilio cohorti venit cum legionibus II. Cujus adventu facilè ſunt repulſi Pompeiani. Neque verò conſpectum aut impetum noſtrorum tulerunt; primiſque dejectis, reliqui ſe verterunt et loco ceſſerunt. Sed inſequentes noſtros, ne longiùs proſequerentur, Sulla revocavit. At plerique exiſtimant, ſi acriùs inſequi voluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. Cujus conſilium reprehendendum non videtur; aliæ enim ſunt legati partes, atque Imperatoris: alter, omnia agere ad præſcriptum; alter, liberè ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, à Cæſare caſtris relictus; liberatis ſuis, hôc fuit contentus: neque prœlio decertare voluit, (quæ res fortaſſe aliquem reciperet caſum;) ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe videretur. Pompeianis, magnam res ad receptum difficultatem afferebat; nam ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant: ſi per declive ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco verebantur: neque multum ad ſolis occaſum temporis ſupererat; ſpe enim conficiendi negotii, propè in noctem rem duxerant. Ita neceſſariò, atque ex tempore capto conſilio, Pompeius tumulum quendam occupavit; qui tantum aberat à noſtro caſtello, ut telum tormento miſſum adigi non poſſet. Hôc conſedit loco, atque eum communiit, omneſque ibi copias continuit.

XLIV. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum eſt. Nam plura caſtella Pompeius pariter, diſti-

Digitized by Google

nendæ manûs cauſsâ, tentaverat; ne ex proximis præſidiis ſuccurri poſſet. Uno loco Volcatius Tullus impetum legionis ſuſtinuit cohortibus III, atque eam loco depulit: altero Germani munitiones noſtras egreſſi, compluribus interfectis, ſeſe ad ſuos incolumes receperunt.

XLV. Ita uno die VI prœliis factis; III ad Dyrrhachium, III ad munitiones; quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidiſſe reperiebamus, evocatos centurionesque complures; in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Aſiam obtinuerat: ſignaque ſunt ſex militaria relata. Noſtri non amplius XX, omnibus ſunt prœliis deſiderati. Sed in caſtello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex unâ cohorte centuriones, oculos amiſerunt: et, quum laboris ſui periculique teſtimonium afferre vellent, millia ſagittarum circiter XXX in caſtellum conjecta Cæſari renumeraverunt: ſcutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa ſunt in eo foramina CCXXX. Quem Cæſar, ut erat de ſe meritus et de republicâ, donatum millibus ducentis, ab octavis ordinibus ad Primipilum ſe tranſducere pronunciavit; ejus enim operâ caſtellum conſervatum eſſe magnâ ex parte conſtabat: cohortemque poſtea duplici ſtipendio, frumento, et ſpeciariis militaribuſque donis ampliſſimè donavit.

XLVI. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exſtruxit, et in altitudinem pedum XV effectis operibus, vineis eam partem caſtrorum obtexit; et V intermiſſis diebus, alteram noctem ſubnubilam nactus, exſtructis omnibus caſtrorum portis, et ad impediendum objectis, tertiâ initâ vigiliâ, ſilentio exercitum eduxit, et ſe in antiquas munitiones recepit.

XLVII. Ætoliâ, Acarnaniâ, Amphilochis, per Caſſium Longinum et Calviſium Sabinum, ut demonſtravimus, receptis; tentandam ſibi Achaiam, ac paullò longiùs progrediendum, exiſtimabat Cæſar. Itaque eò Fuſium Kalenum miſit; et Q. Sabinum, et Caſſium, cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam miſſus à Pompeio obtinebat, Iſthmum præmunire inſtituit, ut Achaiâ Fuſium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum, voluntate ip-

Digitized by Google

ſarum civitatum, recepit; nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummiſſis legationibus, amicitiæ Cæſaris conciliare ſtudebat. In his rebus ferè erat Fuſius occupatus.

XLVIII. Omnibus deinceps diebus Cæſar exercitum in aciem æquum in locum produxit, ſi Pompeius prœlio decertare vellet; ut penè caſtris Pompeii legiones ſubjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormento adigi poſſet. Pompeius autem, ut famam et opinionem hominum teneret, ſic pro caſtris exercitum conſtituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omniſque ejus inſtructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi poſſet.

XLIX. Hæc quum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam veniſſe conſtaret; non oblitus priſtini inſtituti Cæſar, mittit ad eum Clodium, ſuum atque illius familiarem; quem ab illo tranſditum initio et commendatum, in ſuorum neceſſariorum numero habere inſtituerat. Huic dat litteras, mandataque ad eum; quorum hæc erat ſumma: "Seſe omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos eſſe auctores ejus rei voluiſſet; quòd ſua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur. Scipionem eâ auctoritate eſſe, ut non ſolùm libere, quæ probaſſet, exponere; ſed magnâ etiam ex parte compellere, atque errantem regere poſſet. Præeſſe autem ſuo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque haberet ad coërcendum. Quod ſi feciſſet; quietem Italiæ, pacem provinciarum, ſalutem imperii, uni omnes acceptam relaturos." Hæc ad eum mandata Clodius refert. Ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus; reliquis ad colloquium non admittitur; caſtigato Scipione à Favonio, ut poſteà confecto bello reperiebamus. Infectâque re, ſeſe ad Cæſarem recepit.

L. Cæſar, quò faciliùs equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, et pabulatione prohiberet; aditus duos, quos eſſe anguſtos demonſtravimus, magnis operibus præmunivit: caſtellaque his locis poſuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit; paucis intermiſſis diebus, rurſum eum navibus ad ſe intra munitiones recipit. Erat ſumma inopia pabuli; adeò ut foliis

ex arboribus ſtrictis, et teneris arundinum radicibus contuſis equos alerent. Frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones ſata, conſumpſerant; et cogebantur Corcyrâ atque Acarnaniâ, longo interjecto navigationis ſpatio, pabulum ſupportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. Sed poſtquam non modò hordeum pabulumque omnibus in locis, herbæque deſectæ, ſed etiam frondes ex arboribus deficiebant; corruptis equis macie, conandum ſibi aliquid Pompeius de eruptione exiſtimavit.

LI. Erant apud Cæſarem, ex equitum numero, Allobroges duo fratres, Roſcillus et Ægus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat; ſingulari virtute homines; quorum operâ Cæſar, omnibus Gallicis bellis, optimâ fortiſſimâque erat uſus. His domi ob has cauſſas ampliſſimos magiſtratus mandaverat; atque eos extra ordinem in ſenatum legendos curaverat: agroſque in Galliâ ex hoſtibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupleteſque ex egentibus effecerat. Hi propter virtutem non ſolùm apud Cæſarem in honore erant, ſed etiam apud exercitum cari habebantur. Sed, freti amicitiâ Cæſaris, et ſtultâ ac barbarâ arrogantiâ elati, deſpiciebant ſuos; ſtipendiumque equitum fraudabant, et prædam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti, univerſi Cæſarem adierunt, palamque de eorum injuriis ſunt queſti; et ad cætera addiderunt, falſum ab his equitum numerum deferri, quorum ſtipendium averterent. Cæſar, neque tempus illud animadverſionis eſſe exiſtimans, et multa virtuti eorum concedens; rem diſtulit totam. Illos ſecretò caſtigavit, quòd quæſtui equites haberent: monuitque ut ex ſuâ amicitiâ omnia exſpectarent, et ex præteritis ſuis officiis reliqua ſperarent. Magnam tamen hæc res illis offenſionem et contemptionem ad omnes attulit: idque ita eſſe, quum ex aliorum objectationibus, tam etiam ex domeſtico judicio atque animi conſcientiâ intelligebant. Quo pudore adducti; et fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrari; diſcedere à nobis, et novam tentare fortunam, novaſque experiri amicitias conſtituerunt. Et, cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant; primùm conati ſunt præfectum equitum, C.

Digitized by Google

Voluſenum, interficere; ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. Poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur; quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere et fraudata reſtituere vellent; multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis quos ſui conſilii participes habebant. Quos Pompeius, quòd erant honeſto loco nati, et inſtructi liberaliter; magnoque comitatu, et multis jumentis venerant; virique fortes habebantur, et in honore apud Cæſarem fuerant; quodque novum, et præter conſuetudinem acciderat; omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques, à Cæſare ad Pompeium tranſierat; quum penè quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgò verò in Epirò atque Ætoliâ conſcripti milites, earumque regionum omnium quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus; ſeu quid in munitionibus perfectum non erat; ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur; temporibuſque rerum, et ſpatiis locorum, et cuſtodiarum viribus ac diligentiâ animadversâ; prout cujuſque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut ſtudium ferebat: hæc ad Pompeium omniâ detulerunt.

LII. Quibus ille cognitis; eruptioniſque jam antè capto conſilio, ut demonſtratum eſt; tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus; magnum numerum levis armaturæ et ſagittariorum, aggeremque omnem, noctu in ſcaphas et naves actuarias imponit; et de mediâ nocte cohortes LX, ex maximis caſtris præſidiiſque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longiſſimeque à maximis caſtris Cæſaris aberant. Eòdem naves quas demonſtravimus, aggere et levis armaturæ militibus completas, quaſque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit: et quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæſar Lentulum Marcellinum quæſtorem, cum legione IX, poſitum habebat. Huic, quòd valetudine minùs commodâ utebatur, Fulvium Poſtumum adjutorem ſummiſerat.

LIII. Erat eo loco foſſa pedum XV, et vallus contra hoſtem in altitudinem pedum X; tantundemque, ejus

valli agger in latitudinem patebat. Ab eo, intermiſſo ſpatio pedum DC, altur converſus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullò munitione. Hoc enim ſuperioribus diebus timens Cæſar, ne navibus noſtri circumvenirentur; duplicem eo loco fecerat vallum; ut, ſi ancipiti prœlio dimicaretur, poſſet reſiſti. Sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor; quòd millia paſſuum in circuitu XVIII, munitione erat complexus; perficiendi ſpatium non dabat. Itaque contra mare transverſum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. Quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumque noſtris attulit incommodum: nam, ut ad mare noſtræ cohortes IX legionis excubuerant, acceſſere ſubitò primâ luce Pompeiani exercitus: novuſque eorum adventus extitit: ſimulque navibus circumvecti milites, in anteriorem vallum tela jaciebant: foſſæque aggere complebantur: et legionarii, interioris munitionis defenſores, ſcalis admotis, tormentis cujuſque generis teliſque terrebant; magnaque multitudo ſagittariorum ab utrâque parte circumfundebatur. Multùm autem ab ictu lapidum, quod unum noſtris erat telum, viminea tegmenta galeis impoſita defendebant. Itaque, quum omnibus rebus noſtri premerentur, atque ægrè reſiſterent; animadverſum eſt vitium munitionis, quod ſupra demonſtratum eſt; atque inter duos vallos, quà perfectum opus non erat, per mare, navibus expoſiti, in averſos noſtros impetum fecerunt; atque ex utrâque munitione dejectos terga vertere coëgerunt.

LIV. Hôc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes ſubſidio noſtris laborantibus ſummiſit; quæ ex caſtris fugientes conſpicatæ, neque illos ſuo adventu confirmare potuerunt, neque ipſæ hoſtium impetum tulerunt. Itaque quodcumque addebatur ſubſidio, id, corruptum timore fugientium, terrorem et periculum augebat: hominum enim multitudine, receptus impediebatur. In eo prœlio, quum gravi vulnere eſſet affectus Aquilifer, et viribus deficeretur: conſpicatus equites noſtros, "Hanc ego," inquit, "et vivus multos per annos magnâ diligentiâ defendi, et nunc moriens eâdem fide Cæſari reſtituo. Nolite, obſecro, committere, quod ante in exercitu Cæſaris non accidit, ut rei militaris dedecus ad-

Digitized by Google

mittatur: incolumemque ad eum referte." Hôc caſu Aquila conſervatur; omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem.

LV. Jamque Pompeiani, magnâ cæde noſtrorum, caſtris Marcellini appropinquabant; non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. Et M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, eâ re nunciatâ, cum cohortibus XII deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. Cujus adventus Pompeianos compreſſit; noſtroſque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent. Neque multò pòſt Cæſar, ſignificatione per caſtella fumo factâ, ut erat ſuperioris temporis conſuetudo; deductis quibuſdam cohortibus ex præſidiis, eodem venit. Qui, cognito detrimento, quum animadvertiſſet Pompeium, extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundùm mare, ut liberè pabulari poſſet, nec minùs aditum navibus habere; commutatâ ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, juxta Pompeium munire juſſit.

LVI. Quâ perfectâ munitione, animadverſum eſt à ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſilvam, et in vetera caſtra duci. (Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, quum ſe IX legio Cæſaris objeciſſet Pompeianis copiis, atque opere, ut demonſtravimus, circummuniret; caſtra eo loco poſuit. Hæc ſilvam quandam contingebant; neque longiùs à mari paſſibus CD aberant. Poſt, mutato conſilio quibuſdam de Cauſſis, Cæſar Paullò ultra eum locum caſtra tranſtulit: paucisque intermiſſis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; et, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. Ita minora caſtra, incluſa majoribus, caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flumen perduxerat, circiter paſſus CD; quò liberiùs, ac ſine periculo, milites aquarentur. Sed is quoque, mutato conſilio quibuſdam de cauſſis, quas commemorari neceſſe non eſt; eo loco exceſſerat. Ita complures dies manſerant caſtra. Munitiones quidem integræ omnes erant.) Eò, ſigno legionis illato; ſpeculatores Cæſari renunciarunt. Hoc idem viſum ex ſuperioribus quibuſdam caſtellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii caſtris, circiter paſſus D. Hanc

legionem ſperans Cæſar ſe opprimere poſſe, et cupiens ejus diei detrimentum ſarcire; reliquit in opere cohortes II, quæ ſpeciem munitionis præberent: ipſe diverſo itinere, quàm potuit occultiſſimè, reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amiſſis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii caſtraque minora duplici acie duxit. Neque eum prima opinio fefellit: nam et pervenit priùs, quàm Pompeius ſentire poſſet; et, tametſi erant munitiones caſtrorum magnæ, tamen ſiniſtro cornu, ubi erat ipſe, celeriter agreſſus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat objectus portis ericius: hìc paullisper eſt pugnatum; quum irrumpere noſtri conarentur, illi caſtra defenderent; fortiſſimè T. Pulcione, cujus operâ proditum exercitum C. Antonii demonſtravimus, è loco propugnante. Sed tamen noſtri virtute vicerunt: exciſoque ericio, primò in majora caſtra, poſt etiam in caſtellum, quod erat incluſum majoribus caſtris, irruperunt; et, quòd eò pulſa legio ſeſe receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

LVII. Sed fortuna, quæ plurimum poteſt, quum in reliquis rebus, tum præcipuè in bello; parvis momentis magnas rerum commutationes efficit: ut tum accidit. Munitionem enim, quam pertingere à caſtris ad flumen ſupra demonſtravimus, dextri Cæſaris cornu cohortes, ignorantiâ loci, ſunt ſecutæ; quum portam quærerent, caſtrorumque eam munitionem eſſe arbitrarentur. Quod quum eſſet animadverſum, conjunctam eſſe flumini; protinus his munitionibus defendente nullo, tranſcenderunt: omniſque noſter equitatus eas cohortes eſt ſecutus. Interim Pompeius, hâc longâ ſatìs interjecta morâ, et re nunciatâ; V legionem ab opere deductam, ſubſidio ſuis duxit: eodemque tempore equitatus ejus noſtris equitibus appropinquabat; et acies inſtructa, à noſtris, qui caſtra occupaverant, cernebatur. Omniaque ſunt ſubitò mutata. Pompeiana enim legio, celeris ſpe ſubſidii confirmata, ab Decumanâ portâ reſiſtere conabatur; atque ultro in noſtros impetum faciebat. Equitatus Cæſaris, quòd anguſto itinere per aggeres adſcendebat, receptui ſuo timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod erat à ſiniſtro ſecluſum; terrore equitum animadverſo; ne intra munitionem opprimere-

Digitized by Google

tur, eâ parte, quâ proruerat, ſeſe recipiebat: ac pleriquc ex iis, ne in anguſtias inciderent, x pedum munitionis ſeſe in foſſas præcipitabant: primiſque oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi atque exitum pariebant. Siniſtro cornu milites, quum ex vallo Pompeium adeſſe, et ſuos fugere cernerent; veriti ne anguſtiis intercluderentur, quum extra et intus hoſtem haberent; eodem, quo venerant, receptu ſibi conſulebant. Omniaque erant tumultûs, timoris, fugæ, plena adeò, ut, quum Cæſar ſigna fugientium manu prehenderet et conſiſtere juberet, alii, dimiſſis equis, eundem curſum conficerent; alii, ex metu, etiam ſigna dimitterent; neque quiſquam omnino conſiſteret.

LVIII. His tantis malis hæc ſubſidia ſuccurrebant, quò minùs omnis deleretur exercitus; quòd Pompeius (inſidias timens, credo, quòd hæc præter ſpem acciderant ejus, qui paullò ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat), munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equiteſque ejus, anguſtiis portiſque à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. Ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam et expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt: eadem res, celeritate inſequentium tardatâ, noſtris ſalutem attulit.

LIX. Duobus his unius diei prœliis Cæſar deſideravit milites DCCCCLX; et notos equites R.***** Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem, Placentiâ; A. Gravium, Puteolis; M. Sacrativirum, Capuâ; tribunos militum, et centuriones, XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis munitionibuſque et fluminis ripis, oppreſſa ſuorum terrore ac fugâ, ſine ullo vulnere interiit: ſignaque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prœlio Imperator eſt appellatus. Hoc nomen obtinuit; atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt: ſed neque in litteris quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus, inſignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetraviſſet ut ſibi captivos tranſdi juberet; omnes productos, oſtentationis, ut videbatur, cauſsâ, quò major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, et magnâ verborum contumeliâ interrogans, "ſolerentne

veterani milites fugere," in omnium conſpectu interficit.

LX. His rebus tantum fiduciæ ac ſpiritûs Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. Non illi paucitatem noſtrorum militum; non iniquitatem loci atque anguſtias præoccupatis caſtris, et ancipitem terrorem intra extraque munitiones; non abſciſſum in duas partes exercitum, quum altera alteri auxilium ferre non poſſet; cauſſæ fuiſſe cogitabant. Non, ad hæc addebant; non ex concurſu acri facto, non prœlio, dimicatum: ſibique ipſos multitudine atque anguſtiis majus attuliſſe detrimentum, quàm ab hoſte accepiſſent. Non denique communes belli caſus recordabantur, quàm parvulæ ſæpe cauſſæ vel falſæ ſuſpicionis, vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intuliſſent: quoties vel culpâ ducis, vel tribuni vitio, in exercitu eſſet offenſum. Sed proinde ac ſi virtute viciſſent, neque ulla commutatio rerum poſſet accidere; per orbem terrarum, famâ ac litteris, victoriam ejus diei concelebrabant.

LXI. Cæſar à ſuperioribus conſiliis depulſus, omnem ſibi commutandam belli rationem exiſtimavit. Itaque uno tempore præſidiis omnibus deductis, et oppugnatione dimiſsâ, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit. Hortatuſque eſt, "ne ea, quæ accidiſſent, graviter ferrent; neve his rebus terrerentur: multiſque ſecundis prœliis unum adverſum, et id mediocre, opponerent. Habendam fortunæ gratiam, quòd Italiam ſine aliquo vulnere cepiſſent; quòd duas Hiſpanias, bellicoſiſſimorum hominum peritiſſimis atque exercitatiſſimis ducibus, pacaviſſent; quòd finitimas frumentariaſque provincias in poteſtatem redegiſſent. Denique recordari debere, quâ felicitate inter medias hoſtium claſſes, oppletis non ſolùm portubus, ſed etiam littoribus, omnes incolumes eſſent tranſportati. Si non omnia caderent ſecunda, fortunam eſſe induſtriâ ſublevandam. Quod eſſet acceptum detrimenti, ejus juri potiùs, quam ſuæ culpæ debere tribui. Locum æquum ad dimicandum dediſſe; potitum eſſe hoſtium caſtris; expuliſſe ac ſuperâſſe pugnantes. Sed ſive ipſorum perturbatio, ſive error aliquis, ſive etiam fortuna partam jam præſentemque victoriam interpellâſſet; dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute ſar-

Digitized by Google

ciretur. Quod ſi eſſet factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidiſſet; atque ii, qui antè dimicare timuiſſent, ultro ſe prœlio offerrent." Hâc habitâ concione, nonnullos ſigniferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus inceſſit ex incommodo dolor, tantumque ſtudium infamiæ ſarciendæ, ut nemo aut tribuni aut centurionis imperium deſideraret; et ſibi quiſque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, ſimulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum ſuperioris etiam ordinis nonnulli, oratione permoti, manendum eo loco et rem prœlio committendam exiſtimarent. Contra ea Cæſar, neque ſatìs militibus perterritis confidebat; ſpatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictiſque munitionibus, magnopere rei frumentariæ timebat.

LXII. Itaque nullâ interpoſitâ morâ, ſauciorum modò et ægrorum habitâ ratione, impedimenta omnia ſilentio primâ nocte ex caſtris Apolloniam præmiſit, ac conquieſcere ante iter confectum vetuit. His una legio miſſa præſidio eſt. His explicitis rebus, duas in caſtris legiones retinuit, reliquas de IV vigiliâ compluribus portis eductas eodem itinere præmiſit; parvoque ſpàtio intermiſſo, ut et militare inſtitutum ſervaretur, et quàm ſeriſſimè ejus profectio cognoſceretur, conclamari juſſit; ſtatimque egreſſus, et noviſſimum agmen conſecutus, celeriter è conſpectu caſtrorum diſceſſit. Neque verò Pompeius, cognito conſilio ejus, moram ullam ad inſequendum intulit: ſed eadem ſpectans, ſi itinere impeditos et perterritos deprehendere poſſet, exercitum è caſtris eduxit; equitatumque præmiſit ad noviſſimum agmen demorandum: neque conſequi potuit, quòd multum expedito itinere anteceſſerat Cæſar: ſed quum ventum eſſet ad flumen Genuſum, quod ripis erat impeditis, conſecutus equitatus noviſſimos prœlio detinebat. Huic ſuos Cæſar equites oppoſuit, expeditoſque anteſignanos admiſcuit CD; qui tantum profecêre, ut, equeſtri prœlio commiſſo, pellerent omnes, complureſque interficerent, ipſi incolumes ſe ad agmen reciperent.

LXIII. Confecto juſto itinere ejus diei, quod propoſuerat Cæſar; tranſductoque exercitu flumen Genuſum; veteribus ſuis in caſtris contra Aſparagium conſedit: militeſque omnes intra vallum caſtrorum continuit:

Digitized by Google

equitatumque per cauſſam pabulandi emiſſum, confeſtim Decumana porta in caſtra ſe recipere juſſit. Simili ratione Pompeius, confecto ejuſdem diei itinere, in ſuis veteribus caſtris ad Aſparagium conſedit; ejuſque milites, quòd ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique cauſsâ longiùs progrediebantur; alii, quòd ſubitò conſilium profectionis ceperant, magnâ parte impedimentorum et ſarcinarum relictâ, ad hæc repetenda invitati propinquitate ſuperiorum caſtrorum, depoſitis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad inſequendum impeditis, Cæſar, quod fore providerat, meridiano ferè tempore, ſigno profectionis dato, exercitum educit; duplicatoque ejus diei itinere, VIII millia paſſuum ex eo loco procedit. Quod facere Pompeius, diſceſſu militum, non potuit.

LXIV. Poſtero die Cæſar, ſimiliter præmiſſis primâ nocte impedimentis, de IV vigiliâ ipſe egreditur; ut, ſi qua impoſita eſſet dimicandi neceſſitas, ſubitum caſum expedito exercitu ſubiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum eſt, ut altiſſimis fluminibus, atque impeditiſſimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei morâ illatâ, et reliquorum dierum fruſtra labore ſuſcepto; quum ſe magnis itineribus extenderet, et progreſſos conſequi cuperet, IV die finem ſequendi fecit, atque aliud ſibi conſilium capiendum exiſtimavit.

LXV. Cæſari ad ſaucios deponendos, ſtipendium exercitui dandum, ſocios confirmandos, præſidium urbibus relinquendum, neceſſe erat adire Apolloniam. Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti neceſſe. Timenſque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur; ad eum omni celeritate et ſtudio incitatus ferebatur. Totius autem rei conſilium his rationibus explicabat: ut, ſi Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abſtractum, pari conditione belli ſecum decertare cogeret: ſi in Italiam tranſiret; conjuncto exercitu cum Domitio, per Illyricum Italiæ ſubſidio proficiſceretur; ſin Apolloniam Oricumque oppugnaret, et ſe omni maritimâ orâ excludere conaretur: obſeſſo tamen Scipione, neceſſariò illum ſuis auxilium ferre cogeret. Itaque præmiſſis nun-

Digitized by Google

ciis ad Cn. Domitium Cæſar ſcripſit, et, quid fieri vellet, oſtendit: præſidioque Apolloniæ cohortibus IV, Liſſi I, III Orici relictis; quique erant ex vulneribus ægri, depoſitis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque, de Cæſaris conſilio conjecturâ judicans, ad Scipionem properandum ſibi exiſtimabat: ſi Cæſar iter illò haberet; ut ſubſidium Scipioni ferret: ſi ab orâ maritimâ Corcyrâque diſcedere nollet, quòd legiones equitatumque ex Italiâ exſpectaret; ipſe ut omnibus copiis Domitium aggrederetur.

LXVI. Iis de cauſſis uterque eorum celeritati ſtudebat, et ſuis ut eſſet auxilio, et ad opprimendos adverſarios, ne occaſioni temporis deeſſet. Sed Cæſarem Apollonia directo itinere averterat: Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Acceſſit etiam improviſò aliud incommodum; quòd Domitius, qui dies complures caſtris Scipionis caſtra collata habuiſſet, rei frumentariæ cauſsâ ab eo diſceſſerat, et Heracleam Senticam, quæ eſt ſubjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipſa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæſar ignorabat. Simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitateſque dimiſſis de prœlio ad Dyrrhachium facto, elatiùs inflatiuſque multò, quàm res erat geſta; fama percrebuerat; "pulſum fugere Cæſarem, penè omnibus copiis amiſſis." Hæc itinera infeſta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitiâ averterant. Quibus accidit rebus, ut pluribus dimiſſi itineribus à Cæſare ad Domitium, et ab Domitio ad Cæſarem, nullâ ratione iter conficere poſſent. Sed Allobroges, Roſcilli atque Ægi familiares, (quos perfugiſſe ad Pompeium demonſtravimus), conſpicati in itinere exploratores Domitii; ſeu priſtinâ ſuâ conſuetudine, quòd unà in Galliâ bella geſſerant; ſeu gloriâ elati; cuncta, ut erant acta, expoſuerunt; et Cæſaris profectionem, et adventum Pompeii docuerunt. A quibus Domitius certior factus, vix IV horarum ſpatio antecedens, hoſtium beneficio periculum vitavit; et ad Æginium, quod eſt objectum oppoſitumque Theſſaliæ, Cæſari venienti occurrit.

LXVII. Conjuncto exercitu, Cæſar Gomphos pervenit; quod eſt oppidum primum Theſſaliæ, venientibus ab Epiro: quæ gens paucis antè menſibus ul-

tro ad Cæſarem legatos miſerat, ut ſuis omnibus facultatibus uteretur; præſidiumque ab eo militum petierat. Sed eò fama jam præcurrerat, quam ſupra docuimus, de prœlio Dyrrhachino; quod multis auxerat partibus. Itaque Androſthenes, prætor Theſſaliæ, quum ſe victoriæ Pompeii comitem eſſe mallet, quàm ſocium Cæſaris in rebus adverſis; omnem ex ágris multitudinem ſervorum ac liberorum in oppidum cogit, portaſque præcludit; et ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut ſibi ſubſidio veniant: "ſe confidere munitionibus oppidi, ſi celeriter ſuccurratur; longinquam oppugnationem ſuſtinere non poſſe." Scipio, diſceſſu exercituum à Dyrrhachio cognito, Lariſſam legiones adduxerat: Pompeius nondum Theſſaliæ appropinquabat. Cæſar, caſtris munitis, ſcalas muſculoſque ad repentinam oppugnationem fieri, et crates parari juſſit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit "quantum uſum haberet ad ſublevandam omnium rerum inopiam, potiri oppido pleno atque opulento; ſimul reliquis civitatibus, urbis hujus exemplo, inferre terrorem; et id fieri celeriter, priuſquam auxilia concurrerent." Itaque uſus ſingulari militum ſtudio, eodem quo venerat die, poſt horam IX oppidum altiſſimis mœnibus oppugnare aggreſſus, ante ſolis occaſum expugnavit, et ad diripiendum militibus conceſſit; ſtatimque ab oppido caſtra movit, et Metropolim venit, ſic, ut nuncios expugnati oppidi famamque antecederet.

LXVIII. Metropolitæ, eodem primùm uſi conſilio, iiſdem permoti rumoribus, portas clauſerunt, muroſque armatis compleverunt. Sed poſtea, caſu civitatis Gomphenſis ex captivis cognito, quos Cæſar ad murum producendos curaverat; portas aperuerunt. Quibus diligentiſſimè conſervatis; collatâ fortunâ Metropolitarum cum caſu Gomphenſium, nulla Theſſaliæ fuit civitas, præter Lariſſæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæſari parerent, atque imperata facerent. Ille ſegetis idoneum locum in agris nactus, quæ propè jam matura erat; ibi adventum exſpectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre conſtituit.

LXIX. Pompeius paucis pòſt diebus in Theſſaliam pervenit; concionatuſque apud cunctum exercitum, ſuis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut, partâ jam

Digitized by Google

victoriâ, prædæ ac præmiorum velint eſſe participes. Receptiſque omnibus in una caſtra legionibus, ſuum cum Scipione honorem partitur; claſſicumque apud eum cani, et alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobuſque magnis exercitibus conjunctis; priſtina omnium confirmatur opinio, et ſpes victoriæ augetur adeò, ut quicquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; et, ſi quando quid Pompeius tardiùs aut conſideratiùs faceret, "unius eſſe negotium diei, ſed illum delectari imperio, et conſulares prætorioſque ſervorum habere numero," dicerent. Jamque inter ſe palam de præmiis ac ſacerdotiis contendebant; in annoſque cunſulatum definiebant. Alii domos bonaque eorum, qui in caſtris erant Cæſaris, petebant. Magnaque inter eos in concilio fuit controverſia, oporteretne L. Hirri, quòd is à Pompeio ad Parthos miſſus eſſet, proximis comitiis prætoriis abſentis rationem haberi; quum ejus neceſſarii fidem implorarent Pompeii, ut præſtaret, quod proficiſcenti recepiſſet, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recuſarent. Jam de ſacerdotio Cæſaris, Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus, quotidianis contentionibus ad graviſſimas verborum contumelias palam deſcenderunt; quum Lentulus, ætatis honorem oſtentaret; Domitius, urbanam gratiam dignitatemque jactaret; Scipio, affinitate Pompeii confideret. Poſtulavit etiam L. Afranium proditionis exercitûs Attius Rufus apud Pompeium, quod geſtum in Hiſpaniâ diceret. Et L. Domitius in concilio dixit; "placere ſibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis eſſent ſenatorii, belloque unà cum ipſis interfuiſſent; ſententiaſque de ſingulis ferrent, qui Romæ remanſiſſent, quique intra præſidia Pompeii fuiſſent, neque operam in re militari præſtitiſſent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cenſerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecuniâ multarent." Poſtremò omnes aut de honoribus ſuis, aut de præmiis pecuniæ, aut de perſequendis inimicitiis agebant: nec quibus rationibus ſuperare poſſent, ſed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

LXX. Re frumentariâ præparatâ, confirmatiſque

militibus, et ſatìs longo ſpatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermiſſo; quum ſatìs perſpectum militum animum habere videretur, tentandum Cæſar exiſtimavit, quidnam Pompeius propoſiti aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex caſtris exercitum eduxit, aciemque inſtruxit; primùm ſuis locis, paulloque à caſtris Pompeii longiùs; continentibus verò diebus, ut progrederetur à caſtris ſuis, collibuſque Pompeianis aciem ſubjiceret. Quæ res in dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. Superius tamen inſtitutum in equitibus, quod demonſtravimus, ſervabat; ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atque expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites prœliari juberet; qui quotidianâ conſuetudine uſum quoque ejus generis prœliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille, apertioribus etiam locis, VII millium Pompeianorum impetum, quum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent; neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit; atque Ægum Allobrogem, ex duobus quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuimus, cum quibuſdam interfecit.

LXXI. Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut videbatur ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubjiceret. Cæſar, nullâ ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans; hanc ſibi commodiſſimam belli rationem judicavit, utì caſtra ex eo loco moveret, ſemperque eſſet in itineribus: hoc ſperans, ut, movendis caſtris, pluribuſque adeundis locis, commodiore frumentariâ re uteretur; ſimulque, in itinere ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, et inſolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno jam profectionis dato, tabernaculiſque detenſis, animadverſum eſt, paullò antè, extra quotidianam conſuetudinem, longiùs à vallo eſſe aciem Pompeii progreſſam; ut non iniquo loco poſſe dimicari videretur. Tunc Cæſar apud ſuos, quum jam eſſet agmen in portis, “differendum eſt,” inquit, “iter in præſentiâ nobis, et de prœlio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimicandum parati: non facilè occaſionem poſtea reperiemus.” Confeſtimque expeditas copias educit.

Digitized by Google

LXXII. Pompeius quoque, ut poſtea cognitum eſt, ſuorum omnium hortatu ſtatuerat prœlio decertare. Namque etiam in concilio ſuperioribus diebus dixerat, "priùs, quàm concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæſaris pelleretur." Id quum eſſent plerique admirati; "ſcio me," inquit, "penè incredibilem rém polliceri: ſed rationem conſilii mei accipite, quò firmiore animo in prœlium prodeatis. Perſuaſi equitibus noſtris, idque mihi ſe facturos confirmaverunt, ut, quum propiùs ſit acceſſum, dextrum Cæſaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumventâ ab tergo acie, priùs perturbatum exercitum pellerent, quàm à nobis telum in hoſtem jaceretur. Ita ſine periculo legionum, et penè ſine vulnere, bellum conficiemus. Id autem difficile non eſt, quum tantum equitatù valeamus." Simul denunciavit, ut eſſent "animo parati in poſterum; et, quoniam fieret dimicandi poteſtas, (ut ſæpe optaviſſent;) ne uſu manuque, reliquorum opinionem fallerent." Hunc Labienus excepit; ut, quum Cæſaris copias deſpiceret, Pompeii conſilium ſummis laudibus efferret. "Noli," inquit, "exiſtimare, Pompeii, hunc eſſe exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. Omnibus interfui prœliis; neque temere incognitam rem pronuncio. Perexigua pars illius exercitûs ſupereſt; magna pars deperiit, quod accidere tot prœliis fuit neceſſe; multos autumni peſtilentia in Italiâ conſumpſit; multi domum diſceſſerunt; multi ſunt relicti in continenti. An non audîſtis, ex iis qui per cauſſam valetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſii factas? Hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Galliâ ſunt refectæ; et plerique ſunt ex colonis Tranſpadanis. Attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit." Hæc quum dixiſſe, juravit, "ſe, niſi victorem, in caſtra non reverſurum:" Reliquoſque, ut fidem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem juravit; nec verò ex reliquis fuit quiſquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta eſſent in concilio, magnâ ſpe et lætitiâ omnium diſceſſum eſt. Ac jam animo victoriam præcipiebant; quòd de re tantâ, et à tam perito Imperatore, nihil fruſtra confirmari videbatur.

LXXIII. Cæſar, quum Pompeii caſtris appropinquâſſet, ad hunc modum aciem ejus inſtructam animum

advertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duæ, tranſditæ à Cæſare initio diſſenſionis ex Senatûs conſulto; quarum una prima, altera tertia appellabatur: in eo loco ipſe erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat: Ciliciensis legio, conjuncta cum cohortibus Hiſpanis, quas tranſductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ: has firmiſſimas ſe habere Pompeius exiſtimabat. Reliquas, inter aciem mediam cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat: (hæc erant millia XLV.) Evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis ſuperiorum exercituum ad eum convenerant; quæ totâ acie diſperſæ erant. Reliquas cohortes VII, caſtris propinquiſque caſtellis præſidio diſpoſuerat. Dextrum cornu ejus, rivus quidam impeditis ripis muniebat; quam ob cauſſam cunctum equitatum, ſagittarios funditoreſque omnes, in ſiniſtro cornu objecerat.

LXXIV. Cæſar, ſuperius inſtitutum ſervans, X legionem in dextro cornu, IX in ſiniſtro collocaverat; tametſi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: et huic ſic adjunxit VIII, ut penè unam ex duabus efficeret; atque alteram alteri præſidio eſſe juſſerat. Cohortes in acie LXXX conſtitutas habebat; quæ ſumma erat millium XXII. Cohortes II caſtris præſidio reliquerat. Siniſtro cornu Antonium, dextro P. Sullam, mediâ acie Cn. Domitium præpoſuerat: ipſe contra Pompeium conſiſtit. Simul his rebus animadverſis, quas demonſtravimus; timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumveniretur; celeriter ex tertiâ acie ſingulas cohortes detraxit, atque ex his quartam inſtituit, equitatuique oppoſuit; et, quid fieri vellet, oſtendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute conſtare. Simul tertiæ aciei totique exercitui imperavit, ne injuſſu ſuo concurreret; ſe, quum id fieri vellet, vexillo ſignum daturum.

LXXV. Exercitum quum militari more cohortaretur ad pugnam, ſuaque in eum perpetui temporis officia prædicaret; in primis commemoravit, "teſtibus ſe militibus uti poſſe, quanto ſtudio pacem petiſſet; quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egiſſet; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendiſſet: neque ſe unquam ab-

Digitized by Google

uti militum ſanguine, neque Rempublicam alterutro exercitu privare voluiſſe." Hâc habitâ oratione, expoſcentibus militibus, et ſtudio pugnæ ardentibus, tubâ ſignum dedit. Erat Craſtinus evocatus in exercitu Cæſaris, qui ſuperiore anno apud eum primum pilum in legione x duxerat; vir ſingulari virtute. Hic, ſigno dato, "Sequimini me," inquit, "manipulares mei qui fuiſtis; et veſtro Imperatori, quam conſtituiſtis, operam date. Unum hoc prœlium ſupereſt: quo confecto, et ille ſuam dignitatem, et nos noſtram libertatem recuperabimus." Simul reſpiciens Cæſarem, "Faciam," inquit, "hodie, Imperator, ut aut vivo mihi aut mortuo gratias agas." Hæc quum dixiſſet, primus ex dextro cornu procurrit; atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejuſdem venturiæ ſunt proſecuti.

LXXVI. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, ut ſatis eſſet ad concurſum utriuſque exercitûs. Sed Pompeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, neve ſe loco moverent; aciemque ejus diſtrahi paterentur. Idque admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, ut primus excurſus viſque militum infringeretur, acieſque diſtenderetur; atque ſuis ordinibus diſpoſiti, diſperſos adorirentur. Leviùs quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus; quàm ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent. Simul fore, ut duplicato curſu, Cæſaris milites exanimarentur, et laſſitudine conficerentur. Quòd nobis quidem nullâ ratione factum à Pompeio videtur; propterea quòd eſt quædam animi incitatio atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur; hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent: neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamoremque univerſi tollerent: quibus rebus et hoſtes terreri, et ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites, dato ſigno, quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis; uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati, ſuâ ſponte curſum repreſſerunt; et ad medium ferè ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeriterque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. Neque verò Pompeiani huic rei defuerunt: nam et tela miſſa

Digitized by Google

exceperunt, ut impetum legionum tulerunt, et ordines conſervaverunt; piliſque miſſis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à ſiniſtro Pompeii cornu, ut erat imperatum, univerſi procucurrerunt; omniſque multitudo ſagittariorum ſe profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit; equiteſque Pompeiani hoc acriùs inſtare, et ſe turmatim explicare, aciemque noſtram à latere aperto circumire cœperunt. Quod ubi Cæſar animadvertit; IV aciei, quam inſtituerat ſex cohortium numero, ſignum dedit. Illi celeriter procucurrerunt; infeſtiſque ſignis tantâ vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret; omneſque converſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati, fugâ montes altiſſimos peterent. Quibus ſummotis, omnes ſagittarii funditoreſque deſtituti, inermes, ſine præſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu, pugnantibus etiam tum ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt; eoſque à tergo ſunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæſar, quæ quieta fuerat, et ſe ad id tempus loco tenuerat; procurrere juſſit. Ita, quum recentes atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alii autem à tergo adorirentur; ſuſtinere Pompeiani non potuerunt, atque univerſi terga verterunt. Neque verò Cæſarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ eſſent, initium victoriæ oriretur; ut ipſe in cohortandis militibus pronunciaverat. Ab his enim primùm equitatus eſt pulſus; ab iiſdem facta cædes ſagittariorum atque funditorum: ab iiſdem acies Pompeiana à ſiniſtrâ parte circumventa, atque initium fugæ factum.

LXXVII. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum vidit; atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit; aliis diffiſus, acie exceſſit. Protinuſque ſe in caſtra equo contulit; et iis centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat, clarè, ut milites exaudirent, "Tueamini," inquit, "caſtra, et defendite diligenter, ſi quid durius acciderit. Ego reliquas portas circumeo, et caſtrorum præſidia confirmo." Hæc quum dixiſſet, ſe in prætorium contulit, ſummæ rei diffidens, et tamen eventum exſpectans. Cæſar, Pompeianis ex fugâ intra vallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere æſtimans, milites co-

Digitized by Google

hortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtraque oppugnarent: qui, etſi magno æſtu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta), tamen ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtriè defendebantur; multò etiam acriùs à Thracibus barbariſque auxiliis. Nam qui acie refugerant milites, et animo perterriti et laſſitudine confecti, miſſis pleriſque armis ſigniſque militaribus, magis de reliquâ fugâ, quàm, de caſtrorum defenſione, cogitabant. Neque verò diutius, qui in vallo conſtiterant, multitudinem telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vulneribus, locum reliquerunt. Protinuſque omnes, ducibus uſi centurionibus tribuniſque militum, in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt.

LXXVIII. In caſtris Pompeii videre licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata; L. etiam Lentuli, et nonnullorum, tabernacula protecta ederâ; multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, et victoriæ fiduciam deſignarent: ut facilè æſtimari poſſet, nihil eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates; atque ii miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem objiciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent.

LXXIX. Pompeius jam, quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus Imperatoris, Decumanâ portâ ſe ex caſtris ejecit; protinuſque equo citato Lariſſam contendit. Neque ibi conſtitit; ſed eâdem celeritate, paucos ſuorum ex fugâ nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum xxx ad mare pervenit, navemque frumentariam conſcendit; ſæpe, ut dicebatur, querens, "tantùm ſe opinionem fefelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam ſperâſſet, ab eo initio fugæ facto, penè proditus videretur."

LXXX. Cæſar, caſtris potitus, à militibus contendit, ne in prædâ occupati, reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Quâ re impetratâ, montem opere circummunire inſtituit. Pompeiani, quòd is mons erat ſine aquâ, diffiſi ei loco, relicto monte, univerſi [juris ejus] Lariſſam versùs ſe recipere cœperunt. Quâ re animadversâ, Cæſar copias ſuas diviſit; partemque legio-

Digitized by Google

nam in caſtris Pompeii remanere juſſit, partem in ſua caſtra remiſit: IV ſecum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: et progreſſus millia paſſuum VI, aciem inſtruxit. Quâ re animadversâ, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem, flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus; etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam ſuberat; tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere cœperunt. Pauci ordinis Senatorii, qui ſe cum iis conjunxerant, nocte fugâ ſalutem petierunt. Cæſar primâ luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planitiem deſcendere, atque arma projicere juſſit. Quod ubi ſine recuſatione fecerunt; paſſiſque palmis, projecti ad terram, flentes ab eo petierunt ſalutem; conſolatus conſurgere juſſit. Et pauca apud eos de lenitate ſuâ locutus, quò minore eſſent timore; omnes conſervavit: militibuſque ſuis commendavit, ne qui eorum violarentur, neu quid ſui deſiderarent. Hâc adhibitâ diligentiâ, ex caſtris ſibi legiones alias occurrere, et eas quas ſecum duxerat invicem requieſcere, atque in caſtra reverti juſſit: eodemque die Lariſſam pervenit.

LXXXI. In eo prœlio non ampliùs CC milites deſideravit; ſed centuriones, fortes viros, circiter XXX amiſit. Interfectus eſt etiam fortiſſimè pugnans Craſtinus, cujus mentionem ſupra fecimus; gladio in os adverſum conjecto. Neque id fuit falſum, quod ille in pugnam proficiſcens dixerat. Sic enim Cæſar exiſtimabat, eo prœlio excellentiſſimam virtutem Craſtini fuiſſe; optimeque eum de ſe meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidiſſe videbantur: ſed in deditionem venerunt ampliùs millia XXIV: (namque etiam cohortes, quæ præſidio in caſtellis fuerant, ſeſe Sullæ dediderunt; multi præterea in finitimas civitates refugerunt:) ſignaque militaria ex prœlio ad Cæſarem ſunt relata CLXXX, et Aquilæ IX. L. Domitius, ex caſtris in montem refugiens, quum vires eum laſſitudine defeciſſent, ab equitibus eſt interfectus.

LXXXII. Eodem tempore D. Lælius cum claſſe ad Brundiſium venit; eâdemque ratione, quâ factum à Libone antea demonſtravimus, inſulam objectam portui

Digitized by Google

Brundiſino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundiſio præerat, tectis inſtratiſque ſcaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longiùs productam unam quinqueremem, et minores duas, in anguſtiis portûs cepit: itemque per equites diſpoſitos, aquâ prohibere claſſiarios inſtituit. Sed Lælius tempore anni commodiore uſus ad navigandum, onerariis navibus Corcyrâ Dyrrhachioque aquam ſuis ſupportabat; neque à propoſito deterrebatur; neque ante prœlium, in Theſſaliâ factum, cognitum, aut ignominiâ amiſſarum navium, aut neceſſariarum rerum inopiâ, ex portu inſulâque expelli potuit.

LXXXIII. Iiſdem ferè temporibus Caſſius, cum claſſe Syrorum et Phœnicum et Cilicum, in Siciliam venit. Et quum eſſet Cæſaris claſſis diviſa in duas partes, et dimidiæ parti præeſſet P. Sulpicius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Meſſanam; priùs Caſſius ad Meſſanam navibus advolavit, quàm Pomponius de ejus adventu cognoſceret. Perturbatumque eum nactus, nullis cuſtodiis, neque ordinibus certis; magno vento et ſecundo, completas onerarias naves tædâ et pice et ſtupâ, reliquiſque rebus quæ ſunt ad incendia, in Pomponianam claſſem immiſit; atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX conſtratæ. Tantuſque eo facto timor inceſſit, ut, quum eſſet legio præſidio Meſſanæ, vix oppidum defenderetur. Et, niſi eo ipſo tempore nuncii de Cæſaris victoriâ per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant plerique futurum fuiſſe ut amitteretur: ſed, opportuniſſimè nunciis allatis, oppidum fuit defenſum. Caſſiuſque ad Sulpicianam inde claſſem profectus eſt Vibonem. Applicatiſque noſtris ad terram navibus, propter eundem timorem; pari, atque antea, ratione egit. Secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL, præparatas ad incendium, immiſit: et, flammâ ab utroque cornu comprehensâ, naves ſunt combuſtæ V. Quumque ignis, magnitudine venti, latiùs ſerperet; milites, qui ex veteribus legionibus erant relicti præſidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt; ſed ſuâ ſponte naves conſcenderunt, et à terra ſolverunt; impetuque facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes II, in quarum altera erat Caſſius, ceperunt; ſed Caſſius, exceptus ſcaphâ, refugit. Præterea duæ ſunt depreſſæ triremes. Neque

Digitized by Google

multò poſt, de prœlio facto in Theſſaliâ cognitum eſt; ut ipſis Pompeianis fides fieret. Nam ante id tempus, fingi à legatis amicisque Cæſaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Caſſius cum claſſe diſceſſit.

LXXXIV. Cæſar, omnibus rebus relictis, perſequendum ſibi Pompeium exiſtimavit, quaſcumque in partes ex fugâ ſe recepiſſet; ne rurſus copias comparare alias, et bellum renovare poſſet. Et quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur; legionemque unam minoribus itineribus ſubſequi juſſit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propoſitum, utì omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civeſque Romani, jurandi cauſsâ convenirent. Sed, utrùm avertendæ ſuſpicionis cauſsâ Pompeius propoſuiſſet, ut quàm diutiſſimè longioris fugæ conſilium occultaret; an novis delectibus, ſi nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur; exiſtimari non poterat. Ipſe ad anchoram unâ nocte conſtitit; et vocatis ad ſe Amphipoli hoſpitibus, et pecuniâ ad neceſſarios ſumptus corrogatâ, cognito Cæſaris adventu ex eo loco diſceſſit, et ad Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempeſtate retentus navibuſque aliis additis actuariis; in Ciliciam, atque inde in Cyprum pervenit. Ibi cognoſcit, conſenſu omnium Antiochenſium, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante captum eſſe, excludendi ſuì cauſsâ; nuncioſque dimiſſos, ad eos qui ſe ex fugâ in finitimas civitates recepiſſe dicerentur, ne Antiochiam adirent: id ſi feciſſent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo qui ſuperiore anno conſul fuerat, et P. Lentulo conſulari, ac nonnullis aliis, acciderat Rhodi: qui, quum ex fugâ Pompeium ſequerentur, atque in inſulam veniſſent, oppido ac portu recepti non erant; miſſiſque ad eos nunciis ut ex iis locis diſcederent, contra voluntatem ſuam naves ſolverunt. Jamque de Cæſaris adventu fama ad civitates perferebatur.

LXXXV. Quibus cognitis rebus; Pompeius, depoſito adeundæ Syriæ conſilio, pecuniâ ſocietatis ſublatâ, et à quibuſdam privatis ſumptâ, et æris magno pondere ad militarem uſum in naves impoſito, duobuſque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis ſocietatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quoſque ex ſuis quiſque ad hanc rem idoneos exiſtimabat;

Digitized by Google

Peluſium pervenit. Ibi caſu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum ſorore Cleopatrâ gerens bellum; quam paucis antè menſibus per ſuos propinquos atque amicos regno expulerat: caſtraque Cleopatræ non longo ſpatio ab ejus caſtris diſtabant. Ad eum Pompeius miſit, ut, pro hoſpitio atque amicitiâ patris, Alexandriâ reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo miſſi erant, confecto legationis officio, liberiùs cum militibus regis colloqui cœperunt; eoſque hortari, ut ſuum officium Pompeio præſtarent, neve ejus fortunam deſpicerent. In hôc erant numero complures Pompeii milites, quos ex ejus exercitu acceptos in Syriâ Gabinius Alexandriam tranſduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus; amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant regni; ſive timore adducti, ut poſtea prædicabant, ne, ſollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; ſive deſpectâ ejus fortunâ, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exiſtunt; iis, qui erant ab eo miſſi, palam liberaliter reſponderunt; eumque ad regem venire juſſerunt: ipſi, clam conſilio inito, Achillam præfectum regium, ſingulari hominem audaciâ, et L. Septimium tribunum militum, ad interficiendum Pompeium miſerunt. Ab his liberaliter ipſe appellatus; et quâdam notitiâ Septimii productus, quòd bello prædonum apud eum ordinem duxerat; naviculam parvulam conſcendit cum paucis ſuis, et ibi ab Achillâ et Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, et in cuſtodiâ necatur.

LXXXVI. Cæſar, quum in Aſiam veniſſet, reperiebat, T. Ampium conatum eſſe tollere pecunias Epheſo ex Fano Dianæ; ejuſque rei cauſſâ, ſenatores omnes ex provinciâ evocâſſe, ut iis teſtibus in ſummâ pecuniæ uteretur; ſed, interpellatum adventu Cæſaris, profugiſſe: ita duobus temporibus Epheſiæ pecuniæ Cæſar auxilium tulit. Item conſtabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium ſecundum feciſſet Cæſar, ſimulacrum Victoriæ, quod ante ipſam Minervam collocatum erat, et antè ad ſimulacrum Minervæ ſpectabat, ad valvas ſe templi limenque convertiſſe. Eodemque die Antiochiæ in Syriâ

Digitized by Google

his tantus exercitûs clamor, et ſignorum ſonus exauditus eſt, ut in muris armata civitas diſcurreret. Hoc idem Ptolemaïde accidit. Pergami, in occultis ac remotis templi, quò, præter ſacerdotes, adire fas non eſt, quæ Græci *adyta* appellant; tympana ſonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæſaris ſtatuam conſecraverant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exſtitiſſe oſtendebatur.

LXXXVII. Cæſar paucos dies in Aſiâ moratus, quum audiſſet Pompeium Cypri viſum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter neceſſitudines regni, reliquaſque ejus loci opportunitates; cum legionibus, unâ, quam ex Theſſaliâ ſe ſequi juſſerat, et alterâ, quam ex Achaiâ à Fufio legato evocaverat, equitibuſque DCCC, et navibus longis Rhodiis X, et Aſiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus, hominum III millia ducenti: reliqui, vulneribus ex prœliis, et labore ac magnitudine itineris confecti, conſequi non potuerant. Sed Cæſar confiſus famâ rerum geſtarum, infirmis auxiliis proficiſci non dubitaverat; atque omnem ſibi locum tutum fore exiſtimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoſcit: atque ibi primùm è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in oppido præſidii cauſsâ reliquerat; et concurſum ad ſe fieri videt, quòd faſces anteferrentur. In hôc omnis multitudo majeſtatem regiam minui prædicabat. Hôc ſedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis, omnibus partibus interficiebantur.

LXXXVIII. Quibus rebus animadverſis; legiones ſibi alias ex Aſiâ adduci juſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat: ipſe enim neceſſariò Eteſiis tenebatur, qui Alexandriâ navigantibus ſunt adverſiſſimi venti. Interim controverſias regum ad populum Romanum et ad ſe, quòd eſſet conſul, pertinere exiſtimans; atque eò magìs officio ſuo convenire, quòd ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemæo et lege et S. C. ſocietas erat facta; oſtendit ſibi placere, regem Ptolemæum, atque ſororem ejus Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; et de controverſiis jure apud ſe potiùs, quàm inter ſe armis, diſceptare.

LXXXIX. Erat in procuratione regni, propter æ-

Digitized by Google

tatem pueri, nutricius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. Is primum inter ſuos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam cauſſam evocari: deinde adjutores quoſdam conſcios ſui nactus, ex regis amicis, exercitum à Peluſio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus ſupra meminimus, omnibus copiis præfecit. Hunc incitatum ſuis, et regis inflatum pollicitationibus; quæ fieri vellet, litteris nunciiſque edocuit. In teſtamento Ptolemæi patris hæredes erant ſcripti, ex duobus filiis major, et ex duabus ea quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera quæ Romæ feciſſet, eodem teſtamento Ptolemæus populum Romanum obteſtabatur. Tabulæ teſtamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur; (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuiſſent, apud Pompeium ſunt depoſitæ;) alteræ, eodem exemplo, relictæ atque obſignatæ Alexandriæ proferebantur.

XC. De his rebus quum ageretur apud Cæſarem; iſque maximè vellet, pro communi amico atque arbitro, controverſias regum componere: ſubitò exercitus regius, equitatuſque omnis, venire Alexandriam nunciatur. Cæſaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra oppidum, ſi eſſet dimicandum, confideret: relinquebatur, ut ſe ſuis locis oppido teneret, conſiliumque Achillæ cognoſceret. Milites tamen omnes in armis eſſe juſſit: regemque hortatus eſt, ut ex ſuis neceſſariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; et quid eſſet ſuæ voluntatis, oſtenderet. A quo miſſi Dioſcorides et Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant; ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conſpectum ejus veniſſent; priùs, quàm audiret, aut, cujus rei cauſsâ miſſi eſſent, cognoſceret; corripi, ac interfici juſſit. Quorum alter, accepto vulnere occupatus, per ſuos pro occiſo ſublatus; alter interfectus eſt. Quo facto, regem in ſuâ poteſtate ut haberet, Cæſar efficit: magnam regium nomen apud ſuos auctoritatem habere exiſtimans; et ut privato paucorum et latronum potiùs, quàm regio conſilio, ſuſceptum bellum videretur.

XCI. Erant cum Achillâ copiæ, ut neque numero,

Digitized by Google

neque genere hominum, neque uſu rei militaris, contemnendæ viderentur: millia enim xx in armis habebat. Hæc conſtabant ex Gabinianis militibus; qui jam in conſuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant; et nomen diſciplinamque populi Romani dedidicerant; uxoreſque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibuſque Syriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumque regionum. Multi præterea, capitis damnati, exuleſque convenerant: fugitiviſque omnibus noſtris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut, dato nomine, militum eſſent numero: quorum ſi quis à domino comprehenderetur, concurſu militum eripiebatur; qui vim ſuorum, quòd in ſimili culpâ verſabantur, ipſi pro ſuo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem depoſcere; hi bona locupletum diripere ſtipendii augendi cauſsâ, regis domum obſidere, regno expellere alios, alios accerſere, vetere quodam Alexandrini exercitûs inſtitato, conſueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis: hi Ptolemæum patrem in regnum reduxerant; Bibuli filios duos interfecerant; bella cum Ægyptiis geſſerant: hunc uſum rei militaris habebant.

XCII His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæſaris deſpiciens, occupat Alexandriam: præterea oppidi parte, quam Cæſar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus eſt; ſed Cæſar, diſpoſitis per vias cohortibus, impetum ejus ſuſtinuit. Eodemque tempore pugnatum eſt ad portum: ac longè maximam attulit ea res dimicationem. Simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: et magnâ multitudine, naves longas occupare hoſtes conabantur; quarum erant L auxilio miſſæ ad Pompeium, quæ, prœlio in Theſſaliâ facto, domum redierant. Illæ triremes omnes et quinqueremes erant, aptæ inſtructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præſidii cauſsâ Alexandriæ eſſe conſueverant, conſtratæ omnes: quas ſi occupâſſent; claſſe Cæſari ereptâ, portum ac mare totum in ſuâ poteſtate haberent; commeatu auxiliiſque Cæſarem prohiberent. Itaque tantâ eſt contentione actum, quantâ agi debuit; quum ille celerem in eâ re victoriam, hi ſalutem ſuam conſiſ-

Digitized by Google

tere viderent. Sed rem obtinuit Cæſar; omneſque eas naves, et reliquas quæ erant in navalibus, incendit; quòd tam latè tueri tam parvâ manu non poterat; confeſtimque ad Pharum navibus milites expoſuit.

XCIII. Pharus eſt in inſulâ turris, magnâ altitudine, mirificis operibus exſtructâ; quæ nomen ab inſulâ accepit. Hæc inſula, objecta Alexandriæ, portum efficit: ſed à ſuperioribus regionibus in longitudinem paſſuum DCCCC in mare jactis molibus, anguſto itinere et ponte cum oppido conjungitur. In hâc ſunt inſulâ domicilia Ægyptiorum, et vicus, oppidi magnitudine: quæque ubique naves imprudentiâ aut tempeſtate paullulùm ſuo curſu deceſſerint; has more prædonum diripere conſueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur; non poteſt eſſe, propter anguſtias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæſar, hoſtibus in pugnâ occupatis, militibuſque expoſitis, Pharum apprehendit; atque ibi præſidium poſuit. Quibus eſt rebus effectum, utì tutò frumentum auxiliaque navibus ad eum ſupportari poſſent: dimiſit enim circum omnes propinquas regiones, atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi partibus ſic eſt pugnatum, ut æquo prœlio diſcederetur, et neutri pellerentur, (id efficiebant anguſtiæ loci:) paucìſque utrimque interfectis, Cæſar loca maximè neceſſaria complexus, noctu præmunit. Hôc tractu oppidi pars erat regiæ exigua, in quam ipſe habitandi cauſsâ initio erat inductus; et theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, et ad reliqua navalia. Has munitiones inſequentibus auxit diebus; ut pro muro objectas haberet; neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis, vacuam poſſeſſionem regni ſperans, ad Achillam ſe ex regiâ transjecit, unaque bellum adminiſtrare cœpit. Sed celeriter eſt inter eos de principatu controverſia orta; quæ res apud milites largitiones auxit; magnis enim jacturis ſibi quiſque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hoſtes geruntur; Pothinus, nutricius pueri, et procurator regni, in parte Cæſaris; quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque ne negotio deſiſteret, neve animo deficeret; indicatis deprehenſiſque internunciis, à Cæſare eſt interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

Digitized by Google

A. HIRTII
PANSÆ
COMMENTARIORUM
DE
BELLO ALEXANDRINO.
LIBER UNUS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæſar Rhodo atque ex Cyriâ Ciliciâque omnem claſſem accerſit; ex Cretâ, ſagittarios; equites, ab rege Nabatæorum Malcho evocat: tormenta undique conquiri, et frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur; atque omnes oppidi partes, quæ minùs firmæ eſſe viderentur, teſtudinibus atque muſculis aptantur. Ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur. Quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci; in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio ferè tuta eſt Alexandria; quòd ſine contignatione ac materiâ ſunt ædificia, et ſtructuris atque fornicibus continentur, tectaque ſunt rudere aut pavimentis. Cæſar ſtudebat maximè, ut, quam anguſtiſſimam partem oppidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus vineiſque agendis à reliquâ parte urbis excluderet: illud ſpectans; primùm, ut, quum eſſet in duas partes urbs diviſa, acies uno concilio atque imperio adminiſtraretur; deinde, ut laborantibus ſuccurri, atque ex alterâ oppidi parte auxilium ferri poſſet; in primis verò, ut aquâ pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus largè præbere poterat.

II. Neque verò Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii regnumque pertinet, legatos conquiſitoreſque, delectûs habendi cauſsâ, miſe-

Digitized by Google

rant; magnumque numerum in oppidum, telorum atque tormentorum convexerant; et innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minùs in urbe maxime armorum erant inſtitutæ officinæ. Servos præterea puberes armaverant, quibus domini locupletiores victum quotidianum ſtipendiumque præbebant. Hâc multitudine diſpoſitâ, munitiones ſemotarum partium tuebantur: veteranas cohortes, vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ eſſent. Omnibus viis atque angiportis, triplicem vallum obduxerant: erat autem quadrato exſtructus ſaxo, nec minus XL pedes altitudinis habebat. Quæque partes urbis inferiores erant, has altiſſimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias, totidem tabulatorum confixerant; ſubjectiſque eas rotis, funibus jumentiſque objectis, directis plateis in quamcunque erat viſum partem movebant. Urbs fertiliſſima et copioſiſſima, omnium rerum apparatus ſuggerebat. Ipſi homines ingenioſiſſimi atque acutiſſimi, quæ à nobis fieri viderant, eâ ſollertiâ efficiebant, ut noſtri illorum opera imitati viderentur: et ſuâ ſponte multa reperiebant: unoque tempore et noſtras munitiones infeſtabant, ut ſuas defendebant. Atque hæc principes in conſiliis concionibuſque agitabant; "populum Romanum paullatim in conſuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Ægypto: Pompeium ſe ex fugâ eodem recepiſſe: ac Cæſarem veniſſe cum copiis: neque morte Pompeii quidquam profectum, quò minùs Cæſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futurum ex regno provinciam: idque agendum maturè: namque eum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe."

III. Interim, diſſenſione ortâ intra Achillan, qui veterano exercitui præerat; et Arſinoën regis Ptolemæi minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt: quum uterque utrique inſidiaretur, et ſummam imperii ipſe obtinere vellet; præoccupat Arſinoë per Ganymedem eunuchum, nutritium ſuum; atque Achillan interficit. Hôc occiſo, ipſa, ſine ullo ſocio et cuſtode omne imperium obtinebat; exercitus Ganymedi tranſditur. Is, ſuſ-

Digitized by Google

cepto officio, largitionem in milites auget; reliqua pari diligentiâ adminiſtrat.

IV. Alexandria eſt ferè tota ſuffoſſa; ſpecuſque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim ſpatio temporis liqueſcit ac ſubſidit. Hâc uti domini ædificiorum atque eorum familia conſueverunt: nam quæ flumine Nilo fertur, adeò eſt limoſa atque turbida, ut multos varioſque morbos efficiat: ſed eâ plebes ac multitudo contenta eſt neceſſariò, quòd fons urbe totâ nullus eſt. Hoc tamen flumen in eâ parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto eſt admonitus Ganymedes, poſſe noſtros aquâ intercludi; qui diſtributi munitionem tuendarum cauſſâ, vicatim ex privatis ædificiis, ſpecubus et puteis extractâ aquâ utebantur. Hoc probato conſilio, magnum ac difficile opus aggreditur. Interſeptis enim ſpecubus; atque omnibus urbis partibus excluſis, quæ ab ipſo tenebantur: aquæ magnam vim ex mari, rotis ac machinationibus exprimere contendit: hanc locis ſuperioribus fundere in partem Cæſaris non intermittebat: quamobrem ſalſior paullo præter conſuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob cauſſam id accidiſſet. Nec ſatìs ſibi ipſi credebant; quum ſe inferiores ejuſdem generis ac ſaporis aquâ dicerent uti, atque antè conſuêſſent. Vulgoque inter ſe conferebant; et deguſtando, quantum inter ſe differrent aquæ, cognoſcebant. Parvo verò temporis ſpatio, hæc propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior jam, ſalſiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione ſublatâ, tantùs inceſſit timor, ut ad extremum caſum omnes deducti viderentur: atque alii morari Cæſarem dicerent, quin naves conſcendere juberet: alii multo graviorem extimeſcerent caſum; quòd neque celari Alexandrinos poſſent in apparandâ fugâ, quum hi tam parvo ſpatio diſtarent ab ipſis; neque, illis imminentibus atque inſequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Cæſaris, quam domiciliis ipſorum non moverat; quòd ea ſe fidelem palàm noſtris eſſe ſimulabat, et deſciviſſe à ſuis videbatur. Ut, ſi mihi defendendi eſſent Alexandrini, quòd neque fallaces eſſent, neque temerarii; multa oratio fruſtra ab-

Digitized by Google

ſumeretur. Quum verò uno tempore et natio eorum et natura cognoſcatur; aptiſſimum eſſe hoc genus ad proditionem, nemo dubitare poteſt.

V. Cæſar ſuorum timorem conſolatione et ratione minuebat. Nam "puteis foſſis aquam dulcem poſſe reperiri" affirmabat: "omnia enim littora, naturaliter aquæ dulcis venas habere: quòd ſi alia eſſet littoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare liberè tenerent, neque hoſtes claſſem haberent, prohiberi ſeſe non poſſe, quò minùs quotidie aquam navibus peterent, vel à ſiniſtrâ parte à Paratonio, vel à dextrâ ab inſulâ; quæ diverſæ navigationes, nunquam uno tempore adverſis ventis præcluderentur: fugæ verò nullum eſſe conſilium, non ſolùm iis, qui primam dignitatem haberent, ſed ne iis quidem qui nihil præterquam de vitâ cogitarent; magno negotio impetus hoſtium adverſos, ex munitionibus ſuſtineri; quibus relictis, nec loco nec numero pares eſſe poſſe: magnam autem moram et difficultatem adſcenſum in naves habere, præſertim ex ſcaphis: ſummam eſſe contrà in Alexandrinis velocitatem, locorumque et ædificiorum notitiam: hos, præcipuè in victoriâ inſolentes, præcurſuros et loca excelſiora atque ædificia occupaturos; ita fugâ navibuſque noſtros prohibituros: proinde ejus conſilii obliviſcerentur, atque omni ratione eſſe vincendum cogitarent." Hâc oratione apud ſuos habitâ, atque omnium mentibus excitatis; dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermiſſis, ad fodiendos puteos animum conferant; neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo ſuſcepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis; magna unâ nocte vis aquæ dulcis inventa eſt. Ita operoſis Alexandrinorum machinationibus, maximiſque conatibus, non longi temporis labore occurſum eſt.

VI. Eo biduo, legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, impoſita in naves à Domitio Calvino, ad littora Africæ paullò ſupra Alexandriam delata eſt. Hæ naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur; ſed loca ſunt egregia omni illâ regione ad tenendas anchoras. Hi, quum diu retinerentur, atque aquæ inopiâ premerentur; navigio actuario Cæſarem faciunt certiorem. Cæſar, ut per ſe conſilium caperet

quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit; nullis noſtris militibus impoſitis; quòd, quum longiùs paullò diſcederet, munitiones nudari nolebat. Quumque ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherſoneſus; aquandique cauſsâ, remiges in terram expoſuiſſet; nonnulli ex eo numero, quum longiùs à navibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. Quâ re compertâ, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſarique redeunti cum claſſe occurrerunt. Qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat; quòd et nullos milites in navibus habebat, et poſt horam x diei res agebatur. Nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitiâ confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quòd nulla ſatis idonea eſſet hortatio, quâ neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſſis, naves, quas potuit, Cæſar ad terram detrahit; quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat.

VII. Erat una navis Rhodia, in dextro Cæſaris cornu, longè ab reliquis collocata. Hanc conſpicati hoſtes, non tenuerunt ſeſe; magnoque impetu IV ad eam conſtratæ naves, et complures apertæ, contenderunt. Cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium, ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quanquam, ſi quid gravius illi accidiſſet, meritò, caſurum judicabat. Prœlium commiſſum eſt, magnâ contentione Rhodiorum: qui, quum in omnibus dimicationibus et ſcientia et virtute præſtitiſſent, tum maximè illo tempore totum onus ſuſtinere non recuſabant, ne quod ſuorum culpâ detrimentum acceptum videretur. Ita prœlium ſecundiſſimum eſt factum. Capta eſt una hoſtium quadriremis: depreſſa eſt altera; alteraque perforata; deinde omnes epibatis nudatæ: magna præterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum eſt interfecta. Quod niſi nox prœlium diremiſſet, totâ claſſe hoſtium Cæſar potitus eſſet. Hâc calamitate perterritis hoſtibus; adverſo vento leniter flante, naves onerarias Cæſar remigio victricibus ſuis Alexandriam deducit.

Digitized by Google

VIII. Eo detrimento adeò ſunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, ſed ſcientiâ claſſiariorum ſe victos viderent; ut ****. Quibus et ſuperioribus locis ſublevabantur, ut ex ædificiis defendi poſſent: et materiam cunctam objicerent, quòd noſtræ claſſis oppugnationem etiam ad terram verebantur. Iidem, poſtea quàm Ganymedes in concilio confirmavit, "ſeſe et eas, quæ eſſent amiſſæ, reſtituturum; et numerum adaucturum;" magnâ ſpe et fiduciâ veteres reficere naves, accuratiuſque huic rei ſtudere atque inſervire inſtituerunt. Ac, tametſi ampliùs cx navibus longis in portu navalibuſque amiſerant, non tamen reparandæ claſſis cogitationem depoſuerunt. Videbant enim non auxilia Cæſari, non commeatus ſupportari poſſe; ſi claſſe ipſi valerent. Præterea nautici homines, et urbis et regionis maritimæ, quotidianoque uſu à pueris exercitati; ad naturale ac domeſticum bonum refugere cupiebant; et, quantum parvulis navigiis profeciſſent, ſentiebant. Itaque omni ſtudio ad parandam claſſem incubuerunt.

IX. Erant omnibus oſtiis Nili cuſtodiæ, exigendi portorii cauſſâ, diſpoſitæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum non erant uſi. Has reficiebant: illas Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, gymnaſia, ædificia publica detegebant; aſſeres, remorum uſum obtinebant: aliud naturalis ſollertia, aliud urbis copia ſubminiſtrabat. Poſtremò, non longam navigationem parabant; ſed præſentis temporis neceſſitati ſerviebant, et in ipſo portu confligendum videbant. Itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes xxii, quinqueremes v, confecerunt: ad has, minores apertaſque complures adjecerunt: et, in portu periclitati remigio quid quæque earum efficere poſſet, idoneos milites impoſuerunt; ſeque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæſar Rhodias naves ix habebat, (nam, x miſſis, una in curſu littore Ægyptio defecerat;) Ponticas viii, Lycias v, ex Aſiâ xii. Ex his quinqueremes v erant, et quadriremes x; reliquæ infra hanc magnitudinem, et pleræque apertæ. Tamen virtute militum confiſus, cognitis hoſtium copiis, ſe ad dimicandum parabat.

X. Poſtquam eò ventum eſt, ut ſibi uterque eorum

conſideret; Cæſar Pharon claſſe circumvehitur, adverſaſque naves hoſtibus conſtituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. Inter has, ſpatium CD paſſuum relinquit; quod ſatìs eſſe ad explicandas naves videbatur. Pòſt hunc ordinem reliquas naves ſubſidio diſtribuit: quæ quamque earum ſequatur, et cui ſubveniat, conſtituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt, atque inſtruunt: in fronte collocant XXII. reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt: magnum præterea numerum minorum navigiorum et ſcapharum producunt, cum malleolis ignibuſque; ſiquid ipſa multitudo, et clamor, et flamma, noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes vada tranſitu anguſto, quæ pertinent ad regionem Africæ. (ſic enim prædicant, partem eſſe Alexandriæ dimidiam Africæ). Satiſque diu inter ipſos eſt exſpectatum, ab utris tranſeundi fieret initium: propterea quòd, eò qui intrâſſent; et ad explicandam claſſem et ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore videbantur.

XI. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magìs cum noſtris hominibus, quàm cum Græcis, comparandus. Hic ob notiſſimam ſcientiam atque animi magnitudinem delectus eſt ab Rhodiis, qui imperium claſſis obtineret. Qui, ubi Cæſaris animum advertit, "Videris mihi," inquit, "Cæſar, vereri, ſi hæc vada primus navibus intraveris, ne priùs dimicare cogaris, quàm reliquam claſſem poſſis explicare: nobis rem committe; nos prœlium ſuſtinebimus, (neque tuum judicium fallemus), dum reliqui ſubſequantur: hos quidem diutius in noſtro conſpectu gloriari, magno nobis et dedecori et dolori eſt." Cæſar illum adhortatus, atque omnibus laudibus proſecutus, dat ſignum pugnæ. Progreſſas ultra vadum IV Rhodias naves circumſiſtunt Alexandrini, atque in eas, impetum faciunt. Suſtinent illi, atque arte ſollertiâque ſe explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in diſpari numero nulla tranſverſa hoſti objiceretur, nullius remi detergerentur; ſed ſemper venientibus adverſæ occurrerent. Interim ſunt reliquæ ſubſecutæ. Tum neceſſariò diſceſſum ab arte eſt, propter anguſtias loci; atque omne certamen in virtute conſtitit. Neque verò Alexandriæ

Digitized by Google

fuit quiſquam aut noſtrorum aut oppidanorum, qui aut in opere aut in oppugnatione occupatum animum habemet, quin altiſſima tecta peteret, atque ex omni proſpectu locum ſpectaculo caperet, precibuſque et votis victoriam ſuis, ab Diis immortalibus expoſceret.

XII. Minime autem erat par prœlii certamen. Noſtris enim prorſùs neque terrâ neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto: illi, ſi ſuperâſſent navibus, omnia tenerent; ſi inferiores fuiſſent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul illud grave ac miſerum videbatur, perpaucos de ſummâ rerum ac de ſalute omnium decertare; quorum ſi quis aut animo aut virtute ceſſiſſet, reliquis etiam eſſet cavendum, quibus pro ſe pugnandi facultas non fuiſſet. Hæc ſuperioribus diebus ſæpenumero Cæſar ſuis expoſuerat; ut hôc majori animo contenderent, quòd omnium ſalutem ſibi commendatam viderent. Eadem ſuum quiſque contubernalem, amicum, notum, proſequens erat obteſtatus; ne ſuam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficiſceretur. Itaque hôc animo eſt decertatum, ut neque maritimis nauticiſque ſollertia atque ars præſidium ferret; neque numero navium præſtantibus multitudo prodeſſet; neque electi ad virtutem ex tantâ multitudine hoſtium viri, virtuti noſtrorum poſſent adæquari. Capitur hôc prœlio quinqueremis una, et biremis cum defenſoribus remigibuſque; et deprimuntur tres; noſtris incolumibus omnibus. Reliquæ propinquam fugam ad oppidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificiis imminentibus, et noſtros adire propiùs prohibuerunt.

XIII. Hoc ne ſibi ſæpius accidere poſſet; omni ratione Cæſar contendendum exiſtimavit, ut inſulam, molemque ad inſulam pertinentem, in ſuam redigeret poteſtatem: perfectis enim magnâ ex parte munitionibus in oppido, et illam et urbem uno tempore tentari poſſe confidebat. Quo capto conſilio; cohortes x, et levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora ſcaphaſque imponit: alteram inſulæ partem, diſtinendæ manûs cauſsâ, cum conſtratis navibus aggreditur; præmiis magnis propoſitis, qui primus inſulam cepiſſet. Ac primò, impetum

Digitized by Google

noſtrorum pariter ſuſtinuerunt; uno enim tempore et ex tectis ædificiorum propugnabant, et littora armati defendebant; quò, propter aſperitatem loci, non facilis noſtris aditus dabatur: et ſcaphis navibuſque longis v, mobiliter et ſcienter anguſtias loci tuebantur. Sed ubi, locis primùm cognitis vadiſque pertentatis, pauci noſtri in littore conſtiterunt; atque hos ſunt alii ſubſecuti; conſtanterque in eos, qui in littore æquo inſtiterant, impetum fecerunt: omnes Pharitæ terga verterunt. His pulſis; cuſtodiâ portûs relictâ, ad littora et vicum applicaverunt; ſeque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. Neque verò diutius ipſi eâ munitione ſe continere potuerunt; etſi erat non diſſimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum; (ut minora majoribus conferantur;) turreſque editæ et conjunctæ, muri locum obtinebant; neque noſtri aut ſcalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum. Sed terror hominibus mentem conſiliumque eripit, et membra debilitat: ut tunc accidit. Qui ſe in æquo loco ac plano pares eſſe confidebant, iidem, perterriti fugâ ſuorum et cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis conſiſtere auſi non ſunt; ſeque per molem in mare præcipitaverunt, et dccc paſſuum intervallo ad oppidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique ſunt; ſed numerus captivorum omnino fuit dc.

XIV. Cæſar, prædâ militibus conceſſâ, ædificia diripi juſſit; caſtellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit; atque ibi præſidium poſuit. Hunc fugâ Pharitæ reliquerant: fortiorem illum, propioremque oppido, Alexandrini tuebantur: ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quòd, his obtentis duobus, omnem navigiorum excurſum et repentina latrocinia ſublatum iri videbatur. Jamque eos, qui præſidio eum locum tenebant, tormentis è navibus ſagittiſque depulerat, atque in oppidum redegerat; et cohortium III inſtar in terram expoſuerat, (non enim plures conſiſtere anguſtiæ loci patiebantur;) reliquæ copiæ in navibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem adversùs hoſtem prævallari; et, quà exitus navibus erat, fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri atque obſtrui. Quorum altero opere effecto, nulla omnino ſcapha egredi poſſet: altero inſtituto, omnes A-

Digitized by Google

lexandrinorum copiæ ex oppido ſe ejecere, et contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt; eodemque tempore, quæ conſueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem conſtituerunt. Pugnabatur à noſtris, ex ponte, ex mole; ab illis, ex areâ quæ erat adversùs pontem, et ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæſare, militeſque hortante; remigum magnus numerus, et claſſiariorum, ex longis navibus noſtris in molem ſe ejecit. Pars eorum, ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam, cupiditate pugnandi. Hi primùm navigia hoſtium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur; ſed poſtquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex navibus Alexandrini pauci; ut ſine ſignis certiſque ordinibus, ſine ratione prodierant, ſic temere in naves refugere cœperunt. Quorum fugâ incitati Alexandrini, ex navibus egrediebantur, noſtroſque acriùs perturbatos inſequebantur. Simul qui in navibus longis remanſerant, ſcalas rapere, naveſque à terrâ repellere, properabant; ne hoſtes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri cohortium trium, quæ in ponte ac primâ mole conſtiterant; quum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum viderent, magnam vim telorum adverſi ſuſtinerent; veriti ne ab tergo circumvenirentur, et diſceſſu navium omnino reditu intercluderentur; munitionem in pontem inſtitutam reliquerunt, et magno curſu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars, proximas nacta naves, multitudine hominum atque onere depreſſa eſt; pars reſiſtens, et dubitans quid eſſet capiendum conſilii, ab Alexandrinis interfecta eſt. Nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves conſecuti, incolumes diſceſſerunt: pauci, allevati ſcutis, et animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatârunt. Cæſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem et munitiones contendere, eodem in periculo verſatus eſt: poſtquam univerſos cedere animadvertit, in ſuum navigium ſe recepit. Quò multitudo hominum inſecuta quum irrumperet, neque adminiſtrandi neque repellendi à terrâ facultas daretur; fore, quod accidit, ſuſpicatus, ſeſe ex navigio ejecit; atque ad eas, quæ longiùs conſtiterant, naves adnatavit: hinc ſuis laborantibus ſubſidio ſcaphas mittens, nonnullos conſerva-

Digitized by Google

vit. Navigium quidem ejus, multitudine depreſſum militum, una cum hominibus interiit. Hôc prœlio deſiderati ſunt ex numero legionariorum militum circiter CD, et paullo ultra eum numerum claſſiarii et remiges. Alexandrini eo loco caſtellum magnis munitionibus multiſque tormentis confirmaverunt; atque, egeſtis ex mari lapidibus, liberè ſunt uſi poſtea ad mittenda navigia.

XV. Hôc detrimento milites noſtri tantum abſuerunt ut perturbarentur, ut incenſi potiùs atque incitati magnas acceſſiones fecerint in operibus hoſtium expugnandis; in prœliiſque quotidianis, quandocumque fors obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis**; ** manum comprehendi multum operibus, et ardentibus ſtudiis militum; nec divulgata Cæſaris cohortatio, ſubſequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi et continendi à periculoſiſſimis eſſent dimicationibus, quàm incitandi ad pugnandum.

XVI. Alexandrini, quum Romanos et ſecundis rebus confirmari, et adverſis incitari vederent; neque ullum belli tertium caſum nôſſent, quò poſſent eſſe firmiores; (ut conjecturâ conſequi poſſumus), aut admoniti à Regis amicis, qui in Cæſaris erant præſidiis; aut ſuo priore conſilio, per occultos nuncios Regi probato: legatos ad Cæſarem miſerunt, ut "dimitteret Regem, tranſireque ad ſuos pateretur. Paratam enim omnem multitudinem eſſe, confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudeliſſimâ Ganymedis; facere id, quod Rex imperâſſet. Quo ſi auctore in Cæſaris fidem amicitiamque venturi eſſent; nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quò minùs ſe dederent." Cæſar, etſi fallacem gentem, ſemperque alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat; tamen petentibus dare veniam utile eſſe ſtatuit: quòd, ſi quo pacto ſentirent ea, quæ poſtularent; manſurum in fide dimiſſum Regem credebat; ſin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent; ſplendidiùs atque honeſtiùs ſeſe contra regem, quàm contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum eſſe geſturum. Itaque Regem cohortatus, ut "conſuleret regno paterno; parceret præclariſſimæ patriæ, quæ turpiſſimis incendiis et ruinis eſſet defor-

Digitized by Google

mata; cives ſuos primùm ad ſanitatem revocaret, deinde conſervaret; fidem populo Romano ſibique præſtaret, quum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret;" dexterâ dexteram tenens, dimittere cœpit adultâ jam ætate puerum. At Regis animus diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne à gentis ſuæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæſarem cœpit, "ne ſe dimitteret; non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Cæſaris eſſe jucundius." Compreſſis pueri lacrimis, Cæſar ipſe commotus, celeriter, ſi illa ſentiret, fore eum ſecum affirmans; ad ſuos dimiſit. Ille, ut ex carceribus in liberum curſum emiſſus, adeò contra Cæſarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudiſſe. Accidiſſe hoc complures Cæſaris legati, amici, centuriones, militeſque lætabantur; quòd nimia bonitas ejus, fallaciis pueri eluſa eſſet. Quaſi vero id Cæſar, bonitate tantùm adductus, ac non prudentiſſimo concilio feciſſet.

XVII. Quum, duce Aſſumpto, Alexandrini nihilo ſe firmiores factos, aut languidiores Romanos, animadverterent; eludentibuſque militibus Regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent; neque ſe quidquam proficere viderent: rumoreſque exſiſterent, magna Cæſari præſidia, terreſtri itinere, Syriâ Ciliciâque adduci; quod nondum Cæſari auditum erat: interea commeatum, qui noſtris mari ſupportabatur, intercipere ſtatuerunt. Itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in ſtatione diſpoſitis navibus, inſidiabantur noſtris commeatibus. Quod ubi Cæſari nunciatum eſt, claſſem jubet expediri atque inſtrui. Præficit huic Tib. Neronem. Proficiſcuntur in eâ claſſe Rhodiæ naves; atque in his Euphranor, ſine quo nulla unquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem caſum reſervat: ſuperiorum temporum diſſimilis Euphranorem proſequebatur. Nam, quum ad Canopum ventum eſſet, inſtructaque utrimque claſſis conflixiſſet, et ſuâ conſuetudine Euphranor primus prœlium commiſiſſet, et illic triremem hoſtium perforâſſet ac demerſiſſet; proximam longiùs inſecutus, parum celeriter inſequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis eſt: cui ſubſidium nemo tulit; ſive quòd

Digitized by Google

in ipſo ſatìs præſidii, pro virtute ac felicitate ejus, putarent eſſe; ſive quòd ipſi ſibi timebant. Itaque unus ex omnibus eo prælio bene rem geſſit, ſolus cum ſuâ quadriremi victrice periit.

XVIII. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnæ nobilitatis domi, ſcientiæque in bello et virtutis, fidei dignitatiſque in amicitiâ Cæſaris: miſſus in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini, ad auxilia accerſenda; magnas copias, quas celeriter et propenſiſſimâ civitatum voluntate et ſuâ diligentiâ confecerat, itinere pedeſtri, quo conjungitur Ægyptus Syriæ, Peluſium adduxit: idque oppidum, firmo præſidio occupatum ab Achillâ propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo acceſſu Pharo, pedeſtri Peluſio, velut clauſtris, munita exiſtimatur), repente magnis circumdatum copiis, multiplici præſidio pertinaciter propugnantibus; et copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defeſſiſque ſubjiciebat; et perſeverantiâ, conſtantiâque oppugnandi; quo die eſt aggreſſus, in ſuam redegit poteſtatem: præſidiumque ibi ſuum collocavit. Inde, re bene geſtâ, Alexandriam ad Cæſarem contendit; omneſque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate eâ, quæ plerumque adeſt victori, pacârat, atque in amicitiam Cæſaris redegerat.

XIX. Locus eſt ferè regionum illarum nobiliſſimus, non ita longè ab Alexandriâ, qui nominatur Delta; quod nomen à ſimilitudine litteræ cepit. Nam pars quædam fluminis Nili, mirè derivata inter ſe duobus itineribus paullatim, medium inter ſe ſpatium relinquens, diverſiſſimo ad littus intervallo mari conjungitur. Cui loco quum appropinquare Mithridaten Rex cognoviſſet, et tranſeundem ei flumen ſciret; magnas adversùs eum copias miſit, quibus vel ſuperari delerique Mithridaten, vel ſine dubio retineri poſſe, credebat. Quemadmodum autem optabat eum vinci; ſic ſatìs habebat interclusum à Cæſare à ſe retineri. Quæ primæ copiæ flumen à Deltâ tranſire, et Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiſerunt, feſtinantes præripere ſubſequentibus victoriæ ſocietatem: quorum impetum Mithridates magnâ cum prudentiâ, conſuetudine noſtrâ caſtris vallatis, ſuſtinuit. Quum verò incautè atque inſolenter ſuccedere eos munitionibus videret; eruptione undique fac-

Digitized by Google

tâ, magnum numerum eorum interfecit. Quòd niſi locorum notitiâ reliqui ſe texiſſent; partimque in naves, quibus flumen tranſierant, recepiſſent; funditus deleti eſſent. Qui ut paullulum ab illo timore ſe recreârunt, adjunctis iis qui ſubſequebantur, rurſus Mithridaten oppugnare cœperunt.

XX. Mittitur à Mithridate nuncius Cæſari, qui rem geſtam perferret. Cognoſcit ex ſuis eadem hæc acciddiſſe Rex. Ita penè ſub idem tempus, et Rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, et Cæſar ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione Rex eſt uſus; in quo magnam et paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret. Sed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtravimus; priùs tamen Regis copiis occurrit, quàm is Mithridaten aggredi poſſet: eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recępit.

XXI. Conſederat cum copiis Rex, loco naturâ munito; quòd erat ipſe excelſior, planitie ex omnibus partibus ſubjectâ. Tribus autem ex lateribus, variis genere munitionibus tegebatur: unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret; tertium, palude cingebatur. Inter caſtra Regis et Cæſaris iter, flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis, quod in Nilum influebat; aberat autem ab Regis caſtris, millia paſſuum circiter VII. Rex, quum hôc itinere venire Cæſarem comperîſſet, equitatum omnem expeditoſque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, et eminus ex ripis prœlium impar inirent; nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. Quæ res incendit dolore milites equiteſque noſtros, quòd tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani diſperſi vada fluminis quærentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnârunt: et legionarii, magnis arboribus exciſis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen tranſierunt. Quorum impetum adeò pertimuerunt hoſtes, ut in fugâ ſpem ſalutis collocarent. Sed id fruſtra: namque ex eâ fugâ pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliquâ multitudine interfectâ.

Digitized by Google

XXII. Cæſar, re præclariſſime geſtâ, quum ſubitum adventum ſuum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad Regis caſtra pertendit. Hæc quum et opere magno vallata, et loci naturâ munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret; laſſos itinere ac prœliando milites ad oppugnanda caſtra ſuccedere noluit: itaque, non magno intervallo relicto ab hoſte, caſtra poſuit. Poſtero die caſtellum, quod Rex in proximo vico non longè à ſuis caſtris muniverat, brachiiſque cum opere caſtrorum conjunxerat, vici obtinendi cauſsâ; Cæſar, aggreſſus omnibus copiis, expugnat. Non quòd id minori numero militum conſequi, difficile factu putaret; ſed ut ab eâ victoriâ, perterritis Alexandrinis, protinus caſtra Regis oppugnaret. Itaque eo curſu, quo refugientes Alexandrinos ex caſtello in caſtra ſunt milites inſecuti, munitionibus ſucceſſerunt; acerrimeque eminus prœliari cœperunt. Duabus ex partibus aditus oppugnationis noſtris dabatur: unâ, quam liberum acceſſum habere demonſtravi; alterâ, quæ mediocre intervallum inter caſtra et flumen Nilum habebat. Maxima et electiſſima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat: plurimum autem proficiebant hoſtes in repellendis vulnerandiſque noſtris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. Diverſis enim telis noſtri figebantur; adverſi, ex vallo caſtrorum; averſi, ex flumine; in quo multæ naves, inſtructæ funditoribus et ſagittariis, noſtros impugnabant. Cæſar quum videret milites acriùs prœliari non poſſe, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem: quumque animum adverteret, excelſiſſimum locum caſtrorum relictum eſſe ab Alexandrinis; quòd et per ſe munitus eſſet; et ſtudio partim pugnandi, partim ſpectandi, decucurriſſent in eum locum in quo pugnabatur: cohortes illò circuire caſtra, et ſummum locum aggredi, juſſit; hiſque Carſulenum præfecit, et animi magnitudine, et rei militaris ſcientiâ, virum præſtantem. Quò ut ventum eſt; paucis defendentibus munitionem, noſtris contrà militibus acerrimè pugnantibus; diverſo clamore et prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes caſtrorum diſcurrere cœperunt. Quorum perturbatione, noſtrorum animi adeò ſunt incitati, ut penè eodem

Digitized by Google

tempore ex omnibus partibus, primi tamen editiſſimum locum caſtrorum caperent; ex quo decurrentes, magnam multitudinem hoſtium in caſtris interfecerunt. Quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acervatim ſe de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flùmini erat adjuncta. Horum primis in ipsâ foſsâ munitionis magnâ ruinâ oppreſſis, cæteri faciliorem fugam habuerunt. Conſtat fugiſſe ex caſtris Regem ipſum; receptumque in navem; et, multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerſo navigio, periiſſe.

XXIII. Re feliciſſimè celerrimeque geſtâ; Cæſar, magnæ victoriæ fiduciâ, proximo terreſtri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque eâ parte oppidi victor introiit, quæ præſidio hoſtium tenebatur. Neque eum conſilium ſuum fefellit, quin hoſtes, eo prœlio audito, nihil jam de bello eſſent cogitaturi. Dignum adveniens fructum virtutis et animi magnitudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum, armis projectis, munitionibuſque ſuis relictis; veſte eâ ſumptâ, quâ ſupplices dominantes deprecari conſueverunt; ſacriſque omnibus prolatis, quorum religione precari offenſos iratoſque animos regum erant ſoliti: advenienti Cæſari occurrerunt, ſeque ei dediderunt. Cæſar in fidem receptos conſolatus, per hoſtium munitiones in ſuam partem oppidi magnâ gratulatione venit ſuorum; qui non tantùm bellum ipſum ac dimicationem, ſed etiam talem adventum ejus felicem fuiſſe lætabantur.

XXIV. Cæſar, Ægypto atque Alexandriâ potitus, reges conſtituit, quos Ptolemæus teſtamento ſcripſerat, atque obteſtátus erat populum Romanum ne mutarentur. Nam majore ex duobus pueris rege amiſſo, minori tranſdidit regnum; majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manſerat in fide præſidiiſque ejus. Minorem Arſinoën, cujus nomine diu regnâſſe impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex regno ſtatuit; ne qua rurſus nova diſſenſio, priùs quàm diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines ſeditioſos naſceretur. Legione veteranâ VI ſecum deductâ, cæteras ibi relinquit; quò firmius eſſet eorum regum imperium: qui neque amorem ſuorum habere poterant, quòd fideliter permanſerant in Cæſaris amicitiâ; neque vetuſtatis auctoritatem, paucis diebus reges conſtituti. Simul ad

imperii noſtri dignitatem utilitatemque publicam pertinere exiſtimabat, ſi permanerent in fide regis, præſidiis eos noſtris eſſe tutos; et hos, ſi eſſent ingrati, poſſe iiſdem præſidiis coërceri. Sic rebus omnibus confectis et collocatis, ipſe itinere terreſtri profectus eſt in Syriam.

XXV. Dum hæc in Ægypto geruntur; rex Dejotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæſar Aſiam finitimaſque provincias adminiſtrandas tranſdiderat, venit; oratum, "ne Armeniam minorem, regnum ſuum; neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, poſſideri vaſtarique pateretur à Pharnace. Quo malo niſi liberarentur; imperata ſibi facere, pecuniamque promiſſam Cæſari non poſſe ſe perſolvere." Domitius, non tantùm ad explicandos ſumptus rei militaris quum pecuniam neceſſariam eſſe judicaret; ſed etiam turpe populo Romano, et Cæſari victori, ſibique infame eſſe ſtatueret, regna ſociorum atque amicorum ab externo rege occupari; nuncios confeſtim ad Pharnacem miſit, "Armeniâ Cappadociâque decederet; neve occupatione belli civilis, populi Romani jus majeſtatemque tentaret." Hanc denunciationem quum majorem vim habituram exiſtimaret, ſi propiùs eas regiones cum exercitu acceſſiſſet; ad legiones profectus, unam ex tribus, triceſimam ſextam, ſecum ducit; II in Ægyptum ad Cæſarem mittit, litteris ejus evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quòd itinere terreſtri per Syriam erat miſſa. Adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Dejotaro, quas ille diſciplinâ atque armaturâ noſtrâ complures annos conſtitutas habebat; equiteſque centum: totidemque ab Ariobarzane ſumit. Mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæſtorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patiſium in Ciliciam, ad auxilia accerſenda. Quæ copiæ celeriter omnes, juſſu Domitii, Comana convenerunt.

XXVI. Interim legati à Pharnace reſponſa referunt; "Cappadociâ ſe deceſſiſſe; Armeniam minorem recepiſſe, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni cauſſa integra Cæſari ſervaretur; paratum enim ſe facere, quod is ſtatuiſſet." Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadociâ deceſſiſſe, non voluntate adductum, ſed neceſſitate: quòd faciliùs

Digitized by Google

Armeniam defendere poſſet ſubjectam ſuo regno, quàm Cappadociam longiùs remotam; quodque omnes III legiones adducturum Domitium putâſſet; ex quibus quum II ad Cæſarem miſſas audiſſet, audaciùs in Armeniâ ſubſtitiſſet: perſeverare cœpit, ut “ eo quoque regno decederet; neque enim aliud jus eſſe Cappadociæ atque Armeniæ; nec juſtè eum poſtulare, ut in Cæſaris adventum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet.” His reſponſis datis; cum iis copiis, quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam; locisque ſuperioribus iter facere inſtituit. Nam ex Ponto à Comanis jugum editum ſilveſtre eſt, pertinens in Armeniam minorem; quo Cappadocia finitur ab Armeniâ. Cujus itineris has eſſe certas opportunitates; quòd, in locis ſuperioribus, nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat; et quòd Cappadocia his jugis ſubjecta, magnam commeatûs copiam erat ſubminiſtratura.

XXVII. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit; quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. Ea conſtanter omnia aſpernabatur; “ nec ſibi quidquam fore antiquius, quàm dignitatem populi Romani et regna ſociorum recuperare,” legatis reſpondebat. Magnis et continuis itineribus confectis, quum adventaret ad Nicopolim; quod oppidum in Armeniâ minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, ſatìs magno intervallo ab oppido remotis; caſtra poſuit, longè à Nicopoli circiter millia paſſuum VII. Quibus ex caſtris quum locus anguſtus atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidiis delectos pedites omneſque penè diſpoſuit equites: magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces diſſipari juſſit, paganoſque et oppidanos in iis locis obverſari: ut ſi amicus Domitius eas anguſtias tranſiret, nihil de inſidiis ſuſpicaretur, quum in agris et pecora et homines animadverteret verſari, tanquam amicorum adventu: ſin verò, ut in hoſtium fines, veniret; prædâ diripiendâ milites diſſiparentur, diſperſique cæderentur.

XXVIII. Hæc quum adminiſtraret, nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitiâ mittere ad Domitium; quum hôc ipſo crederet eum facilius decipi poſſe. At contrà ſpes pacis, Domitio in iiſdem caſtris

Digitized by Google

morandi attulit cauſſam. Ita Pharnaces, amiſſâ proximi temporis occaſione, veritus ne cognoſcerentur inſidiæ, ſuos in caſtra revocavit. Domitius poſtero die propiùs Nicopolim acceſſit, caſtraque oppido contulit: quæ dum muniunt noſtri, Pharnaces aciem inſtruxit ſuo more atque inſtituto; in fronte enim, ſimplici directâ acie, cornua trinis firmabantur ſubſidiis; eâdem ratione hæc mediâ collocabantur acie, duobus dextrâ ſiniſtraque intervallis, ſimplicibus ordinibus inſtructis. Perfecit inceptum caſtrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo inſtructâ.

XXIX. Proximâ nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant; cognoſcit Cæſarem magno in periculo verſari, flagitareque à Domitio, ut quamprimum ſibi ſubſidia mitteret, propiuſque ipſe Alexandriam per Syriam accederet. Quâ cognitâ re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, ſi trahere tempus poſſet; quum diſcedendum celeriter Domitio putaret. Itaque ab oppido, quà facillimum acceſſum et æquiſſimum ad dimicandum noſtris videbat, foſſas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis, in eum locum deduxit, quò longiùs conſtituerat ſuam non producere aciem. Inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat; equitatum autem ab lateribus omnem, extra foſſam, collocabat; qui neque aliter utilis eſſe poterat, et multùm numero anteibat noſtrum equitatum.

XXX. Domitius autem; quum Cæſaris magìs periculo, quàm ſuo, commoveretur; neque ſe tutò diſceſſurum arbitraretur, ſi conditiones, quas rejecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſsâ diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in ſiniſtro: Dejotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit intervallum; reliquis cohortibus in ſubſidiis collocatis. Sic utrimque acie inſtructâ, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur: nam XXXVI legio, quum extra foſſam in equitatum Regis impetum feciſſet, adeò ſecundum prœlium fecit, ut mœnibus oppidi ſuccederet, foſſamque tranſiret, averſoſque hoſtes aggrederetur. At Pontica ex alterâ

Digitized by Google

parte legio, quum paullulùm averſa hoſtibus ceſſiſſet; foſſam autem circuire acies ſecundò conata eſſet, ut aperto latere aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſæ, confixa et oppreſſa eſt. Dejotari verò legiones vix impetum ſuſtinuerunt. Ita victrices Regis copiæ, cornu ſuo dextero, mediâque acie, converterunt ſe ad XXXVI legionem. Quæ tamen fortiter vincentium impetum ſuſtinuit, magnis copiis hoſtium circumdata; præſentiſſimoque animo pugnans in orbem ſe recepit ad radices montium; quò Pharnaces inſequi, propter iniquitatem loci, noluit. Ita, Ponticâ legione penè totâ amiſsâ, magnâ parte Dejotari militum interfectâ; XXXVI legio in loca ſe ſuperiora contulit, non ampliùs CCL deſideratis. Ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitûs diſſipati collegit; itineribuſque tutis, per Cappadociam ſe in Aſiam recepit.

XXXI. Pharnaces, rebus ſecundis elatus; quum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret; Pontum omnibus copiis occupavit. Ibique et victor, et rex crudeliſſimus, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa oppida expugnavit; bona civium Romanorum, Ponticorumque diripuit; ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte eſſent miſeriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat.

XXXII. Sub idem tempus, in Illyrico eſt incommodum acceptum. Quæ provincia ſuperioribus menſibus retenta, non tantùm ſine ignominiâ, ſed etiam cum laude, erat. Namque eò miſſus æſtate cum II legionibus Q. Cornificius, Cæſaris quæſtor pro prætore; quanquam erat provincià minimè copioſa ad exercitus alendos, et finitimo bello ac diſſenſionibus vaſtata et confectâ; tamen prudentiâ ac diligentia ſuâ, quòd magnam curam ſuſcipiebat ne quò temerè progrederetur, et recepit et defendit. Namque et caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit; eâque prædâ milites donavit: quæ etſi erat tenuis, tamen in tantâ provinciæ deſperatione erat grata, præſertim virtute parta. Et quum Octavius ex fugâ

Pharſalici prœlii, magnâ claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet; paucis navibus Jadertinorum, quorum ſemper in Rempublicam ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octavianis navibus erat potitus; ut vel claſſe dimicare poſſet, adjunctis captivis navibus ſociorum. Et quum diverſiſſimâ parte orbis terrarum, Cn. Pompeium victor Cæſar ſequeretur; compluresque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe, reliquiis ex fugâ collectis, contuliſſe audiret; litteras ad Gabinium mittit, uti "cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum; conjunctiſque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret; ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adduceret; omnem enim illam partem regionemque, vivo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe" credebat.

XXXIII. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno tempore anni ac difficili: ſive copioſiorem provinciam exiſtimans; ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens; ſive virtute et ſcientiâ ſuâ confiſus, quâ ſæpe in bellis periclitatus magnas res et ſecundas ductu auſuque ſuo geſſerat: neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis; neque navibus, intercluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magniſque difficultatibus coactus, non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. Ita, quum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut oppida expugnare cogeretur; crebra incommoda accipiebat: adeoque eſt à barbaris contemptus, ut, Salonam ſe recipiens in oppidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum ampliùs amiſſis, centurionibus XXXVIII, tribunis IV; cum reliquis copiis Salonam ſe recepit: ſummâque ibi difficultate rerum omnium preſſus, paucis menſibus morbo periit. Cujus et infelicitas vivi, et ſubita mors, in magnam ſpem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutiùs in rebus ſecundis, et fortuna, quæ plurimum in bellis poteſt, diligentiaque Cornificii, et virtus Vatinii verſari paſſa non eſt.

XXXIV. Vatinius, Brundiſii quum eſſet; cognitis rebus, quæ geſtæ erant in Illyrico; quum crebris lit-

Digitized by Google

teris Cornificii, ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur; et M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percuſſiſſe, compluribuſque locis noſtrorum militum oppugnare præſidia, partim claſſe per ſe, partim pedeſtribus copiis per barbaros; etſi gravi veletudine affectus, vix corporis viribus animum ſequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultateſque hiemis et ſubitæ præparationis. Nam, quum ipſe paucas in portu naves longas haberet; litteras in Achaiam ad Q. Kalenum miſit, uti ſibi claſſem mitteret. Quod quum tardiùs fieret, quàm periculum noſtrorum flagitabat, qui ſuſtinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat ſatìs magnus, magnitudine quanquam non ſatìs juſtâ ad prœliandum, roſtra impoſuit. His adjunctis navibus longis, et numero claſſis aucto; militibus veteranis impoſitis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundiſii, quum exercitus in Græciam tranſportaretur; profectus eſt in Illyricum. Maritimaſque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque ſe tranſdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in ſuo conſilio prætervehebatur; nec ſibi ullius rei moram neceſſitatemque injungebat, quin, quàm celerrimè poſſet, ipſum Octavium perſequeretur. Hunc, oppugnantem Epidaurum terrâ marique, ubi noſtrum erat præſidium; adventu ſuo diſcedere ab oppugnatione coëgit, præſidiumque noſtrum recepit.

XXXV. Octavius, quum Vatinium claſſem magnâ ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognoviſſet; confiſus ſuâ claſſe, ſubſtitit ad inſulam Tauridem. Quâ regione Vatinius inſequens navigabat; non quòd Octavium ibi reſtitiſſe ſciret, ſed quòd eum longiùs progreſſum inſequi decreverat. Quum propiùs Tauridem acceſſiſſet; diſtenſis ſuis navibus, quòd et tempeſtas erat turbulenta, et nulla ſuſpicio hoſtis; repente adverſam ad ſe venientem navem, antennis ad medium malum demiſſis, inſtructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conſpexit, celeriter vela ſubduci, demittique antennas jubet, et milites armari: et, vexillo ſublato, quo pugnandi dabat ſignum; quæ primæ naves ſubſequebantur, idem ut facerent, ſignificabat. Parabant ſe Vatiniani, repente oppreſſi: parati deinceps Octaviani ex

portu procedebant. Inſtruitur utrimque acies: ordine diſpoſita magis Octaviana: paratior militum animis Vatiniana.

XXXVI. Vatinius, quum animadverteret neque navium ſe magnitudine, neque numero parem eſſe futuræ dimicationi; fortunæ rem committere maluit. Itaque primus ſuâ quinqueremi in quadriremem ipſius Octavii impetum fecit. Celerrimè fortiſſimèque contrà illo remigante, naves adverſæ roſtris concurrunt adeò vehementer, ut navis Octaviana, roſtro diſcuſſo, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturque ad duces maxime: nam quum ſuo quiſque auxilium ferret, magnum cominus in anguſto mari prœlium factum eſt: quantoque conjunctis magìs navibus confligendi poteſtas dabatur, tanto ſuperiores erant Vatiniani: qui admirandâ virtute ex ſuis navibus in hoſtium naves tranſilire non dubitabant; et, dimicatione æquatâ, longè ſuperiores virtute, rem feliciter gerebant. Deprimitur ipſius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut roſtris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur partim in mare præcipitantur. Ipſe Octavius ſe in ſcapham confert; in quam plures quum confugerent, depreſſa ſcapha, vulneratus, tamen adnatat ad ſuam myoparonem: eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempeſtate magnâ velis profugit. Sequuntur hunc ſuæ naves nonnullæ, quas caſus ab illo periculo vindicârat.

XXXVII. At Vatinius, re bene geſtâ, receptui cecinit; ſuiſque omnibus incolumibus in eum ſe portum victor recepit, quo ex portu claſſis Octaviana ad dimicandum proceſſerat. Capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, dicrotas VIII, compluresque remiges Octavianos: poſteroque ibi die fuit, dum ſuas captivaſque naves reficeret. Poſt diem III, contendit in inſulam Iſſam; quòd eò ſe recipiſſe ex fugâ credebat Octavium. Erat in eâ regione nobiliſſimum oppidum conjunctiſſimumque Octavio; quò ut pervenit, oppidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt: comperitque ipſum Octavium, paucis parviſque navigiis, vento ſecundo, regionem Græciæ petîſſe; inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi ſpatio re præclariſſimè geſtâ, provinciâ receptâ et Cornificio redditâ, claſſe adverſariorum ex illo toto ſinu

expulſâ, victor ſe Brundiſium, incolumi exercitu et claſſe, recepit.

XXXVIII. Iis autem temporibus, quibus Cæſar ad Dyrrhachium Pompeium obſidebat, et Palæpharſali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi famâ dimicabat; Caſſius Longinus, in Hiſpaniâ proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ cauſsâ relictus; ſive conſuetudine naturæ ſuæ; ſive odio, quod in illam provinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidiis ibi vulneratus; magnas odii ſui fecerat acceſſiones. Quod vel ex conſcientiâ ſuâ, quum de ſe mutuò ſentire provinciam crederet; vel multis ſignis et teſtimoniis eorum, qui difficulter odia diſſimulabant, animadvertere poterat: et compenſare offenſionem provinciæ, exercitûs amore cupiebat. Itaque quum primùm in unum locum exercitum conduxit, HS centenos militibus eſt pollicitus. Nec multò pòſt; quum in Luſitaniâ Medobregam oppidum, montemque Herminium expugnâſſet, quò Medobregenſes confugerant; ibique Imperator eſſet appellatus; iterum HS centenis milites donavit. Multa præterea et magna præmia ſingulis concedebat; quæ ſpecioſum reddebant præſentem exercitûs amorem; paullatim tamen et occultè militarem diſciplinam ſeveritatemque minuebant

XXXIX. Caſſius, legionibus in hiberna diſpoſitis, ad jus dicendum Cordubam ſe recepit; contractumque in eâ æs alienum, graviſſimis oneribus provinciæ conſtituit exſolvere. Et, (ut largitionis poſtulat conſuetudo,) per cauſſam liberalitatis ſpecioſam, plura largitori quærebantur. Pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus ſibi expenſas ferri non tantùm patiebatur, ſed etiam cogebat. In gregem locupletium, ſimultatum cauſſæ tenues conjiciebantur. Neque ullum genus quæſtûs, aut magni et evidentis, aut minimi et ſordidi, prætermittebatur; quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modò aliquam jacturam facere poſſet, quin aut vadimonio teneretur, aut inter reos referretur. Ita etiam magna ſollicitudo periculorum, ad jacturas, et detrimenta rei familiaris adjungebatur.

XL. Quibus de cauſſis accidit, ut, quum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæſtor; ſimilia rurſus de morte ejus provinciales conſilia inirent. Ho-

Digitized by Google

rum odium confirmabant nonnulli familiares ejus; qui, quum in illâ ſocietate verſarentur rapinarum, nihilo minùs tamen oderant eum cujus nomine peccabant: ſibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Caſſio aſſignabant. v legionem novam conſcribit; augetur odium et ex ipſo delectu, et ſumptu additæ legionis. Complentur equitum III millia; maximiſque ornantur impenſis: nec provinciæ datur ulla requies.

XLI. Interim litteras accepit à Cæſare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret; quòd magna Cn. Pompeio Juba rex miſerat auxilia, majoraque miſſurus exiſtimabatur. Quibus litteris acceptis, inſolenti voluptate efferebatur; quòd ſibi novarum provinciarum, et fertiliſſimi regni tanta oblata eſſet facultas. Itaque ipſe in Luſitaniam proficiſcitur, ad legiones accerſendas, auxiliaque adducenda: certis hominibus dat negotium, ut frumentum naveſque c præpararentur, pecuniæque deſcriberentur atque imperarentur; ne qua res, quum rediſſet, moraretur. Reditus ejus fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia, cupienti præſertim aliquid, Caſſio deerat.

XLII. Exercitu coactu in unum locum, caſtris ad Cordubam poſitis, pro concione militibus exponit, quas res Cæſaris juſſu gerere deberet: polliceturque iis, quum in Mauritaniam transjeciſſet, HS centenos ſe daturum: v fore in Hiſpaniâ legionem. Ex concione ſe Cordubam recepit. Eoque ipſo die, meridianâ horâ, quum in Baſilicam iret; quidam Minutius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quaſi aliquid ab eo poſtularet, ut miles, ei tranſdit: deinde poſt Racilium, (nam is latus Caſſii tegebat), quaſi reſponſum ab eo peteret, celeriter dato loco quum ſe inſinuâſſet; ſiniſtrâ corripit eum, dextrâque bis ferit pugione. Clamore ſublato, fit à conjuratis impetus univerſis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit lictorem. Hôc interfecto, Q. Caſſium legatum vulnerat. Ibi T. Vaſius et L. Mergilio, ſimili confidentiâ Plancum municipem ſuum adjuvant: erant enim omnes Italicenſes. Ad ipſum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus fauciat plagis. Concurritur ad Caſſium defendendum: ſemper enim

berones compluresque evocatos cum telis ſecum habere conſueverat; à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam ſubſequebantur: quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, et Manilius Tuſculus. Minutius inter ſaxa, quæ jaciebant in itinere, fugiens opprimitur; et, relato domum Caſſio, ad eum deducitur. Racilius in proximam ſe domum familiaris ſui confert, dum certum cognoſceret, confectuſne Caſſius eſſet. L. Laterenſis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in caſtra; militibus vernaculis, et ſecundæ legionis, quibus odio ſciebat præcipuè Caſſium eſſe, gratulatur: tollitur à multitudine in tribunal: prætor appellatur. Nemo enim aut in provinciâ natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, (quo in numero erat II legio), non cum omni provinciâ conſenſerat in odio Caſſii: (nam legiones XXX et XXI, paucis menſibus in Italiâ ſcriptas, Cæſar attribuerat Longino: V legio ibi nuper erat confecta). Interim nunciatur Laterenſi, vivere Caſſium. Quo nuncio, dolore magìs permotus quàm animo perturbatus, reficit celeriter ſe, et ad Caſſium viſendum proficiſcitur. Re cognitâ, XXX legio ſigna Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori ſuo: facit hoc idem XXI: ſubſequitur has, V. Quum II legiones reliquæ eſſent in caſtris: Secundani, veriti ne ſoli relinquerentur; atque ex eo, quid ſenſiſſent, indicaretur; ſecuti ſunt factum ſuperiorum. Permanſit in ſententiâ legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehendi: legionem V in caſtra remittit, cohortibus XXX retentis. Indicio Minutii cognoſcit, L. Racilium, et L. Laterenſem, et Annium Scapulam, maximæ dignitatis et gratiæ provincialem hominem, ſibique tam familiarem quàm Laterenſem, et Racilium, in eâdem fuiſſe conjuratione: nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tranſdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum: qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget; verè, ut quidam exiſtimant; ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici jubet; exceptis iis, qui ſe pecuniâ redemerunt. Nam palàm HS X, cum Calpurnio paciſcitur; et cum Q. Sex-

ſto, 1. Qui ſi maximè nocentes ſunt multati; tamen periculum vitæ dolorque vulnerum pecuniâ remiſſus, crudelitatem cum avaritiâ certâſſe ſignificabat.

XLIII. Aliquot poſt diebus, litteras à Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit Pompeium in acie victum, amiſſis copiis fugiſſe. Quâ re cognitâ; mixtam dolori voluptatem capiebat. Victoriæ nuncius, lætitiam exprimebat: confectum bellum, licentiam temporum intercludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accerſit omnes qui ſibi pecunias expenſas tulerant, acceptaſque eas jubet referri. Quibus parum videbatur impoſuiſſe oneris, ampliorem pecuniam imperat. Quem autem Romanorum delectum inſtituit; quoſque ex omnibus conventibus coloniiſque conſcriptos habebat; tranſmarinâ militiâ perterritos, ad ſacramenti redemptionem vocabat. Magnum hoc fuit vectigal; majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum luſtrat: legiones, quas in Africam ducturus erat, et auxilia, mittit ad Trajectum: ipſe, claſſem quam parabat ut inſpiceret, Hiſpalim accedit: ibique moratur; propterea quòd edictum totâ provinciâ propoſuerat, ut, quibus pecunias imperâſſet, neque contuliſſent, ſe adirent. Quæ evocatio, vehementer omnes perturbavit.

XLIV. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum legionis vernaculæ fuerat, nunciat famâ legionem xxx, quam Q. Caſſius legatus ſimul ducebat; quum Ilurgim ad oppidum caſtra haberet, ſeditione factâ, centurionibus aliquot occiſis qui ſigna tolli non patiebantur, diſceſſiſſe; et ad 11 legionem contendiſſe, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognitâ re, noctu cum v cohortibus undeviceſimanorum egreditur: manè pervenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perſpiceret, moratus; Carmonam contendit. Hic, quum legio xxx et xxi, et cohortes iv ex v legione, totuſque conveniſſet equitatus; audit iv cohortes à vernaculis oppreſſas ad Obuculam, cum his ad ſecundam perveniſſe legionem, omneſque ibi ſe conjunxiſſe; et T. Thorum Italicenſem, ducem delegiſſe. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in poteſtate retineret; Q. Caſſium legatum Hiſpalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conventum Cordubenſem ab eo defeciſſe; Marcellum

que, aut voluntate aut neceſſitate adductum, (namque id variè nunciabatur), conſentire cum Cordubenſibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præſidio, idem facere. Caſſius, his rebus, incenſus, movet caſtra; et poſtero die Segoviam ad flumen Silicenſe venit. Ibi habitâ concione, militum tentat animos: quos cognoſcit non ſuâ, ſed Cæſaris abſentis cauſsâ, ſibi fidiſſimos eſſe; nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæſari provincia reſtitueretur.

XLV. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit. Ac, ne diſſenſionis initium natum ſeditioſâ militum ſuâque videretur naturâ; ſimul, ut contra Q. Caſſium, qui Cæſaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æquè potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio ſe provinciam recuperare velle, palam dictitabat. Et forſitan etiam hoc fecerit odio Cæſaris, et amore Pompeii; cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: ſed id quâ mente commotus fecerit, conjecturâ ſciri non poteſt. Certè hoc præ ſe Thorius ferebat. Milites adeò fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in ſcutis inſcriptum haberent. Frequens legionibus conventus obviàm prodit; neque tantùm virorum, ſed etiam matrum familiâs ac prætextatorum. Deprecaturque, "ne hoſtili adventu Cordubam diriperent: nam ſe contra Caſſium ſentire cum omnibus; contra Cæſarem ne facere cogerentur, orare."

XLVI. Tantæ multitudinis precibus et lacrimis, exercitus commotus; quum videret ad Caſſium perſequendum nihil opus eſſe Cn. Pompeii nomine et memoriâ; tamque omnibus Cæſarianis, quàm Pompeianis, Longinum eſſe in odio; neque ſe conventum, neque M. Marcellum, contra Cæſaris cauſſam poſſe perducere: nomen Pompeii ex ſcutis detraxerunt; Marcellum, qui ſe Cæſaris cauſſam defenſurum profitebatur, ducem adſciverunt, prætoremque appellârunt; et ſibi conventum adjunxerunt; caſtraque ad Cordubam poſuerunt. Caſſius eo biduo circiter IV millia paſſuum à Cordubâ, citra flumen Bætim, in oppidi conſpectu, loco excelſo facit caſtra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, et ad M. Lepidum proconſulem in Hiſpaniam citeriorem mittit, "ſubſidio ſibi provinciæque, Cæſaris cauſsâ, quamprimùm veniret." Ipſe hoſtili modo Cordubenſium agros vaſtat, ædificia incendit.

Digitized by Google

XLVII. Cujus rei deformitate atque indignitate, legiones, quæ Marcellum ſibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priuſque confligendi ſibi poteſtas fieret, quàm cum tantâ contumeliâ nobiliſſimæ cariſſimæque poſſeſſiones Cordubenſium in conſpectu ſuo rapinis, ferro, flammâque conſumerentur. Marcellus, quum confligere miſerrimum putaret; quòd et victoris et victi detrimentum ad eundem Cæſarem eſſet redundaturum; neque ſuæ poteſtatis eſſe; legiones Bætim tranſducit, atque aciem inſtruit. Quum Caſſium contrà pro caſtris ſuis aciem inſtruxiſſe loco ſuperiore videret; cauſsâ interpoſitâ, quòd is in æquum non deſcenderet, Marcellus militibus perſuadet, ut ſe in caſtra recipiant. Itaque copias reducere cœpit. Caſſius; quo bene valebat, Marcellumque infirmum eſſe ſciebat; aggreſſus equitatu legionarios ſe recipientes, complures noviſſimos in fluminis ripis interficit. Quum hôc detrimento, quid tranſitus fluminis vitii difficultatiſque haberet, cognitum eſſet; Marcellus caſtra Bætim transfert. Crebroque uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates.

XLVIII. Erat copiis pedeſtribus multò firmior Marcellus; habebat enim veteranas legiones, multiſque prœliis expertas. Caſſius fidei magis, quàm virtuti, legionum confidebat. Itaque quum caſtra caſtris collata eſſent; et Marcellus locum idoneum caſtello cepiſſet, quo prohibere aquâ Caſſianos poſſet; Longinus, veritus ne genere quodam obſidionis clauderetur in regionibus alienis ſibique infeſtis, noctu ſilentio ex caſtris proficiſcitur; celerique itinere Uliam contendit, quod ſibi fidele eſſe oppidum credebat. Ibi adeò conjuncta ponit mœnibus caſtra, ut et loci naturâ, (namque Ulia in edito loco poſito eſt), et ipsâ munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus eſſet. Hunc Marcellus inſequitur, et quàm proximè poteſt Uliam caſtra caſtris confert. Locorumque cognitâ naturâ; quò maximè rem deducere volebat, neceſſitate eſt adductus; ut neque confligeret, (cujus ſi rei facultas eſſet, reſiſtere incitatis militibus non poterat;) neque vagari Caſſium latiùs pateretur, ne plures civitates ea paterentur quæ paſſi erant Cordubenſes. Caſtellis idoneis locis collocatis, o-

peribuſque in circuitu oppidi continuatis, Uliam Caſſiumque munitionibus clauſit. Quæ priuſquam perficerentur, Longinus omnem ſuum equitatum emiſit: quem magno ſibi uſui fore credebat, ſi pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, ſi clauſus obſidione et inutilis neceſſarium conſumeret frumentum.

XLIX. Paucis diebus, litteris Caſſii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem quam ſecum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hiſpanorum. Namque ut in civilibus diſſenſionibus accidere conſuevit, ita temporibus illis in Hiſpaniâ nonnullæ civitates rebus Caſſii ſtudebant, plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud, ad exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque acriter crebroque: ut accidit, fortunâ ſæpe ad utrumque transferente victoriam; nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus.

L. Interim Lepidus ex citeriore provinciâ, cum cohortibus legionariis XXXV, magnoque numero equitum et reliquorum auxiliorum, venit eâ mente Uliam, ut, ſine ullo ſtudio, contentiones Caſſii Marcellique componeret. Huic venienti, ſine dubitatione ſe credit atque offert Marcellus: Caſſius contrà ſuis ſe tenet præſidiis; ſive eò quòd plus ſibi juris deberi, quàm Marcello exiſtimabat; ſive eò quòd, ne præoccupatus animus Lepidi eſſet obſequio adverſarii, verebatur. Ponit ad Uliam caſtra Lepidus: neque habet à Marcello quidquam diviſi. Ne pugnetur, interdicit: ad exeundum, Caſſium invitat; fidemque ſuam in re omni interponit. Quum diu dubitâſſet Caſſius, quid ſibi faciendum, quidve Lepido eſſet credendum; neque ullum exitum conſilii ſui reperiret, ſi permaneret in ſententiâ; poſtulat, utì munitiones disjicerentur, ſibique liber exitus daretur. Non tantùm induciis factis, ſed propè jam conſtituta opera quum complanarent, cuſtodiæque munitionum eſſent deductæ; auxilia Regis in id caſtellum Marcelli, quod proximum erat regiis caſtris, neque opinantibus omnibus, (ſi tamen in omnibus fuit Caſſius, nam de hujus conſcientiâ dubitabatur), impetum fecerunt; compluresque ibi milites oppreſſerunt. Quod niſi celeriter, indignatione et auxilio Lepidi, prœlium eſſet diremptum; major calamitas eſſet accepta.

Digitized by Google

LI. Quum iter Caſſio patefactum eſſet; caſtra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore Marcelluſque Cordubam cum ſuis proficiſcitur; Caſſius Carmonam. Sub idem tempus, Trebonius proconſul ad provinciam obtinendam venit. De cujus adventu ut cognovit Caſſius; legiones, quas ſecum habuerat, equitatumque in hiberna diſtribuit; ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique, adverſo tempore navigandi, naves conſcendit: ut ipſe prædicabat: ne ſe Trebonio et Lepido et Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant; ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri exiſtimabant; ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta, in poteſtatem cujuſquam veniret. Progreſſus ſecundâ, ut hibernâ, tempeſtate: quum in Iberum flumen, noctis vitandæ cauſſâ, ſe contuliſſet; inde, paullo vehementiore tempeſtate, nihilo periculoſiùs ſe navigaturum credens, profectus; adverſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis; in ipſis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demersâ navi periit.

LII. Quum in Syriam Cæſar ex Ægypto veniſſet; atque ab iis, qui Româ venerant ad eum, cognoſceret, litteriſque urbanis animadverteret, multa Romæ malè et inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem Reipublicæ ſatis commodè geri; quòd et, contentionibus tribunitiis, pernicioſæ ſeditiones orirentur; et, ambitione atque indiligentiâ tribunorum militum et qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quæ diſſolvendæ diſciplinæ ſeveritatiſque eſſent; eaque omnia flagitare adventum ſuum videret: tamen præferendum exiſtimavit, quas in provincias regioneſque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura legeſque acciperent, et externorum hoſtium metum deponerent. Hæc in Syriâ, Ciliciâ, Aſiâ, celeriter ſe confecturum ſperabat; quòd hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto, plus oneris videbat impendere ſibi: non enim exceſſiſſe Ponto Pharnacem audierat, neque exceſſurum putabat; quum ſecundo prœlio eſſet vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fe-

cerat. Commoratus ferè in omnibus civitatibus quæ majore ſunt dignitate, præmia bene meritis et viritim et publicè tribuit: de controverſiis veteribus cognoſcit ac ſtatuit: reges, tyrannos, dynaſtas provinciæ, finitimoſque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impoſitis provinciæ tuendæ ac defendendæ, dimittit et ſibi, et populo Romano amiciſſimos.

LIII. Paucis diebus in eâ provinciâ conſumptis; Sex. Cæſarem, amicum et neceſſarium ſuum, legionibus Syriæque præficit; ipſe eâdem claſſe, quâ venerat, proficiſcitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarſum; quòd oppidum ferè totius Ciliciæ nobiliſſimum fortiſſimumque eſt: Ibi, rebus omnibus provinciæ et finitimarum civitatum conſtitutis; cupiditate proficiſcendi ad bellum gerendum, non diutiùs moratur. Magniſque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetuſtiſſimum et ſanctiſſimum in Cappadociâ Bellonæ templum; quod tantâ religione colitur, ut ſacerdos ejus deæ, majeſtate, imperio, et potentiâ, ſecundùs à rege conſenſu gentis illius habeatur. Id homini nobiliſſimo Lycomedi Bithyno adjudicavit; qui, regio Cappadocum genere ortus, propter adverſam fortunam majorum ſuorum mutationemque generis, jure minimè dubio, vetuſtate tamen intermiſſo, ſacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uterque eorum de Republica eſſet; ne aut regni hæreditas Ariaraten ſollicitaret, aut hæres regni terreret; Ariobarzani attribuit, qui ſub ejus imperio ac ditione eſſet. Ipſe, iter cœptum ſimili velocitate conficere cœpit.

LIV. Quum propiùs Pontum fineſque Gallogræciæ acceſſiſſet; Dejotarus, tetrarches Gallogræciæ tunc quidem penè totius, (quod ei neque legibus neque moribus conceſſum eſſe, cæteri tetrarchæ contendebant), ſine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus; depoſitis regiis inſignibus; neque tantùm privato veſtitu, ſed etiam reorum habitu, ſupplex ad Cæſarem venit; oratum, " ut ſibi ignoſceret, quòd in eâ parte poſitus terrarum, quæ nulla præſidia Cæſaris habuiſſet, exercitibus imperiiſque in Cn. Pompeii caſtris fuiſſet; neque enim ſe judicem debuiſſe eſſe controverſi-

Digitized by Google

arum populi Romani, ſed parere præſentibus imperiis." Contra quem Cæſar, quum "plurima ſua" commemoraſſet "officia, quæ conſul ei decretis publicis tribuiſſet; quumque defectionem ejus, nullam poſſe excuſationem imprudentiæ recipere" coarguiſſet; "quòd homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ ſcire potuiſſet, quis Urbem Italiamque teneret; ubi Senatus populuſque Romanus, ubi Reſpublica eſſet; quis deinde poſt L. Lentulum, C. Marcellum, conſul eſſet: tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficiis, veteri hoſpitio atque amicitiæ, dignitati ætatique hominis, precibus eorum qui frequentes concurriſſent hoſpites atque amici Dejotari ad deprecandum; de controverſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe," dixit: regium veſtitum ei reſtituit. Legionem autem, quam, ex genere civium ſuorum, Dejotarus armaturâ diſciplinâque noſtrâ conſtitutam habebat, equitatumque omnem, ad bellum gerendum adducere juſſit.

LV. Quum in Pontum veniſſet, copiaſque omnes in unum locum coëgiſſet; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant: (exceptâ enim legione VI, quam ſecum adduxerat Alexandriâ veteranam, multis laboribus periculiſque functam, multiſque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeò diminutam, ut minus mille hominum in eâ eſſet; reliquæ erant III legiones; una, Dejotari; duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant:) legati à Pharnace miſſi, Cæſarem adeunt; atque in primis deprecantur, "ne ejus adventus hoſtilis eſſet: facturum enim omnia Pharnacen, quæ imperata eſſent." Maximeque commemorabant, "nulla Pharnacen auxilia contra Cæſarem Pompeio dare voluiſſe; quum Dejotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet." Cæſar reſpondit, "ſe fore æquiſſimum Pharnaci, ſi, quæ polliceretur, repræſentaturus eſſet." Monuit autem, ut ſolebat, mitibus verbis legatos; "ne aut Dejotarum ſibi objicerent; aut nimis eo gloriarentur beneficio, quòd auxilia Pompeio non miſiſſent. Nam ſe neque libentiùs facere quidquam, quàm ſupplicibus ignoſcere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis poſſe, qui fuiſſent in ſe officioſi. Id ipſum, quod commemoraſſent, officium u-

Digitized by Google

tilius Pharnaci fuiſſe, qui providiſſet ne vinceretur; quàm ſibi, cui Dii immortales victoriam tribuiſſent. Itaque ſe magnas et graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci: nam neque interfectis amiſſam vitam, neque exſectis virilitatem reſtituere poſſe; quod quidem ſupplicium gravius morte cives Romani ſubîſſent. Ponto verò decederet confeſtim; familiaſque publicanorum remitteret: cæteraque reſtitueret ſociis civibuſque Romanis, quæ penès eum eſſent. Si feciſſet; jam tunc ſibi mitteret munera ac dona, quæ bene rebus geſtis imperatores ab amicis accipere conſueſſent:" miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis, legatos remiſit.

LVI. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; quum feſtinantem ac properantem Cæſarem ſperaret libentiùs etiam crediturum ſuis promiſſis quàm res pateretur, quò celeriùs honeſtiùſque ad res magis neceſſarias proficiſceretur; (nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſſis ad urbem Cæſarem revocari:) lentiùs agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interponere, in ſummâ fruſtrari cœpit. Cæſar, cognitâ calliditate hominis; quod aliis temporibus naturâ facere conſueverat, tunc neceſſitate fecit adductus, ut celeriùs omnium opinione manum confereret.

LVII. Ziela eſt oppidum in Ponto, poſitu ipſo, ut in plano loco, ſatis munitum: tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelſiore undique faſtigio ſuſtinet murum. Circumpoſiti ſunt huic oppido magni multique interciſi vallibus colles: quorum editiſſimus unus; qui propter victoriam Mithridatis, et infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitûs noſtri, ſuperioribus locis atque itineribus penè conjunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multò longiùs millibus paſſuum III abeſt ab Zielâ: hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum felicium caſtrorum refectis operibus, copiis ſuis omnibus occupavit.

LVIII. Cæſar, quum ab hoſte millia paſſuum V caſtra poſuiſſet; videretque eas valles, quibus regia caſtra munirentur, eodem intervallo ſua caſtra munituras, ſi modò ea loca hoſtes priores non cepiſſent, quæ multo erant propiora Regis caſtris; aggerem comportari ju-

Digitized by Google

ſet intra munitiones. Quo celeriter collato; proximâ nocte, vigiliâ quartâ, legionibus omnibus expeditis, impedimentiſque in caſtris relictis, primâ luce, neque opinantibus hoſtibus, eum ipſum locum cepit, in quo Mithridates ſecundum prœlium adversùs Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem, è caſtris ſervitiâque quæ agerent, juſſit; ne quis ab opere miles diſcederet; quum ſpatio non amplius mille paſſuum interciſa vallis caſtra hoſtium divideret ab opere incepto Cæſaris caſtrorum.

LIX. Pharnaces, quum id repente primâ luce animadvertiſſet; copias ſuas omnes pro caſtris inſtruxit. Quas, interpoſitâ tantâ locorum iniquitate, conſuetudine magis pervulgatâ militari, credebat inſtrui Cæſar; vel ad opus ſuum tardandum, quò plures in armis tenerentur; vel ad oſtentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magìs quàm manu defendere locum Pharnaces videretur. Itaque deterritus non eſt, quò minùs, primâ acie pro vallo inſtructâ, reliqua pars exercitûs opus faceret. At Pharnaces, impulſus ſive loci felicitate: ſive auſpiciis et religionibus inductus, quibus obtemperâſſe eum poſtea audiebamus: ſive paucitate noſtrorum, qui in armis erant, compertâ; quum, more operis quotidiani, magnam illam ſervorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum eſſe credidiſſet: ſive etiam veterani fiduciâ exercitûs ſui, quem [cum legione] XXII in acie conflixiſſe et viciſſe legati ejus gloriabantur: ſimul contemptu exercitûs noſtri, quem pulſum à ſe, Domitio duce, ſciebat: inito conſilio dimicandi, deſcendere præruptâ valle cœpit. Cujus aliquandiu Cæſar irridebat inanem oſtentationem, et eo loco militum coarctationem, quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet; quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, adſcendere adversùs arduum collem inſtructis copiis cœpit.

LX. Cæſar, incredibili ejus vel temeritate vel fiduciâ motus; neque opinans, imparatuſque oppreſſus; eodem tempore, milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem inſtruit. Cujus rei ſubita trepidatio, magnum terrorem attulit noſtris. Nondum ordinibus inſtructis, falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant; quæ tamen celeriter mul-

Digitized by Google

titudine telorum opprimuntur. Inſequitur has acies hoſtium; et, clamore ſublato, confligitur: multùm adjuvante naturâ loci, plurimùm Deorum immortalium benignitate: qui, quum omnibus caſibus belli intersunt, tum præcipuè eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari.

LXI. Magno atque acri cominùs prœlio facto; à dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt. Ab eâ parte quum in proclive detruderentur hoſtes; multò tardiùs, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiæ Regis: quæ quàm facilè ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruinâ oppreſſis; qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi, nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. At noſtri victoriâ elati, ſubire iniquum locum, munitioneſque aggredi non dubitârunt. Defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat; celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. Interfectâ multitudine aut captâ ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit: cui niſi caſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberiùs profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet.

LXII. Tali victoriâ, toties victor Cæſar incredibili eſt lætitiâ affectus: quòd maximum bellum tantâ celeritate confecerat. Eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quòd victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, prædâ omni regiâ militibus condonatâ, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Dejotari, domum remittit: II legiones cum Cælio Viniciano in Ponto relinquit.

LXIII. Ita per Gallogræciam Bithyniamque in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit et ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridatem Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque geſtam in Egypto ſuprà ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius,

Digitized by Google

propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multoſque tenuerat annos), regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat: provinciaſque populi Romani à barbaris atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis et cognationis, adjudicavit; occupatam et poſſeſſam paucis antè annis à Dejotaro. Neque tamen uſquam diutiûs moratus eſt, quàm neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſimè celerrimèque confectis, in Italiam celeriùs omnium opinione venit.

Ee

A. HIRTII

PANSÆ

COMMENTARIORUM

DE

BELLO AFRICANO.

LIBER UNUS.

CÆSAR, itineribus juſtis confectis, nullo die intermiſſo, ad XIV Kal. Jan. in Lilybæum pervenit: ſtatimque oſtendit, ſeſe naves velle conſcendere; quum non ampliùs legionem tironum haberet unam, equiteſque vix DC. Tabernaculum ſecundùm littus ipſum conſtituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo conſilio fecit, ne quid ſibi moræ quiſquam fore ſperaret, et ut omnes in dies horaſque parati eſſent. Incidit per id tempus, ut tempeſtates ad navigandum idoneas non haberet: nihilo tamen minùs in navibus remiges militeſque continere, et nullam prætermittere occaſionem profectionis; quum præſertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adverſariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ IV, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones X, elephanti CXX, claſſeſque eſſe complures; tamen non deterrebatur, animoque et ſpe confidebat. Interim in dies, et naves longæ adaugeri, et onerariæ complures eodem concurrere, et legiones tironum convenire; in his veterana legio V, equitum ad II millia.

II. Legionibus collectis VI, et equitum II millibus; ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur; equites autem in onerarias. Ita majorem partem navium antecedere juſſit, et inſulam petere Aponianam, quæ non longè abeſt à Lilybæo. Ipſe, parum commoratus, bona paucorum vendit publicè; deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit; et, de reliquo exercitu celeriter imponendo datis mandatis, ipſe navem conſcendit a. d. VI

Digitized by Google

Kal. Jan. et reliquas naves ſtatim eſt conſecutus. Ita vento certo, celerique navigio vectus, poſt diem quartam cum longis paucis navibus in conſpectum Africæ venit: namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento diſperſæ atque errabundæ, diverſa loca petierunt. Clupeam claſſe prætervehitur, inde Neapolim. Complura præterea caſtella et oppida non longè à mari relinquit.

III. Pôſtquam Adrumetum acceſſit, ubi præſidium erat adverſariorum, cui præerat C. Conſidius; et à Clupeâ ſecundum oram maritimam, cum equitatu Adrumeti, Cn. Piſo cum Maurorum circiter III millibus apparuit; ibi paulliſper Cæſar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum; cujus numerus in præſentiâ fuit peditum III millia, equitum CL; caſtriſque ante oppidum poſitis, ſine injuriâ cujuſquam conſedit; cohibetque omnes à prædâ. Oppidani interim muros armatis complent; ante portam frequentes conſidunt, ad ſe defendendum: quorum numerus II legionum intus erat. Cæſar circum oppidum vectus, naturâ loci perſpectâ, redit in caſtra. Non nemo culpæ ejus imprudentiæque aſſignabat, quòd neque certum locum gubernatoribus præfectiſque, quem peterent, præceperat; neque, ut mos ipſius conſuetudoque ſuperioribus temporibus fuerat, tabellas ſignatas dederat, ut, in tempore iis perlectis, locum certum peterent univerſi. Quod minimè Cæſarem fefellerat: namque nullum portum terræ Africæ, quò claſſes decurrerent, pro certo tutum ab hoſtium præſidio fore ſuſpicabatur; ſed fortuitu oblatam occaſionem egreſsûs aucupabatur.

IV. L. Plancus interim legatus petit à Cæſare, ut ſibi daret facultatem cum Conſidio agendi, ſi poſſet aliquâ ratione perduci ad ſanitatem. Itaque datâ facultate litteras conſcribit, et eas captivo dat perferendas in oppidum ad Conſidium. Quò ſimul atque captivus perveniſſet; litteraſque, ut erat mandatum, Conſidio porrigère cœpiſſet; priùs quàm acciperet ille, " Unde," inquit, " iſtas?" Tum captivus, " Imperatore à Cæſare." Tunc Conſidius, " Unus eſt," inquit, " Scipio Imperator, hôc tempore, populi Romani:" deinde in conſpectu ſuo captivum ſtatim interfici jubet: litteraſque nondum perlectas, ſicut erant ſignatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

V. Poſtquam, unâ nocte et die ad oppidum conſumptâ, neque reſponſum ullum à Conſidio dabatur; neque ei reliquæ copiæ ſuccurrebant; neque equitatu abundabat; et ad oppidum oppugnandum non ſatis copiarum habebat, et eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; et oppidi egregia munitio, difficiliſque ad oppugnandum erat acceſſus; et nunciabantur auxilia magna equitatûs oppidanis ſuppetias venire: non eſt viſa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi; ne, dum in eâ re Cæſar eſſet occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hoſtium laboraret. Itaque caſtra quum movere vellet, ſubitò ex oppido erupit multitudo; atque equitatus ſubſidio uno tempore eis caſu ſuccurrit, qui erat miſſus ab Jubâ ad ſtipendium accipiendum: caſtraque, unde Cæſar egreſſus iter facere cœperat, occupant: et ejus agmen extremum inſequi cœperunt. Quæ res quum animadverſa eſſet, ſubitò legionarii conſiſtunt; et equites, quanquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audaciſſimè concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minùs xxx Galli, Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in oppidum. Poſtquam repulſi et conjecti erant intra munitiones, Cæſar iter conſtitutum ire contendit. Quod quum ſæpius facerent; et modò inſequerentur, modò rurſus ab equitibus in oppidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas ſecum habebat, in extremo agmine collocatis, et parte equitatûs; iter leniter cum reliquis facere cœpit. Ita, quanto longiùs ab oppido diſcedebatur, tanto tardiores ad inſequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis et caſtellis legationes venire; polliceri frumentum; paratoſque eſſe, quæ imperâſſet, facere. Itaque eo die caſtra poſuit ad oppidum Ruſpinam, Kalendas Januar.

VI. Inde movit, et pervenit ad oppidum Leptin, liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido veniunt obviam; "libenter ſe omnia facturos, quæ vellet," pollicentur. Itaque centurionibus ad portas oppidi et cuſtodiis impoſitis, ne quis miles in oppidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ; non longè ab oppido ſecundùm littus facit caſtra. Eodem naves onerariæ, et longæ nonnullæ, caſu advenerunt; reliquæ, ut eſt ei nunciatum, incertæ locorum, Uticam verſus petere

Digitized by Google

viſæ ſunt. Interim Cæſar à mari non digredi, neque mediterranea petere, propter navium errorem; equitatumque in navibus omnem contineri, (ut arbitror, ne agri vaſtarentur:) aquamque in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, ſubitò equites Mauri, neque opinantibus Cæſarianis, adorti, multos jaculis convulneraverunt; nonnullos interfecerunt. Latent enim in inſidiis cum equis inter convalles, et ſubitò exiliunt; non ut in campo cominùs depugnent.

VII. Cæſar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, et in reliquas provincias finitimas dimiſit; ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimul atque litteras legiſſent, mittenda curarent; exoneratiſque partim navibus longis, Rabirium Poſtumum in Siciliam ad ſecundum commeatum accerſendum mittit. Interim cum x navibus longis, ad reliquas naves onerarias conquirendas quæ deerrâſſent; et ſimul mare tuendum ab hoſtibus, jubet proficiſci. Item C. Salluſtium Criſpum prætorem ad Cercinam inſulam versùs, quam adverſarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quòd ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, ſi fieri poſſet, ne locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiverſatio. Ipſe interea ex perfugis et incolis cognitis conditionibus Scipionis, et qui cum eo contra ſe bellum gerebant; miſerari, (regium enim equitatum in provinciâ Africâ Scipio alebat), tantâ homines eſſe dementiâ, ut mallent regis eſſe vectigales, quàm cum civibus in patriâ in ſuis fortunis eſſe incolumes.

VIII. Cæſar ad III Non. Jan. caſtra movet: Leptique VI cohortium præſidio cum Saſernâ relicto, ipſe rurſus, unde pridie venerat, Ruſpinam cum reliquis copiis convertit. Ibique ſarcinis exercitûs relictis, ipſe cum expeditâ manu proficiſcitur circum villas frumentatum; oppidaniſque imperat, ut plauſtra jumentaque omnia ſequantur: itaque magno frumenti invento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum idcirco exiſtimo feciſſe, ne maritima oppida poſt ſe vacua relinqueret; præſidioque firmata, ad claſſem receptacula muniret.

IX. Itaque, ibi relicto P. Saſernâ, fratre ejus quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione; jubet

Digitized by Google

comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipſe, cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio et Vatinio rem geſſerant, ex oppido Ruſpinâ egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab oppido millia paſſuum II; ibique claſſem ſub veſperum cum eâ copiâ conſcendit, omnibus in exercitu inſciis et requirentibus Imperatoris conſilium. Qui magno metu ac triſtitiâ ſollicitabantur: parvâ enim cum copiâ, et eâ tironum, neque omni expoſitâ, in Africâ contra magnas copias, et inſidioſæ nationis, equitatumque innumerabilem, ſe expoſitos videbant: neque quidquam ſolatii in præſentiâ, neque auxilium in ſuorum conſilio animadvertebant; niſi in ipſius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate: animum enim altum et erectum præ ſe gerebat. Huic acquieſcebant homines, et in ejus ſcientiâ et conſilio omnia ſibi proclivia omnes fore ſperabant.

X. Cæſar, in navibus unâ nocte conſumptâ, jam cœlo albente quum proficiſci conaretur, ſubitò navium pars, de quâ timebat, ex errore, eòdem conferebatur. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in littore reliquos venientes milites exſpectare. Itaque ſine morâ navibus eis in portum receptis, et advectis, militum equitumque copiis, rurſus ad oppidum Ruſpinam redit: atque ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis XXX frumentatum eſt profectus. Ex eo eſt cognitum Cæſaris conſilium: illum cum claſſe navibus onerariis, quæ deerrâſſent, ſubſidio ire clam hoſtibus, voluiſſe; ne caſu imprudentes ſuæ naves in claſſem adverſariorum inciderent: neque eam rem eos voluiſſe ſcire, qui in præſidiis relicti ſui milites fuiſſent; ne illi, propter ſuorum paucitatem, et hoſtium multitudinem, metu deficerent.

XI. Interim, quum jam Cæſar progreſſus eſſet a caſtris circiter millia paſſuum III; per ſpeculatores et anteceſſores equites nunciatur ei, copias hoſtium haud longè à ſe viſas. Et hercule cum eo nuncio pulvis ingens conſpici cœptus eſt. Hâc re cognitâ, Cæſar celeriter jubet equitatum univerſum, cujus copiam habuit in præſentiâ non magnam; et ſagittarios, quorum parvus è caſtris exierat numerus, accerſi; atque ordinatim ſigna ſe leniter conſequi: ipſe antecedere cum paucis armatis.

Digitized by Google

Jamque, quum procul hoſtis, conſpici poſſet, milites in campo jubet galeari et ad pugnam parari. Quorum omninò numerus fuit xxx cohortium, cum equitibus CD, et ſagittariis***.

XII. Hoſtes interim, quorum dux erat Labienus, et duo Pacidii; aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, ſed equitum confertam: et inter eos, levis armaturæ Numidas, et ſagittarios pedites, interpoſuerant: et ita condenſaverant, ut procul Cæſariani pedeſtres copias arbitrarentur: et dextrum ac ſiniſtrum cornu, magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæſar aciem dirigit ſimplicem, ut poterat, propter paucitatem. Sagittarios ante aciem conſtituit: equites dextro ſiniſtroque cornu opponit: et ita præcipit, ut providerent ne multitudine equitatûs hoſtium circumvenirentur: exiſtimabat enim ſe cum pedeſtribus copiis, acie inſtructâ, dimicaturum.

XIII. Quum utrimque exſpectatio fieret; neque Cæſar ſe moveret; et cum ſuorum paucitate contra magnam vim hoſtium artificio magìs, quàm viribus, decernendum videret: ſubitò adverſariorum equitatus ſeſe extendere, et in latitudinem promovere, colleſque complecti et Cæſaris equitatum extenuare, ſimulque ad circumeundum comparare ſe, cœperunt. Cæſariani equites, eorum multitudinem ægrè ſuſtinebant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, ſubitò ex condenſis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt, et inter legionarios milites jacula conjiciunt. Hìc quum Cæſariani in eos impetum feciſſent, illorum equites refugiebant; pedites interim reſiſtebant, dum equites rurſus curſu renovato peditibus ſuis ſuccurrerent.

XIV. Cæſar, novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines ſuorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longiùs à ſignis perſequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur; equites autem hoſtium, pilum militis curſu facilè vitabant;) edicit per ordines, ne quis miles à ſignis IV pedes longiùs procederet. Equitatus interim Labieni, ſuorum multitudine confiſus, Cæſaris paucitatem circumiri conatur. Equites Juliani pauci, multitudine hoſtium defeſſi, equis convulneratis, paullatim cedere:

hoſtes magis magiſque inſtare. Ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hoſtium equitatu circumventis, Cæſariſque copiis in orbem compulſis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur.

XV. Labienus in equo, capite nudo, verſari in primâ acie: ſimul ſuos cohortari: nonnunquam legionarios Cæſaris ita appellare; "Quid tu," inquit, "miles tiro, tam feroculus es? vos quoque iſte verbis infatuavit? in magnum mehercule vos periculum impulit: miſereor veſtrî." Tum miles; "Non ſum," inquit, "tiro, Labiene; ſed de legione x veteranus." Tum Labienus; "non agnoſco," inquit, "ſigna Decumanorum." Tum miles, "Jam me, quis ſim, intelliges." Simul caſſidem de capite dejecit, ut cognoſci ab eo poſſet; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverſo pectori affixit; et ait; "Labiene, Decumanum militem, qui te petit, ſcito eſſe." Omnium tamen animi in terrorem conjecti, et maximè tironum. Circumſpicere enim Cæſarem; neque ampliùs facere, niſi hoſtium jacula vitare.

XVI. Cæſar interim, conſilio hoſtium cognito, jubet aciem in longitudinem quàm maximam porrigi; alternis converſis cohortibus, ut una poſt alteram ante ſigna tenderet. Ita coronam hoſtium dextro ſiniſtroque cornu mediam dividit; et unam partem ab alterâ excluſam equitibus intrinſecus adortus cum peditatu, telis conjectis in fugam vertit: neque longiùs progreſſus, veritus inſidias, ſe ad ſuos recipit. Idem altera pars equitum peditumque Cæſaris facit. His rebus geſtis, et procul hoſtibus repulſis convulneratiſque, ad ſua præſidia ſeſe ſic, ut erat inſtructus, recipere cœpit.

XVII. Interim M. Petreius et Cn. Piſo, cum equitibus Numidis MC electis, peditatuque ejuſdem generis ſatis grandi, ex itinere rectà ſubſidio ſuis occurrunt. At hoſtes, ſuis ex terrore firmatis, rurſuſque renovatis animis; legionariis, converſis equitibus, ſe recipientes noviſſimos adoriri, et impedire cœperunt, quo minùs ſe in caſtra reciperent. Hâc re animadverſâ, Cæſar jubet ſigna converti, et medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hoſtibus eodem modo pugnaretur, nec cominus ad manus rediretur; Cæſariſque equites jumenta ex nauſeâ recenti, ſiti, languore, paucitate, vulneribus

defatigata, ad inſequendum hoſtem perſeverandumque curſum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua eſſet: cohortibus equitibuſque circumdatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hoſtes repuliſſent, atque eorum eſſent potiti. Itaque ſigno dato, quum jam hoſtes languidè negligenterque tela mitterent, ſubitò immittit cohortes turmaſque ſuorum; atque puncto temporis, hoſtibus nullo negotio campo pulſis poſt collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati, ita, ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones: itemque adverſarii malè accepti, tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt.

XVIII. Interim eâ re geſtâ, et prœlio dirempto; ex adverſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, et præterea intercepti hoſtium complures equites pediteſque. Ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium; eos hâc mente et conatu veniſſe, ut, novo atque inuſitato genere prœlii, tirones legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo, ab equitatu circumventi opprimerentur: et ita Labienum dixiſſe pro concione; "tantam ſeſe multitudinem auxiliorum adverſariis ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipsâ victoriâ fatigati vincerentur, atque à ſuis ſuperarentur." Quippe qui in illorum ſibi confideret multitudine: primùm, quòd audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire; deinde, quòd triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos, fideles jam ſibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum, leviſque armaturæ. Præterea ex fugâ prœlioque Pompeiano, quos ſecum à Brundiſio tranſportaverat, equites Germanos Galloſque, ibique poſtea ex hibridis libertinis ſerviſque conſcripſerat; armaverat, equòque frænato uti condocuerat. Præterea regia auxilia, elephanti cxx, equitatuſque innumerabilis: deinde legiones, conſcriptæ ex cujuſquemodi generis ampliùs xii millibus. Hâc ſpe atque eâ audaciâ inflammatus Labienus; cum equitibus Gallis Germaniſque mdc, Numidarum ſine frænis viii millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus mc, peditum ac levis armaturæ quater tanto, ſagittarios ac funditoribus hippotoxotiſque compluribus: his copiis, pridie Non. Jan. poſt diem iii,

quàm Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimiſque, ab horâ diei quintâ uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie receſſit.

XIX. Cæſar interim caſtra munire diligentiùs, præſidia firmare majoribus copiis, vallumque ab oppido Ruſpinâ uſque ad mare deducere, et à caſtris alterum eodem: quò totiùs ultro citroque commeare, auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela tormentaque ex navibus in caſtra comportare; remigum partem ex claſſe, Gallorum, Rhodiorumque, epibatarumque, armare et in caſtra evocare; ut, ſi poſſet, eâdem ratione, quâ adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur. Sagittariiſque ex omnibus navibus, Ituræis, Syriis, et cujuſque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias: (audiebat enim Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare; copias ſuas cum Labieno et Petreio conjungere; cujus copiæ, legionum VIII et equitum IV millium, eſſe nunciabantur.) Officinas ferrarias inſtruere, ſagittaſque, et tela uti fierent complura, curare; glandes fundere; ſudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut ſibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africâ eſſet; præterea ferrum plumbumque mitteretur. Et animum etiam advertebat, frumento ſe in Africâ niſi importatitio uti non poſſe: priore enim anno, propter adverſariorum delectus, quòd ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: præterea ex omni Africâ frumentum adverſarios in pauca oppida et bene munita comportâſſe, omnemque regionem Africæ exinanîſſe frumento: oppida præter pauca quæ ipſi ſuis præſidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri; et eorum incolas intra ſua præſidia coëgiſſe commigrare: agros deſertos ac vaſtatos eſſe.

XX. Hâc neceſſitate Cæſar coactus, privatos ambiendo et blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in ſua præſidia congeſſerat; et eo parcè utebatur. Opera interim ipſe quotidie circumire, et alternas cohortes in ſtatione habere, propter hoſtium multitudinem. Labienus ſaucios ſuos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plauſtris deligatos Adrumetum deportari.

Digitized by Google

Naves interim Cæſaris onerariæ errabundæ malè vagabantur, incertæ locorum atque caſtrorum ſuorum; quas ſingulas ſcaphæ adverſariorum complures adortæ, incenderant atque expugnaverant. Hâc re nunciatâ Cæſari, claſſes circum inſulas portuſque diſpoſuit; quò tutiùs commeatus ſupportari poſſet.

XXI. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis aſſiduèque objurgare non deſiſtebat. "Tuus," inquit, "pater, iſtuc ætatis quum eſſet, et animadvertiſſet Rempublicam ab audacibus ſceleratiſque civibus oppreſſam, bonoſque aut interfectos aut exilio multatos patriâ civitateque carere; gloriâ et animi magnitudine elatus, privatus atque adoleſcentulus, paterni exercitûs reliquiis collectis, penè oppreſſam funditus et deletam Italiam, urbemque Romanam, in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam, mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus ſibi eam dignitatem, quæ eſt per gentes clariſſima notiſſimaque, conciliavit; adoleſcentuluſque atque eques Romanus triumphavit. Atque ille, non ita amplis rebus patris geſtis, neque tam excellenti majorum dignitate partâ, neque tantis clientelis nominiſque claritate præditus, in Rempublicam eſt ingreſſus. Tu contrà, et patris nobilitate et dignitate, et per te ipſe ſatis animi magnitudine diligentiâque præditus; nonne eniteris et proficiſceris ad paternas clientelas, auxilium tibi Reique publicæ atque optimo cuique efflagitatum?" His verbis hominis graviſſimi incitatus adoleſcentulus, cum naviculis cujuſquemodi generis xxx, inibi paucis roſtratis, profectus ab Uticâ eſt in Mauritaniam; regnumque Bogudis eſt ingreſſus. Expeditoque exercitu; numero ſervorum, liberorum, II millium; cujus partem inermem, partem armatam habuerat; ad oppidum Aſcurum accedere cœpit: in quo oppido præſidium fuit regium. Pompeio adveniente; oppidani, uſque eò paſſi propiùs eum accedere, donec ad ipſas portas ac murum appropinquaret; ſubitò eruptione factâ, proſtratos perterritoſque Pompeianos in mare paſſim naveſque compulerunt. Ita re malè geſtâ, Cn. Pompeius filius naves inde avertit: neque poſtea littus attigit; claſſemque ad inſulas Baleares verſùs convertit.

XXII. Scipio interim cum iis copiis, quas paullò

Digitized by Google

antè demonſtravimus, Uticæ grandi præſidio relicto, profectus, primùm Adrumeti caſtra ponit: deinde, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii et Labieni copiis ſe conjungit; atque unis caſtris factis, III millia paſſuum longè conſidunt. Equitatus interim eorum, circum Cæſaris munitiones vagari; atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratiâ extra vallum progreſſi eſſent, excipere: ita omnes adverſarios intra munitiones continere. Quâ re Cæſariani gravi annonâ ſunt conflictati; ideo quòd nondum neque ab Siciliâ, neque ab Sardiniâ commeatus ſupportatus erat; neque per anni tempus in mari claſſes ſine periculo vagari poterant; neque ampliùs millia paſſuum VI terræ Africæ quoquoverſùs tenebant; pabulique inopiâ premebantur. Quâ neceſſitate coacti, veterani milites equiteſque, qui multa terrâ marique bella confeciſſent, et periculis inopiâque tali ſæpe eſſent conflictati; algâ à littore collectâ, et aquâ dulci elutâ, et ita jumentis eſurientibus datâ, vitam eorum producebant.

XXIII. Dum hæc ita fierent; rex Juba, cognitis Cæſaris difficultatibus copiarumque paucitate, non eſt viſum dari ſpatium convaleſcendi, augendarumque ejus opum. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, ſubſidio ſuis, egreſſus è regno, ire contendit. P. Sitius interim et rex Bogud, conjunctis ſuis copiis, cognito regis Jubæ egreſſu, propiùs ejus regnum copias ſuas admovere: Cirtamque oppidum ejus regni opulentiſſimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt; et præterea duo oppida Getulorum. Quibus quum conditionem ferrent, ut oppido excederent, idque ſibi vacuum tranſderent: conditionemque repudiâſſent; poſtea ab eis capti interfectique ſunt omnes. Inde progreſſi, agros oppidaque vexare non deſiſtunt. Quibus rebus cognitis, Juba, quum jàm non longè ab Scipione atque ejus ducibus abeſſet, capit conſilium; "ſatiùs eſſe ſibi ſuoque regno ſubſidio ire, quàm, dum alios adjuturus proficiſceretur, ipſe ſuo regno expulſus, forſitan utrâque re expelleretur." Itaque rurſus ſe recepit, atque auxilia ab Scipione etiam abduxit, ſibi ſuiſque rebus timens; elephantiſque XXX relictis, ſuis finibus oppidiſque ſuppetias profectus eſt.

XXIV. Cæſar, quum de ſuo interim adventu dubi-

Digitized by Google

tatio in provinciâ eſſet; neque quiſquam crederet ipſum, ſed aliquem legatum cum copiis in Africam veniſſe; conſcriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de ſuo adventu certiores. Interim nobiles homines ex ſuis oppidis profugere, et in caſtra Cæſaris devenire, et de adverſariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt. Quorum lacrimis querelisque Cæſar commotus; quum antea conſtitiſſet in ſtativis caſtris; æſtate initâ, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adverſariis gerere inſtituit; litteris celeriter in Siciliam ad Allienum et Rabirium Póſtumum conſcriptis, et per cataſcopum miſſis, ut "ſine morâ aut ullâ excuſatione hiemis ventorumque, exercitus ſibi quàm celerrimè tranſportaretur. Africam provinciam perire, funditusque everti à ſuis inimicis. Quod niſi celeriter ſociis foret ſubventum; præter ipſam Africam terram, nihil, ne tectum quidem, quò ſe reciperent, ab illorum ſcelere inſidiiſque reliquum futurum." Atque ipſe in tantâ erat feſtinatione et exſpectatione, ut, poſtero die quàm miſiſſet litteras nunciumque in Siciliam, claſſem exercitumque morari diceret; noctes dieſque, oculos mentemque ad mare diſpoſitos directoſque haberet. Nec mirum: animadvertebat enim villas exuri, agros vaſtari, pecus diripi trucidarique, oppida caſtellaque dirui deſerique, principeſque civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obſidum nomine in ſervitutem abripi: iis ſe in miſeriis ſuamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Milites interim in opere exercere; caſtra munire; turres, caſtella facere; moleſque jacere in mare, non intermittere.

XXV. Scipio interim elephantos hôc modo condocefacere inſtituit. Duas inſtruxit acies: unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi adverſariorum locum obtineret, et contra eorum frontem adverſam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos conſtituit; poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit; ut, quum ab adverſariis lapides mitti cœpiſſent, et elephanti perterriti ſe ad ſuos convertiſſent, rurſus à ſuâ acie lapidibus miſſis eos converterent adversùm hoſtem: quod ægrè tardeque fiebat: rudes enim elephanti, multorum

Digitized by Google

annorum doctrinâ uſuque vetuſtô vix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur.

XXVI. Dum hæc ad Ruſpinam ab utriſque ducibus adminiſtrantur: C. Virgilius Prætorius, qui Thapſo oppido maritimo præerat, quum animadvertiſſet naves ſingulas cum exercitu Cæſaris, incertas locorum atque caſtrorum ſuorum, vagari; occaſionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus et ſagittariis. Eidem ſcaphas de navibus adjungit; ac ſingulas naves Cæſarianas conſectari cœpit. Et, quum plures adortus, pulſus fugatuſque inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari; fortè incidit in navem, in quâ erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæſar in ſenatum legerat; et cum his T. Salienus, centurio legionis ejuſdem; qui M. Meſſalam legatum obſederat Meſſanæ, et ſeditioſiſſimâ oratione apud eum eſt uſus; idemque et pecuniam et ornamenta triumphi Cæſaris, retinenda et cuſtodienda curaverat; et ob has cauſſas timebat ſibi. Hic, propter conſcientiam peccatorum ſuorum, perſuaſit adoleſcentibus ne repugnarent, ſeſeque Virgilio tranſderent. Itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus tranſditi, et poſt diem III ſunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem; petiiſſe dicitur major Titus à centurionibus, utì ſe priorem, quàm fratrem, interficerent; idque ab eis facilè impetrâſſe, atque ita eſſe interfectos.

XXVII. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie minutis prœliis inter ſe pugnare non intermittunt. Nonnunquam etiam Germani Gallique Labieniani, cum Cæſaris equitibus, fide datâ, inter ſe colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatûs Leptim oppidum, cui præerat Saſerna cum cohortibus III, oppugnare ac vi irrumpere conabatur: quod ab defenſoribus, propter egregiam munitionem oppidi, et tormentorum multitudinem, facilè et ſine periculo defendebatur. Quod ubi ejus facere equitatus ſæpius, non intermittebat; et quum fortè antè portam turma denſa adſtitiſſet: ſcorpione accuratiùs miſſo, atque eorum decurione percuſſo, et ad terram defixo; reliqui perterriti, fugâ ſe in caſtra recipiunt. Quo facto, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare.

XXVIII. Scipio interim ferè quotidie non longè ab

Digitized by Google

ſuis caſtris paſſibus ccc inſtruere aciem, ac, majore diei parte conſumptâ, rurſus ſe in caſtra recipere. Quod quum ſæpius fieret; neque ex Cæſaris caſtris quiſquam prodiret, neque propiùs ejus copias accederet: deſpectâ patientiâ Cæſaris exercitûſque ejus, univerſis copiis productis, elephantiſque turritis xxx ante aciem inſtructis, quàm latiſſimè potuit porrectâ equitum peditumque multitudine, uno tempore progreſſus, haud ita longè à Cæſaris caſtris conſtitit in campo. Quibus rebus cognitis, Cæſar jubet milites qui extra munitiones proceſſerant, quique pabulandi aut lignandi aut etiam muniendi gratiâ vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modeſteque ſine tumultu aut terrore ſe recipere, atque in opere conſiſtere: equitibus autem, qui in ſtatione fuerant, præcipit, ut uſque eò locum obtinerent, in quo paullò antè conſtitiſſent, donec ab hoſte miſſum telum ad ſe perveniret; quòd ſi propiùs accederetur, quàm honeſtiſſimè ſe intra munitiones reciperent. Alii quoque equitatui edicit, utì ſuo quiſque loco paratus armatuſque præſto eſſet. At hæc non ipſe per ſe coràm, quum de vallo perſpecularetur, ſed, mirabili peritus ſcientiâ bellandi, in prætorio ſedens, per ſpeculatores et nuncios imperabat, quæ fieri volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis eſſent copiis adverſarii freti, tamen ſæpe à ſe fugatis, pulſis, perterritiſque, et conceſſam vitam et ignota peccata: quibus rebus nunquam tanta ſuppeteret, ex ipſorum inertiâ conſcientiâque animi, victoriæ fiducia, ut caſtra ſua adoriri auderent. Præterea ipſius nomen auctoritaſque, magnâ ex parte, eorum exercitûs minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones caſtrorum, et valli foſſarumque altitudo, et extra vallum ſtili cæci mirabilem in modum conſiti, vel ſine defenſoribus aditum adverſariis prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumque telorum, quæ ad defendendum ſolent parari, magnam copiam habebat. Atque hæc, propter exercitûs ſui præſentis paucitatem et tirocinium, præparaverat; non hoſtium vi et metu commotus, patientem ſe timidumque hoſtium opinioni præbebat. Neque idcirco copias, (quamquam erant paucæ, tironumque), non educebat in aciem, quòd victoriæ ſuorum diffideret; ſed referre arbitrabatur, cujuſmodi victoria

Digitized by Google

eſſet futura. Turpe enim ſibi exiſtimabat, tot rebus geſtis, tantiſque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis; ab reliquis copiis adverſariorum ſuorum ex fugâ collectis, ſe cruentam adeptum exiſtimari victoriam. Itaque conſtituerat gloriam exſultationemque eorum pati, donec ſibi veteranarum legionum pars aliqua in ſecundo commeatu occurriſſet.

XXIX. Scipio interim paullisper, ut antè dixi, in eo loco commoratus, ut quaſi deſpexiſſe Cæſarem videretur; paullatim reducit ſuas copias in caſtra, et, concione advocatâ, de terrore ſuo deſperationeque exercitûs Cæſaris verba facit; et, cohortatus ſuos, victoriam propriam ſe eis brevi daturum pollicetur. Cæſar jubet milites rurſus ad opus redire; et, per cauſſam munitionum, tirones in labore defatigari non intermittit. Interim Numidæ Getulique, diffugere quotidie ex caſtris Scipionis; et, partim in regnum ſe conferre; partim, quòd ipſi majoreſque eorum beneficio C. Marii uſi fuiſſent, Cæſaremque ejus affinem eſſe audiebant, in ejus caſtra perfugere catervatim non intermittunt. Quorum ex numero electos homines, illuſtriores Getulos, litteris ad ſuos cives datis, cohortatus ut "manu factâ ſe ſuoſque defenderent, et ne ſuis inimicis adverſariiſque dicto audientes eſſent," mittit.

XXX. Dum hæc ad Ruſpinam fiunt; legati ex Acillâ civitate liberâ, etiam undique, ad Cæſarem veniunt; "ſeque paratos, quæcumque imperaſſet, et libenti animo facturos" pollicentur; "tantùm orare et petere ab eo, ut ſibi præſidium daret, quò tutiùs id et ſine periculo facere poſſent: ſe et frumentum, et quæcumque res eis ſuppeteret, communis ſalutis gratiâ ſubminiſtraturos." Quibus rebus facilè à Cæſare impetratis, præſidioque dato; C. Meſſiam, ædilitiâ functum poteſtate, Acillam jubet proficiſci. Quibus rebus cognitis; Conſidius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus et equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte præſidii relictâ, cum VIII cohortibus Acillam ire contendit. Meſſius, celeriùs itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus pervenit. Conſidius interim, quum ad urbem cum copiis acceſſiſſet, et animadvertiſſet præſidium Cæſaris ibi eſſe; non uſus periculo ſuo rem facere, nullâ re geſtâ pro multitudine hominum, rurſus Adrumetum ſe recipit.

Digitized by Google

Deinde paucis pòſt diebus, equeſtribus copiis à Labieno adductis, rurſus Acillanos, caſtris poſitis, obſidere cœpit.

XXXI. Per id tempus C. Salluſtius Criſpus, quem paucis antè diebus miſſum à Cæſare cum claſſe demonſtravimus, Cercinnam pervenit. Cujus adventu, C. Decimius quæſtorius, qui ibi cum grandi familiæ ſuæ præſidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conſcendit, ac ſe fugæ commendat. Salluſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi ſatìs magna copia fuit, complet, atque in caſtra ad Cæſarem mittit. Allienus interim proconſul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII et XIV, et equites Gallos DCCC, funditorum ſagittariorumque mille; ac ſecundum commeatum in Africam mittit ad Cæſarem: quæ naves, ventum ſecundum nactæ, IV die in portum ad Ruſpinam, ubi Cæſar caſtra habuerat, incolumes pervenerunt. Ita Cæſar duplici lætitiâ ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliiſque; tandem, ſuis exhilaratis, annonâque levatâ, ſollicitudinem deponit; legiones equiteſque ex navibus egreſſos, jubet ex languore nauſeâque reficere; dimiſſos in caſtella munitioneſque diſponit.

XXXII. Quibus rebus Scipio, quique cum eo eſſent comites, mirari et requirere. C. Cæſarem, qui ultro conſuêſſet bellum inferre ac laceſſere prœlio, ſubitò commutatum non ſine magno conſilio ſuſpicabantur. Itaque ex ejus patientiâ in magnum timorem conjecti; ex Getulis duos, quos arbitrabantur ſuis rebus amiciſſimos, magnis præmiis pollicitationibuſque propoſitis, pro perfugis ſpeculandi gratiâ in Cæſaris caſtra mittunt: qui, ſimul ad eum ſunt deducti, petierunt ut ſibi liceret ſine periculo verba proloqui. Poteſtate factâ: "Sæpenumero," inquiunt, "Imperator, complures Getuli, qui ſumus clientes C. Marii; et propemodum omnes cives Romani, qui ſunt in legione IV et VI; ad te voluimus, in tuaque præſidia confugere: ſed cuſtodiis equitum Numidarum, quò id ſine periculo minùs faceremus, impediebamur. Nunc, datâ facultate, pro ſpeculatoribus miſſi à Scipione, ad te cupidiſſimè venimus; ut perſpiceremus, num quæ foſſæ aut inſidiæ elephantis ante caſtra portaſque valli eſſent factæ; ſimulque conſilia

Digitized by Google

veſtra contra eaſdem beſtias, comparationemque pugnæ cognoſceremus, atque ei renunciaremus." Qui collaudati à Cæſare, ſtipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem celeriter veritas comprobavit: namque poſtero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in caſtra Cæſaris perfugerunt.

XXXIII. Dum hæc ad Ruſpinam geruntur; M. Cato, qui Uticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſervorum denique et cujuſquemodi generis hominum, qui modò per ætatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere, non intermittit. Legati interim ex oppido Tiſdræ, in quo tritici modiûm millia ccc comportata fuerant à negotiatoribus Italicis aratoribuſque, ad Cæſarem venere; quantaque copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimulque orant ut ſibi præſidium mittat, quò faciliùs et frumentum et copiæ ſuæ conſerventur. Quibus Cæſar in præſentia gratias agit, præſidiumque brevi tempore ſe miſſurum dixit; cohortatuſque, ad ſuos cives jubet proficiſci. P. Sitius interim cum copiis, Numidiæ fines ingreſſus; caſtello in monte loco munito locato, in quod Juba belli gerendi gratiâ et frumentum et res cæteras quæ ad bellum uſui ſolent eſſe, comportaverat, vi expugnando eſt potitus.

XXXIV. Cæſar, poſtquam legionibus veteranis II, equitatu, levique armaturâ, copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat; naves VI onerarias ſtatim jubet Lilybæum, ad reliquum exercitum tranſportandum, proficiſci: ipſe VI Kal. Febr. circiter vigiliâ primâ imperat, ſpeculatores apparitoreſque omnes ut ſibi præſtò eſſent. Itaque, omnibus inſciis, neque ſuſpicantibus vigiliâ tertiâ jubet omnes legiones ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad oppidum Ruſpinam versùs, in quo ipſe præſidium habuit, et quod primum ad amicitiam ejus acceſſit; inde parvulam proclivitatem digreſſus, ſiniſtrâ parte campi, propter mare legiones ducit. Hic campus mirabili planitie patet millia paſſuum XV; quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit ſpeciem. In hôc jugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulæ turres ſpeculæque ſingulæ perveteres, erant collocatæ: quarum apud ultimam, præſidium et ſtatio fuit Scipionis.

Digitized by Google

XXXV. Poſtquam Cæſar ad jugum, de quo docui, adſcendit; atque in unumquemque collem turres caſtellaque facere cœpit; atque ea minus ſemihorâ effecit; et poſtquam non ita longè ab ultimo colle turrique fuit, quæ proxima fuit caſtris adverſariorum; in quâ docui eſſe præſidium ſtationemque Numidarum: paullisper commoratus, perſpectâque naturâ loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo, ab eo loco ad quem pervenerat, uſque ad eum unde egreſſus erat, jubet dirigi ac muniri. Quod poſtquam Scipio Labienuſque animadverterunt: equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructâ, à ſuis munitionibus circiter paſſus mille progrediuntur; pedeſtremque copiam in ſecundâ acie, minùs paſſus CD à caſtris ſuis, conſtituunt.

XXXVI. Cæſar in opere milites adhortari, neque adverſariorum copiis moveri. Jam quum non ampliùs paſſuum MD inter hoſtium aciem ſuaſque munitiones eſſe animadvertiſſet; intellexiſſetque ad impediendos milites ſuos, et ab opere depellendos, hoſtem propiùs accedere; neceſſeque haberet legiones à munitionibus deducere: imperat turmæ Hiſpanorum, ut ad proximum collem properè accurrerent, præſidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. Qui miſſi celeriter, Numidas adorti, partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt; locoque ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animadvertit; quò celeriùs iis auxilium ferret, ex acie inſtructâ equitatûs ſui prope totum dextrum cornu avertit, atque ſuis fugientibus ſuppetiàs ire contendit. Quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longiùs jam abſceſſiſſe; equitatûs ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit.

XXXVII. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna, IV turribus exſtructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaque non priùs vidit turmas Julianas, quàm ſuos cædi à tergo ſenſit: ex quâ re ſubitò in terrorem converſo equitatu Numidarum, rectà in caſtra fugere contendit. Galli Germanique qui reſtiterant, ex ſuperiore loco et poſt tergum circumventi, fortiterque reſiſtentes, conciduntur univerſi. Quod

Digitized by Google

ubi legiones Scipionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in ſua caſtra fugere cœperunt. Poſtea, Scipione ejuſque copiis campo collibuſque exturbatis, atque in caſtra compulſis; quum receptui Cæſar cani juſſiſſet, equitatumque omnem intra ſuas munitiones recepiſſet; campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Galliâ ſecuti, partim pretio pollicitationibuſque adducti ad eum ſe contulerant; nonnulli, qui, ex Curionis prœlio capti conſervatique, parem gratiam in fide partiendâ præſtare voluerant: horum corpora, mirificâ ſpecie amplitudineque, cæſa toto campo, ac proſtrata diversè jacebant.

XXXVIII. His rebus geſtis, poſtero die Cæſar ex omnibus præſidiis cohortes deducit, atque omnes ſuas copias in campo inſtruxit: Scipio, ſuis malè acceptis, occiſis vulneratiſque, intra ſuas continere ſe munitiones cœpit. Cæſar, inſtructâ acie, ſecundùm infimas jugi radices propiùs munitiones leniter acceſſit. Jamque minus mille paſſuum ab oppido Uzitâ, quod Scipio tenebat, aberant legiones Julianæ; quum Scipio, veritus ne oppidum amitteret, unde aquari reliquiſque rebus ſublevari ejus exercitus conſueverat; eductis omnibus copiis, quadruplici acie inſtructâ, ex inſtituto ſuo primâ equeſtri turmatim directâ, elephantiſque turritis interpoſitis armatiſque, ſuppetias ire contendit. Quod ubi Cæſar animadvertit; arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad ſe certo animo venire: in eo loco, quo paullo antè commemoravi, ante oppidum conſtitit; ſuamque aciem mediam eo oppido texit; dextrum ſiniſtrumque cornu, ubi elephanti erant, in conſpectu patenti adverſariorum conſtituit.

XXXIX. Quum jam propè ſolis occaſum Cæſar expectaviſſet; neque ex eo loco, quo conſtiterat, Scipionem progredi propiùs ſe animadvertiſſet; locoque magis ſe defendere, ſi res coëgiſſet, quàm in campo cominus conſiſtere audere; non eſt viſa ratio propiùs accedendi eo die ad oppidum; quoniam ibi præſidium grande Numidarum eſſe cognoverat, hoſteſque mediam aciem ſuam oppido texiſſe; ſibique difficile factu eſſe intellexit, ſimul et oppidum uno tempore oppugnare, et in

acie in cornu dextro ac ſiniſtro ex iniquiore loco pugnare; præſertim, quum milites à manè diei jejuni ſub armis ſtetiſſent defatigati. Itaque reductis ſuis copiis in caſtra, poſtero die propiùs eorum aciem inſtituit exporrigere munitiones.

XL. Interim Conſidius, qui Acillam et VIII cohortes ſtipendiarias Numidis Getuliſque obſidebat, ubi C. Meſſius cohortibus præerat; diu multumque expertus, magniſque operibus ſæpe admotis, et iis ab oppidanis incenſis, quum proficeret nihil; ſubito nuncio de equeſtri prœlio allato commotus; frumento, cujus in caſtris copiam habuerat, incenſo; vino, oleo, cæteriſque rebus, quæ ad victum parari ſolent, corruptis; Acillam, quam obſidebat, deſeruit: atque, itinere per regnum Jubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum ſe recepit.

XLI. Interea ex ſecundo commeatu, quem à Siciliâ miſerat Allienus, navis una, in quâ fuerat Q. Cominius et L. Ticida eques Romanus, ab reſiduâ claſſe quum erraviſſet, delataque eſſet vento ad Thapſum; à Virgilio ſcaphis naviculiſque actuariis excepta eſt, et ad Scipionem deducta. Item altera navis triremis ex eâdem claſſe errabunda, ac tempeſtate ad Ægimurum delata, à claſſe Vari et M. Octavii eſt capta; in qua milites veterani cum uno centurione, et nonnulli tirones fuerunt: quos Varus aſſervatos ſine contumeliâ, deducendos curavit ad Scipionem. Qui poſtquam ad eum pervenerunt, et ante ſuggeſtum ejus conſtiterunt; "Non veſtra" inquit, "ſponte vos certò ſcio, ſed illius ſcelerati veſtri imperatoris impulſu et imperio coactos, cives et optimum quemque nefariè conſectari. Quos quoniam fortuna in noſtram detulit poteſtatem; ſi, id quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum eſt vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid ſentiatis, proloquimini." Hâc habitâ oratione Scipio, quum exiſtimâſſet pro ſuo beneficio ſine dubio ab iis gratias ſibi actum iri, poteſtatem iis dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV; "Pro tuo," inquit, "ſummo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim Imperatorem te appello,) quòd mihi vitam incolumitatemque belli jure capto polliceris: et forſan iſto uterer beneficio, ſi non ei ſummum ſcelus adjungeretur. Egone contra Cæ-

ſarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi; ejuſque exercitum, pro cujus dignitate victoriâque amplius XXXVI annos depugnavi; adverſus armatuſque conſiſtam? Neque ego iſtud facturus ſum; et te magnopere, ut de negotio deſiſtas, adhortor. Contra cujus enim copias contendas, ſi minùs antea expertus es, licet nunc cognoſcas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas eſſe firmiſſimam; et conſtitue contra me: ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tuâ tenes poteſtate, non amplius X ſumam: tunc ex virtute noſtrâ intelliges, quid ex tuis copiis ſperare debeas." Poſtquam hæc centurio præſenti animo adversùs opinionem ejus eſt locutus; irâ percitus Scipio, atque animi dolore incenſus, annuit centurionibus quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interficit; reliquoſque veteranos à tironibus jubet ſecerni. "Abducite," inquit, "iſtos nefario ſcelere contaminatos, et cæde civium ſaginatos." Sic extra vallum deducti ſunt, et cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones deſpertiri; et Cominium cum Ticidâ in conſpectum ſuum prohibet adduci. Quâ ex re Cæſar commotus; eos, quos in ſtationibus cum longis navibus apud Thapſum cuſtodiæ cauſsâ in ſalo eſſe juſſerat, ut ſuis onerariis longiſque navibus præſidio eſſent; ob negligentiam, ignominiæ cauſsâ, dimittendos ab exercitu, graviſſimumque in eos edictum proponendum curavit.

XLII. Per id tempus fere Cæſaris exercitui res accidit incredibilis auditu. Namque, Virgiliarum ſigno confecto, circiter vigiliâ ſecundâ noctis, nimbus cum ſaxeâ grandine ſubito eſt exortus ingens. Ad hoc autem incommodum acceſſerat, quòd Cæſar non, more ſuperiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat; ſed in tertio quartoque die procedendo, propiùſque hoſtem accedendo, caſtra communiebat: opereque faciendo, milites ſe circumſpiciendi non hebebant facultatem. Præterea ita ex Siciliâ exercitum tranſportaverat, ut, præter ipſum militem et arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ uſu militi eſſe conſuevit, in naves imponi pateretur: in Africâ autem, non modò ſibi quidquam non acquiſierant aut paraverant; ſed etiam, propter annonæ caritatem, antè parata conſumpſerant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci ſub pel-

Digitized by Google

ſtibus acquieſcebant: reliqui, ex veſtimentis tentoriolis factis, atque arundinibus ſcopiſque contextis, permanebant. Itaque, ſubito imbre grandineque conſecutâ, gravati pondere, tenebris aquâque omnes ſubruti disjectique, nocte intempeſtâ, ignibus exſtinctis, rebuſque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per caſtra paſſim vagabantur, ſcutiſque capita contegebant. Eâdem nocte, v legionis pilorum cacumina ſuâ ſponte arſerunt.

XLIII. Rex interim Juba de equeſtri prœlio Scipionis certior factus, evocatuſque ab eodem litteris; præfecto Saburâ, cum parte exercitûs, contra Sitium relicto; ut, quum ipſe aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæſaris liberaretur; cum III legionibus, equitibuſque frenatis DCCC, Numidis ſine frænis, peditibuſque levis armaturæ grandi numero, elephantiſque XXX, egreſſus è regno, ad Scipionem eſt profectus. Poſtquam ad eum pervenit; caſtris regiis ſeorſum poſitis, cum eis copiis quas commemoravi, haud ita longe ab Scipione conſedit. (Erat in caſtris Cæſaris ſuperiori tempore magnus terror; et, exſpectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magìs ſuſpenſiore animo ante adventum Jubæ commovebatur. Poſtquam verò caſtra caſtris contulit; deſpectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. Ita, quam antea abſens habuerat auctoritatem, eam omnem præſens dimiſerat.) Quo facto, facile fuit intellectu, Scipioni additum animum fiduciamque Regis adventu. Nam poſtero die univerſas ſuis Regiſque copias cum elephantis LX productas in aciem, quàm ſpecioſiſſimè potuit, inſtruxit; ac paullò longiùs progreſſus à ſuis munitionibus, haud ita diu commoratus ſe recepit in caſtra.

XLIV. Cæſar, poſtquam animadvertit Scipione auxilia ferè, quæ exſpectâſſet, omnia conveniſſe; neque moram pugnandi ullam fore: per jugum ſummum, cum copiis progredi cœpit; et brachia protinus ducere, et caſtella munire, propiuſque Scipionem capiendo loca excelſa occupare contendit. Adverſarii, magnitudine copiarum confiſi, proximum collem occupaverunt; atque ita longiùs ſibi progrediendi eripuerunt facultatem. Ejuſdem collis occupandi gratiâ, Labienus conſilium ceperat; et, quo propiore loco fuerat, eò celeriùs occurrerat. Erat convallis ſatìs magna latitudine, altitudine

prærupta, crebris locis ſpeluncæ in modum ſubrutis; quæ erant tranſgrediènda Cæſari antè, quàm ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem, olivetum vetus crebris arboribus condenſum. Hîc quum Labienus animadvertiſſet Cæſarem, ſi vellet eum locum occupare, priùs neceſſe eſſe convallem olivetumque tranſgredi; eorum locorum peritus, in inſidiis cum parte equitatûs levique armatura conſedit: et præterea poſt montem colleſque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipſe ex improviſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet; et re duplici perturbatus Cæſar ejuſque exercitus, neque retro regrediundi neque ultrà procedendi oblatâ facultate, circumventus concideretur. Cæſar, equitatu antè præmiſſo, inſcius inſidiarum, quum ad eum locum veniſſet; abuſi ſive obliti præceptorum Labieni, ſive veriti ne in foſsâ ab equitibus opprimerentur, rari ac ſinguli de rupe prodire et ſumma petere collis. Quos Cæſaris equites conſecuti, partim interfecerunt, partim vivorum ſunt potiti: deinde protinus collem petere contenderunt; atque eum, decuſſo Labieni præſidio, celeriter occupaverunt. Labienus, cum parte equitum, vix fugâ ſibi peperit ſalutem.

XLV. Hâc re per equites geſtâ, Cæſar legionibus opera diſtribuit; atque in eo colle, quo erat potitus, caſtra munivit. Deinde ab ſuis maximis caſtris, per medium campum, è regione oppidi Uzitæ, (quod, inter ſua caſtra et Scipionis, in planitie poſitum erat, tenebaturque à Scipione,) duo brachia inſtituit duci, et ita erigere, ut ad angulum dextrum ſiniſtrumque ejus oppidi convenirent. Id hâc ratione opus inſtruebat, ut quum propiùs oppidum copias admoviſſet, oppugnareque cœpiſſet; tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatûs multitudine circumventus, ab oppugnatione deterreretur; præterea, quò faciliùs colloquia fieri poſſent, et, ſi qui perfugere vellent, (id quod antea ſæpe accidebat magno cum eorum periculo;) tum facilè et ſine periculo fieret. Voluit etiam experiri, quum propiùs hoſtem acceſſiſſet, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas cauſſas, quòd is locus depreſſus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant: aquatione enim longâ et anguſtâ utebatur. Dum hæc opera, quæ

Digitized by Google

antè dixi, fiebant à legionibus; interim pars acie ante opus inſtructâ ſub hoſte ſtabat. Equites barbari leviſque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant.

XLVI. Cæſar ab eo opere quum jam ſub veſperum copias in caſtra reduceret; magno incurſu, cum omni equitatu levique armaturâ, Juba, Scipio, Labienus, in equites impetum fecerunt. Equites Cæſariani, vi univerſæ ſubitæque hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt. Quæ res aliter adverſariis cecidit: namque Cæſar, ex medio itinere copiis reductis, equitibus ſuis auxilium tulit; equites autem, adventu legionum animo addito, converſis equis, in Numidas cupidè inſequentes diſperſoſque impetum fecerunt; atque eos convulneratos uſque in caſtra regia repulerunt, multoſque ex iis interfecerunt. Quod nî in noctem prœlium eſſet conjectum, pulviſque vento flatus omnium proſpectu offeciſſet; Juba cum Labieno capti, in poteſtatem Cæſaris veniſſent; equitatuſque cum levi armaturâ, funditus ad internecionem deletus eſſet. Interim incredibiliter ex legionibus IV et VI Scipionis milites diffugere, partim in caſtra Cæſaris, partim in quas quiſque poterat regiones pervenire: itemque equites Curioniani, diffiſi Scipioni ejuſque copiis, complures ſe eodem conferebant.

XLVII. Dum hæc circùm Uzitam ab utriſque ducibus adminiſtrantur; legiones duæ, IX et X, ex Siciliâ navibus onerariis profectæ, quum jam non longè à portu Ruſpinæ abeſſent, conſpicatæ naves Cæſarianas quæ in ſtatione apud Thapſum ſtabant; veriti ne in adverſariorum, ut inſidiandi gratiâ ibi commorantium, claſſem inciderent; imprudentes vela in altum dederunt. Ac diu multumque jactati, tandem multis pòſt diebus, ſiti inopiâque confecti, ad Cæſarem pervenerunt.

XLVIII. Quibus legionibus expoſitis: memor in Italiâ priſtinæ licentiæ militaris, ac rapinarum certorum hominum; parvulam modò cauſſulam nactus Cæſar, quòd C. Avienus tribunus militum, decimæ legionis, navem commeatu, familiâ ſuâ, atque jumentis occupaviſſet, neque militem unum ab Siciliâ ſuſtuliſſet; poſtero die de ſuggeſtu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibuſque: "Maximè vellem," inquit, "homines ſuæ petulantiæ nimiæque libertatis aliquando finem feciſſent; meæque lenitatis, modeſtiæ, patientiæque, ra-

Digitized by Google

tionem habuiſſent. Sed, quoniam ipſi ſibi neque modum neque terminum conſtituunt; quò cæteri diſſimiliter ſe gerant, egomet ipſe documentum more militari conſtituam. C. Aviene; quòd in Italiâ milites populi Romani contra rempublicam inſtigâſti; rapinaſque per municipia feciſti; quodque mihi reique publicæ inutilis fuiſti; et pro militibus tuam familiam jumentaque in naves impoſuiſti; tuâque operâ militibus tempore neceſſario reſpublica caret: ob eas res, ignominiæ cauſsâ, ab exercitu meo te removeo; hodieque ex Africâ abeſſe, et, quantum poteſt, proficiſci jubeo. Itemque te, A. Fontei, quòd tribunus militum ſeditioſus, maluſque civis fuiſti; ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Cluſinas; quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute, conſecuti, ita vos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis; et magis in ſeditione concitandi milites adversùs veſtrum imperatorem, quàm pudoris modeſtiæque fueritis ſtudioſiores: indignos vos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; miſſoſque facio, et, quantum poteſt, abeſſe ex Africâ jubeo." Itaque tranſdidit eos centurionibus; et ſingulis non ampliùs ſingulis additis ſervis, in navi imponendos ſeparatim curavit.

XLIX. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatiſque à Cæſare miſſos ſuprà docuimus, ad ſuos cives perveniunt. Quorum auctoritate facilè adducti, Cæſariſque nomine perſuaſi, à rege Jubâ deſciſcunt; celeriterque cuncti arma capiunt; contraque Regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Juba diſtentus triplici bello, neceſſitate coactus, de ſuis copiis, quas contra Cæſarem adduxerat, VI cohortes in fines regni ſui mittit, quæ eſſent præſidio contra Getulos.

L. Cæſar brachiis perfectis, promotiſque uſque eò, ut telum ex oppido adjici non poſſet; caſtra munit. Baliſtis ſcorpionibuſque crebris ante frontem caſtrorum, contraque oppidum, collocatis; defenſores muri deterrere non intermittit: eoque V legiones ex ſuperioribus caſtris deducit. Quâ facultate oblatâ; illuſtriores notiſſimique, conſpectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter ſe colloquebantur. Quæ res quid utilitatis haberet, Cæſarem non fallebat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti;

Digitized by Google

quorum patres cum Mario antè meruerant, ejuſque beneficio agris finibuſque donati, poſt Sullæ victoriam ſub Hiempſalis regis erant poteſtate dati; occaſione captâ, nocte jam luminibus accenſis, cum equis calonibuſque ſuis circiter mille perfugiunt in Cæſaris caſtra, quæ erant in campo proximè Uzitæ locata.

LI. Quod poſtquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt; quum commoti ex tali incommodo eſſent, ferè per id tempus M. Aquinium cùm C. Saſernâ colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, "nil attinere eum cum adverſariis colloqui." Quum nihilominùs ejus ſermonem nuncius ad ſe referret; reſtaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret; viator poſtea ab Jubâ ad eum eſt miſſus, qui diceret, audiente Saſernâ, "Vetat te rex colloqui." Quo nuncio perterritus, diſceſſit; et dicto audiens fuit regi. Uſu veniſſe hoc civi Romano miror, et ei qui à populo Romano honores accepiſſet; incolumi patriâ, fortuniſque omnibus, Jubæ barbaro potiùs obedientem fuiſſe, quàm aut Scipionis obtemperâſſe nuncio, aut, cæſis ejuſdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam ſuperbius Jubæ factum, non in M. Aquinium, hominem novum, parvumque Senatorem; ſed in Scipionem, hominem illâ familiâ, dignitate, honoribuſque præſtantem. Nam, quum Scipio ſagulo purpureo ante Regis adventum uti ſolitus eſſet; dicitur Juba cum eo egiſſe, "non oportere illum eodem uti veſtitu atque ipſe uteretur." Itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe veſtitum transferret, et Jubæ homini ſuperbiſſimo inertiſſimoque obtemperaret.

LII. Poſtero die univerſas omnium copias de caſtris omnibus deducunt, et ſupercilium quoddam excelſum nacti non longè à Cæſaris caſtris, aciem conſtituunt atque ibi conſiſtunt. Cæſar item producit copias; celeriterque iis inſtructis, ante ſuas munitiones, quæ erant in campo, conſtitit; ſine dubio exiſtimans, ultro adverſarios, quum tam magnis copiis auxiliiſque Regis eſſent præditi, promptiuſque proſiluiſſent, ante ſe concurſuros, propiuſque ſe acceſſuros. Equo circumvectus, legioneſque cohortatus; ſigno dato, acceſſum hoſtium aucupabatur. Ipſe enim à ſuis munitionibus longiùs non ſine ratione non procedebat; quòd in oppido Uzitæ, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatæ; eidem

autem oppido ad dextrum latus, ejus cornu erat oppoſitum: verebaturque ne, ſi prætergreſſus eſſet, ex oppido eruptione factâ, ab latere eum adorti conciderent. Præterea hæc quoque eum cauſſa tardavit, quòd erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat.

LIII. Non arbitror eſſe prætermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerint in aciem inſtructi. Scipio hôc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas et Jubæ legiones: poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies media a legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur. Elephantos dextro ſiniſtroque cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis: poſt autem elephantos, armaturas leves, Numidaſque ſubſtituerat auxiliares. Equitatum frænatum univerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat; ſiniſtrum enim cornu oppidò Uzitâ claudebatur, neque erat ſpatium equitatûs explicandi: propterea Numidas, leviſque armaturæ infinitam multitudinem, ad dextram partem ſuæ aciei oppoſuerat, ferè interjecto non minùs mille paſſuum ſpatio; et ad collis radices magis appulerat, longiùſque ab adverſariorum ſuiſque copiis promoverat; id hôc conſilio, ut, quum acies II inter ſe concurriſſent initio certaminis, paullo longiùs ejus equitatus circumvectus, ex improviſo clauderet multitudine ſuâ exercitum Cæſaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis eâ die prœliandi. Cæſaris autem acies hôc modo fuit collocata; ut ab ſiniſtro ejus cornu ordiar, et ad dextrum perveniam. Habuit in ſiniſtro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu, XXX, XXIX: XIII, XIV, XXVIII, XXVI, in mediâ acie: ipſum autem dextrum cornu, ſecundam aciem ferè in earum legionum parte cohortium collocaverat: præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat: tertiam autem aciem in ſiniſtrum ſuum cornu contulerat, et uſque ad aciei ſuæ mediam legionem porrexerat, et ita collocaverat, uti ſiniſtrum ſuum cornu triplex eſſet. Id eo conſilio fecerat, quòd ſuum dextrum latus munitionibus adjuvabatur: ſiniſtrum autem ut equitatûs hoſtium multitudini reſiſtere poſſet, laborabat; eodemque ſuum omnem contulerat equitatum: et, quòd

ei parum confidebat, præſidio his equitibus legionem v præmiſerat; levemque armaturam inter equites interpoſuerat. Sagittarios variè paſſimque, locis certis, maximèque in cornibus, collocaverat.

§. LIV. Sic utrorumque exercitus inſtructi, non plùs paſſuum ccc interjecto ſpatio, (quod fortè ante id tempus acciderat nunquam, quin dimicaretur), à mane uſque ad horam x diei perſtiterunt. Jamque Cæſar dum exercitum reducere intra munitiones ſuas cœpiſſet; ſubitò univerſus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque ſine frænis, ad dextram partem ſe movere, propiùſque Cæſaris caſtra, quæ erant in colle, ſe conferre cœpit; frænatus autem Labieni eques in loco permanere, legioneſque diſtinere; quum ſubitò pars equitatûs Cæſaris cum levi armaturâ contra Getulos, injuſſu ac temerè, longiùs progreſſi, paludemque tranſgreſſi, multitudinem hoſtium ſuſtinere pauci non potuerunt; levique armaturâ deſerti, ac pulſi convulneratique, uno equite amiſſo, multis equis fauciis, levis armaturæ xxvi occiſis, ad ſuos refugerunt. Quo ſecundo equeſtri prœlio facto, Scipio lætus in caſtra nocte copias reduxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit: namque poſtero die Cæſar, cum parte equitatûs ſui, Leptim, frumenti gratiâ, miſit: in itinere prædatores equites Numidas Getuloſque ex improviſo adorti, circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti ſunt. Cæſar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere; vallumque et foſſam per medium campum ducere; adverſariorumque excurſionibus iter officere, non intermittit. Scipio item munitiones contrà facere, et, ne jugo à Cæſare excluderetur, approperare. Ita duces utrique et in operibus occupati erant, et nihilominùs equeſtribus prœliis inter ſe quotidiè dimicabant.

§. LV. Interim Varus claſſem, quam antea Uticæ hiemis gratiâ ſubduxerat, cognito legiones vii et viii ex Siciliâ adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remigibus epibatiſque complet; inſidiandique gratiâ progreſſus, Adrumetum cùm lv navibus pervenit. Cujus adventûs inſcius Cæſar, L. Ciſpium cum claſſe xxvii navium ad Thapſum verſùs in ſtationem, præſidii gratiâ commeatûs ſui, mittit: itemque Q. Aquilam, cum xiii navibus

Digitized by Google

longis, Adrumetum eâdem de cauſsâ præmittit. Ciſpius, quò erat miſſus, celeriter pervenit: Aquila, tempeſtate jactatus, promontorium ſuperare non potuit; atque angulum quendam tutum à tempeſtate nactus, cùm claſſe ſe longiùs à proſpectu removit: reliqua claſſis in ſalo ad Leptim, egreſſis remigibus paſſimque in littore vagantibus, partim in oppido victûs ſui mercandi gratiâ progreſſis, vacua à defenſoribus ſtabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occaſionem nactus, vigiliâ ſecundâ Adrumeto ex Cothone egreſſus, primo mane Leptim universâ claſſe vectus, naves onerarias, quæ longiùs à portu in ſalo ſtabant, incendit; et penteres duas, vacuas à defenſoribus, nullo repugnante, cepit.

LVI. Cæſar interim celeriter per nuncios in caſtris, quum opera circuiret, certior factus; quæ aberant à portu millia paſſuum VI: equo admiſſo, omiſſis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut ſe naves conſequerentur; primùm ipſe navigiolum parvum conſcendit: in curſu Aquilam multitudine navigiorum perterritum atque trepidantem nactus, hoſtium claſſem ſequi cœpit. Interim Varus, celeritate Cæſaris audaciâque motus, cùm universâ claſſe, converſis navibus, Adrumetum versùs fugere contendit. Quem Cæſar in millibus paſſuum IV conſecutus, recuperatâ quinqueremi cùm omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in eâ nave captis, triremem hoſtium proximam, quæ in repugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarumque, cepit: reliquæ naves hoſtium, promontorium ſuperârunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris eâ nocte commoratus, primâ luce Adrumetum accedit. Ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incenſis; omnibuſque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis; paulliſper commoratus ſi fortè vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In eâ nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpaniâ cùm reliquis dimiſerat, et poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat: quem, ob perjurium perfidiamque, Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem; quòd ejus frater

Romæ pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipſe ſuam cauſſam Cæſari probaverat, "ſe Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum; poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi;" ignovit.

LVII. Eſt in Africâ conſuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus ferè villis, ſub terrâ ſpecus, condendi frumenti gratiâ, clàm habeant; atque id propter bella maximè, hoſtiumque ſubitum adventum, præparent. Quâ de re Cæſar certior per indicem factus, tertiâ vigiliâ legiones II cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum X; atque inde magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis Labienus, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII, per jugum et collem, per quem Cæſar pridiè iter fecerat; ibi caſtra duarum legionum facit: atque ipſe quotidiè, exiſtimans Cæſarem eadem ſæpe (frumentandi gratiâ) commeaturum, cum magno equitatu leviqu'e armaturâ inſidiaturus locis idoneis conſedit. Cæſar interim de inſidiis Labieni ex perfugis certior factus; paucos dies ibi commoratus, dum hoſtes quotidiano inſtituto, ſæpe idem faciendo, in negligentiam adducerentur; ſubito manè imperat portâ Decumanâ legiones ſe VIII veteranas, cum parte equitatûs, ſequi: atque, equitibus præmiſſis, neque opinantes inſidiatores ſubitò in convallibus latentes levi armaturâ concidit circiter D; reliquos in fugam turpiſſimam conjecit. Interim Labienus, cum univerſo equitatu, fugientibus ſuis ſuppetias occurrit. Cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæſariani jam ſuſtinere non poſſent, Cæſar inſtructas legiones hoſtium copiis oſtendit. Quo facto perterrito Labieno ac retardato, ſuos equites recepit incolumes. Poſtero die Juba Numidas eos, qui loco amiſſo fugâ ſe receperant in caſtra, in cruce omnes ſuffixit.

LVIII. Cæſar interim, quoniam frumenti inopiâ premebatur, copias omnes in caſtra conducit. Atque præſidio Lepti, Ruſpinæ, Acillæ, relicto; Ciſpio Aquilæque claſſe tranſditâ, ut alter Adrumetum, alter Thapſum mari obſiderent; ipſe, caſtris incenſis, IV noctis vigiliâ, acie inſtructâ, impedimentis in ſiniſtrâ parte collocatis, ex eo loco proficiſcitur; et pervenit ad oppidum Agar, quod à Getulis ſæpe antea oppugnatum,

Digitized by Google

ſummâque vi per ipſos oppidanos erat defenſum. Ibi in campo caſtris unis poſitis, ipſe frumentatum circum villas cùm parte exercitûs profectus; magno invento hordei, olei, vini, fici numero; pauco, tritici; atque recreato exercitu; redit in caſtra. Scipio interim, cognito Cæſaris diſceſſu, cum univerſis copiis per jugum Cæſarem ſubſequi cœpit; atque ab ejus caſtris millia paſſuum VI longè, trinis caſtris diſpartitis copiis, conſedit.

LIX. Oppidum erat Zeta; quod aberat à Scipione millia paſſuum X, ad ejus regionem et partem caſtrorum collocatum; à Cæſare autem diverſum ac remotum, quòd erat ab eo longè millia paſſuum XVIII. Huc Scipio legiones II, frumentandi gratiâ, miſit. Quod poſtquam Cæſar ex perfuga cognovit; caſtris ex campo in collem ac tutiora loca collocatis, atque ibi præſidio relicto, ipſe IV vigiliâ egreſſus, præter hoſtium caſtra proficiſcitur cum copiis, et oppido potitur. Legiones Scipionis comperit longiùs in agris frumentari; et, quum eò contendere conaretur, animadvertit copias hoſtium iis legionibus occurrere ſuppetias; quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino, equite Romano, Scipionis familiariſſimo, qui ei oppido præerat; et P. Atrio, equite Romano, de conventu Uticenſi; et camelis XXII Regis adductis; præſidio ibi cum Oppio legato relicto, ipſe ſe recipere cœpit ad caſtra.

LX. Quum jam non longè à caſtris Scipionis abeſſet, quæ eum neceſſe erat prætergredi; Labienus Afraniuſque cum omni equitatu levique armaturâ ex inſidiis adorti, agmini ejus extremo ſe offerunt, atque ex collibus primis exſiſtunt. Quod poſtquam Cæſar animadvertit; equitibus ſuis hoſtium vi oppoſitis, ſarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter ſigna hoſtibus inferre. Quod poſtquam cœptum eſt fieri; primo impetu legionum, equitatus et levis armatura hoſtium nullo negotio loco pulſa et dejecta eſt de colle. Quum jam Cæſar exiſtimâſſet hoſtes pulſos deterritoſque finem laceſſendi facturos, et iter cœptum pergere cœpiſſet; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt; atque eâdem ratione, quâ ante dixi, in Cæſaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leviſque armatura, mirabili velocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et unà pariterque cum equitibus accurrere et refugere

conſueverant. Quum hoc ſæpiùs facerent, et Julianos proficiſcentes inſequerenter et refugerent inſtantes, propiùs non accederent, et ſingulari genere pugnæ uterentur, eoſque jaculis convulnerare ſatis eſſe exiſtimarent; Cæſar intellexit nihil aliud illos conari, niſi ut ſe cogerent caſtra in eo loco ponere, ubi omninò aquæ nihil eſſet; ut exercitus ejus jejunus, qui à quartâ vigiliâ uſque ad horam x diei nihil guſtâſſet, ac jumenta ſiti perirent. Quum jam ad Solis occaſum eſſet, et non totos c paſſus horis IV eſſet progreſſus; equitatu ſuo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. Ita vim hoſtium, placidè leniterque procedens, per legionarium militem commodiùs ſuſtinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextrâ ſiniſtrâque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine ſuâ Cæſaris copias: pars agmen extremum inſequi. Cæſaris autem non ampliùs tres aut quatuor milites veterani ſi ſe convertiſſent, et pila viribus contorta in Numidas infeſtos conjeciſſent, ampliùs II millium numero, ad unum terga vertebant; ac rurſus ad aciem paſſim, converſis equis, ſe colligebant, atque in ſpatio conſequebantur, et jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæſar, modò procedendo, modò reſiſtendo, tardiùs itinere confecto, noctis horâ primâ omnes ſuos ad unum in caſtris incolumes, ſauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter ccc amiſſis, multis vulneratis, ac defeſſis inſtando omnibus, ad ſuos ſe recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis; quos ante caſtra in acie, terroris gratiâ, in conſpectu Cæſaris collocaverat; reducit in caſtra.

LXI. Cæſar contra ejuſmodi hoſtium genera copias ſuas, non ut Imperator exercitum veteranum victoremque maximis rebus geſtis, ſed ut laniſta tirones gladiatores condocefacere: quo pede ſe reciperent ab hoſte; et quemadmodum obverſi adverſariis, et in quantulo ſpatio reſiſterent; modò procurrerent, modò recederent, comminarenturque impetum; ac propè quo loco, et quemadmodum tela mitterent, præcipere. Mirificè enim hoſtium levis armatura anxium exercitum noſtrum atque ſollicitum habebat. Quia et equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quòd eos jaculis interficiebat: et legionarium militem defatiga-

bat, propter velocitatem; gravis enim armaturæ miles ſimul atque ab his inſectatus conſtiterat in eoſque impetum fecerat, illi veloci curſu facilè periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæſar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium quoties erat commiſſum, equitatu ſuo, ſine legionario milite, hoſtium equitatui, levique armaturæ eorum, nullo modo par eſſe poterat. Sollicitabatur autem his rebus; quòd nondum hoſtium legiones cognoverat, et quonam modo ſuſtinere ſe poſſet ab eorum equitatu levique armaturâ, quæ erat mirifica ſi legiones quoque acceſſiſſent. Accedebat etiam hæc cauſſa, quòd elephantorum magnitudo multitudoque, militum animos detinebat in terrore. Cui uni rei tamen invenerat remedium; namque elephantos ex Italiâ tranſportari juſſerat, quò et miles noſter ſpeciemque et virtutem beſtiæ cognoſceret, et cui parti corporis ejus telum facilè adigi poſſet; ornatuſque ac loricatus elephantus quum eſſet, quæ pars ejus corporis nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eò tela conjicerentur: præterea, ut jumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat conſecutus: nam et milites beſtias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoſcebant; equiteſque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſſas, quas ſupra commemoravi, ſollicitabatur Cæſar; tardiorque et conſideratior erat factus; et ex priſtinâ bellandi conſuetudine celeritateque exceſſerat. Nec mirum: copias enim habebat in Galliâ bellare conſuetas locis campeſtribus, et contra Gallos homines apertos minimeque inſidioſos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare conſueverunt. Tum autem erat ei laborandum, ut conſuefaceret milites, hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere; et quid ſequi, quid vitare conveniret. Itaque quò hæc celeriùs conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, ſed, per cauſſam frumentandi, huc atque illuc raptaret; ideò quòd hoſtium copias ab ſe, ſuoque veſtigio, non diſceſſuras exiſtimabat. Atque poſt diem III, productas accuratiùs ſuas copias ſicut inſtruxerat; propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco invitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra.

Digitized by Google

LXII. Legati interim ex oppido Vaccâ, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæſarem potitum eſſe demonſtravimus; veniunt. Petunt et obſecrant, ut "ſibi præſidium mittat: ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos." Per id tempus, [Deorum voluntate ſtudioque erga Cæſarem,] transfuga ſuos cives facit certiores; "Jubam regem celeriter cum copiis ſuis, antequam Cæſaris præſidium eò perveniret, ad oppidum adcucurriſſe; atque, adveniente multitudine circumdatâ, eo potitum; omnibuſque ejus oppidi incolis ad unum interfectis, dediſſe oppidum diripiendum delendumque militibus."

LXIII. Cæſar, interim, luſtrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. poſtero die productis univerſis copiis, progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum quinque, à Scipionis circiter II millium interjecto ſpatio, in acie conſtitit. Poſtquam ſatis diuque adverſarios à ſe ad dimicandum invitatos ſuperſedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Poſtero die caſtra movet; atque iter ad oppidum Sarſuram, ubi Scipio Numidarum habebat præſidium frumentumque comportaverat, ire contendit. Quod ubi Labienus animadvertit; cum equitatu levique armaturâ agmen ejus extremum carpere cœpit. Atque ita lixarum mercatorumque, qui plauſtris merces portabant, interceptis ſarcinis; addito animo, propiùs audaciuſque accedit ad legiones; quòd exiſtimabat milites, ſub onere ac ſub ſarcinis defatigatos, pugnare non poſſe. Quæ res Cæſarem non fefellerat: namque expeditos ex ſingulis legionibus tricenos milites eſſe juſſerat; itaque eōs in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppetias mittit. Tum Labienus, converſis equis, ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſimè contendit fugere; multis ejus occiſis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad ſua ſe recipiunt ſigna, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum ſummum collis, dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſtit.

LXIV. Poſtquam Cæſar ad oppidum Sarſuram venit; inſpectantibus adverſariis, interfecto præſidio Scipionis, quum ſuis auxilium ferre non auderent; fortiter repugnante P. Cornelio Scipionis evocato qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque; oppido potitur. Atque ibi frumento exercitui dato;

Digitized by Google

poſtero die ad oppidum Tiſdram pervenit; in quo Conſidius per id tempus fuerat, cum grandi præſidio cohorteque ſuâ gladiatorum. Cæſar, oppidi naturâ perſpectâ, atque inopiâ ab oppugnatione ejus deterritus; protinus profectus circiter millia paſſuum IV, ad aquam facit caſtra: atque inde IV die egreſſus, redit rurſus ad ea caſtra quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua caſtra copias reducit.

LXV. Thabenenſes interim, qui ſub ditione et poteſtate Jubæ eſſe conſuêſſent, in extremâ ejus regni regione maritimâ locati; interfecto regio præſidio, legatos ad Cæſarem mittunt: rem à ſe geſtam docent: petunt orantque, ut "ſuis fortunis, de populo Romano quòd benè meriti eſſent, auxilium ferret." Cæſar, eorum conſilio probato, M. Criſpum Tribunum cùm cohorte, et ſagittariis, tormentiſque compluribus, præſidio Thabenam mittit.

LXVI. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cùm ſignis non potuerant antè tranſire in Africam, ad millia IV; equites, CD; funditores ſagitariique, mille; uno commeatu Cæſari occurrerunt. Itaque tum his copiis et omnibus legionibus eductis, ſicut erat inſtructus, VIII millibus paſſuum à ſuis caſtris, ab Scipionis verò IV millibus paſſuum longè, conſtitit in campo.

LXVII. Erat oppidum infra caſtra Scipionis, nomine Tegea; ubi præſidium equeſtre, circiter CD numero, habere conſueverat. Eo equitatu dextrâ ſiniſtrâque directo ab oppidi lateribus; ipſe, legionibus ex caſtris eductis atque in jugo inferiore inſtructis, non longiùs ferè mille paſſus ab ſuis munitionibus progreſſus, in acie conſtitit. Poſtquam diutiùs in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio conſumebatur; Cæſar equitum turmas ſuorum jubet in hoſtium equitatum, qui ad oppidum in ſtatione erat, facere impreſſionem; levemque armaturam, ſagittarios, funditoreſque, eodem ſubmittit. Quod ubi cœptum eſt fieri; et, equis concitatis, Juliani impetum feciſſent; Pacidius ſuos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Julianas circumfundere, et nihilò minùs fortiſſimè acerrimèque pugnare. Quod ubi Cæſar animadvertit; CCC, quos ex le-

Digitized by Google

gionibus habere expeditos conſueverat, ex proximâ legione quæ ei prœlio in acie conſtiterat, jubet equitatui ſuccurrere. Labienus interim ſuis equitibus auxilia equeſtria ſubmittere, ſauciiſque ac defatigatis integros recentioribuſque viribus equites ſubminiſtrare. Poſtquam equites Juliani CD vim hoſtium ad IV millia numero ſuſtinere non poterant, et à levi armaturâ Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæſar alteram alam mittit, qui ſatagentibus celeriter occurrerent. Quo facto ſui ſublati univerſi, in hoſtes impreſſione factâ, in fugam adverſarios dederunt; multis occiſis, compluribus vulneratis: inſecuti per III millia paſſuum, uſque in colles hoſtibus adactis, ſe ad ſuos recipiunt. Cæſar in horam X commoratus, ſicut erat inſtructus, ſe ad ſua caſtra recepit; omnibus incolumibus. In quo prœlio Pacidius graviter pilo per caſſidem caput ictus, compluresque duces ac fortiſſimus quiſque interfecti vulneratique ſunt.

LXVIII. Poſtquam nullâ conditione cogere adverſarios poterat, ut in æquum locum deſcenderent, legionumque periculum facerent; neque ipſe propiùs hoſtem caſtra ponere, propter aquæ penuriam, ſe poſſe animadverteret; adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopiâ fretos deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertiâ vigiliâ egreſſus, ab Agar XVI millia paſſuum nocte progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cùm grandi præſidio præerat, caſtra ponit; oppidumque eo die circummunire cœpit: locaque idonea opportunaque complura præſidiis occupare, ne hoſtes intrare ad ſe ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos et Vergilium amitteret; confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum VIII à Thapſo binis caſtris conſedit.

LXIX. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod et mare anguſtiæ quædam non ampliùs mille et quingentos paſſus intererant; quas Scipio intrare, et Thapſitanis auxilium ferre, conabatur. Quod futurum, Cæſarem non fefellerat: namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circummunivit. Scipio

Digitized by Google

interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die et nocte confectâ, cœlo albente, non longè à caſtris præſidioque, quòd ſuprà commemoravimus, MD paſſibus, ad mare versùs conſedit, et caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nunciatum eſt; milite ab opere deducto, caſtris præſidio Aſprenate proconſule cùm legionibus II relicto, ipſe cùm expeditâ copiâ in eum locum citatim contendit; clàſſiſque parte ad Thapſum relictâ, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quàm maximè ad littus appelli, ſignumque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubitò clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti, reſpicere poſt terga cogerentur.

LXX. Quo poſtquam Cæſar pervenit; et animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantoſque dextro ſiniſtroque cornu collocatos, et nihilo minùs partem militum caſtra non ignavìter munire: ipſe, acie triplici collocatâ; legione decímâ ſecundâque, dextro cornu; VIII et IX, ſiniſtro; oppoſitis V legionibus, in quartâ acie; ante ipſa cornua, quinis cohortibus contra beſtias collocatis; ſagittariis, funditoribus, in utriſque cornibus diſpoſitis; levique armaturâ inter equites interjectâ; ipſe pedibus circum milites concurſans, virtuteſque veteranorum prœliaque ſuperiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui nuńquam in acie dimicâſſent, hortabatur, ut "veteranorum virtutem æmularentur; eorumque famam, nomen, locumque, victoriâ partâ, cuperent poſſidere."

LXXI. Itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hoſtes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concurſare: et modò ſe intra portas recipere, modò inconſtanter immoderateque prodire. Quumque idem à pluribus animadverti cœptum eſſet; ſubitò legati evocatique obſecrare Cæſarem, "ne dubitaret ſignum dare; victoriam ſibi propriam à diis immortalibus portendi." Dubitante Cæſare, atque eorum ſtudio cupiditatique reſiſtente, ſibique eruptione pugnari non placere clamitante, et etiam atque etiam aciem ſuſtentante; ſubitò dextro cornu, injuſſu Cæſaris, tubicen, à militibus coactus, canere cœpit. Quo facto, ab univerſis cohortibus ſigna in hoſtem cœpêre inferri; quum centuriones pectore adverſo reſiſterent, viquè contine-

Digitized by Google

rent milites ne injuſſu imperatoris concurrerent; nec quidquam proficerent. Quod poſtquam Cæſar intellexit, incitatis militum animis reſiſti nullo modo poſſe; ſigno Felicitatis dato, equo admiſſo in hoſtem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores ſagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto, beſtiæ ſtridore fundarum lapidumque perterritæ ſeſe convertere, et ſuos poſt ſe frequentes ſtipatoſque proterere, et in portas valli ſemifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cùm elephantis erant, præſidio deſerti, principes fugiunt. Ita celeriter beſtiis circuitis, legiones vallo hoſtium ſunt potitæ; et, paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in caſtra, unde pridie erant egreſſi, confugiunt.

LXXII. Non videtur eſſe prætermittendum de virtute militis veterani v legionis. Nam quum in ſiniſtro cornu elephantus vulnere ictus et dolore concitatus in lixam inermem impetum feciſſet, eumque ſub pede ſubditum, deinde genu innixus pondere ſuo, proboſcide erectâ vibrantique, ſtridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin ſe armatum beſtiæ offerret. Quem poſtquam elephantus ad ſe telo infeſto venire animadvertit: relicto cadavere, militem proboſcide circumdat, atque in ſublime extollit armatum. Qui in ejuſmodi periculo quum conſtanter agendum ſibi videret; gladio proboſcidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non deſtitit. Quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum ſtridore curſuque converſus ad reliquas beſtias ſe recepit.

LXXIII. Interim Thapſo qui erant præſidio, ex oppido eruptionem portâ maritimâ faciunt: et, ſive ut ſuis ſubſidio occurrerent; ſive ut, oppido deſerto, fugâ ſalutem ſibi pararent; egrediuntur. Atque ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant. Qui à ſervitiis puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus piliſque prohibiti terram attingere, rurſus ſe in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis proſtratis, paſſimque toto campo fugientibus; confeſtim Cæſaris legiones conſequi, ſpatiumque ſe non dare colligendi. Qui poſtquam ad ea caſtra quæ petebant, perfugerunt, ut refectis caſtris rurſus ſeſe defenderent; ducem aliquem requirunt, quem re-

Digitized by Google

ſpicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. Qui poſtquám animadverterunt neminem ibi eſſe præſidio, protinus armis abjectis in regia caſtra fugere contendunt: quò poſtquam pervenerunt, ea quoque ab Julianis teneri vident. Deſperatâ ſalute, in quodam colle conſiſtunt; atque armis demiſſis, ſalutationem more militari faciunt. Quibus miſeris ea res parvo præſidio fuit: namque milites veterani irâ et dolore incenſi, non modò, ut parcerent hoſti, non poterant adduci; ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerârunt aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus quæſtorius; qui pilo transjectus conſultò à milite interiit. Item Pompeius Rufus brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Cæſarem adcucurriſſet, interfectus eſſet. Quo facto complures equites Romani ſenatoreſque perterriti, ex prœlio ſe receperunt; ne à militibus, qui ex tantâ victoriâ licentiam ſibi aſſumpſiſſent immoderatè peccandi, impunitate propter maximas res geſtas, ipſi quoque interficerentur. Itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæſaris implorarent; inſpectante ipſo Cæſare, et à militibus deprecante eis utì parcerent, ad unum ſunt interfecti.

LXXIV. Cæſar trinis caſtris potitus, occiſiſque hoſtium x millibus, fugatiſque compluribus; ſe recepit, L militibus amiſſis, paucis ſauciis, in caſtra. Ac ſtatim ex itinere ante oppidum Thapſum conſtitit; elephantoſque LXIV ornatos armatoſque cùm turribus ornamentiſque capit, captos ante oppidum inſtructos conſtituit. Id hôc conſilio; ſi poſſet Vergilius, quique cùm eo obſidebantur, rei malè geſtæ ſuorum indicio à pertinaciâ deduci. Deinde ipſe Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem; ſuamque lenitatem et clementiam commemoravit. Quem poſtquam animadvertit reſponſum ſibi non dare, ab oppido receſſit. Poſtero die, divinâ re factâ, concione advocatâ, in conſpectu oppidanorum, milites collaudat; totumque exercitum veteranum donavit; præmia fortiſſimo cuique ac bene merenti, pro ſuggeſtu tribuit. Ac ſtatim inde digreſſus; C. Rebello proconſule cùm III ad Thapſum legionibus, et Cn. Domitio cùm II Tiſdræ, ubi Conſidius præerat, ad obſidendum relictis; M. Meſſalâ Uticam ante præmiſſo, cûm equitatu; ipſe eodem iter facere contendit.

Digitized by Google

LXXV. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Uticam verſùs iter facerent, perveniunt ad oppidum Paradæ. Ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quòd fama de victoriâ Cæſaris præcucurriſſet; vi oppido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibuſque rebus eorum congeſtis, ignem ſubjiciunt; atque ejus oppidi incolas cujuſque generis ætatiſque, vivos, conſtrictoſque, in flammam conjiciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio: deinde protinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato; quòd Uticenſibus, propter beneficium legis Juliæ, parum in ſuis partibus præſidii eſſe exiſtimaverat; plebem inermem oppido ejecerat, et ante portam Bellicam caſtris foſsâque parvulâ duntaxat munierat; ibique, cuſtodiis circumdatis, habitare coëgerat: ſenatum autem oppidi, cuſtodiâ tenebat. Eorum caſtra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quòd eos partibus Cæſaris faviſſe ſciebant; ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Uticenſes, animo addito ex Cæſaris victoriâ, lapidibus fuſtibuſque equites repulerunt. Itaque, poſtquam caſtra non potuerant potiri, Uticam ſe in oppidum conjecerunt; atque ibi multos Uticenſes interfecerunt, domoſque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato perſuadere nullâ ratione quiret, ut ſecum oppidum defenderent, et cæde rapiniſque deſiſterent; et, quid ſibi vellent, ſciret; ſedandæ eorum importunitatis gratiâ, ſingulis H S C diviſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſuâ pecuniâ largitus eſt: unaque cùm iis ab Uticâ proficiſcitur, atque in regnum ire contendit.

LXXVI. Complures interim ex fugâ Uticam perveniunt: quos omnes Cato convocatos, unà cum CCC qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, cohortatur, ut ſervitia manumitterent, oppidumque defenderent. Quorum quum partem aſſentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugâ deſtinatam habere intellexiſſet, ampliùs de eâ re agere deſtitit; naveſque iis attribuit, ut in quas quiſque partes vellet, proficiſceretur. Ipſe, omnibus rebus diligentiſſimè conſtitutis; liberis ſuis L. Cæſari, qui tum ei pro quæſtore fuerat, commendatis; et ſine ſuſpicione, vultu atque ſermone quo ſuperiore tempore uſus fuerat, quum dormi-

Digitized by Google

tum iſſet, ferrum intrò clàm in cubiculum tulit, atque ita ſe transjecit. Qui dum animâ nondum exſpiratâ concidiſſet; et, impetu facto in cubiculum ex ſuſpicione, medicus familiareſque continere atque vulnus obligare cœpiſſent; ipſe ſuis manibus vulnus crudeliſſimè divellit, atque animo præſenti ſe interemit. Quem Uticenſes, quanquam oderant partium gratiâ; tamen, propter ejus ſingularem integritatem, et quòd diſſimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Uticam mirificis operibus munierat, turreſque auxerat; ſepulturâ afficiunt. Quo interfecto, L. Cæſar, ut aliquid ſibi ex eâ re auxilii pararet, convocato populo, concione habitâ, cohortatur omnes, ut " portæ aperirentur; ſe in Cæſaris clementiâ magnam ſpem habere." Itaque portis patefactis, Uticâ egreſſus, Cæſari Imperatori obviàm proficiſcitur. Meſſala, ut erat imperatum, Uticam pervenit; omnibuſque portis cuſtodias ponit.

LXXVII. Cæſar interim à Thapſo progreſſus, Uſcetam pervenit; ubi Scipio magnum numerum frumenti, armorum, telorum, cæterarumque rerum, cùm parvo præſidio habuerat. Id adveniens potitur; deinde Adrumetum pervenit. Quò quum ſine morâ introîſſet; armis, frumento, pecuniâque conſideratâ; Q. Ligario, C. Conſidio filio, qui tum ibi fuerant, vitam conceſſit. Deinde eodem die Adrumeto egreſſus, Livineio Regulo ibi cùm legione relicto, Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Cæſar, ſubitoque ſe ad genua projicit; vitamque ſibi, nec ampliùs quidquam, deprecatur: cui Cæſar facilè, pro ſuâ naturâ et inſtituto, conceſſit: item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, et L. Cellæ patri et filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damaſippique liberis, ex ſuâ conſuetudine, tribuit: circiterque noctem luminibus accenſis Uticam pervenit, atque extra oppidum eâ nocte manſit.

LXXVIII. Poſtero die manè oppidum introiit: concioneque advocatâ, Uticenſes incolas cohortatus, gratias pro eorum ſtudio erga ſe agit; cives autem Romanos negotiatores, et eos qui inter trecentos pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accuſatos, et de eorum ſceleribus longiori habitâ oratione, ad extremum, ut " ſine metu prodirent," edicit: " Se eis duntaxat vitam conceſſurum: bona quidem eorum ſe venditurum;

Digitized by Google

ita tamen, ut, qui eorum bona ſua redemiſſet, ſe bonorum venditionem inducturum, et pecuniam mulctæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere poſſent." Quibus metu exſanguibus, de vitâque ex ſuo promerito deſperantibus, ſubitò oblatâ ſalute, libentes cupidique conditionem acceperunt; petieruntque à Cæſare, ut univerſis ccc uno nomine pecuniam imperaret. Itaque bis millies HS his impoſito, ut per triennium ſex penſionibus populo Romano ſolverent; nullo eorum recuſante, ac ſe eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæſari.

LXXIX. Rex interim Juba, ut ex prœlio fugerat, unà cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit. Atque ad oppidum Zamam, ubi ipſe domicilium, conjuges, liberoſque habebat; quo ex cuncto regno omnem pecuniam, cariſſimaſque res, comportaverat; quodque, inito bello, operibus maximis munierat, accedit. Quem oppidani, antea rumore exoptato de Cæſaris victoriâ audito, ob has cauſſas oppido prohibuerunt, quòd, bello contra populum Romanum ſuſcepto, in oppido Zamæ lignis congeſtis, maximam in medio foro pyram conſtruxerat; ut, ſi fortè bello foret ſuperatus, omnibus rebus eò coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis eodemque projectis, igne ſubjecto, tum demum ſe ipſe inſuper interficeret; atque unà cum liberis, conjugibus, civibus, cunctâque gazâ regiâ, cremaretur. Poſtquam Juba ante portas diu multumque, primò minis pro imperio egiſſet cum Zamenſibus; deinde, quum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oràſſet utì ſe ad ſuos Deos penates admitterent; ubi eos in ſententiâ perſtare animadvertit, nec minis nec precibus ſuis moveri quò magìs ſe reciperent; tertiò petit ab eis, ut ſibi conjuges liberoſque redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino oppidanos reſponſi reddere animadvertit, nullâ re ab iis impetratâ, ab Zamâ diſcedit; atque ad villam ſuam, cum M. Petreio pauciſque equitibus, ſe confert.

LXXX. Zamenſes interim, legatos de iis rebus ad Cæſarem Uticam mittunt; petuntque ab eo, utì, "antè, quàm Rex manum colligeret ſeſeque oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi quoad vita

ſuppeteret, oppidum ſeque ei reſervare." Legatos collaudatos Cæſar domum jubet antecedere, ac ſuum adventum prænunciare. Ipſe poſtero die Uticâ egreſſus cùm equitatu, ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæſarem veniunt, orantque ut ſibi ignoſcat: quibus ſupplicibus veniâ datâ, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiâque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæſarem, ab eoque ſunt metu periculoque liberati.

LXXXI. Dum hæc utrobique geruntur; Conſidius, qui Tiſdræ cum familiâ ſuâ, gladiatoriâ manu, Getuliſque præerat; cognitâ cæde ſuorum, Domitiique et legionum adventu perterritus, deſperatâ ſalute, oppidum deſerit; ſeque clàm cum paucis barbaris pecuniâ onuſtus ſubducit, atque in regnum fugere contendit. Quem Getuli ſui comites in itinere, prædæ cupidi, concîdunt; ſeque in quaſcumque potuere partes, conferunt, C. interim Vergilius, poſtquam terrâ marique clauſus ſe nihil proficere intellexit; ſuoſque interfectos, aut fugatos; M. Catonem Uticæ ſibi ipſum manus attuliſſe; Regem vagum, à ſuis deſertum, ab omnibus aſpernari; Saburam, ejuſque copias, ab Sitio eſſe deletas; Uticæ Cæſarem ſine morâ receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, qui ſibi ſuiſque liberis prodeſſent: à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide acceptâ, ſeque et ſua omnia et oppidum proconſuli tranſdit.

LXXXII. Rex interim Juba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperatâ ſalute; quum jam cœnatus eſſet cùm Petreio; ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem, Juba Petreium facilè ferro conſumpſit: deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poſſet; precibus à ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret; idque obtinuit.

LXXXIII. P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ præfecti Jubæ, ipſoque interfecto; quum iter cùm paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, fortè incidit in Fauſtum Afraniumque; qui eam manum habebant quâ Uticam deripuerant, iterque in Hiſpaniam tendebant, et erant numero circiter MD. Itaque celeriter nocturno tempore inſidiis diſpoſitis, eos primâ luce

adortus, præter paucos equites qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interfecit aut in deditionem accipit: Afranium et Fauſtum vivos capit, cum conjuge et liberis. Paucis pòſt diebus diſſenſione in exercitu ortâ, Fauſtus et Afranius interficiuntur. Pompeiæ cùm Fauſti liberis, Cæſar incolumitatem ſuaque omnia conceſſit.

LXXXIV. Scipio interim, cùm Damaſippo et Torquato et Plætorio Ruſtiano, navibus longis diu multumque jactati, quum Hiſpaniam peterent, ad Hipponem regium deferúntur, ubi claſſis P. Sitii per id tempus erat: à quâ pauciora ab amplioribus circumventa navigia deprimuntur: ibique Scipio cum iis, quos paullò antè nominavi, interiit.

LXXXV. Cæſar interim, Zamæ auctione regiâ factâ; boniſque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant; præmiiſque Zamenſibus, qui de Rege excludendo conſilium ceperant, tributis; vectigalibuſque regiis abrogatis; ex regnoque provinciâ factâ, atque ibi Criſpo Salluſtio proconſule cùm imperio relicto; ipſe Zamâ egreſſus, Uticam ſe recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui ſub Jubâ Petreioque ordines duxerant; item Thapſitanis HS XX millia, conventui eorum HS XXX millia, Adrumetanis HS XXX, conventui eorum HS L millia, mulctæ nomine, imponit: civitates, bonaque eorum, ab omni injuriâ rapiniſque defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Juba bona diripuerat; et ad ſenatum queſti per legatos, atque arbitris à ſenatu datis, ſua receperant; tricies centenis millibus pondo olei, in annos ſingulos, multat; ideo quòd initio, per diſſenſionem principum, ſocietatem cùm Jubâ inierant, eumque armis, militibus, pecuniâ juverant. Tiſdritanos, propter humilitatem civitatis, certo numero frumenti multat.

LXXXVI. His rebus geſtis, Idibus Jun. Uticæ claſſem conſcendit, et poſt diem III Carales in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quòd Naſidium ejuſque claſſem receperant copiiſque juverant, HS C millibus multat; et pro decumis octavas pendere jubet: bonaque paucorum vendit; et ante diem III Kal. Quinct. naves conſcendit; et à Caralibus ſecundùm terram profectus, duodetrigeſimo die, eò quòd tempeſtatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

Digitized by Google

A. HIRTII
PANSÆ
COMMENTARIORUM
DE
BELLO HISPANIENSI.
LIBER UNUS.

PHARNACE ſuperato, Africâ receptâ; qui ex iis prœliis cùm adoleſcente Cn. Pompeio profugiſſent; quum et ulterioris Hiſpaniæ potitus eſſet; dum Cæſar muneribus dandis in Italiâ detinetur; quò faciliùs præſidia contrà compararet Pompeius, in fidem uniuſcujuſque civitatis confugere cœpit. Ita partim precibus, partim vi, bene magnâ comparatâ manu, provinciam vaſtare cœpit. Quibus in rebus, nonnullæ civitates ſuâ ſponte auxilia mittebant: item nonnullæ portas contrà claudebant. Ex quibus ſi qua oppida vi ceperat; quum aliquis ex eâ civitate optimè de Cn. Pompeio meritus civis eſſet, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur cauſſa, ut, eo de medio ſublato, ex ejus pecuniâ latronum largitio fieret. Ita paucis commodis hoſte hortato, majores augebantur copiæ: ideoque crebris nunciis in Italiam miſſis, civitates contrariæ Pompeio auxilia ſibi depoſtulabant.

II. C. Cæſar dictator III, deſignatus IV, multis itineribus antè confectis, quum celeri feſtinatione ad bellum conficiendum in Hiſpaniam veniſſet; legati Cordubenſes, qui à Cn. Pompeio diſceſſerant, Cæſari obviàm veniunt. A quibus nunciabatur, "nocturno tempore oppidum Cordubæ capi poſſe; quòd, nec opinantibus adverſariis ejus, provinciâ potitus eſſet; ſimulque quòd tabellarii capti eſſent, qui à Cn. Pompeio diſpoſiti omnibus locis erant, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæſaris adventu facerent." Multa præterea veriſimilia proponebant. Quibus rebus adductus; quos legatos antè

Digitized by Google

exercitui præfecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum, de ſuo adventu facit certiores; ut, quem ſibi equitatum ex provinciâ feciſſent, præſidio mitterent. Ad quos celeriùs, quàm ipſi opinati ſunt, appropinquavit: atque, ut ipſe voluit, equitatum ſibi præſidio habuit.

III. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cùm præſidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput eſſe exiſtimabatur. Ipſe autem Cn. Pompeius adoleſcens, Uliam oppidum oppugnabat; et ferè jam aliquot menſibus ibi detinebatur. Quo ex oppido, cognito Cæſaris adventu, legati, clàm præſidia Cn. Pompeii, Cæſarem quum adiſſent, petere cœperunt, ut ſibi primo quoque tempore ſubſidium mitteret. Cæſar eam civitatem omni tempore optimè de populo Romano meritam eſſe ſciens, XI cohortes ſecundâ vigiliâ jubet proficiſci, parique equites numero; quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, et non parum ſcientem, L. Julium Paciecum. Qui quum ad Cn. Pompeii præſidia veniſſet, incidit idem temporis ut tempeſtate adverſâ vehementique vento afflictaretur: quâ vi tempeſtatis ita obſcurabatur, ut vix proximum cognoſcere poſſet. Cujus incommodum, ſummam utilitatem ipſis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, et rectà per adverſariorum præſidia ad oppidum contendere. Mediiſque ex præſidiis quum quæreretur, "qui eſſent;" unus ex noſtris reſpondit, ut "ſileat verbum facere; nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant:" et partim tempeſtate impediti vigiles non poterant diligentiam præſtare; partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam appropinquâſſent, ſigno dato, ab oppidanis ſunt recepti; et pedites equiteſque, clamore facto, diſpoſitis ibi partim qui remanſere, eruptionem in adverſariorum caſtra fecerunt. Sic illud quum inſcientibus accidiſſet; exiſtimabat magna pars hominum qui in iis caſtris fuiſſent, ſe propè captos eſſe.

IV. Hôc miſſo ad Uliam præſidio, Cæſar, ut Pompeium ab eâ oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit. Ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu antè præmiſit; qui ſimul in conſpectu oppidi ſe dederunt, in equis recipiuntur. Hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus,

Digitized by Google

ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exiſſet; loricati, ut ſuprà ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, et magnum prœlium fecerunt; ſic, ut ex infinitâ hominum multitudine pauci in oppidum ſe reciperent. Hôc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri miſit, ut "celeriter ſibi ſubſidio veniret; ne priùs Cæſar Cordubam caperet, quàm ipſe illò veniſſet." Ita Cn. Pompeius, Uliâ propè captâ, litteris fratris excitus, cùm copiis ad Cordubam iter facere cœpit.

V. Cæſar, quum ad flumen Bætim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet; lapidibus corbes plenos dimiſit: ita, inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartitò tranſduxit. Tenebant adversùs oppidum è regione pontis trabes, ut ſuprà ſcripſimus, bipartitò. Huc quum Pompeius cùm ſuis copiis veniſſet, ex adverſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hîc inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet: ex quâ contentione quotidiana minuta prœlia fiebant; ut modò hi, modò illi, ſuperiores diſcederent. Quæ res quum ad majorem contentionem veniſſet, ab utriſque cominùs pugna iniqua: dum cupidiùs locum ſtudent tenere, propter pontem coanguſtabantur; et fluminis ripis appropinquantes, coanguſtati præcipitabantur. Hîc alteri alteris non ſolùm mortem morti exaggerabant, ſed tumulos tumulis exæquabant. Ita diebus compluribus cupiebat Cæſar, ſi quâ conditione poſſet, adverſarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere.

VI. Quum animadverteret adverſarios minimè velle; quos ideo à viâ retraxerat, ut in æquum deduceret: copiis flumen tranſductis, noctu jubet ignes fieri magnos. Ita firmiſſimum ejus præſidium Ateguam proficiſcitur. Id quum Pompeius ex perfugis reſciſſet; eâ die, per viarum difficultatem et anguſtias, carra complura multaſque baliſtas retraxit, et ad Cordubam ſe recepit. Cæſar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius eſſet allatus, eo die proficiſcitur. Cujus in adventum, præſidii cauſâ, Cæſar complura caſtella occupavit, partim ſuo equitatu, partim ut pedeſtris copia in ſtatione

Digitized by Google

et in excubitu caſtris præſidio eſſe poſſent. Hìc in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula eſſet craſſiſſima: itaque in illâ obſcuratione, cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Cæſaris equites, et concidunt, ſic, ut vix in eâ cæde pauci effugerent.

VII. Inſequenti nocte caſtra ſua incendit Pompeius, ex trans flumen Salſum per convalles caſtra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte conſtituit. Cæſar in munitionibus, cæteriſque quæ ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem vineaſque agere inſtituit. Hæc loca ſunt montuoſa, et naturâ edita ad rem militarem; quæ planitie dividuntur, Salſo flumine; proximè tamen Ateguam, ut ad flumen ſint circiter paſſuum duo millia. Ex eâ regione oppidi, in montibus caſtra habuit poſita Pompeius, in conſpectu utrorumque oppidorum; neque ſuis auſus eſt ſubſidio venire. Aquilas habuit et ſigna XIII legionum: ſed, ex quibus aliquid firmamenti ſe exiſtimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant; et una facta ex coloniis quæ fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afrania, ex Africâ quam ſecum adduxerat; reliquæ ex fugitivis auxiliares conſiſtebant: nam de levi armaturâ et equitatu, longè et virtute et numero noſtri erant ſuperiores.

VIII. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quòd loca ſunt edita, et ad caſtrorum munitiones non parum idonea. Nam ferè totius ulterioris Hiſpaniæ regio, propter terræ fœcunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, et non minùs copioſam aquationem. Hìc etiam, propter barbarorum crebras excurſiones, omnia loca, quæ ſunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus retinentur; et, ſicut in Africâ, rudere, non tegulis, teguntur: ſimulque in his habent ſpeculas, et, propter altitudinem, longè lateque proſpiciunt. Item oppidorum magna pars ejus provinciæ, montibus ferè munita, et naturâ excellentibus locis eſt conſtituta; ut ſimul aditus adſcenſuſque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus naturâ loci diſtinentur, ut civitates Hiſpaniæ non facilè ab hoſtibus capiantur. Id quod in hôc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam et Ucubim, quæ oppida ſuprà ſunt ſcripta, Pompeius ha-

Digitized by Google

buit caſtra conſtituta, in conſpectu duorum oppidorum; ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV, grumus eſt excellens naturâ, qui appellatur Caſtra Poſthumiana; ibi, præſidii cauſsâ, caſtellum Cæſar habuit conſtitutum.

IX. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci naturâ, et quòd remotum erat à caſtris Cæſaris; animadvertebat loci difficultatem; et, quòd flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem ut in tantâ loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſtâ fretus opinione, tertiâ vigiliâ profectus, caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. Noſtri, quum appropinquâſſent, clamore repentino, telorumque multitudine, jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare cœpiſſent, et majoribus caſtris Cæſari nuncius eſſet allatus; cum III legionibus eſt profectus. Et quum ad eos appropinquâſſet, fugâ perterriti multi ſunt interfecti, complures capti: multi præterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata LXXX.

X. Inſequenti luce Arguetius ex Italiâ cum equitatu venit: is ſigna Saguntinorum retulit V, quæ ab oppidanis cepit. Suo locò præteritus eſt, quòd equites ex Italiâ cum Aſprenate ad Cæſarem veniſſent. Eâ nocte Pompeius caſtra incendit, et ad Cordubam versùs iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat; dum cupidiùs agmen adverſariorum inſequitur, à vernaculis legionariis exceptus eſt, et interfectus. Poſtero die equites noſtri longiùs ad Cordubam versùs perſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex oppido portabant: ex iis capti L cum jumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus militum qui fuiſſet Pompeii, ad nos transfugit. Et, noctis tertiâ vigiliâ, in oppido acerrimè pugnatum eſt; ignemque multum miſerunt; ſicut et omne genus, quibus ignis per jactus ſolitus eſt mitti. Hôc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex caſtris adverſariorum ad nos transfugit.

XI. Poſtero die ex legione vernaculâ milites ſunt capti ab equitibus noſtris duo, qui dixerunt ſe ſervos eſſe: quum venirent, cogniti ſunt à militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant, et à Trebonio transfugerant.

Digitized by Google

Eis ad ignoſcendum nulla eſt data facultas; et à militibus noſtris interfecti ſunt. Idem temporis, capti tabellarii, qui à Cordubâ ad Pompeium miſſi erant, perperamque ad caſtra noſtra pervenerant; præciſis manibus, miſſi ſunt facti. Pari conſuetudine, vigiliâ ſecundâ, ex oppido ignem multum telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus conſumpſerunt; compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem ſextam fecerunt, quum in opere noſtri diſtenti eſſent; acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repreſſa à noſtris, etſi oppidani ſuperiore loco defendebantur. Ii quum eruptionem facere cœpiſſent, tamen virtute militum noſtrorum, etſi inferiore loco premebantur, tamen repulſi adverſarii bene multis vulneribus affecti in oppidum ſe contulerunt.

XII. Poſtero die Pompeius ex caſtris ſuis brachium cœpit ad flumen Salſum facere: et quum noſtri equites pauci in ſtatione fuiſſent à pluribus reperti, de ſtatione ſunt dejecti, et occiſi tres. Eo die A. Valgius, ſenatoris filius, cujus frater in caſtris Pompeii fuiſſet; omnibus ſuis rebus relictis, equum conſcendit et fugit. Speculator de legione ſecundâ Pompeianâ captus à militibus, et interfectus eſt. Idem temporis glans miſſa eſt inſcripta; "quo die ad oppidum capiendum accederent, ſeſe ſcutum eſſe poſiturum." Quâ ſpe nonnulli, dum ſine periculo murum adſcendere et oppidum potiri poſſe ſe ſperarent, poſtero die ad murum opus facere cœperunt, et bene magna prioris muri pars dejecta eſt. Quo facto, ab oppidanis, ac ſi ſuarum partium eſſent, conſervati, "miſſos facere loricatos, quique præſidii cauſsâ præpoſiti oppido a Pompeio eſſent," orabant. Quibus reſpondit Cæſar, "ſe conditiones dare, non accipere, conſueviſſe." Qui quum in oppidum revertiſſent, relato reſponſo, clamore ſublato, omni genere telorum emiſſo, pugnare pro muro toto cœperunt: propter quod ferè magna pars hominum, qui in caſtris noſtris eſſent, non dubitârunt quin eruptionem eo die eſſent facturi. Ita, coronâ circumdatâ, pugnatum eſt aliquamdiu vehementiſſimè; ſimulque baliſta miſſa à noſtris turrem dejecit. Quâ adverſariorum, qui in eâ turre fuerant, v dejecti ſunt; et puer, qui baliſtam ſolitus erat obſervare.

XIII. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen

Digitized by Google

Salſum caſtellum conſtituit; neque à noſtris prohibitus: falsâque illâ opinione gloriatus eſt, quòd propè in noſtris partibus locum tenuiſſet. Item inſequenti die eâdem conſuetudine dum longiùs proſequitur, quo loco equites noſtri ſtationem habuerant; aliquot turmæ cum levi armaturâ, impeto facto, loco ſunt dejectæ; et, propter paucitatem noſtrorum equitum, ſimul cum levi armaturâ inter turmas adverſariorum protritæ. Hoc in conſpectu utrorumque caſtrorum gerebatur: et majore Pompeiani exſultabant gloriâ, longiùs quòd noſtris cedentibus proſequi cœpiſſent. Qui quum aliquo loco à noſtris recepti eſſent, ut conſuêſſent, ex ſimili virtute clamore facto; averſati ſunt prœlium facere.

XIV. Ferè apud exercitus hæc eſt equeſtris prœlii conſuetudo. Quum eques ad dimicandum, dimiſſo equo, cum pedite progreditur; nequaquam par habetur. Id quod in hôc accidit certamine. Quum pedites ex levi armaturâ lecti, ad pugnam, equitibus noſtris nec opinantibus, veniſſent; idque in prœlio animadverſum eſſet; complures equites deſcenderunt. Ita exiguo tempore eques pedeſtre, pedes equeſtre prœlium facere cœpit; uſque eò, ut cædem proximè à vallo fecerint. In quo prœlio, adverſariorum ceciderunt CXXIII; compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti, in caſtra ſunt redacti: noſtri ceciderunt III; ſaucii XII pedites, et equites V.

XV. Ejus diei inſequenti tempore, priſtinâ conſuetudine, pro muro pugnari cœptum eſt. Quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque noſtris defendentibus injeciſſent; nefandum crudeliſſimumque facinus ſunt aggreſſi; in conſpectuque noſtro hoſpites, qui in oppido erant, jugulare, et de muro præcipites mittere cœperunt, ſicut apud barbaros; quod poſt hominum memoriam nunquam eſt factum.

XVI. Hujus diei extremo tempore, à Pompeianis clam noſtros tabellarius eſt miſſus, ut eâ nocte turres aggeremque incenderent, et III vigiliâ eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine jactâ, quum bene magnam partem muri conſumpſiſſent, portam, quæ è regione et in conſpectu Pompeii caſtrorum fuerat, aperuerunt; copiæque totæ, eruptionem fecerunt; ſecumque extulerunt calcatas ad foſſas complendas, et

harpagones ad caſas (quæ ſtramentitiæ ab noſtris hibernorum cauſsâ ædificatæ erant) diruendas et incendendas: præterea argentum, et veſtimenta; ut, dum noſtri in prædâ detinerentur, illi, cæde factâ, ad præſidia Pompeii ſe reciperent: nam, quòd exiſtimabat eos poſſe conatum efficere, nocte totâ ultra ibat flumen Salſum in acie. Quod factum, licet nec opinantibus noſtris eſſet geſtum; tamen virtute freti, repulſos, multiſque vulneribus affectos, oppido repreſſerunt; prædâque et armis eorum ſunt potiti; vivoſque aliquos ceperunt, qui poſtero ſunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex oppido, Junium, qui in cuniculo fuiſſet, jugulatione oppidanorum factâ, clamâſſe; "facinus ſe nefandum, et ſcelus feciſſe: nam eos nihil meruiſſe, quare tali pœnâ afficerentur, qui eos ad aras et focos ſuos recepiſſent; eoſque hoſpitium ſcelere contaminâſſe:" multa præterea dixiſſe: quâ oratione deterritos, ampliùs jugulationem non feciſſe.

XVII. Ita poſtero die Tullius legatus cum C. Antonio Luſitano venit, et apud Cæſarem verba fecit: "Utinam quidam Dii immortales feciſſent, ut tuus potiùs miles, quàm Cn. Pompeii, factus eſſem; et hanc virtutis conſtantiam in tuâ victoriâ, non in illius calamitate præſtarem: cujus funeſtæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes præſidii, et propter patriæ luctuoſam perniciem, dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſperâ acie primam fortunam, neque in adverſâ ſecundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus ſuſtentantes, nocturnis diurniſque operibus gladiorum ictus telorumque miſſus exſpectantes, victi, et deſerti à Pompeio, tuâ virtute ſuperati, ſalutem à tuâ clementiâ depoſcimus, petimuſque, ut, qualem te gentibus præſtitiſti, ſimilem in civium deditione præſtes." Et, "qualem," ait, "gentibus me præſtiti, ſimilem in civium deditione præſtabo."

XVIII. Remiſſis legatis, quum ad portam veniſſent; Tib. Tullius quum introëuntem C. Antonium inſecutus non eſſet, revertit ad portam, et hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, ſinu pugionem eduxit, et manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæſarem. Eodemque tempore ſignifer de legione primâ transfugit; et nunciavit, "quo die equeſtre prœlium

Digitized by Google

factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines XXXV; neque licere caſtris Cn. Pompeii nunciari, neque dici periſſe quemquam." Servus, cujus dominus in Cæſaris caſtris fuiſſet, uxoremque et filium in oppido reliquerat; dominum jugulavit: et ita clàm à Cæſaris præſidiis in Pompeii caſtra diſceſſit, et indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Cæſar, quæ in oppido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in oppidum revertiſſent qui mittere glandem inſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo Luſitani fratres transfugæ nunciârunt quam Pompeius concionem habuiſſet; "quoniam oppido ſubſidio non poſſet venire, noctu ex adverſariorem conſpectu ſe deducerent ad mare verſùm:" unum reſpondiſſe; ut "potiùs ad dimicandum deſcenderent, quàm ſignum fugæ oſtenderent:" tum, qui ita locutus eſſet, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehenſi, qui ad oppidum veniebant: quorum litteras Cæſar oppidanis objecit: et, qui vitam ſibi peteret, juſſit turrem ligneam oppidanorum incendere: id ſi feciſſet, ei ſe promiſit omnia conceſſurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem quis ſine periculo incenderet. Ita ** facturus de ligno, quum propiùs acceſſiſſet, ab oppidanis eſt occiſus. Eâdem nocte transfuga nunciavit, Pompeium et Labienum de jugulatione oppidanorum indignatos eſſe.

XIX. Vigiliâ ſecundâ, propter multitudinem telorum turris lignea, quæ noſtra fuiſſet, ab imo vitium fecit, uſque ad tabulatum ſecundum et tertium. Eodem tempore, pro muro pugnatum acerrimè; et turrim noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt; idcirco quòd ventum oppidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamiliâs de muro ſe dejecit, et ad nos tranſiliit; dixitque, "ſe cum familiâ conſtitutum habuiſſe, ut unà tranſfugerent ad Cæſarem; illam oppreſſam et jugulatam." Hôc præterea tempore tabellæ de muro ſunt dejectæ, in quibus ſcriptum eſt inventum; "L. Minutius Cæſari; ſi mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus; qualem me illi præſtiti, tali virtute et conſtantiâ futurum me in te eſſe præſtabo." Eodem tempore oppidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt; "ſi ſibi vitam concederet, ſeſe inſequenti die oppidum eſſe dedituros." Quibus reſpondit; "ſe Cæ-

Digitized by Google

ſarem eſſe, fidemque præſtaturum." Ita ante diem XI. Kalend. Martii, oppido potitus, Imperator eſt appellatus.

XX. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem oppidi factam eſſe ſciſſet, caſtra movit Ucubim versùs; et circum ea loca caſtella diſpoſuit, et munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar movit, et propiùs caſtra caſtris contulit. Eodem tempore manè loricatus unus ex legione vernaculâ ad nos transfugit, et nunciavit, "Pompeium oppidanos Ucubenſes convocâſſe, iiſque imperaviſſe, ut, diligentiâ adhibitâ, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemque adverſariorum victoriæ fautores." Hôc præterito tempore, in oppido, quod fuit captum, ſervus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſuprà demonſtravimus dominum jugulâſſe: is vivus eſt cumbuſtus. Idemque temporis centuriones loricati VIII ad Cæſarem transfugerunt, ex legione vernaculâ: et equites noſtri cum adverſariorum equitibus congreſſi ſunt, et ſaucii aliquot occiderunt ex levi armaturâ. Eâ nocte ſpeculatores prehenſi ſervi III, et unus ex legione vernaculâ; ſervi, ſunt in crucem ſublati; militi, cervices abſciſſæ.

XXI. Poſtero die equites cum levi armaturâ, ex adverſariorum caſtris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores noſtros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites VIII. Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines LXXIV, qui dicebantur eſſe fautores Cæſaris victoriæ. Reliquos in oppidum juſſit deduci; ex quibus effugerunt CXX, et ad Cæſarem venerunt.

XXII. Hôc præterito tempore, qui in oppido Ateguâ Burſavolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, utì rem geſtam Burſavolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hoſpites jugulari; præterea multa ſcelera ab iis fieri, qui præſidii cauſsâ ab his reciperentur. Qui quum ad oppidum veniſſent; noſtri, qui fuiſſent equites Romani et ſenatores, non ſunt auſi introire in oppidum, præterquam qui ejus civitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro citroque acceptis et redditis, quum ad noſtros ſe reciperent qui extra oppidum fuiſſent, illi de præſidio inſecuti, ex averſione legatos jugulârunt. Duo reliqui, qui ex iis

Digitized by Google

fugerunt, Cæſari rem geſtam detulerunt. Et ſpeculatores ad oppidum Ateguam miſerunt: qui quum certum comperiſſent legatorum reſponſa ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent; ab oppidanis concurſu facto, eum, qui legatos jugulâſſet, lapidare, et ei manus intentare cœperunt; "illius operâ ſe periſſe." Ita vix periculo liberatus, petiit ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Cæſarem proficiſci; illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate datâ: quum inde eſſet profectus; præſidio comparato; quum bene magnam manum feciſſet; et nocturno tempore, per fallaciam, in oppidum eſſet receptus; jugulationem magnam facit: principibus, qui ſibi contrarii fuiſſent, interfectis, oppidum in ſuam poteſtatem recipit. Hôc præterito tempore, ſervi transfugæ nunciaverunt, oppidanorum bona vendi; nec cui extra vallum licere exire, niſi diſcinctum; icciroque, ex quo die oppidum Ategua eſſet captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque ſibi ullam ſpem victoriæ propoſitam habere; ut ſi quis ex noſtris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non ampliùs XVI accipere.

XXIII. Inſequenti tempore Cæſar caſtris caſtra contulit, et brachium ad flumen Salſum ducere cœpit. Hìc dum in opere noſtri diſtenti eſſent, complures ex ſuperiore loco adverſariorum decucurrerunt: nec detinentibus *** noſtris, multis telis injectis, complures vulneribus affecere. Hìc tamen, ut ait Ennius, noſtri ceſſere parumper. Itaque, præter conſuetudinem, quum à noſtris animadverſum eſſet cedere; centuriones ex legione V flumen tranſgreſſi duo, reſtituerunt aciem; acriterque eximiâ virtute plures quum agerent, ex ſuperiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita, quum is compar prœlium facere cœpiſſet, et quum undique ſe circumveniri animadvertiſſet, parumper ingreſſus pedem offendit. Hujus concidentis viri caſu paſſim audito, quum complures adverſariorum concurſum facerent, equites noſtri tranſgreſſi interiore loco adverſarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidiùs intra præſidia illorum ſtudent cædem facere, et turmis et levi armaturâ ſunt intercluſi. Quorum niſi ſumma virtus fuiſſet, vivi capti eſſent; nam et munitione præſidii ita coanguſtabantur, ut eques ſpatio intercluſo vix ſe

Digitized by Google

defendere poſſet. Ex his, utroque genere pugnæ, complures ſunt vulneribus affecti; in quîs etiam Clodius Aquitius. Inter quos ita cominùs eſt pugnatum, ut ex noſtris, præter II centuriones, ſit nemo deſideratus, gloriâ ſe efferentes.

XXIV. Poſtero die ab Soricariâ utræque convenere copiæ. Noſtri brachia ducere cœperunt. Pompeius quum animadverteret caſtello ſe excludi Aſpaviâ, quod ab Ucubi millia paſſuum v diſtat; hæc res neceſſariò vocabat, ut ad dimicandum deſcenderet: neque tamen æquo loco ſuî poteſtatem faciebat, ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque eò, ut neceſſariò cogeretur iniquum locum ſubire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petîſſent, prohibiti à noſtris ſunt, dejectique planitie: quæ res ſecundum noſtris efficiebat prœlium. Undique autem cedentibus adverſariis, noſtri magnâ in cæde verſabantur. Quibus mons, non virtus, ſaluti fuit. Quo ſubſidio tunc, niſi adveſperâſſet, à paucioribus noſtris omni auxilio privati eſſent. Nam ceciderunt ex levi armaturâ, CCCXXIV; ex legionariis, CXXXVIII; præterquam quorum arma et ſpolia ſunt allata. Ita pridie II centurionum interitio, hâc adverſariorum pœna eſt litata.

XXV. Inſequenti die, pari conſuetudine, quum ad eundem locum ejus præſidium veniſſet, priſtino illo ſuo utebantur inſtituto: nam, præter equites, nullo loco æquo ſe committere audebant. Quum noſtri in opere eſſent, equitum copiæ concurſus facere cœperunt: ſimulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut conſueti inſequi exiſtimare poſſent ſe paratiſſimos eſſe ad dimicandum, noſtri ex humili convalle bene longè ſunt egreſſi, et planitie in æquo loco conſtiterunt. Illi tamen procul dubio ad congrediendum in æquum locum non ſunt auſi deſcendere, præter unum Antiſtium Turpionem, qui, fidens viribus, ex adverſariis ſibi parem eſſe neminem cogitare cœpit. Hic, ut fertur, Achillis Memnoniſque congreſſus. Q. Pompeius Niger, eques Romanus Italicenſis, ex acie noſtrâ ad congrediendum progreſſus eſt. Quoniam ferocitas Antiſtii omnium mentes converterat ab opere ad ſpectandum, acies ſunt diſpoſitæ: nam inter bellatores principes dubia erat poſita victoria, ut propè videretur finem bellandi duorum

Digitized by Google

dirimere pugna. Ita avidi cupidique ſuarum quiſque partium, [*** expertorum virorum fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem ſe contuliſſent, ſcutorumque laudis inſignis præfulgens opus cælatum; quorum *** pugnaſſet propè profectò dirempta, niſi, propter equitum conceſſum, ut ſuprà demonſtravimus, levis armatura præſidii cauſsâ non longè ab opere caſtrorum conſtitiſſet.] Ut noſtros equites in receptu, dum ad caſtra redeunt, adverſarii cupidiùs ſunt inſecuti; univerſi, clamore facto, impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fugâ eſſent, multis amiſſis, in caſtra ſe recipiunt.

XXVI. Cæſar, ob virtutem, turmæ Caſſianæ donavit millia XIII, et præfecto torques aureos II, et levi armaturæ millia X. Hôc die A. Bæbius, et C. Flavius, et A. Trebellius equites Romani Aſtenſes, argento propè tecti equos, ad Cæſarem transfugerunt: qui nunciaverunt, "equites Romanos conjuràſſe omnes, qui in caſtris Pompeii eſſent, ut tranſitionem facerent; ſervi indicio omnes in cuſtodiam eſſe conjectos; è quibus, occaſione captâ, ſe transfugiſſe." Item hôc die litteræ ſunt deprehenſæ, quas mittebat Urſaonem Cn. Pompeius. "S. V. G. E. V. Etſi, prout noſtra felicitas, ex ſententiâ adverſarios adhuc propulſos habemus; tamen, ſi æquo loco ſuî poteſtatem facerent, celeriùs, quàm veſtra opinio fert, bellum confeciſſem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere; noſtriſque adhuc freti præſidiis, bellum ducunt: nam ſingulas civitates circumſident; inde ſibi commeatus capiunt. Quare et civitates noſtrarum partium conſervabo, et bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere. Profectò noſtro commeatu privati, neceſſariò ad dimicandum deſcendent.

XXVII. Inſequenti tempore, quum noſtri temerè in opere diſtenti eſſent; equites in oliveto, dum lignantur, interfecti ſunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III. Nonarum Martii, prœlio, ad Soriciam quod factum eſt, ex eo tempore metum eſſe magnum; et Attium Varum circum caſtella præeſſe. Eo die Pompeius caſtra movit; et contra Hiſpalim in oliveto conſtitit. Cæſar priuſquam eodem eſt profectus, luna horâ circiter VI viſa eſt. Ita caſtris motis Ucubim,

præſidium, quod Pompeius reliquit, juſſit ut incenderent; et, deuſto oppido, in caſtra majora ſe reciperent. Inſequenti tempore Ventiſponte oppidum quum oppugnare cœpiſſet, deditione factâ, iter fecit in Carrucam; contraque Pompeium caſtra poſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia portas clauſiſſet, incendit: milesque, qui fratrem ſuum in caſtris jugulâſſet, interceptus eſt à noſtris, et fuſti percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem quum eſſet ventum, caſtra contra Pompeium conſtituit.

XXVIII. Sequenti die quum iter facere Cæſar cum copiis vellet, renunciatum eſt ab ſpeculatoribus, Pompeium de III vigiliâ in acie ſtetiſſe. Hôc nuncio allato, vexillum propoſuit. Iccirco enim copias eduxerat, quòd Urſaonenſium civitati, qui erant fautores, antea litteras miſerat; "Cæſarem nolle in convallem deſcendere, quòd majorem partem exercitum tironem haberet." Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes oppidanorum. Ita hâc opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat. Etenim et naturâ loci defendebatur, et ipſius oppidi munitione, ubi caſtra habuit conſtituta: namque, ut ſuperiùs demonſtravimus, loca excellentia tumulis contineri ***: [interim nulla planities dividit.]

XXIX. Sed ratione nullâ placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque caſtra intercedebat, circiter millia paſſuum V; ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, oppidi excelſi et loci naturâ. Hinc dirigens proxima planities æquabatur: cujus decurſum antecedebat rivus, qui ad eorum acceſſum ſummam efficiebat loci iniquitatem; nam paluſtri et voraginoſo ſolo currens erat ad dextrum. Et Cæſar, quum aciem directam vidiſſet, non habuit dubium, quin mediâ planitie in æquum ad dimicandum adverſarii procederent. Hoc erat in omnium conſpectu. Huc accedebat, ut locus illâ planitie equitatum ornâret, et diei Soliſque ſerenitas: ut mirificum et optandum tempus propè ab Diis immortalibus illud tributum eſſet ad prœlium committendum. Noſtri lætari, nonnulli etiam timere; quòd in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid poſt horam caſus tribuiſſet, in dubio poneretur. Itaque noſtri ad dimicandum procedunt: id quod adverſarios exiſtimabamus eſſe facturos; qui tamen à

Digitized by Google

munitione oppidi mille paſſibus longiùs non audebant procedere; in quo ſibi prope murum adverſarii prœliandum conſtituebant. Itaque noſtri procedunt. Interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam: neque tamen illi à ſuâ conſuetudine decedebant, ut aut ab excelſo loco aut ab oppido diſcederent. Noſtri pede preſſo propiùs rivum quum appropinquâſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt.

XXX. Erat acies XIII aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armaturâ millibus VI. Præterea auxiliares accedebant, prope alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, et VIII millibus equitum. Ita, in extremâ planitie iniquum in locum noſtri quum appropinquâſſent, paratus hoſtis erat ſuperior; ut tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum à Cæſare eſſet animadverſum; ne quid temere culpâ ſuâ ſequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus eſſet objectum; moleſtè et acerbè accipiebant ſe impediri, quò minùs prœlium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios alacriores efficiebat; "Cæſaris copias timore impediri ad committendum prœlium." Ita ſe efferentes, iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno cum periculo acceſſus eorum haberetur. Hìc Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III et V legio itemque cætera auxilia et equitatus. Prœlium clamore facto committitur.

XXXI. Hìc etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrimè, et vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorumque miſſu concurſus; ſic, ut propè noſtri diffiderent victoriæ: congreſſus enim et clamor, quibus rebus maximè hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugnæ quum parem virtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur et concidit adverſariorum multitudo. Dextrum demonſtravimus Decumanos cornu tenuiſſe; qui, etſi erant pauci, tamen, propter virtutem, magno adverſarios timore eorum operâ afficiebant; quòd à ſuo loco hoſtes vehementer premere cœperunt; ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparent, legio adverſariorum tranſduci cœpta

Digitized by Google

ſit ad dextrum. Quæ ſimul eſt mota, equitatus Cæſaris ſiniſtrum cornu premere cœpit. At ii eximiâ virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad ſubſidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori eſſet intermiſtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus; imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma. Adverſarioſque vehementiſſimè pugnantes, noſtri agere cœperunt: quibus oppidum fuit ſubſidio. Ita ipſis Liberalibus fuſi fugatique non ſuperfuiſſent, niſi in eum locum confugiſſent, ex quo erant egreſſi. In quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, et ſi quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus; quibus occiſis utriſque funus eſt factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provinciâ, ad millia III. Noſtri deſiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum; ſaucii, ad D. Adverſariorum aquilæ ſunt ablatæ XIII, et ſigna, et faſces. Præterea duces belli XVII capti ſunt. Hos habuit res exitus.

XXXII. Ex fugâ hâc quum oppidum Mundam ſibi conſtituiſſent præſidium, noſtri cogebantur neceſſariò eos circumvallare. [Ex hoſtium armis, pro ceſpite cadavera collocabantur; ſcuta et pila pro vallo: *** inſuper occiſi; et gladii, et mucrones, et capita hominum ordinata, ad oppidum converſa; univerſa hoſtium timorem, virtutiſque inſignia *** propoſita viderent; et vallo circumcluderentur adverſarii: *** ita Galli tragulis jaculiſque oppidum ex hoſtium cadaveribus ſunt circumplexi, oppugnare cœperunt.] Ex hôc prœlio Valerius adoleſcens Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuiſſet, rem geſtam refert. Cognito hôc negotio, quos equites ſecum habuit, quod pecuniæ ſecum, eis diſtribuit; et oppidanis dixit, ſe de pace ad Cæſarem proficiſci; et ſecundâ vigiliâ ab oppido diſceſſit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnulliſque peditibus ad navale præſidium parte alterâ contendit Carteiam; quod oppidum abeſt à Cordubâ, millia paſſuum CLXX. Quò quum ad octavum milliarium veniſſet; P. Calvitius, qui caſtris antea Pompeii præpoſitus eſſet, ejus verbis nuncium mittit; "quum minùs bellè haberet, ut mitterent lecticam, quâ in oppidum deferri poſſet." Litteris miſſis, Pompeius

Digitized by Google

Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores erant, conveniunt in domum, quò erat delatus; (qui arbitrati ſunt clanculum veniſſe;) ut ab eo, quæ vellet, de bello requirerent. Quum frequentia conveniſſet, de lecticâ Pompeius eorum in fidem confugit.

XXXIII. Cæſar, ex prœlio Munda munitione circumdatâ, Cordubam venit: qui ex cæde eò refugerant, pontem occupaverunt. Quum eò eſſet ventum, convitiari cœperunt, "nos ex prœlio paucos ſupereſſe: quò confugeremus?" Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæſar flumen transjecit, et caſtra poſuit. Scapula, totius ſeditionis familiæ et libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum veniſſet, familiam et libertos convocavit, pyram ſibi exſtruxit, cœnam afferri quàm opimam imperavit, item optimis inſternendum veſtimentis: pecuniam et argentum in præſentia familiæ donavit. Ipſe de tempore cœnavit; reſinam et nardum identidem ſibi infundit. In noviſſimo tempore ſervum juſſit, et libertum, qui fuiſſet ejus concubinus, alterum ſe jugulare, alterum pyram incendere.

XXXIV. Oppidani autem, ſimul Cæſar caſtra contra oppidum poſuit, diſcordare cœperunt uſque eò, ut clamor in caſtra noſtra perveniret ferè, inter Cæſarianos et inter Pompeianos. Erant hìc legiones, quæ ex perfugis conſcriptæ; partim oppidanorum ſervi, qui erant à Sex. Pompeio manumiſſi; tunc in Cæſaris adventum deſcendere cœperunt. Legio XIII oppidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte et murum occupârunt. Denuo legatos ad Cæſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere cœperunt. Qui ſuperati à noſtris, ſunt interfecti hominum millia XXII; præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæſar oppido potitus. Dum hìc detinetur; ex prœlio quos circummunitos ſuperiùs demonſtravimus, eruptionem fecerunt; et, bene multis interfectis, in oppidum ſunt redacti.

XXXV. Cæſar Hiſpalim quum contendiſſet, legati deprecatum venerunt. Ita, quum oppidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum præſidio intromittit: ipſe caſtra ad oppidum ponit. Erat bene magna intrà Pompeianarum partium multitudo, quæ Cæſaris præ-

Digitized by Google

ſidium receptum indignabatur; clàm quod, Philo quidam, ille, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus, (is totâ Luſitaniâ notiſſimus erat;) hic clam præſidio in Luſitaniam proficiſcitur: et Cæcilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium convenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Reverſus, in Hiſpalim oppidum denuo noctu per murum recipitur: præſidium vigileſque jugulant, portas præcludunt, de integro pugnare cœperunt.

XXXVI. Dum hæc geruntur, legati Carteienſes renunciârunt, quòd Pompeium in poteſtatem haberent; quòd antè Cæſari portas præcluſiſſent, illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpali pugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Cæſar quum animadverteret, ſi oppidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, et mœnia delerent; ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem facere. Id quòd conſultò non exiſtimabant fieri. Ita erumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuiſſent, incendunt. Noſtri dum incendio detinentur; illi profugiunt, et ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido recuperato, Aſtam iter facere cœpit: ex quâ civitate, legati ad deditionem venerunt. Mundenſeſque, qui ex prœlio in oppidum confugerant, quum diutius circumſiderentur, bene multi deditionem faciunt; et, quum eſſent in legionem diſtributi, conjurant inter ſe, ut, noctu ſigno dato, qui in oppido fuiſſent, eruptionem facerent; illi, cædem in caſtris adminiſtrarent. Hâc re cognitâ, inſequenti nocte, vigiliâ tertiâ, teſſerâ datâ, extra vallum omnes ſunt concîſi.

XXXVII. Carteienſes, dum Cæſar in itinere reliqua oppida oppugnat, propter Pompeium diſſentire cœperunt. Pars erat, quæ legatos ad Cæſarem miſerat; pars, qui Pompeianarum partium eſſent fautores. Seditione concitatâ, portas occupant: cædes fit magna: ſaucius Pompeius naves xxx occupat longas, et profugit. Didius, qui Gadis claſſi præfuiſſet; *** ad quem ſimul nuncius allatus eſt, confeſtim ſequi cœpit; partim peditatibus et equitatibus ad perſequendum celeriter iter faciens. Item iv die, navigatione confectâ, conſequuntur. Qui imparati à Carteiâ profecti ſine aquâ fuiſſent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occurrit, naves incendit, nonnullus capit.

Digitized by Google

XXXVIII. Pompeius cum paucis profugit, et locum quendam munitum naturâ occupat. Equites et cohortes, quæ ad perſequendum miſſæ eſſent, ſpeculatoribus antè miſſis, certiores fiunt; diem et noctem iter faciunt. Pompeius humero et ſiniſtro crure vehementer erat ſaucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorſiſſet; quæ res maximè impediebat. Ita lecticâ à turre quâ eſſet allatus, in eâ ferebatur. Luſitanus more militari, quum à Cæſaris præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter equitatu cohortibuſque circumcluditur. Erat acceſsûs loci difficultas: nam iccirco quòd propter ſuos à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, celeriter munitum locum naturâ ceperat ſibi Pompeius, quem vix magnâ multitudine ***: deducti homines ex ſuperiore loco defendere poſſent. Subeuntes in adventu noſtri depelluntur telis; quibus cedentibus, cupidiùs inſequebantur adverſarii, et confeſtim tardabant ab acceſſu. Hoc ſæpius facto, animadvertebatur noſtro magno id fieri periculo. Opere circummunire inſtituit; pari autem et celeri feſtinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adverſariis congredi poſſent. A quibus quum animadverſum eſſet, fugâ ſibi præſidium capiunt.

XXXIX. Pompeius, ut ſupra demonſtravimus, ſaucius, et intorto talo, icciroo tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo neque vehiculo ſaluti ſuæ præſidium parare poterat. Cædes à noſtris undique adminiſtrabatur, excluſâ munitione, amiſſiſque auxiliis. Ad convallem autem atque exeſum locum, ut in ſpeluncam, Pompeius ſe occultare cœpit; ut à noſtris non facilè inveniretur, niſi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. Quum Cæſar Gadibus eſſet; Hiſpalim, pridie Id. Aprilis, caput allatum, et populo datum eſt in conſpectum.

XL. Interfecto Cn. Pompeio adoleſcente; Didius, quem ſupra demonſtravimus, illâ affectus lætitiâ, proximo ſe recepit caſtello, nonnullaſque naves ad reficiendum ſubduxit. Luſitani, qui ex pugnâ ſuperfuerunt, ad ſignum ſe receperunt; et, bene magnâ manu comparatâ, ad Didium ſe reportant. Huic etſi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex caſtello propter eorum crebras excurſiones ejiciebatur; et ſic propè

quotidianis pugnis inſidias ponunt, et tripartitò ſigna diſtribuunt. Erant pariti, qui naves incenderent; incenſiſque qui ſubſidium repeterent: ii ſic diſpoſiti erant, ut, à nullo conſpecti omnium, ad pugnam contenderent. Ita, quum ex caſtello Didius ad propellendum proceſſiſſet cum copiis, ſignum à Luſitanis tollitur, naves incenduntur; ſimulque qui è caſtello ad pugnam proceſſerant, eodem ſigno fugientes latrones dum perſequuntur, à tergo inſidiæ clamore ſublato circumveniunt. Didius magnâ cum virtute cum compluribus interficitur: nonnulli eâ pugnâ ſcaphas, quæ ad littus fuerant, occupant: item complures nando, ad naves, quæ in ſalo fuerunt, ſe recipiunt: anchoris ſublatis, pelagus remis petere cœperunt; quæ res eorum vitæ ſubſidio fuit. Luſitani prædâ potiuntur. Cæſar à Gadibus rurſus ad Hiſpalim recurrit.

XLI. Fabius Maximus, quem ipſe ad Mundæ præſidium oppugnandum reliquerat, operibus aſſiduis ***, hoſteſque circum ſeſe interclusi, inter ſe decernere; factâ cæde bene magnâ, *** eruptionem faciunt. Noſtri ad oppidum recuperandum occaſionem non prætermittunt, et reliquos vivos capiunt. Ac deinde Urſaonem proficiſcuntur; quod oppidum magnâ munitione continebatur, ſic, ut ipſe locus non ſolùm opere, ſed etiam naturâ editus, ad oppugnandum hoſtem adverteret. Huc accedebat, quòd aqua, præterquam in ipſo oppido, non erat. Nam circumcirca rivus nuſquam reperiebatur, propiùs millia paſſuum VIII; quæ res magno erat adjumento oppidanis. Tum præterea accedebat, ut agger materieſque, unde ſolitæ ſunt turres agi, propiùs millia paſſuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum ſucciſam intrò congeſſit. Ita neceſſariò deducebantur noſtri, ut à Mundâ, quam proximè ceperant, materiem illò deportarent.

XLII. Dum hæc ad Mundam geruntur et Urſaonem; Cæſar, quum à Gadibus ad Hiſpalim ſe recepiſſet, inſequenti die, concione advocatâ, commemorat; « Initio quæſturæ ſuæ, eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem ſibi conſtituiſſe; et, quæ potuiſſet, eo tempore beneficia largitum eſſe; inſequenti præturâ, ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus impo-

Digitized by Google

ſuiſſet, à ſenatu petiſſe, et eis pecuniis provinciam liberâſſe: ſimulque, patrocinio ſuſcepto, multis legibus ab ſe in ſenatum inductis, ſimul publicas privataſque cauſſas, multorum inimicitiis ſuſceptis, defendiſſe: ſuo item in conſulatu abſentem, quæ potuiſſet, commoda provinciæ tribuiſſe: eorum omnium commodorum eſſe et immemores et ingratos in ſe et in populum Romanum, hôc bello, et in præterito tempore, cognôſſe. Vos, jure gentium," inquit, "et civium Romanorum inſtitutis cognitis; more barbarorum, populi Romani Magiſtratibus ſacroſanctis manus ſæpe et ſæpius attuliſtis: luce clarâ Caſſium in medio foro nefariè interficere voluiſtis: vos ita pacem ſemper odiſtis, ut nullo tempore legiones deſint populi Romani in hâc provinciâ haberi: apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur: ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem, ullo tempore retinere potuiſtis: privatus ex fugâ Cn. Pompeius adoleſcens à vobis receptus, faſces imperiumque ſibi arripuit: multis interfectis civibus, auxilia contra populum Romanum comparavit: agros veſtramque provinciam, veſtro impulſu depopulavit. In quos vos victores exiſtimabatis? An, me deleto, non animum advertebatis, x habere legiones populum Romanum, quæ non ſolùm vobis obſiſtere, ſed etiam cœlum diruere poſſent? Quorum laudibus et virtute" ***.

[*Deſunt reliqua.*]

FINIS.

Digitized by Google

Nomina Populorum, Oppidorum, Fluviorum, &c.

Quæ apud Cæsarem reperiuntur.

Acarnania regio Epiri : *Carnia*

Achaia reg. Peloponneſi *le Duche de Clarence*

Acilla, *ſive* Achola. Urbs Africæ

Adduaſdubis *vide* Dubis

Adrumetum oppid. Afr. *Tilalba* ſive *Mahometta*

Aduatici *vide* Atuatici

Ædui pop. Galliæ *l'Autunois*

Ægimurus inſula maris Africi *la Galetta*

Æginium oppid. Theſſaliæ

Ægyptus

Ætolia regio Græciæ *Artinia* al. *il Deſpotato*

Agar oppid. Africæ neſcitur.

Agendicum urbs Senonum *Sens.*

Alba oppid. Latii, in Italia *Albano*

Albici pop. Galliæ qui ſint, neſcitur quibuſdam *ceux de Viviers.*

Aleſia, *ſive* Alexia Mandubiorum oppidum : *Aliſe vide* Mandubii

Alexandria urbs Ægypti *Scanderia*

Allobroges *Sabaudi*

Alpes, montes

Amagetobria urbs Galliæ neſcitur.

Amantia oppid. Macedoniæ *Porto Raguſeo*

Amanus mons Syriæ, *M. Li Scanderona*

Ambarri pop. Galliæ incertum

Ambialites pop. Galliæ *ceux de Lamballe en Bretagne Sed creditur corruptum ex* Ambiani

Ambianum oppidum Belgarum *Amiens.*

Ambibari pop. Galliæ, *ceux d'Ambie en Normandie.*

Ambivareti pop. Galliæ *le Vivarais*

Ambivariti *Brabantini* incertum

Ambracia urbs Epiri *l'Arta*

Amphilochi pop. Epiri *Anfiloca*

Amphipolis urbs Macedoniæ *Chriſtopoli* ſeu *Emboli*

Anartes pop. Germaniæ *Walachi, Servii, Bulgari,* incertum

Anas fluv. Hiſpan. *Gaudiana* ſive *Rio Roydena*

Ancalites, Britanni *The hundred of Henley,* Camdeno

Ancona urbs Italiæ *Ancona*

Andes pop. Galliæ *Le Duche d'Anjou*

Antiochia urbs Syriæ *Antachia*

Anturates *vide* Nantuates

Apollonia urbs Macedoniæ *Piergo*

Aponiana inſula prope Lilybæum, promontorium Siciliæ

Apſus fluv. Macedoniæ *Aſpro* al. *Urço.* al. *Spirnaza*

Apulia reg. Italiæ *Puglia*

Aquilaria opp. Africæ, prope Clupeam.

Aquileia urbs Italiæ *Aquilegia*

Aquitania regio Galliæ *Guienne*

Arar fluv. Galliæ *La Saone, vel Sone*

Ardenna, Silva *Foreſt d'Ardenne*

Arecomici *vide* Volcæ

Arelate urbs Galliæ *Arles*

Ariminum urbs Italiæ *Rimini*

Armenia minor regio Aſiæ *Aladuli*

Armoricæ civitates *La Bretagne*

Arretium urbs Hetruriæ in Italia *Arezo*

Arverni pop. Galliæ *le pays d'Auvergne*

Aſculum oppid. Italiae *Aſcoli*
Aſcurum oppid. maritim. Mauritaniae
Aſparagium oppid. Macedoniae
Aſpavia oppid. Hiſpan. Baet. *Eſpego*
Aſta oppid. Hiſpan. Baet. *Maſſa de Aſta* al. *Xeroz de la Fontera*
Ategua oppid. Hiſpan. Baet. *Tebala Vega*
Atrebates pop. Gall. *le Pays d'Artois*
Atuatici *Leodienſes* al. *le Comte de Namur* al. *Boſleduc*
Atuatuca pag. Belgii *Tongern Tungri*
Avaricum urbs Aquitaniae *Bourges*
Aulerci Eburovices pop. Galliae *le Pays d'Evreux en Normandie*
Aulerci Diablintes pop. Galliae regio dicta *le Perché*
Aulerci Cenomanni pop. Galliae *le Pays du Maine*
Aulerci Brannovices pop. Galliae *la Morienne*
Auſci pop. Galliae *ceux d'Auchs* vel *Aux en Gaſcogne*
Auſetani pop. Hiſpaniae ſub Pyrenaeis
Auximum oppid. Italiae *Oſimo* ſive *Oſmo*
Axona fluv. Gall. Belge *Aiſne*

Bacenis ſilva German *Thuringer-Waldt* al. *der Hartz Waldt*
Baetis fluv. Hiſpan. *Guadalquivir*
Baetur a. vide Bethuria
Bagrada fluv. Africae, prope Uticam
Baleares inſulae *Majorca* et *Minorca*
Batavorum inſula pars Geldriae *Betuwe*
Belgae *les Pays Bas*
Bellocaſſi, *ſive* Velocaſſes pop. Galliae *le Pays de Beyeus en Normandie* al. *le Vexin*
Bellovaci pop. Galliae *le Beauvaiſis*
Beſſi pop. Thraciae
Bethuria regio Hiſpan. Luſit. *Eſtremadura*
Betones *ſive* Berones pop. Hiſpan. Tarracon *Briones*
Bibracte urbs Æduorum. *Bevray d'Autun* al. *Beurect.* al. *Beaulne*
Bibrax Rhemorum oppidum *Braine* ſive *Breſne* al. *Bray*
Bibroci Britanni *The hundred of Bray* Camd.
Bigerriones pop. Galliae *le comté de Bigorre en Gaſcogne* incertum
Bithynia regio Aſiae
Bituriges pop. Galliae *le Duché de Berri*
Boii pop. Galliae *les Bourbonnois*
Boſphorus regio prope Pontum Euxinum
Brannovices *vide* Aulerci
Bratuſpantium oppid. Bellovacorum *Beauvais*
Britannia
Brundiſium urbs Italiae *Brindiſi*
Brutii pop. Italiae *Calabri*
Bullis oppid. Macedoniae
Burſavolenſes pop. Hiſp. Baet. creduntur iidem qui Urſaonenſe
Buthrotum urbs Epiri *Butrinto* ſive *Botronto*.

Cabillonum urbs Galliae *Chalon ſur Saone*
Cadetes pop. Galliae neſcitur
Cadurci pop. Galliae *le Pays de Quercy*
Caereſi pop. Belgii incertum
Calagurritani pop. Hiſp. Tarracon *Calahorra*
Caletes pop. Galliae *le Pays de Caulx en Normandie*
Calydon urbs Ætoliae *Ayton*

Digitized by Google

Camerinum urbs Umbriae, in Italia *Camerino*
Candavia reg. Macedoniae *la Canovia*
Canopus urbs Ægypti *Bochir*
Cantabri pop. Hiſpan. Tarracon *Biſcaya*
Cantium pars Britanniae *Kent*
Canuſium urbs Apuliae, in Italia *Canoſa*
Cappadocia reg. Aſiae
Capua urbs Italiae *Capua*
Carales Sardiniae urbs *Cagliari*
Carcaſo urbs Gall. *Carcaſſone*
Carmona oppid. Hiſpan. Baet. *Carmone*
Carnutes pop. Galliae *le Pays du Chartrain*
Carrueca oppidum Hiſpan. neſcitur
Carteia oppid. Hiſpan. *Algeziva* al. *Tariſſa*
Caſilinum oppid. Italiae *Caſtelluzzo*
Caſſi, Britanni *The hundred of Caiſhow* Camd.
Caſtulonenſis ſaltus urbs Hiſpan. Tarracon *Caſtona la vieja*
Caſtra Poſthumiana oppid. Hiſp. Baet. *Caſtro el Rio*
Catuaci pop. Galliae *ceux de Douay* Sed *creditur corruptum ex* Atuatici
Caturiges pop. Galliae *le Pays d'Embrun* al. *Charges*
Cebenna mons *vide* Gebenna
Celtae pop. Galliae
Celtiberia reg. Hiſpaniae
Cenimagni Britanni *Iceni* Camd. *Suffolk, Norfolk*, et *Cambridgeſhire*
Cenomanni pop. Galliae *le Pays du Maine* ſive *Mans*
Centrones pop. Galliae *le Pays de Tarantaiſe*
Centrones Nerviorum clientes pop. Belgii *ceux de Courtray* al. *de S. Truyen* al. *Gandavenſes*
Ceranni montes Epiri *Monti di Chimera*
Cercina inſula Afr. *Chercara Cercara*
Cherroneſus peninſ. Afr. prope Alexandriam
Cheruſci pop. Germaniae *Lunenburgenſes* al. *Mansfelders*
Cilicia reg. Aſiae min. *la Caramanie*
Cimbri pop. Germaniae *Jutlanders*
Cinga fluv. Hiſpan. *Cinca* ſive *Senga*
Cingulum oppidum Piceni, in Ital. *Cingoli*
Cirta oppid. Afr. *Conſtantina*, ſive *Conſantina* al. *Tadel*
Clupea urbs Afr. marit. *Quipia*
Cocoſates pop. Galliae neſcitur
Comana, Pontica *Com.* ſive *Tabachzan*
Comana, Cappadociae *Arminacia*
Compſa urbs Ital. *Conza* ſive *Conſa*
Condruſi *ſive* Condruſones pop. Belgii *Condrotz*
Confluens Moſae et Rheni *Coblentz*
Corcyra inſula Eperi *Corfu*
Corduba urbs Hiſpan. Baet. *Cordova*
Corfinium oppid. Pelignorum, in Ital. *St. Pelino* al. *Pentina* vicus Aprutii
Corneliana caſtra urbs Afr. inter Carthaginem et Uticam
Coſa *vide* Compſa
Coſanum urbs Calabriae, in Italia *Caſſano*
Cretenſes *ceux de l'Iſle de Candie*
Curioſolitae pop. Galliae *Cornoüalle en Bretagne*
Cyclades inſ. Ægaei maris *l'Iſole dell' Archipelago*
Cyprus inſ. *Cipro*

Digitized by Google

DAci *Tranſylvani, Moldavi* et *Valachi*
Danubius fluv. *Donaw*
Dardani pop. Myſiae *Raſcia et pars Serviae*
Decetia opp. Galliae *Decife ſur Loire*
Delphi urbs Achaiae *Delfo* al. *Salona*
Delta pars Ægypti, in oſtiis Nili
Diablintes, pop. Galliae regio dicta *le Perche* al. *Diablcres en Bretagne* al. *Linter*, Brabantiae
Dubis fluv. Burgundiae *le Doux*
Duracium *vulgo* urbs Galliae, in Pictavienſi provincia Sed apud Caeſarem revera eſt nomen viri nobilis
Durocortorum urbs Galliae *Reims*
Dyrrhachium urbs Macedoniae *Durazzo Drazzi*

EBurones pop. Belgii *Tongres* al. *Liegeois*
Eburovices *vide* Aulerci
Elaver fluv. Galliae *Allier*
Eleutheri *vide* Cadurci *et* Sueſſiones
Elis urbs Peloponneſi *Belvedere*
Eluſates pop. Galliae *le Pays d'Euſe en Gaſcogne*
Epheſus urbs Aſiae min. *Efeſo Figena*
Epidaurus urbs Dalmatiae marit. *Raguſa Dobronicha*
Epirus regio Graeciae *Chimera* et *Larta*
Eſſui pop. Gall. *ceux de Seez* ſed *potius creditur corruptum ex Ædui*
Euſubii creditur corruptum ex *Unelli* vel *Lexovii.*

FAnum urbs Umbriae, in Italia *Fano*
Frentani pop. Italiae.

GAballi pop. Galliae *le Pays de Givaudan*
Gaditanni pop. Hiſpan. *ceux de Cadis.*
Galli
Gallograecia regio Aſiae min. *Gallatia*
Garites pop. Galliae *le Pays de Gauvre*, ſive *Garvardan* al. *Agennois*
Garoceli *ſive* Graioceli pop. Galliae, *ceux de Mont Cenis* al. *de la val de Morienne* al. *du mont Genevre*
Garumna fluv. Galliae *la Garonne*
Garumni pop. Galliae circa Garumnam
Gebenna *Montagnes de Cevennes*
Genabum opp. Galliae *Orleans*
Geneva
Genuſus fluv. Macedoniae
Gergovia, Boiorum et Arvernorum, urbes Galliae incertum
Germania
Getuli pop. Africae
Gomphi opp. Theſſaliae *Gonfi*
Gorduni pop. Belgii *Gaudavenſes* al. *ceux de Courtray* incertum
Graioceli *vide* Garoceli
Grudii, Nerviorum clientes pop. Belgii *ceux de Bruges* al. *de Louvain.*

HAliacmon fluv. Macedoniae
Harudes pop. Germaniae neſcitur
Helvetii *les Suiſſes*
Helvii pop. Galliae *le Pays de Vivarez*
Heraclea Sentica oppid. Macedoniae
Hercynia ſilva, in Germania, *Foreſt de Boheme* olim multo amplior
Herminius, mons Luſitaniae *Monte Arminno* al. *Monte della Strella*
Hibernia

Digitized by Google

Hippo urbs Africae *Bona*
Hiſpalis, urbs Hiſpan. Baet. *Sevilla*
Hiſpania.

Jacetani *vide* Lacetani
Jadertini (*ſive* Hiadertini)
Jadera, urbs Illyrici *Zara*
Iberus fluv. Hiſpan. Tarracon *Ebro*
Iccius *ſive* Itius portus opp. Galliae *Viſſent*, ſive *Witſant* al. *Calais*
Igilium *il Gigilio: l'Iſle du Lys*, in mari Tyrrheno
Iguvium urbs Umbriae, in Italia *Gubio*
Ilerda urbs Hiſpan. Tarracon *Lerida*
Illurgavonenſes pop. Hiſpan. prope Iberum
Illyricum *Sclavonia*
Ilurgis oppid. Hiſpan. Baet. *Illora*
Iſſa inſula maris Illyrici *Liſſa*
Italia
Italica urbs Hiſpan. Baet. *Sevila la veja* al. *Alcala del Rio*
Ituraea, reg. Palaeſtinae
Jura, mons Galliae *le mont Juras.*

Lacetani pop. Hiſpan. ſub Pyrenaeis
Larinates Larinum urbs Italiae *Larino*
Lariſſa urbs Theſſaliae *Larizza*
Latobriges *ſive* Latobrigi neſcitur
Lemanus lacus *le Lac de Geneve*
Lemovices pop. Galliae *le Limoſin*
Lemovices Armorici *ceux de St. Paul de Leon*
Lenium oppid. Luſitaniae neſcitur
Lepontii incolae vallis Lepontinae, inter Alpes
Leptis oppid. Africae *Lebeda ſive Lepeda*
Levaci pop. Belgii incertum
Leuci pop. Gall. Belgicae *le Toulois.*
Lexovii pop. Galliae *Liſieux en Normandie, le Lieuvin*
Liburni pop. Illyrici
Ligeris fluv. Galliae *le Loire.*
Lilybeum, promont. Siciliae *Capo Coco* al. *Capo Boco*
Limo *ſive* Limonum urbs Galliae *Poitiers*
Lingones pop. Galliae *ceux de Langres*
Liſſus urbs Macedon *Aleſſio*
Lucani pop. Italiae
Luceria urbs Italiae *Lucera*
Luſitania *Portugal*
Lutetia *Paris.*

Macedonia
Magetrobia *ſive* Amegetrobia urbs Galliae incertum
Malaca urbs Hiſpan. Baet. *Malaga*
Mandubii pop. Galliae *vide* Alexia *l'Auxois en Bourgogne*
Marcomanni pop. Germaniae *Marck.* al. *Bohemia*
Marrucini pop. Aprutii, in Italia
Marſi pop. Italiae *Ducato de Marſi*
Maſſilia urbs Galliae *Marſeille.*
Matiſco urbs Galliae *Maſcon*
Matrona fluv. Galliae *la Marne*
Mauritania reg. Africae *Barbarie*
Mazaca urbs Cappadociae *Tiſaria*
Mediomatrices *ceux de Metz en Lorraine*
Medobrega urbs Luſitaniae *Armenna*
Meldae *ceux de Meaux* ſed *creditur corruptam ex* Belgae
Melodunum oppid. Galliae, ſupra Lutetiam *Melun*
Menapii pop. Germaniae in ora Flandriae maritima incertum
Meſſana urbs Sicilia *Meſſina*
Metioſedum oppid. Galliae ad Sequanam infra Lutetiam *Corbeil*

Digitized by Google

Metropolis urbs Theſſaliae, inter Pharſalum et Gomphus
Mitylena urbs Leſbi inſ. *Metelin*
Mona inſula *Man* al. *Angleſey* minus recte
Morini pop. Galliae, *ceux de Terouanne en Artois*
Moſa fluv. Galliae Belgicae *la Meuſe*
Munda urbs Hiſpan. *Munda* al. *Ronda la Veja*

NAbataei pop. Arabiae
Nannetes pop. Galliae *ceux de Nantes*
Nantuates pop. Galliae incertum
Narbo urbs Galliae *Narbonne*
Naupactus urbs Ætoliae *Lepanto*
Naepolis urbs Italiae *Napoli*
Naepolis urbs Afr. inter Clupeam et Adrumetum
Nemetes pop. German. *ceux de Spire*
Nemetocenna oppid. Belgii incertum quibuſdam, *Arras*
Nervii *le Haynault* al. *ceux de Tourney* incertum
Nicopolis oppid. Armeniae min. *Gianich* al. *Chiorme*
Nilus fluv. *le Nil*
Nitiobriges pop. Galliae *l'Agenois*
Noricum *ſive* Noreia urbs Germaniae *Nuremberg* incertum
Noviodunum Sueſſionum *Soiſſons*
Noviodunum Æduorum *la Ville de Nevers*
Noviodunum Belgarum *Noyon*
Noviodunum Biturigum *Neuvy ſive Neufvy*
Numidae pop. Africae
Nymphaeum promont. Macedoniae, in confinibus Illyrici

OBucula oppid. Hiſpan. Baet. incertum
Ocelum oppid. Alpinum Galliae *Exiles* al. *Oulx*
Octodurus oppid. Helvet. *Martenach*, *Martigny*, *St. Maurice*.
Octogeſa oppid. Hiſpan. Tarracon *Mequinenza*
Orchomenus oppid. Baeotiae *Orcomeno*
Oricum oppid. Epiri *Orco* ſive *Orcha*
Oſcenſes pop. Hiſpan. Tarracon
Oſiſmii pop. Galliae incertum.

PÆmani *ceux de Pemont*, in territorio Leodienſi incertum
Palaepharſalus, *vide* Pharſalus
Palaeſte oppid. Epiri, prope Oricum
Parada oppid. Africae, non longe ab Utica
Paraetonium urbs Afr. marit. *Albarton* ſive *Berton*
Pariſii *l'Iſle de France*
Parthi pop. Aſiae
Parthini pop. Macedoniae
Peligni pop. Italiae, in Aprutio
Peluſium urbs Ægypti *Belbais*
Pergamus urbs Myſiae *Pergamo*
Petra oppid. Macedoniae
Petrogorii reg. Galliae *le Perigord*
Pharſalus urbs Theſſaliae *Farſa*
Pharus olim inſ. Ægypti *Farion*
Picenum reg. Italiae *la Marca d'Ancona*
Pictones pop. Galliae *le Pays de Poitou*
Piruſtae pop. Illyrici *Albaneſi* incertum
Piſaurum urbs Umbriae in Italia *Peſaro*
Pleumoſii pop. Belgiae circa Tornacum incertum
Pontus reg. Aſiae, ad mare Euxinum.

Poſthumiana caſtra, *vide* Caſtra.
Preciani, pop. Galliae, *Precins*, incertum
Provincia Romanorum, *la Provence*
Ptolemais, urbs Africae, *St Jean d'Acre*
Pyrenaei montes

RAvenna, urbs Italiae, *Ravenna*
Rauraci, pop. Helvetiis finitimi, *ceux de Bale*
Rhedones, pop. Galliae, *ceux de Rennes en Bretagne*
Rhemi, pop. Galliae, *le Remois*
Rhenus, fluv. *le Rhein*
Rhodanus, fluv. Galliae, *le Rhone*
Rhodii, *ceux de Rhodes*
Roma
Ruſpina, urbs Africae marit. *Souſa* al *Mahadia*
Rutheni, pop. Galliae, *la Roüergue*, *le Rhodais*

SAbis, fluv. Belgii, *Sambre*
Saguntini, pop. Hiſpan. Tarracon, *Morvedre*
Salonae, urbs Dalmatiae, *Salona*, al. *Spalatro*
Salſum, fluv. Hiſpan. Baet. *Rio Salado* ſive *Gaudajas*
Samarobriva, pagus Galliae Belgicae, *Amiens*
Santones, pop. Galliae, *la Saintongue*
Sardinia inſula, *Sardegna*
Sarſura, oppid. Afr. neſcitur
Scaldis, fluv. Belgii, *l'Eſcaut Scheld*
Seduni, pop. Galliae *le haut Valais*
Seduſii, pop. Germaniae, neſcitur
Segni, pop. Belgii, neſcitur
Segontiaci, Britanni, incertum
Segovia, urbs Hiſpan. Baeticae, *Segovia la menor*
Seguſiani, pop. Galliae, *le Lyonnois*
Senones, pop. Galliae, *le Senonois*
Sequana, fluv. Galliae, *la Seine*
Sequani, pop. Galliae, *la Frenche Comte*
Seſuvii, pop. Galliae, *ceux de Seez*. incertum
Sibutzates, pop. Galliae, *le pays de Buch*. incertum
Sicilia, inſula
Sicoris, fluv. Cataloniae, *Segre*
Sigambri, *ſive* Sicambri, pop. Germaniae, neſcitur
Silicenſis, fluv. Hiſpan. Baet. *Rio de las Algamidas*, al. creditur corruptum ex Singuli; *Xenil*
Soricaria, oppid. Hiſpan. neſcitur
Soritia oppid. Hiſpan. neſcitur
Sotiates *vel* Sontiates, pop. Galliae, *Solz*. *le pays alentour d'Aire*
Sueſſiones, pop. Galliae, *le Soiſſonnois*
Suevi, pop. Germaniae, *Schwaben*
Sulcitani, pop. Sardiniae
Sulmo, urbs Italiae, *Sulmona*
Syria

TAmeſis, fluv. Britann. *Thames*
Tarbelli, pop. Galliae, prope Pyrenaeos montes, *ceux d'Ays et de Bayon au pays de Labourd*.
Tarracina, oppidum Italiae
Tarraconenſes, Tarraco, urbs Hiſpan, *Tarragone*
Tarſus, urbs Ciliciae, *Tarſo*
Taruſates, pop. Galliae *le Teurſan*, incertum
Tauris, inſula in mari Illyrico, neſcitur
Taurois, caſtellum prope Maſſiliam
Tectoſages, *vide* Volcae
Tegea, oppid. Africae, neſcitur
Tenchtheri, pop, Germaniae neſcitur

Tergeſtini, *ceux de Trieſte* in confinibus Iſtriae et Carnorum
Teutoni, pop. German, *Teutſch*.
Thabena, urbs Africae
Thapſus, oppid. Africae marit.
Thebae, urbs Baeotiae, *Tiba* ſive *Stibes*
Theſſalia, regio Macedoniae
Thurii *ſive* Turii, pop. Italiae *Torre Brodogneto*
Tigurinus pagus, *Canton de Zurich*, al. *ceux d'Avenches*
Tiſdra, *ſive* Tiſdrus, urbs Africae *Cairoan*
Toloſates, pop. Galliae *ceux de Thoulouſe*
Tralles, urbs Aſiae min. in Lydia *Chora*
Treviri, *le Trevirois, ceux de Triers*
Triboces *ſive* Tribocci, pop. German *Alſace*
Trinobantes, pop. Britann. *Middleſex*
Tulingi, pop. Germaniae, incertum
Turinus ager. *vide* Thurii
Turones, pop. Galliae *la Touraine*.

VAcca, oppid. Africae, neſcitur
Vahalis, *ſive* Walis, fluvius pars Rheni *Wael*
Vangiones, pop. German. *Wormes*
Varus, fluv. Gall. *le Var*
Ubii, pop. German. *ceux de Cologne*
Ucubis, opp. Hiſpan. Baet. *Lucubi*
Velauni, pop. Galliae *le Velai*
Vellaunodunum, oppid. Galliae *Auxerre* al. *Caſteau Landon* al. *Villeneuve en Lorraine* al. *Veron*
Velocaſſes *vide* Bellocaſſes
Veneti, pop. Galliae *Vannes en Bretagne*
Ventiſponte, oppid. Hiſpan. neſcitur
Veragri, pop. Galliae *le Pays de Gavot* al. *Chablais*
Verbigenus *ſive* Urbigenus pagus pop. Helvet. *le Pays [illegible] d'Orbe*
Veromandui, pop. Galliae *le Vermandois*
Verſaonenſes *vide* Urſaonenſes
Veſontio, urbs Galliae *Bezancon*
Vettones, pop. Hiſpan. *Extremadura*
Vibo ad fretum, oppid. Italiae, prope fretum Siculum
Vienna, urbs Galliae Narbonenſis *Vienne en Dauphine*
Ulla *ſive* Ulia, oppid. Hiſpan. Baet. *Monte major* al. *Vena* al. *Velia*
Unelli, pop. Galliae, neſcitur
Vocates, pop. Galliae in finibus Lapurdenſium *Buchs*. incertum
Vocontii, pop. Galliae *ceux de Dic en Dauphine*, et *de Vaiſon au Comtat de Veniſſe*
Vogeſus, *le Mont de Vauge en Lorraine*, al. *de Faucilles*
Volcae Arecomici et Tectoſages pop. Galliae *le bas et le haut Languedoc*
Urſao, oppid. Hiſpan. Baet. *Oſſuna*
Uſceta, opp. Afr. neſcitur
Uſipetes, pop. German. incertum
Utica, urbs Africae *Biſerte*
Uxellodunum, oppidum Galliae incertum quibuſdam, *Uſſoldun*.
Uzita, oppid. Afr. incertum.

XAntones *vide* Santones.

ZAma, urbs Afr. *Zamora*.
Zetta, oppid. Africae marit *Zerbi*.
Ziela *ſive* Zela, urbs Ponti.

FINIS.

Digitized by Google

iſpan. no-

le Pays de

ius payys
[illegible]

ae le Ver-

onenſes
Bezurte
Extre-

l, Italiæ,

arbonen-
ſe
Hiſpan.
al. Vaſ-

ſcitur
n finibus
incertum
ux de Die
Vaiſon en

Vauge en
les
Xtroſages
le haut

act. Of-

r
ncertum
te
Galliæ
Yſſoldun.
um.

es.

e,
t Zerbi.
i.

Digitized by Google

Digitized by Google